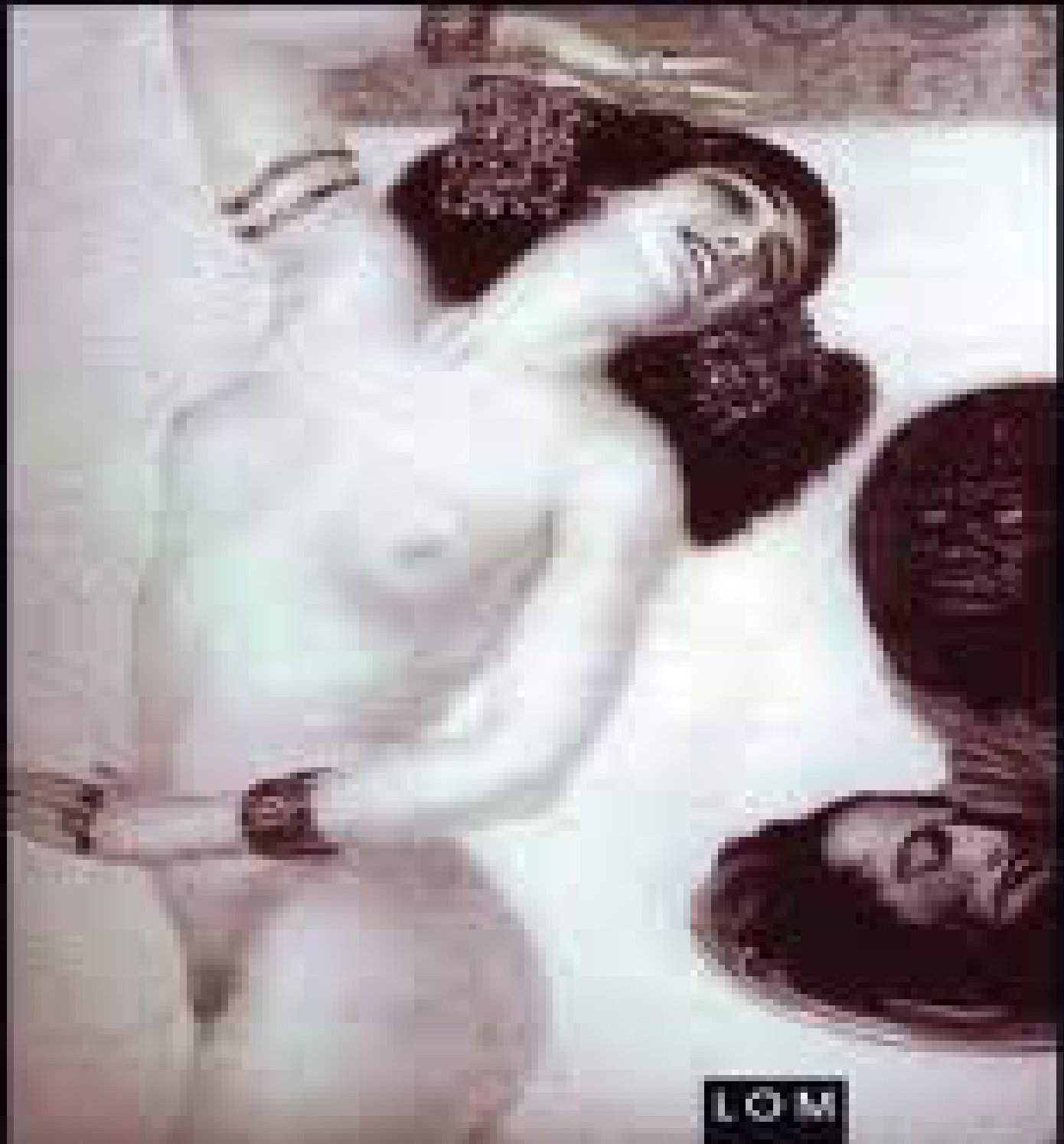
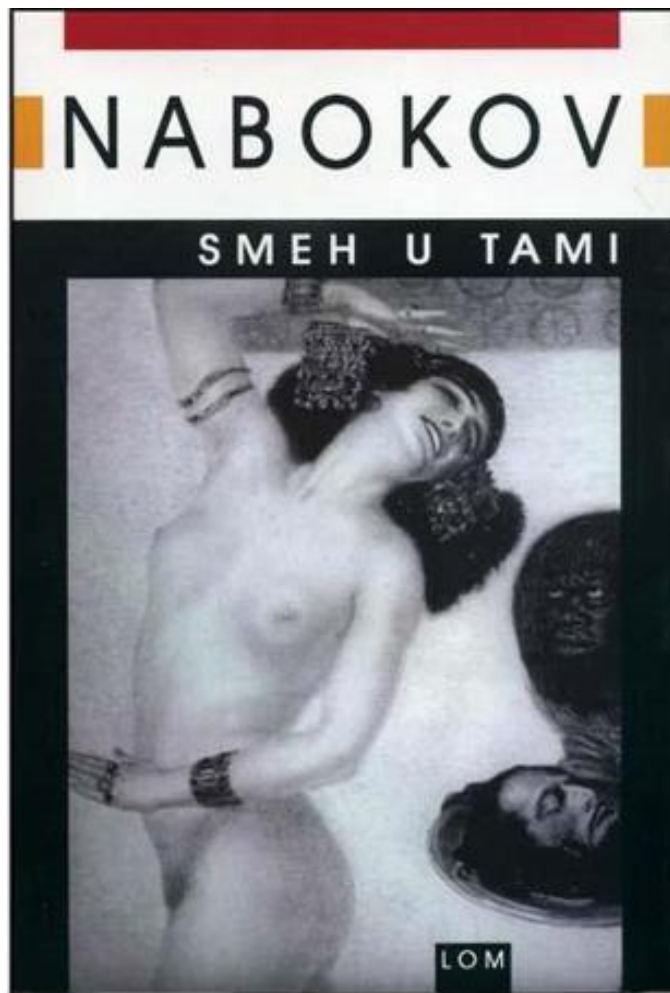

■ N A B O K O V ■

S M E H U T A M I

Smeh u tami

Predgovor

Glavnina Dara bila je napisana 1935.-1937. u Berlinu; posljednje poglavlje dovršeno je 1937. na francuskoj Rivijeri. Vodeći emigrantski časopis *Sovremennye zapiski*, koji je u Parizu vodila skupina bivših članova Socijalnorevolucionarne stranke, objavio je roman u nastavcima (63.-67., 1937.-8.) izostavivši, međutim, četvrto poglavlje, koje je odbijeno zbog istih razloga zbog kojih je biografiju koju sadrži odbio Vasiljev u trećem poglavlju: zgodan primjer kako se život osjeća obveznim oponašati baš onu umjetnost koju osuđuje. Tek 1952., gotovo dvadeset godina nakon što je započeo, pojavilo se potpuno izdanje romana, za što se pobrinula ona samaritanska organizacija iz

NewYorka, ChekhovPublishingHouse. Uzbudljivo je zamisliti režim pod kojim bi se Dar mogao čitati u Rusiji.

Živio sam u Berlinu od 1922. godine, dade, istodobno s mladićem iz knjige; ali, ni zbog te činjenice ni zbog toga što dijelimo neke interese, poput književnosti i Lépidoptere, nitko ne bi trebao reći "aha" i poistovjetiti tvorca s djelom. Nisam, niti sam ikad bio, Fjodor Godunov-čerdincev; moj otac nije istraživač središnje Azije, kojim ću ja možda postati jednog dana; nikada se nisam udvarao Zini Merc i nikada se nisam zabrinjavao pjesnikom Končejevom ili bilo kojim drugim piscem. Zapravo, prije u Končejevu, kao i u drugom slučajnom liku, romanopiscu Vladimirovu, razaznajem neke svoje karakteristike iz razdoblja oko 1925. godine.

Tijekom rada na ovoj knjizi nisam nastojao prikazati Berlin i njegovu koloniju prognanika radikalno i nemilosrdno kao što sam to činio glede stanovitih sredina u svojoj kasnijoj, engleskoj prozi. Tu i tamo povijest se pokazuje kroz umjetnost. Fjodorov stav prema Njemačkoj možda pretipično odražava grub i iracionalan prezir koji ruski emigranti osjećaju spram "domorodaca" (u Berlinu, Parizu ili Pragu). Na mojega je mladića povrh toga utjecao uspon odvratne diktature koja pripada razdoblju kad je roman nastajao a ne onom koje roman nepotpuno odražava.

Strahoviti odljev intelektualaca koji je činio tako upadljiv dio cjelokupnog egzodusa iz sovjetske Rusije prvih godina nakon boljševičke revolucije danas se čini kao lutanje nekog mitskog plemena čije hijeroglifne sad pronalazim u pustinjskoj prašini. Ostali smo nepoznati američkim intelektualcima (koji su nas, začarani komunističkom propagandom, gledali tek kao podle generale, naftne magnate i ispijene dame s lornjonima). Tog svijeta više nema. Nema ni Bunjina, Aldanova, Remizova. Nema Vladislava Hodaseviča, najvećeg ruskog pjesnika koje je dvadeseto stoljeće dosad dalo. Stari intelektualci sad izumiru i nisu našli nasljednike među takozvanim izmještenim osobama iz posljednja dva desetljeća, koje su u inozemstvo donijele provincijalizam i uskogrudnost svoje sovjetske domovine.

Budući da je svijet Dara tlapnja kao i većina mojih drugih svijeta, mogu govoriti o ovoj knjizi s određenim stupnjem suzdržanosti. To je posljednji roman koji sam napisao, ili koji ću ikada napisati, na ruskom jeziku. Njegova junakinja nije Zina nego ruska književnost. Radnja prvoga poglavlja vrti se oko Fjodorovih pjesama. Drugo je poglavlje nagnuće prema Puškinu u Fjodorovu književnom razvoju i sadrži njegov pokušaj da opiše zoološka istraživanja svog oca. Treće poglavlje skreće prema Gogolju, ali pravo mu je žarište ljubavna pjesma posvećena Zini. Fjodorova knjiga o černiševskom, spirala unutar soneta, brine se za četvrto poglavlje. Posljednje poglavlje spaja sve prethodne teme i nagovještava knjigu o kojoj Fjodor sanja da će je jednoga dana napisati: Dar.

Pitam se kako daleko će čitateljeva mašta slijediti mlade ljubavnike nakon što ih otpustimo.

Sudjelovanje tolikih ruskih muza u orkestraciji romana čini njegovo prevođenje iznimno teškim.

Moj sin Dmitrij Nabokov završio je prvo poglavlje na engleskom, ali bio je spriječen nastaviti zbog potreba svoje karijere. Ostala četiri poglavlja preveo je Michael Scammell. Zimi 1961. godine, u Montreuxu, pomno sam pregledao prijevod svih pet poglavlja. Ja sam odgovoran za verzije raznih pjesama i dijelova pjesama raštrkanih po knjizi. Epigraf nije izmišljotina. Pjesma u epilogu oponaša Onjeginovu stancu.

Vladimir Nabokov

MONTREUX, 28. OŽUJKA, 1962.

Hrast je drvo. Ruža je cvijet. Jelen je životinja. Vrabac je ptica. Rusija je naša domovina. Smrt je neizbježna.

P. Smirnovski Udžbenik ruske gramatike

Glava prva blačnog ali svijetlog dana, malo prije četiri sata, prvoga V^/travnja 192.... godine (jednom je neki strani kritičar zamijetio da iako mnogi romani, primjerice svi njemački, počinju datumom, samo

ruski pisci - uslijed izvorne čestitosti naše književnosti - ne navode jedinice), ispred kućnoga broja sedam u Ulici Tannenberg u zapadnom dijelu Berlina zaustavio se furgon za prijevoz namještaja, furgon vrlo dugačak i vrlo žut, upregnut u također žuti traktor s hipertrofiranim zadnjim kotačima i više nego otvorenom anatomijom. Na čelu furgona vidjela se zvijezda ventilatora, a cijelom bočnom stranom pružao se naziv tvrtke velikim modrim slovima od kojih je svako (uključujući i četvrtastu točku) slijeva bilo osjenčano crnom bojom: površan pokušaj prodora u sljedeću dimenziju. Pred kućom (u kojoj ću i ja živjeti), očito izašavši u susret svom namještaju (a u mom kovčegu ima više koncepata nego rublja), stajale su dvije osobe.

Muškarac odjeven u zelenosmeđi pusteni kaput, pomalo živahan na vjetru, bio je visoki starac gustih obrva sa sjedinama u bradi i brkovima koje su postajale riđe oko usta u kojima je držao hladni, napola osuti opušak cigare. Zdepasta žena u godinama, krivih nogu i prilično lijepa lica nalik na kinesko, bila je odjevena u kratki kaput od astrahana; vjetar koji ju je prestigao mirisao je na solidan ali pomalo ustajao parfem. Oboje su nepomično i pomno, s takvom pozornošću kao da su ih kanili prevariti, promatrali kako se tri momka crvenih vratova s modrim pregačama nose s njihovim pokućstvom. "Tako bi kao u stara vremena trebalo jednom započeti debelu knjigu", pomislio je usput s bezbrižnom ironijom, posve suvišnom, uostalom, jer netko je u njemu, iza njega, pored njega, sve to već pomislio, zapisao i pohranio. I sam se tek preselivši, sad je po prvi puta, još nenaviknut na status ovdašnjeg stanovnika, izjurio lagano odjeven kako bi nešto kupio. Ulicu je poznavao kao što je poznavao cijelu okolinu: pansion iz kojega se iselio bio je nedaleko; no, dosad se ta ulica vrtjela i izmicala, nikako nije bila povezana s njim, a danas se najednom zaustavila, već se zamrznuvši kao projekcija njegova novog stana.

Okružena zasadima lipa srednje visine s kapima kiše raspoređenim na njihovim zbijenim granama na mjestu budućeg lišća (sutra će u svakoj kapi biti zelena zjenica), opremljena smolastom glatkom površinom i šarenim, ručno izrađenim (nogama ugodnim) pločnicima, pružala se uz jedva primjetan nagib, započinjući poštom i završavajući se crkvom, poput epistolarnog romana. Vičnim je okom tražio na njoj ono što bi prijetilo postati mjestom za koje bi mu

svakodnevno zapeo pogled, svakodnevno iskušenje za osjećaje, no čini se da se ništa takvo nije naziralo, a difuzno svjetlo proljetnoga sivog dana ne samo da je bilo izvan sumnje, već je i obećavalo da će ublažiti druge trice koje se za vedra vremena ne bi propustile pokazati; sve je moglo biti takvom tricom: boja kuće, primjerice, koja bi odmah u ustima izazvala neugodan okus zobi, pa čak i halve; arhitektonska pojedinost koja je svaki put napadno padala u oči; razdražljiva prijetvornost karijatide, gotovanke, a ne potpornja, koju bi i manji teret odmah pretvorio u prah žbuke; ili na stablu, ispod zahrđalog čavlića, komad rukom pisanog oglasa o bijegu modrikastoga psa, koji se uzaludno i zauvijek zadržao, ne poderavši se do kraja; ili predmet na prozoru, ili miris koji je u posljednji čas odbio prenijeti sjećanje o kojemu je, činilo se, bio spreman zavrištati, ali je ipak ostao na uglu - poput tajne koja je samu sebe zaskočila. Ne, ničeg takvog nije bilo (još nije bilo), ali bilo bi dobro, pomislio je, jednom u dokolici proučiti način na koji su poredane tričetiri vrste trgovina i provjeriti ispravnost slutnje da u tom načinu postoji svojevrsni kompozicijski zakon, tako da se pronašavši najčešću kombinaciju može izvesti prosječni ritam za ulice spomenutog grada - recimo: kiosk, ljekarna, voćarnica. U Ulici Tannenberg te su tri trgovine bile razdvojene, nalazile su se na raznim uglovima, ali možda rojenje ritma tu još nije započelo, pa će se u budućnosti, pokoravajući se kontrapunktu, postupno (uslijed bankrota ili selidbe vlasnika) početi približavati; voćarnica će oprezno prijeći ulicu kako bi stala sedam pa možda i tri broja od ljekarne - kao kad u reklamnom filmu svoja mjesta nalaze izmiješana slova - pri čemu se jedna od njih još nekako okreće, žurno stavši na noge (komični lik, neizbježni vojnik Jaška u stroju novaka); tako će i one čekati dok se ne oslobodi susjedno mjesto, a zatim će obje namignuti laosku - hajde ovamo, kao da mu kažu; i već su svi stali u niz, stvarajući tipični redak. Bože moj, kako mrzim sve to, trgovine, stvari iza stalda, bezizražajno lice robe i osobito ceremoniju pogodbe, razmjenu sladunjavih komplimenata, prije i poslije! A one spuštene trepavice umjerene cijene... velikodušnost popusta...čovjekoljublje trgovačke reklame...sve to odurno oponašanje dobročinstva koje na čudan način privlači dobre: tako mi je Aleksandra Jakovlevna priznavala da se kad ide u kupovinu u poznate trgovine duhovno prenosi u poseban

svijet, gdje se opija vinom čestitosti, slatkoćom uzajamnih usluga, i odgovara na prodavačev smiješak boje mesa smiješkom blistava ushita.

Vrstu trgovine u koju je ušao dovoljno je određivalo to što je u kutu stajao stol s telefonom, telefonskim imenikom, sunovratima u vazi i velikom pepeljaram. One cigarete s ruskim nastavkom koje je najradije pušio tu nisu držali, i otišao bi bez ičega da prodavač nije imao točkasti prsluk sa sedefnom dugmadi i ćelu nijanse tikve. Da, cijeli ću život u naturi nadopunjavati skrivenu naknadu trajno preplaćajući robu koja mi se nameće.

Prelazeći na ugao do ljekarne nehotice je okrenuo glavu (bljesnuo mu je odsjaj sa sljepoočnice) i vidio - s onim brzim osmijehom kojim pozdravljamo dugu ili ružu - kako sad iz furgona istovaraju paralelepiped bijelog zasljepljujućeg neba, ormar sa zrcalom preko kojega je, kao preko ekrana, prešao besprijekorno jasan odraz grana, kliznuvši i zaljuljavši se ne kao drvo, već s ljudskim kolebanjem uvjetovanim naravi onih koji su nosili to nebo, te grane, to nepostojano pročelje.

Krenuo je dalje, zaputivši se prema trgovini, ali to što je upravo vidio - da li zato što mu je priuštilo užitak prisnosti ili zato što ga je iznenada prodrvalo (kao što s grede u sjeniku padaju djeca u podatni mrak) - oslobodilo je u njemu ono nešto ugodno što se već nekoliko dana držalo na tamnom dnu svake njegove misli, obuzimajući ga na najmanji poticaj: izašla je moja zbirka; i kad bi kao sad iz čista mira tako padao, to jest prisjećao se tih pedesetak upravo objavljenih pjesama, u jedan bi ćas u sebi prošao kroz cijelu knjigu, tako da se u iznenadnoj magli njezine bezumno ubrzane glazbe nije mogao razlučiti čitateljski smisao proletjelih stihova - poznate su rijeći jurile kovitlajući se u bujnoj pjeni (koja je uzaviranje zamjenjivala moćnim tokom, kad bi se u nju upro pogled, kako smo nekoć činili gledajući je s nestabilnog mosta mlina, dok se most ne bi pretvorio u brodsku krmu: zbogom!) - i ta pjena, i proljetanje, i redak koji bi odvojeno prohujao, u divljem zanosu dovikujući izdaleka, pozivajući vjerojatno kući, sve se to skupa s koricama boje vrhnja stapalo u osjećaj sreće iznimne čistoće... "Što ja to zapravo radim!" prenuo se, pošto je novac

koji mu je maloprije vraćen u trgovini već sipao na gumeni otočić staklene tezge kroz koju je odozdo sjalo podvodno zlato plosnatih bočica, dok je prodavačica svoj pogled, milostiv spram njegova čudaštva, radoznalo uprla u tu rastresenu ruku koja je plaćala još neimenovan predmet. "Dajte mi, molim vas, bademova sapuna", rekao je dostojanstveno.

Zatim se istim gipkim korakom vratio do kuće. Ondje na nogostupu sad nije bilo nikoga, ne računaju li se tri tamnomodre stolice, koje su, čini se, pomaknula djeca. U furgonu je pak ležao neveliki smeđi pijanino, tako svezan da ne može ustati s leđa, podigavši uvis dva mala metalna potplata. Na stubištu je sreo istovarivače koji su se stuštili dolje, raširenih nogu, a dok je zvonio na vratima novoga stana čuo je odozgo razgovor glasova, udaranje čekića. Pustivši ga, gazdarica je relda da mu je ključeve stavila u sobu. Ta je krupna, pohlepna Njemica imala čudno ime; prividna sličnost s instrumentalom pridavala mu je prizvuk sentimentalnog uvjeravanja: zvala se Clara Stobov.

Evo izdužene sobe gdje stoji strpljivi kovčeg... I tada se sve najednom promijenilo: ne dao Bog ikomu da iskusi tu užasnu ponižavajuću dosadu - još jedno odbijanje da se prihvati mrski teret još jednog useljenja, nemogućnost življenja pred potpuno stranim predmetima, neizbježnost nesanice na tom ležaju!

Neko je vrijeme stajao ispred prozora: nebo je bilo poput kiselog mlijeka; katkad bi se na mjestu gdje je lebdjelo slijepo sunce pojavile opalne rupe, i tada bi dolje, na sivom oblom krovu furgona, strašno brzo oživljavale slabašne sjene lipovih grana, ali ne bi se do kraja utjelovile pa bi se rasplinule. Kuća nasuprot bila je napola prekrivena skelama, a zdravi dio pročelja od cigle obrastao je bršljanom koji je ulazio u prozore. U dubini prolaza koji je dijelio vrt crnio se natpis podrumske ugljenare.

Samo po sebi sve je to bilo pogledom, kao što je i soba bila sama po sebi; ali, našao se posrednik, i sad je taj pogled postajao pogledom iz upravo te sobe. Progledavši, nije postala ljepšom. Blijedožute tapete s modrikastim tulipanima bit će teško preobraziti u prostranstvo

stepe. Pustinju pisaćega stola morat će dugo obrađivati prije nego što u njoj niknu prvi reci. I dugo će biti potrebno sipati pepeo pod naslonjač i u njegova udubljenja kako bi postao prikladnim za putovanja.

Gazdarica je došla pozvati ga na telefon, i on je, uljudno se klanjajući, pošao za njom u blagovaonicu. "Kao prvo," rekao je Aleksandar Jakovlevič, "zašto, poštovani gospodine, zašto kod vas u pansionu tako nevoljko daju vaš novi broj? Zacijelo ste otišli uz galamu? A kao drugo, hito bih vam čestitati... Kako, još ne znate? časna riječ?" ("On još ništa ne zna", obratio se Aleksandar Jakovlevič drugom stranom glasa nekome izvan telefona.) "No, u tom slučaju saberite se i slušajte, pročitat ću: upravo izašla zbirka pjesama dosad nepoznatog autora Fjodora Godu nova- Oerdinceva čini nam se tako sjajnom pojavom, a autorov pjesnički talent neospornim. Znae što, prekinimo ovdje, a vi dođite navečer U nama, tada ćete dobiti cijeli članak. Ne, dragi Fjodore Konstantinoviču, sad vam ništa neću reći, ni gdje ni što, ako želite znati što ja mislim, nemojte se uvrijediti, ali mislim da vas previše hvali.

Znači, doći ćete? Odlično. Očekujemo vas."

Spuštajući slušalicu zamalo je srušio sa stola čelično postolje s olovkom na uzici; htio ga je zadržati, ali tad ga je zbacio; zatim je udario bedrom u rub kredenca; zatim je ispustio cigaretu koju je u hodu vadio iz kutije; i na koncu je zalupio vratima ne računajući na zamah, pa je Frau Stobov, koja je prolazila hodnikom s tanjurićem mlijeka hladno izgovorila: ups! Htio joj je reći da joj je blijedožuta haljina s modrikastim tulipanima prekrasna, da joj razdjeljak u onduliranoj kosi i drhtave kesice obraza pridaju nešto žoržsandovski veličanstveno; da joj je blagovaonica vrhunac savršenstva; ali, ograničio se na blistav osmijeh i zamalo pao na tigraste pruge koje nisu pohitale za mačkom koji je odskakutao, ali na kraju krajeva nikad i nije sumnjao da će tako biti, da će svijet, u liku nekoliko stotina ljubitelja književnosti koji su napustili Peterburg, Moskvu, Kijev, smjesta prepoznati njegov dar.

Pred nama je nevelika knjižica s naslovom Pjesme (jednostavna livreja koja je posljednjih godina postala jednako obveznom kao nedavno gajtani - od "sanja na mjesecini" do simbolističke latin-štine) koja sadrži pedesetak radova od dvanaest redaka posvećenih u potpunosti jednoj temi - djetinjstvu. Dok ih je pobožno pisao, autor je s jedne strane težio k tome da uopći sjećanja, ponajprije odabirući značajke na ovaj ili onaj način svojstvene svakom sretnom djetinjstvu: odatle njihova tobožnja očiglednost; a s druge strane dopustio je da u pjesme dopre samo ono što je bilo stvarno, u potpunosti i bez primjesa: odatle njihova tobožnja istančanost. Istodobno se morao silno truditi da ne izgubi nadzor nad igrom, kao i da ne izađe iz položaja igračke. Strategija nadahnuća i taktika uma, put poezije i privid prozračne proze - to su odrednice koje nam se čine dovoljno točnima da bismo okarakterizirali stvaralaštvo mladoga pjesnika. Dakle, zaključivši vrata i uzevši svoju knjigu, pao je s njom na sofu - morao ju je odmah pročitati, dok se nije ohladilo uzbuđenje, kako bi ujedno provjerio kakvoću tih pjesama i predvidio sve potankosti visoke ocjene koju mu je dao pametan, drag, još nepoznat sudac. I sad je, isprobavajući i odobravajući ih, izvršavao postupak suprotan nedavnom, kad je munjevitim razmišljanjem preletio knjigu. Sad ih je čitao kao da su u kocki, njegujući svađ stih, podignut i sa svih četiriju strana zapljusnut čudesnim, blagim seoskim zrakom nakon kojega si uvečer tako umoran. Drugim riječima, on se čitajući iznova koristio svim materijalima već jednom prikupljenim u sjećanju kako bi iz njih dobio spomenute pjesme, i sve, sve je obnavljao, kao što putnik koji se vratio vidi u očima siročeta ne samo osmijeh njegove majke, koju je u mladosti poznavao, već i aleju sa žutim svjetlom na kraju, i tamnosmeđi list na ldupi, i sve, i sve. Zbirku je otvarala pjesma Nestala lopta - i počela je sipiti kišica. Teška oblačna večer, jedna od onih koje tako pristaju našim sjevernim jelama, zgusnula se oko kuće. Aleja se preko noći vratila iz parka, i izlaz je prekrila sumaglica. Bijeli kapci odvojili su sobu od vanjske tame, kamo su već skoro bili prešli, probno se smjestivši na različitim visinama u bespomoćno crnom vrtu, najsvjetliji dijelovi predmeta u sobi. Sad nema mnogo do sna. Igre postaju tromе i ne posve dobre.

Stara je i bolno stenje dok se u tri spora pokreta spušta na koljena.

Lopta mi se otkotrljala pod dadiljinu komodu, i na podu svijeća sjenu za rubove hvata i vuče amotamo, ali nema lopte.

Zatim tamo žarač krivi seta i lupa uzalud - i dugme izbací, a malo kasnije i pola dvopeka.

No, evo iskače i ona u drhtavu tamu -

KNJIŽNICA ZELINA kroz cijelu sobu, i ravno pod neosvojivi divan.

Zašto mi nije baš po volji epitet "drhtavu"? Ili se tu lutkarova divovska ruka najednom pojavila na čas među bićima u čiju je veličinu uspjelo povjerovati oko (tako da je prvi osjećaj gledatelja po završetku predstave: kako sam užasno narastao)? A soba je ipak zaista drhtala, i to treperenje, kretanje sjena po zidu kao na vrtuljku kad se odnosi svjetlo, ili deva od sjena na stropu čije se grbe čudovišno pomiču, kad se dadilja bori s nezgrapnim i klimavim paravanom od trske (čija je rastezljivost obrnuto proporcionalna njegovoj stabilnosti) - sve su to najranija sjećanja, najbliža izvorniku. često upućujem znatiželjne misli tom izvorniku, točnije, u to obrnuto ništavilo; tako mi se nejasno stanje bebe uvijek čini polaganim ozdravljanjem nakon strašne bolesti, udaljavanjem od prvotnoga nepostojanja - koje postaje način približavanja njemu, kad naprežem pamćenje do posljednje krajnosti kako bih iskusio tu tminu i iskoristio njezine pouke za ulazak u buduću tminu; ali, preokrećući svoj život naopako, tako da moje rođenje postaje smrt, ne vidim na kraju tog obratnog umiranja ništa što bi odgovaralo bezgraničnom užasu koji, kažu, osjeća čak i stogodišnji starac prije definitivnog svršetka - ništa osim možda spomenutih sjena koje, podigavši se negdje odozdo, kada svijeća krene kako bi otišla (pri čemu poput crne glave koja raste u hodu proleti sjena kugle na lijevoj nozi postelje), uvijek zauzimaju ista mjesta iznad mojega dječjeg kreveta i u kutovima rade nestašluke, svoje točne obrasce samo oponašajući.

U cijelom nizu pjesama koje osvajaju iskrenošću... ne, glupost, koga osvajaš? Tko je taj podložni čitatelj? Nije potreban. U cijelom nizu izvrsnih...ili još bolje: divnih pjesama autor ne opjevava samo te sjene koje plaše, već i radosne trenutke. Glupost, kažem 2.ja, glupost!

Drugačije piše moj bezimeni, moj neznani stručnjak- i samo sam za nj izložio u stihovima sjećanje na dvije dragocjene, starinske, čini mi se, igračke: prva je bila debela oslikana posuda s umjetnom biljkom iz toplih krajeva na kojoj je sjedila punjena tropska ptica, što se naoko činila kao da će prhnuti, crna perja, grudi boje ametista, i kad bi se veliki ključ, izmoljen od Ivone Ivanovne i uguran u stjenku posude, nekoliko puta čvrsto i oživljujuće okrenuo, mali malajski slavuj otvarao je... ne, nije čak ni otvarao kljun, jer dogodilo se nešto čudno s mehanizmom za navijanje, s nekom oprugom koja bi ipak proradila: ptica je odbijala pjevati, ali ako bi se zaboravilo na nju i nakon tjedan dana slučajno prošlo pored njezina visokog ormara, onda bi se od tajnovitog trzaja rađao njezin čaroban cvrkut - i kako bi divno, kako bi dugo ona pjevala, isturivši raščerupane grudi; završila bi, ti bi stupio u odlasku na drugu podnu dasku, i naposljetku bi ona na poseban način još jednom zazviždala pa zamrla na pola note. Na sličan se način, ali s lakrdijaškom primjesom oponašanja - kao što parodija uvijek prati istinsku poeziju - ponašala druga od opjevanih igračaka, koja je bila u drugoj sobi, također na visokoj polici. Bio je to klaun u atlasnim širokim hlačama koji se opirao rukama o dvije izbijeljene grede i iznenada se od nehotičnog udarca pokretao uz glazbu minijaturnu s izgovorom smiješnim, koja je odzvanjala negdje ispod njegova podija, dok je on podizao jedva primjetnim trzajima sve više i više noge u bijelim čarapama, s pomponima na cipelama - i najednom bi se sve prekinulo, on bi se nezgrapno ukočio. Nije li tako i s mojim pjesmama... No, istina usporedbi i zaključaka katkad se bolje čuva s ove strane riječi.

Postupno se iz tih pjesničkih komada slaže lik krajnje senzibilna dječaka koji živi u krajnje povoljnim prilikama. Naš je pjesnik rođen dvanaestoga srpnja 1900. godine na imanju Lešino obitelji Godunov-čerdincev. Dječak je još prije nego što je krenuo 2. pročitao priličan broj knjiga iz očevo knjižnici*. U svojim zanimljivim zapisima taj i taj se prisjeća kako su mali V'v.ú ja i njegova dvije godine starija sestra voljeli dječje kazalište i čak sami pisali za svoje predstave... Dragi moj, to je laž. Bio sam uvijek ravnodušan spram kazališta; premda se sjećam da smo imali nekakva kartonska stabilca i nazubljeni zamak s prozorčićima od papira boje soka od maline kroz koji se probijao vereščaginovski plam kad bi se unutra zapalila svijeća, zbog koje je,

ne bez našega sudjelovanja, na kraju krajeva i izgorjelo cijelo zdanje. O, Tanja i ja bili smo izbirljivi što se tiče igračaka! Od ravnodušnih smo darovatelja sa strane često dobivali posve jadne stvari. Sve što je bilo plitka kutija s crtežom na poldopcu nije nagovještavalo ništa dobro. Jednom takvom poklopcu umalo sam posvetio predviđene tri strofe, ali pjesma nekako nije uspjela. Za okruglim stolom uz svjetlo lampe sjedi obitelj: dječak u nevjerojatnoj mornarskoj bluzi s crvenom kravatom, djevojčica u crvenim zavezanim čizmicama; oboje s izrazom čulnoga ushita nižu na slamčice raznobojne perle, praveći od njih košarice, krletke, kutijice; i s ništa manjim zanosom u tome sudjeluju njihovi slaboumni roditelji - otac uzvišeno obrasla zadovoljna lica, majka s veličanstvenim poprsjem; pas također gleda stol, a u zadnjem planu vidi se u naslonjaču zavidna baka. Upravo su ta djeca danas odrasla, i često ih susrećem na reklamama: on sa sjajem na glatkim, preplanulim obrazima, požudno uvlači dim cigarete ili drži u orijaškoj ruci, zvjerski se iskesivši, sendvič s nečim crvenim ("Jedite više mesa!"), ona se osmjehuje vlastitoj čarapi na nozi ili s razvratnom radošću zalijeva umjetnim vrhnjem konzervirani kompot; i vremenom će se pretvoriti u čile, rumene, proždrljive starce - a tamo je i crna infernalna ljepota hrastovih lijesova među palmama u izlogu ... Tako se razvija rame uz rame s nama, u zloslutno veselom sldadu s našom stvarnošću, svijet predivnih demona; ali, u predivnom demonu uvijek postoji tajna mana, sramotna bradavica na stražnjici privida savršenstva; dotjerane izjelice s reklama koje se prežderavaju želatinom nikad neće znati za tihe radosti delikatesa, a njihove kretnje (koje se zadržavaju na zidu dok prolazimo pored njih) uvijek malo zaostaju za zbiljom. Još ću jednom govoriti o toj odmazdi koja nalazi slabo mjesto za udarac upravo ondje gdje su, čini se, sav smisao i snaga pogođenoga bića.

Općenito smo Tanja i ja od mirnih igara više voljeli znojave lovice, skrivača, bitke. Kako divno takve riječi kao što su "bitka" i "puščani" prenose zvuk pritiska prilikom guranja obojenog štapića (lišenog, radi snažnije boli, gumene sisaljke) u pušku, koji bi potom, uz prasak pogodivši zlatni lim oldopa (treba zamisliti mješanca oklopnika i crvenokošca), napravio počasno udubljenje.

I opet nabijaš cijev do dna, uz škripu opruga utiskujući je u elastični pod, i vidiš, pritajivši se iza vrata, kako u zrcalu stoji drugi i šareno perje kako strši iza poveza na glavi.

Autor je imao priliku skrivati se (sad će biti riječ o vili Godunovihčerdincevih na Engleskoj obali koja i danas postoji) iza zavjesa, pod stolovima, iza naslona svilenih otomana - i u ormaru za rublje gdje je pod nogama pucketao naftalin i odakle se kroz prorez moglo potajno promatrati slugu koji polako prolazi, postajući čudnovato novim, živim, uzdišući, mirišući na čaj i jabuke; a također i pod stubištem zavojitim i iza kredenca samotna, zaboravljena u sobi praznoj, - na čijim su prašnjavim policama zebli: ogrlica od vučjih zuba, kameni idol gola trbuha, još jedan porculanski, koji u znak nacionalnoga pozdrava plazi crni jezik, šah s devama umjesto lovaca, člankoviti drveni zmaj, sojotska tabakera od mutnoga stalda, još jedna ahatna, šamansld def i uz njega zečja šapa, čizma od kože sibirskoga jelena s unutrašnjim potplatom ml Kore plave kozokrvine, tibetsld novčić nalik na mač, šalica od Lanjskoga nefrita, srebrni broš s tirkizom, lamino kandilo - i još mnogo tomu slične starudije koju je - kao prašinu, kao sedefni drn.s.i iz njemačkih toplica - moj otac, ne podnoseći etnografiju, slučajno donosio sa svojih legendarnih putovanja. Zato su zaključane tri dvorane, gdje su se nalazile njegove zbirke, njegov muzej ...ali, o tome u pjesmama koje su pred nama nema ničega: posebnim je čulom mladi autor prevideo da će jednom morati govoriti posve drugačije, ne stihovima s dodacima i ponavljanjima, već posve, posve drugim, muževnim riječima o svom slavnom ocu.

Opet se nešto pokvarilo, i dopire poznato prijetvoran glasić recenzenta (možda čak i ženskoga spola). Pjesnik se s nježnom ljubavlju prisjeća soba svoje rodne kuće gdje je proveo djetinjstvo.

Uspio je uliti mnogo lirike u pjesnički opis predmeta među kojima je protjecalo. Kad osluškuješ...

Svi mi, pomno i obzirno... Melodija prošlosti... Tako, primjerice, on prikazuje sjenila svjetiljaka, litografije na zidovima, svoju klupu, posjet laštilaca podova (koji ostavljaju iza sebe miris složen od "studenih,

znoja i laštila") i provjeravanje satova: četvrtkom starac dolazi, uljudan, od urara, i u kući sve satove navija mirna ruka.

Na svoj krišom pogleda pa namjesti zidni.

Na stolici, stojeći, čeka

da izađe u potpunosti iz njih čitavo podne. I uspješno okončavši svoj ugodan rad, na mjesto stavi stolicu bešumno, i malko brujeći sat ide.

Škljocajući katkad batom i čudno uzdišući prije otkucaja. Njegovo kucanje, poput poprečno prugaste vrpce centimetra, bez kraja je mjerilo moje nesanice. Bilo mi je jednako teško zaspati kao i kihnuti bez nadraživanja ili izvršiti samoubojstvo vlastitim sredstvima (progutavši jezik, što li). Na početku mučeničke noći još sam se zadovoljavao time što sam razgovarao s Tanjom, čiji je krevet bio u susjednoj sobi: odškrinuli bismo vrata, bez obzira na zabranu, i potom, kad bi guvernanta otišla u svoju sobu, pokraj Tanjine, jedno bi od nas lagano zatvaralo vrata: strelovit trk bosim nogama i skok u postelju. Iz jedne sobe u drugu dugo smo zadavali jedno drugome šarade, umuknuvši (i dandanas čujem ton te dvostruke šutnje), ona radi odgonetke moje, a ja radi smišljanja nove. Moje su uvijek bile čudnovatije i glupavije, Tanja se pak pridržavala klasičnih modela: *mon premier est un métal précieux, mon second est un habitant des deux, et mon tout est un fruit délicieux.*

Ponekad bi zaspala, dok sam ja lakovjerno čekao, misleći kako se ona muči nad mojom zagonetkom, i ni molbama ni grdnjama više je nisam uspijevao oživjeti. Sat vremena kasnije putovao sam u tami postelje, nabacivši na sebe plahtu i pokrivač poput svoda, tako da ispadne spilja na čijem je dalekom, dalekom izlazu iskosa prodiralo plavičasto svjetlo koje nije imalo ničeg zajedničkog sa sobom, s nevskom noći, s bujnim, poluprozirnim naborima tamnih zavjesa. Spilja koju sam istraživao sadržavala je u svojim brazdama i jamama takvu sjetnu zbilju, punila se takvom zagušljivošću i tajnovitošću da bi mi poput prigušena bubnja počelo udarati u grudima, u ušima; i ondje, u tami, gdje je moj otac našao novu vrstu šišmiša, razabirao sam jagodice idola uklesanog u stijeni, a kad bih napokon usnuo

prevrtali bi me deseci ruku i netko bi me uz užasan prasak rasparao od glave do pete, nakon čega bi spretni dlan prodirao u mene i snažno mi stiskao srce. Ili bih se pretvorio u konja koji vrišti mongolskim glasom: šamani su mi pomoću lasa kidali kopita, tako da su mi noge, lomeći se uz pucketanje, pod pravim kutem prianjale uz trup koji se pni.m.i pi iljiilno uz žutu zemlju, a rep je, označujući krajnju muku, si.il.ni pnpui kićanke; on bi padao, ja bih se budio.

Izvolite ustati. Šeta zrcalima peći dlan ložača: mjeri je li narastao do vrha plamen. Narastao je. I vrelom brujanju dan odgovara tišinom, plavetnilom s ružičastom sjenom i potpunom bjelinom. čudno je kako voštanim postaje sjećanje, kako se sumnjivo proljepšava kerubin dok tamni okov ikone - čudne, čudne se stvari zbivaju sa sjećanjem. Otišao sam prije sedam godina; tuda je zemlja izgubila duh inozemstva, kao što je svoja prestala biti geografskom navikom. Godina Sedam.

Lutajući privid države odmah je prihvatio taj način brojanja godina, nalik onomu koji je uveo kršni francuski državljani u čast novorođene slobode. Ali, broj raste, a čast ne tješi; sjećanje ili kopni, ili poprima mrtvi sjaj, tako da nam umjesto divnih priviđenja ostaje lepeza razglednica u boji. Tome neće pomoći nikakva poezija, nikakav stereoskop, buljooko i prijeteći nijemo pridajući takvu konveksnost kupoli i takvom vraškom sličnošću prostora oblijevajući šetače s karslbadskim vrčevima, tako da su me više od priča o šamanskim obredima mučili snovi nakon te optičke rasonode: aparat je stajao u ordinaciji američkoga zubara Lawsona, čija je prilježnica Mme Ducamp, sijeda harpija, za svojim pisacim stolom među bočicama Lawsonova krvavo crvenog eliksira, stisnutih usana, češući kosu, usplahireno mozgala kamo upisati Tanju i mene, i na koncu, s naporom i uz škripanje, utiskivala slinavo pero između laPrincesse Toumanoff s packom na kraju iMonsieura Danzasa s packom na početku. Evo opisa posjeta tom zubaru, koji je upozorio prethodnoga dana da that one will have to come out...

Kako ću u toj istoj kočiji za pola sata opet sjediti?

Kako ću te pahulje i grane crne gledati?

Kako ću stupić taj s kapom vatiranom pogledom opet ispratiti?

Kako ću se na povratku svoga puta ovamo sjećati?

(Pipajući neprestano s gadljivom nježnošću rupčić u koji je brižno zamotano nešto poput koštanog privjeska) " Vatirana kapa", budući da je ktome i dvosmisleno, uopće ne izražava ono što treba: mislilo se na snijeg koji je napadao na stupice spojene u niz negdje blizu Petrova spomenika. Negdje! Bože moj, ja već s naporom prikupljam djeliće prošlosti, već zaboravljam suodnos i vezu u sjećanju još uvijek živih predmeta koje uslijed toga i osuđujem na odumiranje. Kako je onda uvredljiv podsmijeh u uvjerenju da tako dojam nekadašnji u ledu harmonije živi...

Sto me primorava da slažem stihove o djetinjstvu ako ionako pišem uzalud, griješeći riječima ili ubijajući i leoparda i srnu rasprsavajućim metkom "točnoga" epiteta? Ali, nećemo zdvajati. On kaže da sam pravi pjesnik - znači, vrijedilo je ići u lov.

Evo još i pjesme o tome što je mučilo dječaka - o nezgodama gradske zime; kao na primjer: kad čarape grebu noge iza koljena, ili kad ti na ruku položenu na panj tezge prodavačica navlači nevjerojatno tanku rukavicu. Spomenimo dalje: dvostruko (prvi put nije uspjelo) štipanje kopče kada ti, dok širiš ruke, zakopčavaju krzneni ovratnik; ali, kako se zato mijenja akustika, obujam zvuka, kad je ovratnik podignut; a ako smo već dodirnuli uši: kako je nezaboravna glazba svilene zategnutosti prilikom vezivanja (podigni bradu) vrpce naušnika na kapi.

Djeca veselo jure na studeni. Prizor kod ulaza u park: prodavač balona. Iznad njega, tripud veći od njega, golemi šuštavi grozd. Gledajte, djeco, kako se prelijevaju i trljaju jedni o druge, puni crvenog, modrog, zelenog sunašca Božjeg. Divota! Želim, striček,

najveći (bijeli, s pijetlom sa strane, s crvenim mladuncem koji lebdi unutra i koji će nakon ubojstva majke odletjeti do stropa, a nakon jednog dana će se spustiti, smežuran i posve pitom). Evo, sretna su djeca kupila balon za rubalj, i dobri ga je trgovac izvukao iz zbijenoga jata. Pričekaj, mangupe, ne diraj, daj da odrežem.

Nakon čega je ponovno navukao rukavice s jednim prstom, provjerio je li dobro stegnut uzetom sa škarama i, odgurnuvši se petom, polako se počeo poput stupa uzdizati u modro nebo, sve više i više, grozd mu više nije veći od grožđa, a pod njim su dim, pozlata, inje Sankt Peterburga, obnovljenog, jao, tu i tamo, po najboljim slikama naših umjetnika.

Ali, bez šala: bilo je vrlo lijepo, vrlo mirno. Stabla u parku predstavljala su vlastite prikaze, i to je ispadalo beskrajno darovito. Tanja i ja podsmjehivali smo se saonicama vršnjaka, osobito ako su bile prekrivene materijalom za sagove s obješenim resama, s visokim sjedalima (opremljenim čak i naslonom) i uzdama koje je vozač držao, kočeci pustenim čizmama. Takve se nikad ne bi dovukle do zadnjega nanosa, već bi se gotovo odmah skrenuvši s ravnoga puta nemoćno okretale oko svoje osi, i dalje se spuštajući, s blijedim ozbiljnim djetetom prisiljenim, nakon što bi zamrle, odgurujući se vlastitim nogama, sjedeći, kretati se naprijed kako bi stigle do kraja ledene staze. Tanja i ja imali smo teške, trbušaste sanjke od Sangallija: četvrtasti baršunasti jastuk na željeznim salincima u obliku zagrada. Nije ih trebalo vući za sobom, išle su s takvom nestrpljivom lakoćom po snijegu uzaludno posutom pijeskom da su otraga udarale u noge. Evo brežuljka.

Uspeti se na uzvisinu zalivenu sjajem...

2,(dižući vjedra kako bismo zalili kosinu, vodu smo prolijevali tako da nam je stopala prekrila kora sjajnoga leda, ali sve to nije uspjela objasniti dobronamjerna aliteracija).

Uspeti se na uzvisinu zalivenu sjajem pasti iz zaleta truhom na saonice ravne - i uz tresak po plavom... A zatim- kad se mijenja slika, i u dječjoj sobi turobno gori božićni šarlah ili uskrsna differija -

kliznuti po krhko blistavom, preuveličanom ledu u nekom polutropskom, polutavričeskom parku... - kamo se iz našeg Aleksandrovskeg, voljom grozničave želje, selio zajedno sa svojom kamenom devom general Nikolaj Mihajlovič Prževalski, odmah se pretvarajući u ldp mojeg oca, koji je u to vrijeme bio negdje, recimo, između Kokanda i Ašgabada - ili na padinama Xininskogvisočja. Kako smo Tanja i ja болоvali! čas zajedno, čas jedno za drugim; i kako mi je strašno bilo čuti između zvuka vrata koja su se zalupila u daljini i drugih, suzdržano tihih, kako se probija njezin korak, i tanki smijeh, koji je za mene odzvanjao nebeskom ravnodušnošću, rajskim zdravljem, beskonačno dalekim od moga debelog obloga sa žutim voštanim platnom, bolnih nogu, tjelesne težine i sputanosti - no, kad je болоvala ona, kako sam se zemaljskim i ovdašnjim osjećao ja, poput nogometne lopte, gledajući nju kako leži u postelji, odsutnu, okrenutu onostranomu, a mlitavim naličjem meni! Opišimo: posljednji pokušaj obrane pred kapitulacijom, kad još nisi izašao iz dnevnoga tijeka, skrivajući sam od sebe vrućicu, kostobolju, pa zaogrćući se poput Meksikanca, prikrivaš zahtjeve groznice potrebama igre; predavši se i dospjevši u postelju nakon pola sata, tijelo više ne vjeruje da se maloprije igralo, puzalo po podu salima, po sagu, polako. Opišimo: upitno zabrinut osmijeh majke, koja mi je upravo stavila toplomjer (što nije povjeravala ni odgojitelju ni guvernanti). "Što si se tako pokunjio?" kaže ona još se uvijek pokušavajući šaliti. A trenutak kasnije: "Još sam jučer znala da imaš vrućicu, mene ne možeš prevariti." A još jedan trenutak kasniji: "Što misliš, koliko imaš?" I napokon: "čini mi se da ga možemo izvaditi." Prinosi užareni toplomjer svjetlu i, skupivši zanosne obrve nalik na tuljanovo krzno, koje je naslijedila i Tanja, dugo gleda...i zatim, ništa ne rekavši, gleda mene, kao da me ne prepoznaje u potpunosti, a otac zamišljen jaši proljetnom ravnicom posve modrom od perunika; opišimo i stanje bunila kad rastu, naprežući mozak, neld veliki brojevi, popraćeni neprekidnom brzorečicom, kao da je onostrana, kao kad bi u mračnom vrtu uz ludnicu zbirke zadataka, napola (točnije - za pedeset sedam kroz sto jedanaest) izašavši iz svijeta uloženog uz kamate - užasnoga svijeta koji su osuđeni osobno predstavljati - prodavačica jabuka, četiri kopača i Netko tko je ostavio djeci karavanu razlomaka, razgovarali uz tiho noćno šuštanje drveća

o nečemu krajnje svakodnevnom i glupom, no tim više strašnom, nečemu što se tim više najednom pokazuje kao ti brojevi, taj svemir koji se nezadrživo širi (što za mene baca čudno svjetlo na makro kozmičke pretpostavke suvremenih fizičara). Opišimo i ozdravljenje, kada živu više ne treba spuštati, a toplomjer se nehajno ostavlja da leži na stolu, gdje je hrpa knjiga koje su došle čestitati, i nekoliko jednostavno znatiželjnih igračaka potiskuje poluprazne bočice mutnih pripravaka.

Bugačicu i papir za pisma od svega vidim jasnije; ukrašen je potkovom i mojim monogramom.

Razumio sam se u inicijale, žigove, prešano cvijeće od djevojčice iz Nice, crveni i brončani pečatni vosak.

U stihove nije dospio neobičan slučaj koji se zbio sa mnom nakon jedne osobito teške upale pluća.

Kada su svi prešli u primaću sobu, jedan od muškaraca koji je cijelu večer šutio...Vručica se noću povukla, pa sam se domogao kopna. Bio sam, kažem vam, slab, ćudljiv i proziran - proziran kao kristalno jaje. Majka je otišla kupiti mi...nisam znao što, jednu od onih čudačldh stvari za kojima sam s vremena navrijeme bio lakom s proždrljivošću žene u drugom stanju - nakon čega bih posve zaboravljao na njih - ali, majka je zapisivala te desiderata. Ležeći nepomično u postelji među modrikastim naslagama polumraka u sobi, razvijao sam u sebi nevjerojatnu jasnoću, kao kad se između tmurnih oblaka pruža daleka pruga blistavo blijedoga neba, i ondje kao da se vide rt i sprudovi bogzna kojih daleldh otoka - i čini se da ćeš, pustiš li malo u daljinu svoje lako oko, razabrati sjajni čamac povučen na vlažni pijesak i tragove koraka koji se udaljavaju, pune blistave vode. Mislim da sam u tom trenutku dosegao najvišu granicu ljudskoga zdravlja: moja se misao oprala, zaronivši nedavno u opasnu, nezemaljski čistu crninu; i evo, ležeći nepomično i čak ni ne žmireći, u sebi vidim kako moja majka, u krznu od činčile i s točkastim velom, sjeda na saonice (uvijek se čine tako malenima u usporedbi sa steatopigijom onodobnoga ruskog kočijaša), kako je, dok stiće modrikasti paperjasti muf uz lice, odvozi par vranaca pod

plavom mrežom. Pruža se ulica za ulicom bez imalo moga truda; grude snijega boje kave udaraju u prednji dio. Saonice su stale.

Sluga Vasilij silazi sa svoga mjesta straga, istodobno otkopčavajući pokrivač za noge, i moja majka brzo ide prema trgovini, čiji naziv i izlog ne stižem razgledati budući da u taj čas prolazi i zove je (no, ona je već nestala) moj ujak, njezin brat, i nekoliko ga koraka nevoljko pratim, nastojeći pogledati u lice gospodina s kojim razgovara dok se udaljava, ali prenuvši se, vraćam se natrag i žurno ulazim u trgovinu, gdje majka već plaća deset rubalja za posve običnu, zelenu Faberovu olovku, koju pomno zamataju u smeđi papir dva prodavača i predaju Vasiliju, koji je već nosi za mojom majkom do saonica, koje već hitaju tim i tim ulicama natrag do naše kuće, koja im se već primiče; no tada kristalni tijek

3i moje vidovitosti prekida Ivona Ivanovna, koja mi je donijela šalicu juhe s prženicama: bio sam tako slab da mi je zatrebala njezina pomoć kako bih sjeo u postelji, udarila je jastuk i postavila pred mene preko živahnoga pokrivača stolić s patuljastim nogama (s vječito ljepljivim jugozapadnim kutom). Najednom se otvoriše vrata - uđe majka, smiješeći se i držeći, kao starinsku sjekiru, smeđi zamotuljak. U njemu je bila Faberova olovka dugačka metar i suldadno tome debela: reldamni div koji je vodoravno visio u izlogu i nekoć potaknuo moju hirovitu žudnju. Valjda sam još uvijek bio u blaženom stanju kad svaka neobičnost, poput poluboga, silazi k nama kako bi se neprepoznata pomiješala s nedjeljnim mnoštvom, jer u taj čas uopće nisam bio zapanjen time što mi se dogodilo, već sam samo uzgred u sebi primijetio kako sam se prevario što se tiče veličine predmeta; no, kasnije sam, ojačavši, kruhom zalijepivši pukotine, s praznovjernom mukom mozgao nad svojim nastupom vidovitosti (koji se, uostalom, nikad nije ponovio), kojega sam se toliko stidio da sam ga zatajio čak i pred Tanjom - i zamalo sam se rasplakao od smetenosti kad smo sreli, gotovo pri mom prvom izlasku, majčina daljegrođaka, nekog Hajdukova, koji joj je odmah rekao: "Vaš brat i ja nedavno smo vas vidjeli blizu Trejmana."

U međuvremenu, zrak stihova se ugrijao, i spremamo se natrag na selo, kamo smo se prije nego što sam krenuo u školu (a krenuo sam tek s dvanaest godina) katkad selili već u travnju.

U jarke se skrio snijeg s padina, i peterburško je proljeće nemira i breberina i prvih leptira puno.

Ali, ne trebam prošlogodišnje, preko zime uvele admirale, žute nepotrebne leptire koji lete kroz prozračnu šumu.

Zato ću pronaći četiri divna krila od gaze

najljepše borove grbe na svijetu usred mrlja bijeloga debela.

To je autorova omiljena pjesma, ali nije ju uključio u zbirku, zato što je, opet, tema povezana s temom oca, a ekonomija stvaralaštva nalaže da je se zasad ne dira. Umjesto nje su reproducirani takvi proljetni dojmovi kao što je prvi osjećaj odmah nakon izlaska s postaje: mekoća zemlje, njezina blizina stopalu, a oko glave ničim ograničeno strujanje zraka. Upadajući jedan drugom u riječ, pomamno dijeleći pozive, ustajući sa sjedišta, ometajući žagor namjernim povcima, kočijaši su pozivali prve povratnike s dača. Malo dalje od nas čekao je otvoreni automobil, svijetlocrven iznutra i izvana: ideja brzine već mu je iskrivila upravljač (shvatit će me primorska stabla), međutim njegova ukupna vanjšina još je uvijek čuvala - iz lažne pristojnosti, što li - poniznu vezu s oblikom kočije, no ako to i jest bio pokušaj mimikrije, onda ga je potpuno poništavala tutnjava motora s otvorenim ispuhom, toliko zvjerskim da je dugo prije našega dolaska seljak na taljigama koja su išla ususret skakao s njih i okretao konja - nakon čega se obično cijelo društvo neminovno nađe u jarku, pa čak i u polju - gdje se, trenutak kasnije, već zaboravivši nas i našu prašinu, opet nakuplja svježja, blaga tišina sa sićušnim otvorom za pjev poljske ševe.

Možda ću, na inozemnim potplatima i davno izgaženim petama, osjećajući se kao sablast, bez obzira na idiotsku materijalnost izolatora, još jednom izaći s one postaje i, bez vidljivih suputnika, pješice proći puteljkom uz cestu desetak kilometara do Lešina. Telegrafski će stupovi jedan za drugim brujati kako se budem približavao. Na kamen će stati vrana - stat će i izravnati krilo.

Vrijeme će vjerojatno biti sivkasto. Promjene u izgledu okoline i najstarija obilježja, koja sam iz nekog razloga zaboravio, naizmjenice će me dočeldvati, čak se katkad miješajući. čini mi se da ću u hodu ispuštati nešto poput jecaja, u tonu sa stupovima. Kada stignem do onih mjesta gdje sam odrastao i ugledam ovo i ono - ili pak, uslijed požara, preinaka, raskrčivanja, nemarnosti prirode, ne ugledam ni ovo ni ono (no, ipak ću ponešto, beskrajno i nepokolebljivo odano meni, razabrati makar zato što su mi oči ipak napravljene od istoga

od čega i tamošnje sivilo, svjetlo, vlažnost), onda ću, nakon svih uzbuđenja, osjetiti nekakvo zadovoljstvo patnje - na prijelazu, možda, prema sreći o kojoj mi je još uvijek rano išta znati (znam samo da će biti s perom u ruci). Ali, jedno sigurno neću zateći - ono radi čega je u biti vrijedio sav trud prognaništva: svoje djetinjstvo i plodove svoga djetinjstva. Njegovi su plodovi tu, danas, ovdje, već sazreli; ono je pak samo otišlo u daljinu, dalje od ruskoga sjevera.

Autor je našao točnije riječi za prikaz osjećaja prilikom prijelaza u seosku okolinu. Kako veselo govori on da: ni kapu stavljati ne treba, ni lagane cipele mijenjati, da bi se na prah od cigli u vrtu u proljeće opet istrčalo.

Tomu se za deset godina pridodala nova rasonoda. Još se u gradu doselio k meni, i isprva sam ga dugo vodio za rogove iz sobe u sobu, i s kakvom je stidljivom gracioznošću išao po parketu, dok se nije nabo na čavlić! U usporedbi s onim tricildom, dječjim, zveketavim i jadnim, koji je zbog uskih guma tonuo čak i u pijesak igrališta, novi se bicikl kretao s božanskom lakoćom. To je pjesnik dobro izrazio u sljedećim stihovima:

O, prvog bicilda divota, visina; na rami "Dux" ili "Pobeda"; nabrelde gume tišina. Drhtanje i vile u aleji, gdje pjege po rukama klize, gdje se nasipi krtica crne i rušenjem prijete. A sutra prolijećeš tuda, i kao što u snu oslonca nema, i u tu se jednostavnost uzdajući, ne pada bicikl.

A prekosutra se neminovno počinje razvijati san o "slobodnoj predaji", sintagma koju ni dandanas ne mogu čuti a da ne promakne ispod jedva uhvatljivog gumenog šuštanja i sasvim laganog lepetanja žbica, nagnuta pruga jureće, glatke, ljepljive zemlje.

Vožnja biciklom, plovidba čamcem, jahanje, tenis, gorotki, "kroket, kupanje, piknici", privlačnost mlina i sjenika - time se u općim crtama iscrpljuju teme koje uzbuđuju našeg autora. Sto se može reći o formalnoj strani njegovih pjesama? To su, naravno, minijature, ali načinjene s onim fenomenalno suptilnim majstorstvom pri kojemu je uočljiva svaka nit, ne zato što je sve naslikano previše finim ldstom,

već zato što je prisutnost najsitnijih crta nehotice sugerirana poštenjem i pouzdanošću talenta, koji jamči da će se autor držati sviju točaka umjetničkog sporazuma. Može se raspravljati o tome vrijedi li uopće oživljavati albumske forme, i ima li još uvijek krvi u žilama našega slavnog četverostopnika (ko jemu je još Puškin, sam ga pustivši da odmara, prijetio kroz prozor, vičući da će ga dati đacima za zabavu), ali nikako se ne može poreći da je u granicama koje si je postavio Godunov-čerdincev valjano izvršio svoj pjesnički zadatak. Sitničavost njegovih muških rima izvanredno ističe slobodne ukrase ženskih; njegov jamb, koristeći se svim finesama ritmičkog otpadništva, ipak ničim ne iznevjerava sebe. Svaki svoj stih modulira kao harlekin. Kome se u poeziji sviđa arhislarski žanr, zavoljet će ovu knjižicu. Slijepcima na predvraću ništa neće reći. Uh, kakav autor ima vid! Probudivši se u zoru već zna kakav će biti dan, po prorezu na kapku koji se plavi, plavlji od plavoga, gotovo ne zaostajući u plavetnilu za sjećanjem o njoj, i istim škilječim okom gleda uvečer polje, čiju je jednu stranu već ogradila sjena, dok je druga, udaljenija od kamena na sredini do ruba šume još kao za dana osvjetljena. Čak pomišljamo da mu je možda upravo slikarstvo, a ne književnost, bilo obećano od djetinjstva, i zato što ništa ne znamo o sadašnjoj autorovoj vanjštini jasno zamišljamo dječaka sa slamnatim šeširom, koji se neobično neudobno smjestio na vrtnoj klupi sa svojim priborom za akvarel i slikao svijet koji su mu namrli preci.

Porculanske saće modri, zeleni, crveni med čuvaju. Isprva se iz poteza olovkom slaže grubo vrt.

Breze, balkončić na kućici sve je u mrljama. Umočit ću i zavrnuti gušće vrh u narančasto žutilo.

Dotle u ispunjenom peharu, u zrakama brušenog stalda kakve su boje zasjale, kakva se radost rascvala!

Takva je knjižica Godunovačerdinceva. Kao zaključak dodajmo... Što još? Što još? Prišapni mi, moja mašto. Zar se uistinu sve dražesno ustreptalo što sam sanjao i što sanjam kroz svoje stihove zadržalo u njima, a to je opazio i čitatelj čije ću mnijenje još danas doznati? Zar

je doista sve shvatio u njima, shvatio da se osim famozne "slikovitosti" u njima nalazi i onaj posebni pjesnički smisao (kada se um koji je zalutao iza razuma vraća s glazbom) koji jedini približava stihove ljudima? Je li ih čitao kroz pukotine, kako i treba čitati stihove? Ili ih je naprosto pročitao, svidjelo mu se pa ih je pohvalio, opazivši kao modernu osobinu u naše vrijeme, kad je vrijeme u modi, značenje njihova slijeda: jer ako se zbrika otvara pj esmom o izgubljenom lopti, onda se zatvara pj esmo O lopti pronađenoj.

Samo su slike i kijoti te godine ostali na mjestima, kad smo narasli, i nešto se dogodilo s kućom: naglo su sve sobe međusobno zamijenile svoj namještaj, ormare, paravane, gomilu nezgrapnih stvari. I tada je, ispod divana, na ogoljenom podu, živa, nevjerojatno draga, pronađena u kutu.

Vanjski je izgled knjige zgodan. Iscijedivši iz nje posljednju kap slasti, Fjodor Konstantinovič protegao se i ustao sa sofe. Bio je veoma gladan. Kazaljke njegova sata odnedavno su iz nekog razloga bile nestašne, najednom bi se počele kretati u suprotnom smjeru, tako da se nije mogao pouzdati u njih, no sudeći po svjetlu, dan, koji je krenuo na put, sjeo je s ukućanima i zamislio se.

Kad je Fjodor Konstantinovič izašao van, zapljusnula gaje (dobro što se odjenuo) vlažna svježina: dok je on sanjario nad svojim pjesmama, očito je padala kiša, ulaštivši ulicu do samoga kraja.

Furgona više nije bilo, a na mjestu gdje je nedavno stajao traktor, kod samog nogostupa, ostala je šarena mrlja ulja nalik na perje s naglašenim grimizom: papagaj asfalta. A kako je bilo ime prijevoznice tvrtke? Max Lux. Što ti je to, bajni vrtlaru? Mak. A ovo? Luk, Vaša Ekscelencijo. "Jesam li uzeo ključeve?" najednom pomisli Fjodor Konstantinovič, zaustavivši se i zavukavši ruku u džep ogrtača. Ondje nešto, ispunivši šaku, umirujuće i teško zazvecka. Kad se prije tri godine, još dok je bio student, majka preselila k Tanji u Pariz, pisala je da se nikako ne može priviknuti na oslobođenje od neprekidnog tereta lanca koji Berlinca veže uz bravu na vratima, /umislio je njezinu radost dok čita članak o njemu i na čas je osjetio prema samom sebi majčinski ponos; štoviše, majčinska suza

zapckla ga je nakrajevima vjeđa. Ali, što će mi pozornost za života ako nisam uvjeren da će me do posljednje, najmračnije svoje zime, diveći se kao Ronsardova starica, svijet pamtiti? A ipak! Još mi je daleko trideseta, a već sam danas slavan. Slavan! Domajo, hvala ti za sjajan... To je, zapjevavši sasvim blizu, sijevnula lirska mogućnost. Domajo, hvala ti za sjajan i nekakav dar. Ti kao bezumlje... riječ "slavan" zapravo mi sad i nije potrebna: od rime je bljesnuo život, ali sama je rima otpala. Hvala ti, Rusijo, za sjajan i... drugi pridjev nisam uspio razabrati u bljesku, šteta. Sretan? Besan? Krilat? Za sjajan i krilat dar. Zasje. Rila. Odakle sad to? Ne, ne, sve je nestalo, nisam uspio zadržati.

Kupio je piroške (jednu s mesom, drugu sa zeljem, treću s krupicom, četvrtu s rižom, petu... za petu nije imao dovoljno) u ruskoj zalogajnici, koja je bila nešto poput izložbe kurioziteta domovinske gastronomije, i ubrzo ih smazao sjedeći na vlažnoj klupi u parku.

Kiša je počela pljuštati, kao da je netko najednom nagnuo nebo. Morao se skloniti pod okrugli kiosk na tramvajskoj stanici. Ondje su na ldupi dvojica s aktovkama raspravljali o nekakvom poslu, i to uz takve dijalektalne potankosti daje nestalo značenje robe, kao kad prilikom površnog čitanja gubiš predmet članka u Brockhausovoj encildopediji označenog samo početnim slovom. Tresući podšišanom kosom, ušla je djevojka s malim, dahtavim buldogom nalik na žabu. čudno je, "slavan" i "sjajan" opet su skupa, i nešto tu uporno odzvanja. Neću podleći iskušenju.

Plijusak je prestao. Strašno jednostavno, bez ikakve dramatike ili trikova upalile su se svjetiljke.

Odlučio je da već može krenuti do černiševskih, da svrati oko devet sati. Nešto gaje, kao i pijance, čuvalo kad je u takvom raspoloženju prelazio ulice. Pod mokrim je svjetlom na mjestu radio automobil: sve su kapi na njemu drhtale. Tito je to mogao napisati? Fjodor Konstantinovič nikako nije mogao odabrati. Ovaj je bio savjestan ali nedarovit; onaj nepošten a nadaren; treći je pisao samo o prozi; četvrti samo o prijateljima; peti... i Fjodor Konstantinovič predoči si u mašti tog petog: čovjek njegove dobi, čak, čini se, godinu mlađi, koji

u istim godinama, u istim emigrantskim izdanjima nije objavio više od njega (tu pjesmu, tamo članak), ali koji je, na neld neobjašnjiv način, gotovo s fiziološkom prirodnošću nekakve emanacije neprimjetno stekao auru neodredive slave, tako da mu se ime izgovaralo ne baš toliko često, ali posve drugačije od svih drugih imena; čovjek čiji je svaki novi redak, prezirući sebe, gadljivo, žurno i žudno gutao u kutu, nastojeći samim činom čitanja zatrti u njemu čudo - nakon čega se dva dana nije mogao otarasiti ni pročitana ni osjećaja svoje nemoći i skrivene boli, kao da je u borbi s drugim ranio intimni dio sebe; usamljen, neugodan, kratkovidan čovjek, s nekako nepravilnim međusobnim položajem lopatica. Ali, sve ću oprostiti ako si to ti činilo mu se da zadržava korak sve do vucaranja, no satovi na koje je nailazio putem (porod urarskih radnji) išli su još polaganije, i kad je pred samim ciljem odjednom sustigao Ljubov Markovnu, koja je išla kamo i on, shvatio je da ga je cijelim putem nestrpljivost nosila kao pomične stube, koje čak i onoga tko stoji pretvaraju u trkača.

Zašto je, ako je već nosila cviker, ta vremešna, sasušena žena koju nitko nije volio, ipak stavljala šminku oko očiju? Stakla su preuveličavala jezu i nedotjeranost tognjezina primitivnog ulj epšavanja, i uslijed toga se njezin najbezazleniji pogled činio toliko dvosmislenim da mu se čovjek nije mogao oduprijeti: hipnoza pogreške. A zapravo, gotovo se sve u nje temeljilo na nesporazumu - i tko će znati nije li to čak bilo oblikom poremećenosti kad je mislila da njemački govori poput Njemice, daje Galsworthy velik pisac ili da je Georgij Ivanovič Vasiljev patološki neravnodušan prema njoj? Bila je jedna od najvjernijih posjetiteljica književnih sjedjeljki koje su čerliševski u savezu s Vasiljevom, gojaznim, starim novinarom, organizirali dvaput mjesečno subotom; danas je bio tek utorak, pa je Ljubov Markovna još uvijek živjela pod dojmovima prethodne subote, obilato ih dijeleći s drugima. Na koban način muškarci su u njezinu društvu postajali rastresenim neotesancima. Fjodor Konstantnovič sam je to osjećao, ali srećom, do vrata je preostalo još samo nekoliko koraka, a ondje je već čekala s ključevima sobarica čerliševskih, koju su ustvari poslali ususret Vasiljevu, koji je patio od vrlo rijetke bolesti srčanih zalistaka - čak ju je učinio svojom dodatnom specijalnošću i katkad bi dolazio k poznanicima s

anatomskim modelom srca te sve vrlo jasno i usrdno demonstrirao. "Nama lift ne treba", rekla je LjubovMarkovna i pošla gore, snažno topćući, ali nekako osobito gipko i nečujno skrećući na odmorištima; Fjodor Konstantinovič morao se iza nje uspinjati usporenim cikcakom, kao što ponekad vidiš psa kako zastajkujeći hoda, pokazujući glavu čas desno čas lijevo od gazdine pete.

Otvorila im je sama Aleksandra Jakovlevna, nije stigao ni primijetiti neočekivan izraz njezina lica (kao da nešto nije odobravalala ili kao da je htjela nešto izbjeći), kad je u predsoblje, na kratkim, debelim nožicama, navratnanos uletio njezin suprug, tresući u trku novine. "Evo", povikao je pomamno trzajući prema dolje kut usana (tik nakon sinove smrti), "evo, gledajte!" "Očekivala sam od njega duhovitije šale kad sam se udavala", dometnu černiševska.

Fjodor Konstantinovič s iznenađenjem vidje da su novine njemačke i neodlučno ih uze. "Datum!" povika Aleksandar Jakovlevič. "Pogledajte datum, mladiću!" "Vidim", reče Fjodor Konstantinovič s uzdahom i iz nekog razloga preklopi novine. "Što je najbolje, dobro sam to znao."

Aleksandar Jakovlevič žestoko zagrohota. "Ne ljutite se na njega, molim vas", s lijenom tugom reče Aleksandra Jakovlevna, lagano njišući bokovima i nježno uhvativši mladića za dlan.

LjubovMarkovna škljocnuvši torbicom krenu u primaću sobu.

Bila je to prilično mala, priprosto namještena, loše osvijetljena soba sa zastalom sjenom u kutu i prašnjavom grčkom vazom na nedohvatljivoj polici, i kad je napokon stigao posljednji gost, a Aleksandra Jakovlevna, postavši na čas - kako to obično biva - izvanredno slična svom (modrom, svjetlucavom) čajniku, stala nalijevati čaj, skučenost prostorije kao da je zadobila neki dirljivi provincijski komfor. Na divanu, među jastucima - neukusnih, sanjivih boja - pokraj svilene lutke s anđeoskim nogama bez kostiju i perzijskim prorezom očiju, koju su obje osobe što su sjedile naizmjenice gužvale, udobno su se smjestili: golemi, bradati Vasiljev s predratnim čarapama sa strelicama i mršava, dražesno slabunjava

gospođica ružičastih vjeda - uglavnom, nalik na bijelu mišicu; zvala se Tamara (što bi bolje pristajalo lutki), a prezime joj je podsjećalo na jedan od onih njemačkih gorskih krajolika kakvi vise kod izrađivača okvira. Blizu police s knjigama sjedio je Fjodor Konstantinovič i, premda mu je u grlu stajala knedla, nastojao ostaviti dojam raspoloženosti. Inženjer Kern, koji je dobro poznao pokojnog Aleksandra Bloka, vadio je iz izdužene kutije datulu, uz ljepljiv šum. Pomno promotrivši kolače iz slastičarnice na velikom tanjuru s loše naslikanim bumbarom, Ljubov Markovna, na brzinu suzivši izbor, uzela je onu vrstu na kojoj neizbježno ostaje trag nepoznatog prsta: uštupak. Domaćin je pripovijedao o staroj prvotravanjskoj vragoliji studenta prve godine medicine u Kijevu...No, najzanimljivijim među nazočnima bio je mladić koji je sjedio podalje, pokraj pisaćega stola, i koji nije sudjelovao u zajedničkom razgovoru, premda gaje ipak uz tihu pozornost pratio...te koji je nečim doista podsjećao na Fjodora Konstantinoviča: nije podsjećao na nj crtama lica, koje je sad bilo teško proučiti, već tonalitetom cjelokupne vanjštine - sivkastosvijetlosmeđom nijansom okrugle glave, koja je bila kratko ošišana (što je po pravilima kasnoga peterburškog romantizma pjesniku bolje pristajalo od čuperaka), prozirnošću velikih, nježnih, pomalo ldempavih ušiju, tankim vratom sa sjenom udubine na zatiljku. Sjedio je u istoj pozi u kojoj bi običavao sjediti i Fjodor Konstantinovič - lagano oborene glave, prekriženih nogu i ne toliko prekriženih koliko stisnutih ruku, kao da zebe, tako da se mirnoća tijela više izražavala šiljatim izbočinama (koljeno,

4i laktovi, kržljivo rame) i stisnutošću svih udova, nego onom uobičajenom smekšanošću obrisa kakva biva kad se čovjek odmara i sluša. Sjena dviju knjiga na stolu prikazivala je manšetu i rub posuvratka, a sjena treće knjige, nagnute prema drugima, mogla je proći kao kravata. Bio je pet godina mladi od Fjodora Konstantinoviča i, što se tiče samoga lica, sudeći po fotografijama na zidovima sobe i u susjednoj spavaćoj sobi (na stoliću, između kreveta koji su plakali noću), sličnost možda uopće nije postojala, ne računamo li njegovu poznatu izduženost zbog razvijene čeone kosti i tamnu dubinu očnih duplji - paskalovsku, prema definiciji fiziognomista - i možda se još u širokim obrvama naziralo nešto

zajedničko... ali ne, stvar nije bila u jednostavnoj sličnosti, već u duhovnoj srodnosti dva na različite načine nespretna, ukočena i tankoćutna čovjeka. Sjedio je taj mladić ne podižući pogled, s pomalo nestašnom crtom na usnama, skromno i ne baš udobno, na stolici na čijem je sjedištu blistala mjedena dugmad, lijevo od stola zatrpanog rječnicima, i kao da gubi ravnotežu, s grozničavim naporom, Aleksandar Jakovlevič iznova bi odmicao pogled od njega, nastavivši govoriti sve ono obijesno smiješno čime je obično prikrivao svoju bolest. "Kritika će ionako biti", rekao je Fjodoru Konstantinoviču, nehodično namigujući, "ne bojte se, iscijedit će vas." "Kad smo već kod toga", upita Aleksandra Jakovlevna, "što su to 'vile u aleji', tamo gdje je bicikl?"

Fjodor Konstantinovič više kretnjama nego riječima pokaza: znate, kad učite voziti pa strašno krivudate. "Dvosmislen izraz", dometnu Vasiljev. "Meni se najviše svidjelo ono o dječjim bolestima, da", reče Aleksandra Jakovlevna kimnuvši sama sebi, "to je dobro: 'božićni šarlah i uskrсна differija'." "Zašto ne obrnuto?" priupita Tamara.

Bože, kako je volio stihove! Staldeni ormarić u spavaćoj sobi bio je pun njegovih knjiga: Gumiljov i Heredia, Blok i Rilke - i koliko je toga znao napamet! A bilježnice... Morat će se jednom odlučiti i sve pregledati. Ona to može, a ja ne mogu. Kako to čudno ispada kad iz dana u dan odgađaš. Zar ne bi bio užitak - jedinstven, gorak užitak - prebirati po stvarima mrtvoga čovjeka, a one ipak ostaju ležati netaknute (spasonosna lijenost duše?); nezamislivo je da bi ih neld stranac dirao, ali kakvo bi olakšanje bilo kad bi iznenadan požar uništio taj dragocjeni mali ormar. Aleksandar Jakovlevič najednom ustade i, tobože slučajno, premjesti stolicu blizu pisaćega stola tako da ni on ni sjena knjiga ne bi mogli poslužiti kao tema prikazi.

Razgovor je u međuvremenu prešao na nekog sovjetskog političara koji je nakon Lenjinove smrti izgubio vlast. "Onih godina kad sam ga viđao bio je na vrhuncu slave i uspjeha", govorio je Vasiljev, profesionalno iskrivivši citat Pušldna.

Mladić sličan Fjodoru Konstantinoviču (kojemu su upravo zato bili tako sklони čerliševski) sada se našao pred vratima, gdje je, prije

nego što će izaći, stao napola okrenut ocu - i usprkos svom čisto imaginarnom liku, ah, kako je sad bio stvarniji od svijeta koji su sjedili u sobi! Kroz Vasiljeva i blijedu gospođicu nazirao se divan, inženjera Kerna predstavljao je tek bljesak cvikera, Ljubov Markovnu također, sam Fjodor Konstantinovič držao se samo zahvaljujući neodređenoj sličnosti s pokojnikom - ali, Jaša je bio posve stvaran i živ, i samo je osjećaj samoodržanja smetao da mu se čovjek zagleda u crte lica. "A možda", pomisli Fjodor Konstantinovič, "možda sve to nije tako, i on (Aleksandar Jakovlevič) uopće sad ne zamišlja mrtvoga sina, već je zaista obuzet razgovorom, i ako mu bježi pogled, onda je to zato što je on općenito nervozan, Bog s njim. Teško mi je, dosadno, sve je to krivo, i ne znam zašto sjedim ovdje, slušam gluposti."

I ipak je nastavio sjediti i pušiti te ljuljati vrh cipele, i između svega onoga što su govorili drugi, što je sam govorio, nastojao je, kao svuda i uvijek, zamisliti unutarne, providno kretanje drugoga čovjeka, oprezno se smještajući u sugovornika kao u naslonjač, tako da bi mu njegovi laktovi služili kao nasloni za ruke, i duša bi ušla u tuđu dušu - i tada bi se najednom mijenjala osvjetljenost svijeta, i on bi na čas doista bio Aleksandar Jakovlevič, ili Ljubov Markovna, ili Vasiljev. Katkad bi se svježini i laganoj ljekovitosti preobrazbe pridodavao hazarderskosportski užitak, pa mu je godilo kad bi slučajna riječ zgodno potvrđivala neprekidni tijek misli koji je naslućivao u drugome. On, kojemu takozvana politika (sve to blesavo redanje paktova, sukoba, pogoršavanja, trzavica, razmimoilaženja, slomova, preobrazbi posve nevinih gradića u nazive međunarodnih sporazuma) nije značila ništa, često bi utonuo, s drhtanjem i znatiželjom, u Vasiljevljevu prostranu unutrašnjost i na čas živio pomoću njegova unutarnjeg mehanizma, gdje je pokraj tipke "Locamo" bila tipka "lockout", i gdje su se u tobože pametnu, tobože zanimljivu igru uvlačili raznovrsni simboli: "petorica kremaljskih vladara", ili "kurdski ustanak", ili pojedina imena koja su posve izgubila ljudski lik: Hindenburg, Marx, Painlevé, Herriot, čije se glavato rusko obrnuto "e" toliko osamostalilo na stranicama Vasiljevljeve Gazete daje prijetilo potpunim prekidom s Francuzom od kojega potječe; bio je to svijet mudrih predskazanja, predosjećaja, tajanstvenih kombinacija, svijet koji je u biti bio stoput prividniji od

najapstraktnije mašte. A kad bi se Fjodor Konstantinovič premjestio u Aleksandru Jakovlevnu čerliševsku dospio bi u dušu gdje mu nije sve bilo strano, ali gdje ga je mnogo toga zadivljavalo, kao što sitničava putnika mogu zadivljavati običaji druge zemlje, bazar u zoru, gola djeca, galama, čudovišna veličina voća. četrdesetpetogodišnja, neugledna, troma žena, koja je prije dvije godine izgubila sina jedinca, najednom je živnula: korota ju je obodрила, a suze je pomladile - tako su barem govorili oni koji su je znali otprije. Sjećanje na sina, koje se u njezina supruga pretvorilo u bolest, u njoj se rasplamsalo nekakvom okrepljujućom strašću. Pogrešno bi bilo reći da ju je ta strast čitavu ispunjavala; ne, ona je još daleko nadlijetala duševna ograničenja Aleksandre Jakovlevne, možda tek oplemenjujući besmislenost tih dviju namještenih soba kamo se s mužem nakon nesreće preselila iz velikog starog berlinskog stana (gdje je još prije rata živio njezin brat s obitelji). Svoje poznanike sad je promatrala samo iz kuta osjetljivosti spram njezina gubitka, i još se, reda radi, prisjećala ili zamišljala Jašino mišljenje o ovoj ili onoj osobi s kojom bi se susrela. Obuzeo ju je žar aktivnosti, žudnja za obilatim odzivom; sin je u njoj rastao i probijao se van; književni kružok, koji je prošle godine osnovao Aleksandar Jakovlevič zajedno s Vasiljevom kako bi nečim zabavio i sebe i nju, učinio joj se najboljim posmrtnim ukazivanjem počasti sinu pjesniku. Tada sam je prvi puta vidio i prilično se zbunio kad je najednom ta punačka, strašno živahna žena zasljepljujuće plavih očiju usred prvoga razgovora sa mnom gorko zaplakala, kao da se bez ikakva razloga rasula do vrha puna kristalna posuda, i ne mičući svoj plešući pogled s mene, smijući se i jecajući, stala ponavljati: "Bože moj, kako ste me podsjetili na njega, kako ste me podsjetili!" Otvorenost s kojom je tijekom sljedećih susreta sa mnom govorila o sinu, o svim potankostima njegove pogibije i o tome kako ga sad sanja (kao da je trudna, kao da ga nosi odraslog, a sama je prozirna kao mjehur), činila mi se vulgarnom bestidnošću, koja me se još neugodnije dojmila kad sam od nekoga doznao da je ona bilapomalo uvrijeđena time što nisam reagirao odgovarajućom vibracijom, nego sam jednostavno promijenio temu kad se spomenuo moj bol, moj gubitak. No, vrlo sam brzo zamijetio da me taj zanos žalosti, u kojem

je neprekidno živjela uspijevajući ne umrijeti od srčanog udara, počinje nekako obuzimati i nešto od mene zahtijevati.

Znate onaj karakteristični pokret kad vam čovjek daje u ruke njemu dragu fotografiju i prati vas s očekivanjem... a vi je, dugo i pobožno gledajući lice koje se nevino i bez misli o smrti smiješi na snimci, tobože oklijevate vratiti, tobože usporavate pogledom svoju ruku, predajući sliku uz zadržku, kao da bi bilo neuljudno brzo se rastati od nje. Taj smo niz pokreta Aleksandra Jakovlevič

1 ja izvodili bez kraja. Aleksandar Jakovlevič sjedio je za svojim osvjetljenim stolom u kutu i radio, povremeno pročistivši grlo izrađivao je svoj rječnik ruskog tehničkog nazivlja koji je od njega naručila njemačka nakladnička kuća. Bilo je tiho i loše. Tragovi džema od višanja miješali su se na tanjuriću s pepelom. Što mi je više govorila o njemu, to me manje privlačio - o ne, on i ja bili smo malo slični (kudikamo manje nego što je ona mislila, projicirajući u sebi podudarnost naših vanjskih osobina, koje je ona ktome nalazila više nego što ih je zapravo bilo, a bilo je, opet, tek nešto malo izvana što je odgovaralo nečem malom u nama) i teško da bismo se sprijateljili da sam ga na vrijeme upoznao. Njegova potištenost, preddana naglim bučnim veseljem svojstvenim neduhovitim ljudima: njegove sentimentalnomisaone strasti; njegova čistoća koja bi snažno upućivala na bojažljivost osjećaja da nije bilo boležljive otmjenosti njihova tumačenja; njegovo osjećanje Njemačke; njegovi neukusni nemiri ("tjedan dana bio sam kao opijen", zato što je pročitao Spenglera); konačno, njegove pjesme... riječju, sve ono što je za njegovu majku bilo prepuno čari, meni se tek gadilo. Kao pjesnik bio je, po meni, vrlo slab; on nije stvarao, on se mučio s poezijom, kao što su se mučile tisuće obrazovanih mladića njegova tipa; no, ako ne bi poginuli ovakvom ili onakvom više ili manje junačkom smrću - koja nema ničeg zajedničkog s ruskom literaturom, koju su oni, uostalom, iscrpno poznavali (o, one Jašine bilježnice pune prozodijskih oznaka - trokuta i trapeza!) - kasnije bi se posve udaljili od poezije i, ako bi u ičemu očitovali talent, onda bi to bilo na području znanosti ili službe, ili čak naprosto u dobro uređenu životu. U pjesmama punih modernih banalnosti opjevavao

je "gorku" ljubav prema Rusiji - jesenjinsku jesen, modrinu blokovskih baruština, prhki snijeg na kaldrmama akmeizma i onaj nevsld granit na kojemu se još jedva razabire trag Puškinova lakta.

Njegova mi ih je majka čitala, smeteno, uzbuđeno, s nevjestom gimnazijskom intonacijom koja uopće nije pristajala tim patetičnim peonima - koje je sam Jaša zacijelo čitao zaneseno pjevušeći, šireći nosnice i ljuljajući se, u čudnom sjaju nekakve lirske umišljenosti, nakon čega bi se odmah opet snuždio, ponovno postajući skromnim, mlitavim i zatvorenim. Epiteti, koji su njemu živjeli u grkljanu, "nevjerojatni", "hladni", "divni", epiteti kojima su se nezasitno služili mladi pjesnici njegova naraštaja, zavarani time što su arhaizmi, prozaizmi ili naprosto nekoć osiromašene riječi kao što je "ruža", opisavši puni krug života, zadobivali u stihovima neku neočeldvanu svježinu, vraćajući se s druge strane - te riječi u posrćućim ustima Aleksandre Jakovlevne kao da su činile još jedan polukrug, ponovno bi se zakotrljale, ponovno ispoljavajući sve svoje otrcano siromaštvo - i time otkrivajući obmanu stila. Osim domoljubne lirike imao je i pjesme o nekakvim mornarskim tavernama; o džinu i džezu, koji je pisao na prijevodnonjemački način: "jac"; bilo je i pjesama o Berlinu s pokušajem da njemačke nazive obdari glasom, slično kao što, recimo, nazivi talijanskih ulica zvuče kao sumnjivo ugodan kontraalt u ruskim pjesmama; imao je i posvete prijateljstvu, bez rime i bez metra, nešto zbrkano, maglovito, bojažljivo, nekakve duševne zadjevice i obraćanje prijatelju na "vi", kao što se bolesni Francuz na "vi" obraća Bogu ili mlada ruska pjesnikinja voljenom gospodinu. I sve je to bilo izraženo blijedo, kojekako, s mnogo nepravilnosti u naglascima - rimovao je "predan" i "vjeran", "lišavati" i "razlikovati", "zgarište" je označavalo ognjište, a zapamtio sam i dirljivo spominjanje "Vrubljovljevih fresaka" umjesto Rubljovljevih - dražestan hibrid koji mi još jednom dokazuje našu različitost - ne, on nije mogao voljeti slikarstvo tako kao ja. Svoje pravo mišljenje o njegovoj poeziji tajio sam pred Aleksandrom Jakovlevnom, a one usiljene zvukove neartikuliranog odobravanja koje sam iz pristojnosti ispuštao ona je shvaćala kao kaotično oduševljenje. Darovala mi je za rođendan, blistajući kroz suze, najbolju Jašinu kravatu, svježe izglačanu, staromodnu, od moarea, s još uvijek vidljivom

peterburškom markom Jockey Club - mislim da je ni sam Jaša nije često nosio; i u zamjenu za sve što je podijelila sa mnom, za potpun i detaljan lik njezina sina, s njegovim pjesmama, hipohondrijom, interesima, smrću, Aleksandra Jakovlevna odlučno je zahtijevala od mene stanovitu stvaralačku potporu; dolazilo je do neobičnog podudaranja: njezin suprug, koji se ponosio svojim stogodišnjim imenom i dugo zabavljao poznanike njegovom poviješću (njegova je djeda za vladavine Nikolaja I. krstio, u Voljsku, čini se, otac slavnoga černiševskog, gojazni, energični svećenik koji je volio misionarki među Zidovima i kao dodatak duhovnom blagu davao im je svoje prezime), više mi je puta govorio: "Znate što, trebali biste napisati, u obliku biographie romancée, knjigu o našem velikanu iz šezdesetih godina, da, da, ne mrštite se, očeldvao sam zamjerke na moj prijedlog, ali vjerujte mi, ima slučajeva kad draž ljudskoga pothvata posve iskupljuje književnu laž, a on je uistinu izvršio pravi pothvat, i ako biste htjeli opisati njegov život, mogao bih vam ispričovijedati mnogo toga zanimljivog." Uopće nisam želio pisati o velikanu iz šezdesetih, a još manje o Jaši, kako mi je s druge strane ustrajno savjetovala Aleksandra Jakovlevna (tako da se zapravo radilo o narudžbi za cijelu povijest njihova roda). Ali, bez obzira na to što me i nasmijavala i razdraživala njihova težnja da pokazuju put mojoj muzi, osjećao sam da će me Aleksandra Jakovlevna uskoro stjerati u kut iz kojega se neću izvući, i da ću, kao što sam morao dolaziti k njoj s Jašinom kravatom (dok se nisam dosjetio izgovora kako se bojim da je ne iznosim), isto tako morati sjesti pisati novelu s prikazom Jašine sudbine. Jedno sam vrijeme čak imao slabost (ili možda smjelost) zamišljati kako bih se toga latio, kad bi i ako bi... Neki bi intelektualni prostak, romanopisac s rožnatim naočalama - kućni liječnik Europe i seizmograf društvenih potresa - našao u toj priči, ne sumnjam, nešto u najvećoj mjeri karakteristično za "raspoloženja mladeži poslijeratnih godina", ta me sintagma (da ne govorim o samoj ideji) neizrecivo ljutila; osjećao sam odvratnu mučninu kad bih slušao ili čitao još jedne budalaštine, vulgarne i mračne budalaštine o znakovima vremena i tragedijama mladosti. A kako se nisam mogao zagrijati za Jašinu tragediju (iako je Aleksandra Jakovlevna mislila da sam zagrijan), nehotice bih zaglibio baš u dubokoumnu beletristiku s ogavnim daškom frojdizma.

Uzbuđeno trenirajući maštu, njišući vrh cipele kao da provjeravam poput tinjca tanak led koji se otapa, dolazio sam do toga da sam se vidio kako prepisujem i donosim černiševskoj svoje djelo i sjedam tako da svjetiljka s lijeve strane osvjetljava moj kobni put (hvala, vidim odlično ovako), i nakon kratkog uvoda o tome kako je bilo teško, kako zahtjevno... no, tada bi sve prekrila grimizna para stida. Srećom, nisam ispoštovao narudžbu, ne znam što me točno spasilo: i odugovlačio sam, i došlo je do neldh povoljnih prekida u našim susretima, i samoj Aleksandri Jakovlevnoj možda sam malko dojadio kao slušatelj: kako god bilo, priču pisac nije iskoristio - a bila je u biti vrlo jednostavna i tužna ta priča.

Gotovo smo istodobno krenuli na berlinsko sveučilište, ali nisam poznao Jašu, iako smo jamačno više puta prolazili jedan pored drugoga. Različiti predmeti - on se bavio filozofijom, ja infuzorijama - umanjivali su mogućnost druženja. Ako bih se sad vratio u tu prošlost, obogaćen samo sviješću o današnjem danu, i ponovio u potpunosti sve svoje tadašnje korake, sigurno bih odmah opazio njegovo lice, koje mi je sad tako poznato s fotografija. Zabavno je to: kad se već zamišlja povratak u prošlost uz krijumčarenje sadašnjosti, kako bi čudno bilo ondje sresti na neočekivanim mjestima tako mlade i svježije prototipove današnjih poznanika, koji nas u nekom jasnom ludilu ne prepoznaju; tako je, recimo, žena koju od jučer volim kao djevojčica stajala gotovo pokraj mene u prepunom vlaku, a prolaznik koji me prije petnaest godina pitao za put danas radi sa mnom u istom uredu. U mnoštvu iz prošlosti desetak bi lica dobilo taj anahronični značaj: sitne karte posve preobražene svjetlom aduta. I s kakvom sigurnošću tada... Ali, nažalost, kad se i dogodi takvo putovanje u snu, onda na granici prošlosti gubi vrijednost sav tvoj sadašnji um, pa u ambijentu učionice, koji je na brzinu stvorio nespretni rekviziter more, opet ne znaš lekciju - sa svom zaboravljenom delikatnošću nekadašnjih školskih muka.

Na sveučilištu se Jaša sprijateljio sa studentom Rudolfom Baumannom i studenticom Oljom G. - ruske novine nisu joj navodile cijelo prezime. Bila je to djevojka njegovih godina, iz njegova kruga, rodnom gotovo iz istog grada kao i on. Obitelji se ipak nisu poznavale.

Samo jedanput, dvije godine poslije Jašine smrti, imao sam je priliku vidjeti na književnoj večeri, i zapamtio sam njezino neobično široko, čisto čelo, oči boje mora i velika crvena usta s crnim maljama iznad gornje usne i krupnim madežom sa strane, a stajala je prekrživši ruke na mekim grudima, što je u meni odmah pobudilo sve književne asocijacije, i prašinu lijepe večeri, i krčmu uz cestu, i pogled žene koja se dosađuje. Rudolfa pak nikad nisam vidio i samo iz tuđih riječi zaključujem da je bio svijetli! kose, brzih pokreta i lijep, kao žilavi pas ptičar. Tako se za svaku od navedenih osoba služim drugim načinom proučavanja, što utječe i na njihovu bit i na njihovu vanjštinu, dok ih u posljednji čas ne opali, svjetlom ih ujednačujući, neko moje sunce, meni samom neobjašnjivo.

U svojim dnevničkim zapisima Jaša je precizno definirao odnose između sebe, Rudolfa i Olje kao "trokut ucrtan u krug". Krug je bio to obično, čisto, "euklidovsko", kako se on izrazio, prijateljstvo, koje je spajalo sve troje, tako da bi samo s njim njihov savez ostao sretnim, bezbrižnim i neraskidanim. Trokut upisan u nj bio je ona druga vrsta odnosa, zamršena i mučna, kojoj je dugo trebalo da nastane, i koja je živjela svojim životom, posve neovisno o zajedničkom okruženju ravnopravnoga prijateljstva. Bio je to banalan tragični trokut, nastao u idiličnom prstenu, i već samo postojanje tako sumnjivo uspješne konstrukcije, da ne govorim o modernoj kombinatorici njezina razvoja, nikad mi ne bi dopustilo da iz svega toga napravim priču, pripovijest, roman. "Žestoko sam zaljubljen u Rudolfovu dušu", pisao je Jaša svojim uzbuđenim, neoromantičarskim stilom. "Zaljubljen sam u njezinu usklađenost, u njezino zdravlje, u njezinu vedrinu. Žestoko sam zaljubljen u tu ogoljenu, preplanulu, gipku dušu koja na sve ima odgovor i ide kroz život kao samouvjerena žena kroz dvoranu za bal. Mogu si zamisliti samo u najzamršenijem, najapstraktnijem smislu, u usporedbi s kojim su Kant i Hegel igrarija, ono silno blaženstvo kad bi... - Kad bi što? Što mogu učiniti s njegovom dušom? Baš to neznanje, baš taj nedostatak nekog vrlo tajnovitog sredstva (kao kad je Albrecht Koch čeznuo za 'zlatnom logikom' u svijetu luđaka), baš je to moja smrt. Krv mi ključa, ruke mi se lede kao gimnazijalki kad ostanemo sami, i on to zna, i ja mu postajem odvratan, i on ne skriva taj osjećaj gađenja. Žestoko sam

zaljubljen u njegovu dušu, i to je jednako uzaludno kao zaljubiti se u Mjesec."

Razumljivo je Rudolfovo gađenje, ali s druge strane... katkad mi se čini da Jašina strast i nije bila tako nenormalna, da je njegov nemir na kraju krajeva bio posve nalik nemiru mnogih ruskih mladića iz sredine prošloga stoljeća, ustreptalih od sreće kad bi se prema njemu, podigavši svilene trepavice, okrenuo učitelj blijeda čela, budući vođa, budući mučenik...i ja bih posve odlučno odbacio nepopravljivu narav odstupanja ("Mjesec, poligon, viola zalutala spola..." kako je netko u Končejevljevoj poemi^{rei/eo} "i stepa, i noć, i mjesečina...") samo da je Rudolf bio u najmanjoj mjeri učitelj, mučenik i vođa - jer ustvari on je bio ono što se na njemačkom naziva Bursch, običan momak - doduše, pomalo nastran Bursch, sldon mračnim stihovima, hromoj glazbi, izopačenom slikarstvu - što u njemu nije isključivalo onu temeljnu solidnost kojom se zanosio, ili je mislio da se zanosi, Jaša.

Sin ugledne budale od profesora i činovničke kćeri, odrastao je u divnim građansdm prilikama, između kredenca nalik na hram i poleđina usnulih knjiga. Bio je dobrodušan, premda ne i dobar, druželjubiv, a ipak pomalo povučen, mušičav, ali i proračunat. U Olju se definitivno zaljubio nakon izleta biciklima u Schwarzwald s njom i Jašom, koji je, kako je kasnije svjedočio u istrazi, "svima nama otvorio oči"; zaljubio se u nju na najniži način, jednostavno i nestrpljivo, međutim naišao je u njoj na čvrst otpor, pojačan i time što je isprazna, lakoma, mrzovoljno jogunasta Olja sa svoje strane (u onim istim jelovim šumama, kod onog istog okruglog crnog jezera) "shvatila da voli" Jašu, kojega je to tištalo jednako kao njegova strast Rudolfa i kao Rudolfova strast nju, tako da je došlo do potpune geometrijske ovisnosti između njih upisanih osjećaja, što je podsjećalo i na tajnovitu zadanost odnosa u popisu likova kod starih francuskih dramatičara gdje je ta i ta amante toga i toga, a taj i taj je amant te i te.

Do zime, druge zime njihova saveza, jasno su shvatili situaciju; zimu su proveli proučavajući njezinu beznadnost. Izvana se sve činilo

zadovoljavajućim: Jaša je neumjereno čitao, Rudolf je igrao hokej virtuosno tjerajući pak po ledu, Olja je učila povijest umjetnosti (što pri prosuđivanju tog doba zvuči, kao i cjelokupni ton te drame, poput nepodnošljivo tipične note); unutra je pak nepredvidno djelovala i razvijala se prigušena bol, koja je postala 5i stihijski razorna kad je na koncu to troje sirotih mladih ljudi počelo uživati u svojoj trojnoj mucu.

Dugo vremena po tajnom dogovoru (svatko je o svakom bestidno i beznadno odavno sve već znao) uopće nisu spominjali svoje osjećaje kad su bili utroje; no, čim bi se tko od njih udaljio, dvoje preostalih neminovno bi stali raspravljati o njegovoj strasti i patnjama. Novu su godinu iz nekog razloga dočekali u bifeu na jednom berlinskom kolodvoru - možda zato što su na kolodvorima uređaji za prikazivanje vremena osobito sugestivni - a potom su pošli vucarati se po bljuzgavici strašnih blagdanskih ulica, pa je Rudolf predložio ironičnu zdravicu za razobličavanje njihova prijateljstva - i otada, isprva suzdržano, ali ubrzo u zanosu otvorenosti, zajedno su u punom sastavu raspravljali o svojim osjećajima. I tada je trokut počeo nagrizati svoju kružnicu.

Supružnici černiševski, kao i Rudolfovi roditelji, kao i Oljina majka (Idparica, gojazna, crnooka, još uvijek privlačna dama duboka glasa koja je pokopala dva muža i uvijek nosila neke dugačke brončane ogrlice oko vrata), ne samo da nisu slutili što se sprema, već bi sa sigurnošću odvratili, kad bi pitao tko dokon među anđelima koji su se već sjatili, već vrvjeli s profesionalnim nemirom oko kolijevke gdje je ležao tamni novorođeni revolver, da je sve u redu, svi su savršeno sretni. Zato je poslije, kad se sve već dogodilo, pokradeno sjećanje ulagalo sve napore kako bi u prijašnjem ravnomjernom tijeku jednako obojanih dana našlo tragove i dokaze budućnosti - i zamislite, nalazilo ih je - tako da je gospođa G., posjetivši Aleksandru Jakovlevnu kako bi joj izrazila sućut, bila posve uvjerena u svoje riječi kad je pripovijedala kako je odavno predosjećala nesreću - od onoga dana kad je ušla u polumračnu dvoranu, gdje su na sofi u nepomičnim pozama, u različitim žalosnim nagnućima k alegorijama na nadgrobnim bareljefima, šutjeli Olja i njezina dva

prijatelja; bio je to jedan trenutak, ali gospođa G. kao da ga je pribilježila ili, točnije, odložila ga, da bi mu se nekoliko mjeseci kasnije neočekivano vratila.

Do proljeća je revolver narastao. Pripadao je Rudolfu, ali dugo je vremena neprimjetno prelazio od jednog do drugog, kao topli

prsten na užetu ili karta s crnkinjom. Koliko god to bilo čudno, o ideji da svi troje nestanu kako bi se uspostavio - već na nezemaljskom planu - neld idealan i neporočan krug, najviše je mozgala Olja, premda je sad teško utvrditi tko ju je i kada prvi izrekao; a ulogu pjesnika preuzeo je Jaša, čiji se položaj činio najbeznačajnijim, jer je ipak bio najapstraktniji; no, postoji bol koja se ne uklanja smrću, zato što se kudikamo lakše liječi životom i njegovim promjenjivim težnjama: stvarni je metak ne pogađa, no zato se odlično nosi sa stvarnom strašću Rudolfova i Oljina srca.

Izlaz je bio pronađen, i razgovori o njemu postali su osobito zanimljivi. Sredinom travnja, u tadašnjem stanu čerliševskih (roditelji su mirno otišli u kino preko puta) dogodilo se nešto što je po svemu sudeći konačno potaknulo rasplet. Rudolf je neočekivano malo popio pa pomahnitao, Jaša ga je silom odvajao od Olje, a sve se to odvijalo u kupaonici, i potom je Rudolf ridajući skupljao novac koji mu je nekako ispao iz džepa na hlačama, i kako je svima bilo teško, kako ih je bilo stid, i kako se primamljivim olakšanjem činilo finale dogovoreno za sutra.

Nakon ručka u četvrtak osamnaestoga, na osamnaestu godišnjicu smrti Oljina oca, naoružali su se već posve debelim i samostalnim revolverom i po slabom, nikakvom vremenu (s vlažnim zapadnjakom i ljubičastom hrđom maćuhica u svim parkovima) zaputili se tramvajem broj 57 u Grunewald kako bi se ondje, duboko u šumi, jedno za drugim ustrijelili. Stajali su na stražnjoj platformi, svi troje u ogrtačima, blijedih, podbulih lica, i Jašu je nekako čudno pojednostavljivala stara kapa s velikim štitičnikom koju nije nosio četiri godine, a danas ju je iz nekog razloga stavio; Rudolf je bio bez kape, vjetar mu je mrsio svijetlu kosu odmaknutu sa sljepoočnica; a Olja je, oslonivši se na zadnju ogradu i držeći se za crnu šipku bijelom, snažnom rukom s velikim prstenom na kažiprstu, škiljeći gledala ulice koje su prolazile, nepredvidno slučajno stajući na polugu nježnog zvona u podu (predviđenog za kamenu nožurdu vozača kad stražnji dio vagona postane prednjim).

Tu je skupinu unutra vidio, kroz vrata, Julij Filipovič Pozner, bivši instruktor Jašina bratića. Brzo izvirivši - bio je to odlučan i samouvjeren gospodin - pozvao je Jašu, i ovaj je, prcpoznajući ga, otišao do njega. "Baš zgodno što sam vas sreo", rekao je l'ovijer i, temeljito objasnivši da ide s petogodišnjom kćeri (koja je sjedila odvojeno kod prozora i pritiskala uz staklo nos mekan poput gume) posjetiti ženu u rodilištu; izvadio je lisnicu, a iz lisnice posjetnicu te, iskoristivši prinudno zaustavljanje tramvaja (iskočila je na zavoju kontaktna motka), nalivperom prekrizao staru adresu i napisao novu. "Ovo", rekao je, "predajte svom bratiću čim se vrati iz Basela i napomenite mu, molim vas, daje kod njega ostalo nekoliko mojih knjiga koje su mi potrebne, i to veoma potrebne."

Tramvaj je jurio Hohenzollerndammom, Olja i Rudolf i dalje su strogo i šutke stajali na vjetru, ali nešto se na zagonetan način promijenilo: time što ih je Jaša ostavio nasamo na minutu (Pozner je s kćeri vrlo brzo sišao) kao da se narušio savez i započelo njegovo, Jašino, odvajanje od njih, tako da je kad se vratio k njima na platformu, ne znajući to, kao što ni oni nisu znali, već bio sam za sebe, pri čemu je neprimjetna pukotina nezadrživo, po zakonu svih pukotina, nastavila rasti i širiti se.

U pustoj proljetnoj šumi, gdje su mokre smeđe breze, osobito one manje, ravnodušno stajale, sa svom pozornošću usmjerenom unutar sebe, nedaleko od sivkastomodroga jezera (na čijoj golemoj obali nije bilo nikoga osim malenoga čovjeka koji je na traženje psa bacač štap u vodu), bez muke su našli prildadnu osamu i odmah se latili posla; točnije, latio se Jaša: u njemu je bila živa ona čestitost duha koja pridaje i najnerazumnijem postupku gotovo svalddašnju prirodnost. Rekavši da će se prvi ustrijeliti kao najstariji (bio je godinu dana stariji od Rudolfa i mjesec dana od Olje), tom je jednostavnom napomenom učinio suvišnim odluku grubog ždrijeba, koji bi zbog svoje sljepoće vjerojatno pao na njega; i svukavši ogrtač, i ne oprostivši se od prijatelja, što je bilo prirodno samo zbog njihova istog odredišta, šutke, s nespretnom žurbom, spustio se između borova skliskom padinom u jarugu, gusto zaraslu u mlade hrastove i

trnjake koji su ga, usprkos travanjskoj prozirnosti, potpuno sakrili od ostalih.

Njih su dvoje dugo čekali pucanj. Nisu imali cigareta, ali Rudolf se dosjetio opipati džep Jašina ogrtača, ondje se našla neotvorena kutija. Nebo su zastrli oblaci, borovi su oprezno šumjeli, i odozdo se činilo da njihove slijepe grane pokušavaju nešto napipati. Visoko i fantastično brzo, ispruživši duge vratove, proletjele su dvije divlje patke, jedna malo iza druge. Kasnije je Jašina majka pokazivala posjetnicu, Dipl. Ing. Julius Posner, na čijoj je poleđini Jaša olovkom napisao: "Mama, tata, još sam živ, jako se bojim, oprostite mi." Na koncu Rudolf nije izdržao pa je sišao kako bi pogledao što je s njim. Jaša je sjedio na panju, usred prošlogodišnjeg, još neodgovorenog lišća, ali nije se okrenuo, već je samo rekao: "Odmah ću biti spreman." U njegovim leđima bilo je nečeg napetog, kao da je savladavao snažnu bol. Rudolf se vratio k Olji, ali nije ni stigao do nje kad su oboje jasno začuli suhi udar pucnja, a u Jašinoj se sobi još nekoliko sati, kao da se ništa nije dogodilo, održavao život, kora od banane na tanjuru, Škrinja od čempresovine Anenskog i Hodasevičeva Teška lira na stolici pokraj kreveta, reket za stolni tenis na divanu; bio je na mjestu mrtav, međutim, kako bi ga oživjeli, Rudolf i Olja odvukli su ga kroz grmlje do trstika i ondje ga očajnički škropili i trljali, tako da je bio sav zamrljan zemljom, krvlju i muljem kad je policija pronašla truplo. Potom su stali dozivati, ali nitko se nije odazvao: arhitekt Ferdinand Stockschmeisser davno je otišao sa svojim mokrim seterom.

Vratili su se na mjesto gdje su čekali pucanj, i tu na priču pada polumrak. Jasno je samo to da je Rudolf, da li zato što mu se otkrilo neko slobodno mjesto na Zemlji ili zato što je naprosto bio kukavica, izgubio svaku volju da se ustrijeli, a da Olja, iako je bila uporna u svojoj nakani, ipak ništa nije mogla učiniti, pošto je on odmah sakrio revolver. U šumi, gdje je bilo hladno, mračno, gdje je šušteći rominjala Idša na suncu, ostali su iz nekog razloga dugo, do besmisleno kasnog doba.

U glasinama se tvrdilo da su tada započeli vezu, ali to bi bilo preplitko. Oko ponoći, na uglu ulice s pjesničkim imenom Jorgovanska, policajac je sumnjičavo saslušao njihovu užasnu ali živahnu priču. Postoji takvo histerično stanje koje podsjeća na djetinjastu razmetljivost.

Da se Aleksandra Jakovlevna odmah nakon onoga što se dogodilo vidjela s Oljom, možda bi iz toga za obje nastao nekakav sentimentalni smisao. Na nesreću, to se dogodilo nekoliko mjeseci kasnije, kao prvo, zato što je Olja bila odsutna, a kao drugo, zato što tuga Aleksandre Jakovlevne nije odmah postala onako aktivnom pa čak i zanesenom, kakvom ju je zatekao Fjodor Konstantinovič. Olja u stanovitom smislu nije imala sreće: upravo su bile zaruke njezina polubrata, kuća je bila puna gostiju, i kad se bez najave, pod teškim korotnim velom i s najboljim dijelom svoga žalosnog arhiva (fotografije, pisma) u torbici, sva spremna za blaženstvo obostranih jecaja, pojavila černiševska, dočekala ju je namrgođeno pristojna, namrgođeno nestrpljiva djevojka u poluprozirnoj haljini, krvavih usana i debela bijela nosa, a pokraj sporedne sobice u koju je uvela gošću zavijao je gramofon, i naravno da ni do kakva razgovora nije došlo. "Samo sam je dugo promatrala", govorila je černiševska i nakon toga pomno izrezala na mnogim malim fotografijama i Olju i Rudolfa, iako ju je ovaj odmah posjetio, i valjao joj se pred nogama, i glavom udario o mekani rub divana, i potom otišao svojim čudesno lakim korakom Kurfurstendammom, modrom nakon proljetnoga pljuska.

Najbolnije se Jašina smrt odrazila na njegovu ocu. Cijelo ljeto morao je provesti u sanatoriju, ali ipak nije ozdravio: pregrada koja je dijelila njegovu sobnu temperaturu razuma od beskrajno ružnog, studenog, nestvarnog svijeta u koji se preselio Jaša, najednom se raspala i nije se mogla obnoviti, tako daje otvor trebalo nekako zastrti i nastojati ne gledati na nabore koji se njišu. Otada mu se u život uvlačilo nadzemaljskoj ali, ništa nije rješavao taj stalni kontakt s Jašinom dušom, o kojemu je napokon razgovarao sa suprugom, u uzaludnoj nadi da će time učiniti bezopasnom tu utvaru koja se hrani tajnom: tajna je vjerojatno opet narasla, s obzirom na to da se uskoro

ponovno morao obratiti liječnicima za dosadnu, krajnje privremenu, staklenogumenu pomoć. Na taj je način samo napola živio u našem svijetu, ali tim se lakomije i zdvojnije hvatao za nj, i slušajući ga kako čilo govori i gledajući njegove pravilne crte lica, teško je bilo zamisliti nezemaljsko isku- stvo tog naoko zdravog, punačkog, ćelavog čovjeka s rijetkom kosom sa strane, ali tim je čudniji bio grč koji bi ga najednom izobličio; a i to što s vremena na vrijeme tjednima ne bi skidao s desne ruke svilenu rukavicu (bolovao je od ekcema) aludiralo je pomalo jezovito na tajnu, kao da je, gnušajući se nečistog dodira života ili opaljen drugim životom, čuvao rukovanje golom rukom za neke neljudske, jedva zamislive susrete. U međuvremenu, ništa nije stalo nakon Jašine smrti, i dogodilo se mnogo toga zanimljivog, u Rusiji je opažen sve veći broj pobačaja i preporod ljetnikovaca, u Engleskoj su bili nekakvi štrajkovi, nekako je preminuo Lenjin, umrli su Eleonora Duse, Puccini i France, na Mount Everestu stradali su Irvine i Mallorv, a stari je Dolgoruki u kožnim opancima išao u Rusiju kako bi vidio heljdu, dok su se u Berlinu pojavili taksij i trokolice i brzo opet nestali, i prvi j e cepelin polako prešao ocean, i mnogo se pisalo o Coueu, Changu Tsolinu, Tutankamonu, a jedne je nedjelje mladi berlinski trgovac sa svojim prijateljem bravarom krenuo na izlet izvan grada na velildm, čvrstim taljigama posuđenim od susjeda mesara, koje gotovo nimalo nisu zaudarale na krv: u plišanim naslonjačima stavljenim na njih sjedile su dvije debele sobarice i trgovčeve dvoje male djece, sobarice su pjevale, djeca su plakala, trgovac i prijatelj lokali su pivo i tjerali konje, vrijeme je bilo prekrasno, tako da su od radosti namjerno naletj eli na vj ešto dostignutog biciklista, silno ga pretukli u jarku, rastrgali mu mapu (bio je slikar) i odvezli se dalje vrlo veseli, a kad je došao sebi slikar ih je dostigao u vrtu ispred krčme, ali policajce koji su ih pokušali legitimirati također su pretukli, nakon čega su se vrlo veseli odvezli dalje cestom te vidjevši da ih sustižu policijski motocildi stali pucati iz revolvera, pa je u nastaloj pucnjavi ubijen trogodišnji sin njemačkoga trgovca bečara. "čujte, trebalo bi nekako promijeniti temu razgovora", tiho je rekla čerliševska, "bojim se za njega kad sluša takve stvari. Vjerojatno imate novih pjesama, zar ne? Fjodor Konstantinovič čitat će pjesme", povikala je, ali Vasiljev je, napola ležeći, u jednoj ruci držeći monumentalnu muštildu s

cigaretom bez nikotina, a drugom rastreseno cupkajući lutku, koja je izvodila nekakve emotivne kretnje na njegovu koljenu, nastavio još pola minute pripovijedati kako se jučer na sudu raspravljalo o toj veseloj zgodi. "Nemam ništa sa sobom i ničega se ne sjećam", nekoliko je puta ponovio Fjodor Konstantinovič. černiševski se brzo okrenu prema njemu i stavi mu na rukav svoju malu dlakavu ruku. "Osjećam da se još uvijek srdite na mene. Ne, časna riječ? Kasnije sam shvatio kako je to bilo okrutno. Loše izgledate. Što ima kod vas? Nikad mi zapravo niste objasnili zašto ste se preselili."

Objasnio je: u pansion gdje je živio godinu i pol iznenada su se doselili neld poznanici, vrlo dragi, bezazleno nametljivi ljudi koji bi "svratili da popričaju". Njihova je soba bila pokraj njegove, i ubrzo je Fjodor Konstantinovič osjetio kao da se zid između njih raspao i da je nezaštićen. No, Jašinu ocu, naravno, nikakva selidba ne bi pomogla.

Zviždeći, lagano se sagnuvši, golemi je Vasiljev razgledao hrpte knjiga na policama; izvadio je jednu i, otvorivši je, prestao zviždati, ali zato je, glasno dišući, počeo u sebi čitati prvu stranicu.

Njegovo mjesto na sofi zauzela je Ljubov Markovna s torbicom: obnaživši umorne oči, opustila se i sad je milovala nerazmaženom rukom Tamarin zlatni zatiljak. "Da!" odsječno će Vasiljev, zaldopivši knjigu i strpavši je na prvo slobodno mjesto, "svemu na svijetu dođe kraj, drugovi. Ja osobno moram sutra ustati u sedam."

Inženjer Kern pogleda na svoje zapešće. "Ali, sjedite još malo", reče černiševska, dok su joj plave oči napregnuto sjale, pa je, okrenuvši se inženjeru koji se digao i stao iza svoje stolice pomaknuvši je malo u stranu (kao što bi netko, ispivši, prevrnuo šalicu na tanjuriću), stala govoriti o predavanju koje je pristao održati sljedeće subote - predavanje se zvalo Blok u ratu. "Na pozivnicama sam greškom napisala Blok i rat", relda je Aleksandra Jakovlevna, "ali, to valjda nije važno?" "Ne, naprotiv, itekako je važno", s osmijehom na tankim usnama, ali s ubojstvom iza debelih stakala, odvratio je inženjer, ne razdvajajući ruke spojene na truhu. "Blok u ratu izražava ono što

treba, personalnost predavačevih vlastitih razmišljanja, a Blok i rat]e, s oprostjenjem, filozofija."

I tada su svi počeli pomalo blijedjeti, ljuljati se u nehotičnom gibanju magle - i sasvim nestajati; obrisi su, izvijajući se u obliku osmica, iščezavali u zraku, ali još su tu i tamo blistale svijetle točke - srdačna iskra u oku, odsjaj na narukvici; na trenutak se još vratilo napregnuto namršteno čelo Vasiljeva, koji je stiskao nečiju ruku što se rastvarala, a već sasvim na kraju promaknula je slama boje pistacija sa svilenim ružicama (šešir Ljubov Markovne), pa je nestalo sve, i u sobu punu dima, bez ikakva zvuka, u noćnim papučama, ušao je Jaša, misleći da je otac već u spavaćoj sobi. I uz čaroban su zveket, na svjetlu crvenih svjetiljaka, nevidljiva bića popravljala crni kolnik na uglu trga, a Fjodor Konstantinovič, koji nije imao za tramvaj, pješao je kući. Zaboravio je posuditi od čerliševskih dvijetri marke s kojima bi dogurao do sljedećeg honorara: ta ga misao sama po sebi ne bi brinula da nije bila povezana, pojačavajući gorčinu sve te povezanosti, s odvratnim razočaranjem (preuvjerljivo je zamislio uspjeh svoje knjige), i s hladnom rupom u lijevoj cipeli, i sa strahom od predstojeće noći u novom stanu. Mučio ga je umor, nezadovoljstvo sobom - uzalud je izgubio blagi početak noći; mučio ga je osjećaj da tijekom dana nije dovršio neku misao i sad je nikad neće dovršiti.

Hodao je ulicama koje su mu se davno uspjele nametnuti kao poznate - štoviše, računale su na ljubav; i čak su unaprijed kupile u njegovu budućem sjećanju mjesto pokraj Peterburga, susjedni grob; hodao je tim mračno blistavim ulicama, i ugašene su kuće odlazile, ne gledajući, neke unazad, neke ukoso, u mrko nebo berlinske noći, gdje je ipak tu i tamo bilo glibovitih mjesta što su se topila pod pogledom koji je na taj način oslobađao nekoliko zvijezda. Evo napokon parka u kojemu smo večerali, visoke crkve od opeke i još posve providne topole nalik na živčani sustav nekog gorostasa, a tu je i javni nužnik nalik na Baba Jaginu kućicu od medenjaka. U mraku parka, jedva dotaknutoga lepezom uličnoga svjetla, ljepotica koja je već osam godina odbijala ponovno se utjeloviti (toliko je živo bilo sjećanje na prvu ljubav) sjedila je na pepeljastoj klupi, ali kad je

prošao blizu vidio je da to sjedi sjena stabla. Skrenuo je u svoju ulicu i utonuo u nju kao u hladnu vodu - tako mu se nije dalo, takvu je tjeskobu obećavala ona soba, zlonamjerni ormar, ležaj.

Pronašavši svoju vežu (koju je tama promijenila), izvadio je ključeve. Nijedan nije otključao vrata. "Što je ovo..." ljutito je promrmljao gledajući ključ pa opet bijesno stao gurati. "Koji vrag!" uzviknuo je i uzmaknuo kako bi zabacio glavu i pogledao kućni broj. Ne, ispravan je. Opet se gotovo nagnuo prema bravi, kad mu je najednom sinulo: bili su to, dakako, ključevi iz pansiona, koje je tijekom današnje selidbe nehotice uzeo sa sobom u ogrtaču, a novi su zacijelo ostali u sobi u koju je sad želio dospjeti kudikamo više nego maloprije.

Tih su godina berlinski vratari bili većinom imućni grubijani s gojaznim ženama koji su iz malograđanskih pobuda bili članovima komunističke partije. Ruski stanari drhtali su pred njima: naviknuti na podložnost svuda si postavljamo sjenu nadzora. Fjodor Konstantinovič u potpunosti je shvaćao kako je glupo bojati se stare budale s istaknutom Adamovom jabučicom, a ipak se nikako nije mogao odlučiti probuditi ga nakon ponoći, izvući ga iz divovske posteljine, učiniti pokret kako bi pritisnuo dugme (iako se vrlo vjerojatno nitko ne bi odazvao, koliko god stiskao), tim više što nije imao onaj novčić bez kojega je nezamislivo proći pored dlana otvorenog poput kutlače u visini laika, koji ne sumnja u danak. "Krasno, baš krasno", šaptao je odlazeći i osjećajući kako ga otraga, od glave do pete, pritišće breme besane noći, željezni dvojniki kojega treba nekamo odnijeti. "Kako je to glupo", još je rekao izgovorivši "glupo" s francuskim "1", kako je to činio, rastreseno i uobičajeno šaljivo, njegov otac kad bi ga nešto smelo.

Ne znajući što poduzeti, čekati da ga netko pusti, krenuti u potragu za noćnim čuvarom u crnom plastu koji pazi na vrata u neldm ulicama, ili se ipak prisiliti da zvonjavom digne kuću u zrak, Fjodor Konstantinovič stao je hodati po nogostupu do ugla i natrag. Ulica je odzvanjala, potpuno pusta. Visoko iznad nje, na poprečnim žicama, visile su mliječnobijele svjetiljke; ispod najbliže drhtao je na vjetru prividni krug na vlažnom asfaltu. I to drhtanje, koje kao da nije imalo

baš nikakve veze s Fjedorom Konstantinovičem, ipak je, s visokim zvukom nalik na tamburin, nešto gurnulo s ruba duše, gdje je to nešto počivalo i razleglo se ne prijašnjim dalekim zovom, već punom bliskom tutnjavom. "Domajo moja, hvala tebi..." i odmah kao povratni val: "za daljinu hvala ti zlu...". I opet poletje za odgovorom: "...priznala me ne bi...". Razgovarao je sam sa sobom, koračajući po nepostojećem nogostupu; nogama je upravljala lokalna svijest, a glavni i u biti jedini važni FjodorKonstantinovič već je zavirivao u drugu strofu, koja se njihalala nekoliko metara dalje i koja se trebala razriješiti još nepoznatim ali ujedno i čvrsto obećanim skladom. "Domajo moja..." opet je počeo naglas, uzimajući nov zalet, ali najednom se pločnik pod nogama skamenio, sve uokolo odjednom je počelo govoriti, i on pojuri, učas se otrijeznivši, prema vratima svoje kuće, jer iza njih je gorjelo svjetlo.

Dama u godinama istaknutih jagodica s nabačenim kaputom od astrahana koji joj je skliznuo s ramena, puštajući nekoga van zadržala se s njim navratima. "Nemojte zaboraviti, dušo", molila je jednoličnim, svakodnevnim glasom kad je pristigao, iskesivši se, Fjodor Konstantinovič, odmah je prepoznavši: ujutro je sa suprugom čekala svoj namještaj. No, i muškarca je prepoznao, bio je to mladi slikar Romanov: dvaput je naišao na njega u uredništvu. S izrazom iznenađenja na profinjenu licu, čiju su helensku čistoću nepovratno kvarili tamni, krivi zubi, pozdravio je Fjodora Konstantinoviča, koji je zatim, nevjesto se naklonivši dami, koja je samu sebe držala za ključnu kost, golemim koracima pojurio uza stube, užasno se spotaknuo na odmorištu i krenuo dalje dodirujući ogradu. Pospana, u ogrtaču, Stobov je bila strašna, ali to nije dugo potrajalo. U svojoj je sobi s mukom napipao svjetlo. Na stolu su blistali ključevi i bijeljela se knjiga. "Nema više", pomislio je. Nedavno je podijelio primjerke poznanicima, sa strogom posvetom, kako bi je iskreno prosudili, a sad se sa stidom sjećao i tih natpisa i kako je posljednjih dana živio sretan zbog knjige.

A ništa se osobito nije dogodilo: današnja varka nije isključivala sutrašnju ili prekosutrašnju nagradu, ali na neki se način prezasio sanjarenjem, i sad je knjiga ležala na stolu sva zatvorena u sebe,

ograničena sobom i završena, i više nije isijavala snažne, radosne zrake kao prije.

Kad je legao u postelju, tek što su mu se misli počele smirivati za noć, a srce tonuti u snijeg sna (uvijek bi zaspao s preldima), Fjodor Konstantinovič odvažio se ponoviti u sebi nedovršenu pjesmu - naprosto zato da joj se još jednom obraduje prije sanjiva rastanka; ali, bio je slab, a ona se trzala žudnim životom, tako da gaje minutu kasnije osvojila, poput žmaraca osjećao ju je na koži, ispunila mu je glavu božansldm brujanjem, i tada je opet upalio svjetlo, zapalio cigaretu te se, ležeći nauznak- navukavši do brade pokrivač, a stopala oslobodivši poput Sokrata Antokoljskoga prepustio svim zahtjevima nadahnuća. Bio je to razgovor s tisuću sugovornika, od kojih je samo jedan pravi, i tog pravog trebalo je loviti i ne ispuštati iz sluha. Kako mi je teško, i kako lijepo...

Dok svake noći tatako mrmlijam niti duša...momoja luludost luludi, tvoja glazba tata...

Nakon tri sata po život opasnog oduševljenja i osluškivanja napokon je razjasnio sve, do posljednje riječi, sutra će moći zapisati. Za oproštaj je iskušao poluglasno te lijepe, tople, svježije stihove.

Domajo moja, hvala tebi, za daljinu hvala ti zlu! Premda tvoj, priznala me ne bi, sam sa sobom razgovaram tu. Dok svake noći tako mrmlijam ni duša znati ne može je li to moja ludost mumlja, iP se tvoja glazba razliježe... i tek sad shvativši da u njima ima nekakvog smisla, sa zanimanjem ga je pratio i odobrio.

Iznemogao, sretan, ledenih peta, još uvijek vjerujući u korist i važnost stvorenoga, ustao je kako bi ugasio svjetlo. U poderanoj košulji, otkrivenih mršavih prsa, 62. dugih, maljavih nogu s tirkiznim žilama, zadržao se ispred zrcala, s još uvijek istom znatiželjom promatrajući i ne posve prepoznajući sebe, te široke obrve, čelo, s vrhom kratko ošišane kose. U lijevom je oku pulda žilica, i rumeni izljev iz kuta pridavao je nešto cigansko tamnom sjaju zjenice.

Bože, kako su za tih noćnih sati obrasli obrazi, kao da je vlažni žar pjesništva poticao i rast dlaka.

Okrenuo je prekidač, ali u sobi se nije imalo što zgusnuti, pa su blijedi i ozebli predmeti stajali poput ljudi koji čekaju na zadimljenom peronu.

Dugo nije mogao usnuti: preostale ljuške riječi prljale su i morale mozak, bole sljepoočnice, nikako ih se nije mogao riješiti. U međuvremenu se soba posve rasvijetlila, i negdje su - zacijelo u bršljanu

- vrapci, svi zajedno, prekidajući jedni druge, pomamno ćeretali: veliki odmor u školi.

Tako je počeo njegov boravak u novom prebivalištu. Gazdarica se nije mogla naviknuti na to što on spava do jedan sat, ruča ne zna se gdje i kako, a večera s masnoga papira. O njegovoj knjižici nitko nije pisao - on je iz nekog razloga smatrao da će do toga doći samo po sebi, pa se nije potrudio čak ni poslati primjerke redakcijama - ne računa li se kratka bilješka (ekonomskog suradnika Vasiljevljeve Gazete) gdje se izražavao optimističan pogled na njegovu književnu budućnost i navodila se jedna strofa s mrenom tiskarske pogreške. Ulicu Tannenberg poblizje je upoznao, i odala mu je sve svoje najbolje tajne: tako je u susjednom stanu dolje živio starčić postolar koji se preživao Kanarienvogel, i zaista mu je na prozoru stajala krletka, iako bez žutog zatočenika, među uzorcima popravljene obuće, no cipele Fjodora Konstantinoviča, pogledavši ga povrh željeznih naočala svoga ceha, odbio je popravljati, pa je morao razmisliti o tome kako kupiti nove. Saznao je i prezime stanara iznad: greškom se uspevši jednom na gornje odmorište pročitao je na pločici: CarlLorentz, Geschichtsmaler - a Romanov, kojega je jednom sreo na uglu i koji je zajedno s Geschichtsmalerom unajmljivao atelje u drugom dijelu grada, štošta mu je ispričavao o njemu: trudbenik, mizantrop i konzervativac, cijeli je život slikao parade, bitke, utvaru sa zvijezdom i vrpcom u parku Sans-Souci, sada je, u republici bez odore, osiromašio i postao posve mrk. Uživao je poštovanje i slavu prije rata 1914godine, putovao je u

Rusiju slikati susret Kaisera i cara i tamo je, provevši zimu u Peterburgu, upoznao tada još zanosnu Margaritu Ljvovnu, koja je slikala, pisala, muzicirala. Njegova suradnja s ruskim slikarem bila je sklopljena slučajno, nakon novinskog oglasa: Romanov je bio posve drugačijega soja. Lorentz se mrzovoljno vezao uz njega, ali od prve njegove izložbe (bilo je to vrijeme njegova portreta grofice d'X: potpuno gola grofica, s tragovima korzeta na truhu, stoji i drži na rukama samu sebe trostruko umanjenu) smatrao ga je i luđakom i lupežom. Mnoge je zaveo njegov grub i poseban dar; predviđali su mu izvanredne uspjehe, a poneki su vidjeli u njemu začetnika neonaturalističke škole: prošavši sve kušnje modernizma (kako su se izražavali), kao da je došao do obnovljene - zanimljive, pomalo hladne - narativnosti. Još se osjećala stanovita karikaturalnost u njegovim ranim radovima u onoj njegovoj Coincidence, primjerice, gdje se na reklamnom stupu, među upadljivim plakatima međusobno neobično usklađenih boja, moglo pročitati usred zvjezdanih naziva kinematografa i drugog providnog šarenila oglas o nestanku (s nagradom za nalaznika) dijamantne ogrlice, koja je odmah tu na nogostupu, u podnožju stupa, i ležala, blistajući bezazlenim svjetlom. Zato je u njegovoj Jeseni - sa strane probušeni crni krojački kalup bačen u jarak među prekrasno javorovo lišće - već bilo čišće izražajnosti: znalci su u njoj nalazili ponor tuge. No, najboljim mu je djelom ostalo ono koje je kupio izbirljivi bogataš i koje se već više puta reproduciralo: četiri građana koji love kanarinca, sva četvorica u crnom, plećata, s polucilindrima (ali, jedan iz nekog razloga bos), raspoređena u neakvim zanesenootpreznim pozama ispod neobično sunčanog zelenila četvrtasto obrezane lipe na kojoj se skrivala ptica, koja je možda odletjela iz krletke moga postolara. Nejasno me uznemirivalo to čudno, divno, a ipak otrovno slikarstvo, osjećao sam u njemu stanovito upozorenje: daleko prestigavši svoju vlastitu umjetnost, osvjetljavalo joj je opasnost puta. Sam slikar bio mi je do gađenja dosadan - bilo je nečeg meni nepodnošljivog u njegovu iznimno brzom, iznimno šušljetavom govoru popraćenom mahinalnim svjetlucanjem blistavih očiju koje s njim nije imalo nikakve veze. "čujte", rekao je pljunuvši me po bradi, "dajte da vas upoznam s Margaritom Ljvovnom, naložila mi je da vas jednom dovedem, dođite, organiziramo, znate, zabave u ateljeu, s glazbom,

sendvičima, crvenim sjenilima, bude mnogo mladih, Polonska, braća Šidlovski, Zina Merc..."

Ta su mi imena bila nepoznata, nisam imao nikakvu želju provoditi večeri u društvu Vsevoloda Romanova, ni Lorentzova žena spljoštena lica nije me nimalo zanimala, tako da ne samo da nisam prihvatio njegov poziv, već sam otada počeo izbjegavati tog slikara.

Iz dvorišta je ujutro dopiralo, visoko i suzdržano: "Prima Kartoffel", kako treperi srce mladoga povrća! - ili je pak zagrobni bas obznanjivao: "Blumen Erde". Sa zvukom tepiha koji se isprašuju katkad se miješao smeđi vergl na jadnim kotačima od tačaka, s okruglim crtežom sa strane koji prikazuje idilični potok, i vrteći čas desnom, čas lijevom rukom, oštrovidi je verglaš izvlačio duboko Osole mio. Ono je već pozivalo u park. Tamo je na mladom kestenu poduprtom motkom (jer kao što beba ne zna hodati tako on još ne zna rasti bez pomoći) niknuo cvijet veći od njega samoga. Jorgovan dugo nije propupao; kad se odvažio, onda je jedne noći, koja je pod klupama ostavila prilično opušaka, okružio park razbarušenom raskoši. U tihoj uličici iza crkve, tmurnoga lipanjskog dana, osipali su se bagremi, pa je tamni asfalt uz nogostup izgledao kao da je zamrljan grizom. U nasadima oko kipa brončanoga trkača, ruža "nizozemska slava" oslobodila je rubove crvenih latica, a slijedio ju je "general Arnold Janssen". U lipnju, jednoga veselog i vedrog dana, održao se vrlo uspješan mravlji let: ženke su uzlijetale, proždirali su ih vrapci koji su također uzlijetali; a tamo gdje im nitko nije smetao dugo su kasnije gmizali po šljunku, gubeći svoja slaba rekviziterska krila. Iz Danske su stizale vijesti da su zbog neuobičajene vrućine zabilježeni mnogobrojni slučajevi ludila: ljudi kidaju odjeću sa sebe i bacaju se u kanale. Dudovi svilci pomamno su se trzali amotamo. Lipe su prošle kroz sve svoje zamršene, obrasle, mirisne, neuredne preobrazbe.

Fjodor Konstantinovič provodio je veći dio dana na tamnoplavoj klupi u parku, bez sakoa, u starim platnenim cipelama na bosu nogu, s knjigom među dugim preplanulim prstima; a kad bi sunce bilo prejako, zabacio bi glavu na vreli rub naslona i dugo žmirio; prozirni

kotači gradskoga dana okretali su se kroz unutrašnji bezdani grimiz, i prelijetale su iskre dječjih glasova, i knjiga otvorena na koljenima postajala je sve teža, sve neknjiškija; no, grimiz je tamnio pod naišlim oblakom, pa je pridigavši uznojeni zatiljak otvarao oči i opet vidio park, travnjak s tratinčicama, svježe poliveni šljunak, djevojčicu koja sama igra školice, bebu u kolicima koja se sastoji od dva oka i ružičaste zvečke, put zaslijepjenog, uzdah talog, zrakastog diska kroz oblak - i opet se sve rasplamsavalo, i uz tutnjavu je prolazio pored parka prljavom ulicom okruženom uskomešanim stablima kamion s crnim ugljenarom na visokom, drndavom sjedištu koji je držao u zubima za stabljiku smaragdno jarki list.

Pred večer je išao davati satove - poslovnom čovjeku blijedih trepavica koji ga je gledao sa zlobnom nedoumicom u mutnom pogledu kad mu je bezbrižno čitao Shakespearea; ili gimnazijalki u crnom džemperu koju je katkad želio poljubiti u nagnuti žućkasti vrat; ili veselom kršnom mornaričkom časniku koji je govorio "jest" i "promozgati" i spremao se "zbrisati" u Meksiko, krišom od svoje prilježnice, strastvene sjetne starice od sto kilograma koja je slučajno istim saonicama s njim pobjegla u Finsku i otada ga u vječnom očaju ljubomore hranila kolačima, ldselim mlijekom, gljivama... Osim toga, bilo je i isplativih prijevoda, nekakav izvještaj o slaboj provodljivosti zvuka podova od pločica, ili rasprava o kugličnim ležajevima; i napokon, nevelik, ali osobito dragocjen prihod donosile su pjesme, koje je pisao bez predaha, i dalje s istim domoljubno lirskim poletom, pri čemu neke ne bi dogurale do potpunog utjelovljenja pa bi se rasplinule, oplođujući tajnu dubinu, a druge, do kraja pročišćene i opremljene svim zarezima, nosile su se u uredništvo - isprva podzemnom željeznicom s odsjajima na prozorima koji su se brzo podizali na mjedenim okomicama, potom golemim i neobično praznim dizalom na sedmi kat, gdje je na kraju poput plastelina sivoga hodnika, u uskoj sobici koja je zaudarala na "raspadajuće truplo aktualnosti" (kako se šalio prvi zabavljač uredništva), sjedio tajnik, flegmatik nalik na Mjesec, bez dobi i, čini se, bez spola, koji je više nego jednom spasio situaciju kada su prijeli neredima, nezadovoljni ovim ili onim člankom, neld mjesni plaćeni jakobinci ili naši šuani, kršni nitkovi iz redova mistika.

Zvonio je telefon, prolazio je njišući se meter, kazališni kritičar stalno je čitao u kutu novine dolutale iz Vilniusa. "Zar smo vam nešto dužni? Ni u kojem slučaju", govorio je tajnik. Iz sobe zdesna, kad bi se otvorila vrata, čuo se Gecov bogati glas kako diktira ili Stupišinovo kašljucanje, i među lupom nekoliko pisaćih strojeva moglo se razabrati Tamarino sitno bubnjanje.

Lijevo je bio Vasiljevljev kabinet; sako od listera zategnuo bi mu se na debelim ramenima kad bi, stojeći za pultom i sopćući poput moćnoga stroja, pisao svojim neurednim rukopisom sa školskim packama uvodnik: Sto dalje to gore ili Situacija u Kini. Najednom se zamislivši, uz zvuk željeznog strugala češao je jednim prstom veliki bradati obraz, pridignut prema zatvorenom oku iznad kojega se nadnijela u Rusiji i dandanas nezaboravljena, crna, razbojnička obrvabez sjedina. Kod prozora (iza kojega je bila isto tako visoka uredska zgrada koja se renovirala i čije su skele išle tako visoko u nebo da se mogao, činilo se, popraviti i sivi oblak s razderanom rupom) stajala je zdjela s jednom i pol narančom i zgodan vrč bugarskog Idselog mlijeka, a u ormaru s knjigama, u donjem, zatvorenom odjeljku, čuvale su se zabranjene cigare i veliko modrocruveno srce. Starudija sovjetskih časopisa, jeftine knjižice lajavih korica, molbe, opomene, psovačka pisma, iscijeđena polovica naranče, novinski list s nepokolebljivo izrezanim prozorom u Europu, spjalice, olovke, sve je to zauzimalo pisaći stol, a iznad toga je stajao, slijepo odražavajući svjetlo s prozora, fotografski portret Vasiljevljeve kćeri koja živi u Parizu, mlade žene divnoga ramena i pepeljastosive kose, neuspješne filmske glumice koju su, uostalom, često spominjali u filmskoj kronici Gazete:"... naša talentirana sunarodnjakinja Silvina Lee...", iako nitko nije znao za tu sunarodnjakinju. Dobrodušno prihvaćajući pjesme Fjodora Konstantinoviča, Vasiljev ih nije objavljivao zato što su mu se sviđale (obično ih ne bi čak ni pročitao), već zato što mu je bilo savršeno svejedno što je krasilo nepolitičld dio Gazete. Razjasnivši jednom zasvagda razinu pismenosti ispod koje se pojedini suradnik ne može spustiti, Vasiljev bi mu dao potpunu slobodu, čak i ako je ta razina bila tek malo veća od nule. Pjesme pak, s obzirom na to da su trice, uglavnom su prolazile gotovo bez kontrole, probijajući se onamo

gdje bi zapelo smeće veće težine i opsega. Kakva bi zato sretna, uzbuđena vriska nastala u svim našim pjesničkim peradarnicima, od Latvije do Rivijere, kad bi izašao novi broj! Moju su objavili! I moju! Sam Fjodor Konstantinovič, koji je smatrao da ima samo jednoga suparnika, Končejeva (koji s Gazetom, usput rečeno, nije surađivao), nije se zamario kolegama, a svojim se pjesmama radovao ništa manje od drugih. Bilo je slučajeva kad ne bi mogao dočekati večernju poštu, s kojom je novi broj dolazio, pa bi ga kupio pola sata ranije na ulici i, besramno, jedva se odmaknuvši od laoska, loveći crvenkasto svjetlo blizu štandova na kojima su plamtjele hrpe naranči u modrini ranoga sumraka, otvarao novine - i ponekad je ne bi našao: nešto ju je istisnulo; ako bi je našao, onda bi, zgodnije preklopivši listove i pošavši po nogostupu, čitao svoju pjesmu nekoliko puta, na razne načine u sebi, to jest, redom bi zamišljao kako će njegovu pjesmu čitati, a možda i sad čitaju, svi oni do čijega mu je mišljenja stalo - i gotovo je fizički osjećao kako mu se pri svakom takvom preobražaju mijenja boja očiju, i boja iza očiju, i okus u ustima - i što mu se više sviđalo dežurno remekdjelo, tim ga je potpunije i slađe uspijevao pročitati umjesto drugih.

Protrativši tako ljeto, rodivši, podigavši i zauvijek prestavši voljeti dvadesetak pjesama, jedne vedre i prohladne subote (navečer je sastanak) krenuo je u važnu kupovinu. Opalo lišće nije ležalo na nogostupu ravno, već izvitopereno, lomljivo, tako da je ispod svakog lista stršao plavi rub sjene. Iz svoga kućerka od medenjaka s prozorima od karamele izašla je starica s metlom, s čistom pregačom, malena zašiljena lica i golemih stopala. Da, jesen! Išao je veselo, sve je bilo odlično: jutro mu je donijelo pismo od majke, koja je kanila posjetiti ga za Božić, i kroz raspadajuću ljetnu obuću neuobičajeno je živo osjećao zemlju kad je hodao po nepoploćenim dijelovima, duž pustih vrtnih parcela s mirisom paljevine između kuća okrenutih prema njima odrezanom crnoćom nosivih zidova, i tamo se, ispred otvorenih sjenica, vidjelo zelje posuto perlama krupnih kapi, i modrikaste stabljike ocvalih karanfila, i suncokreti nagnutih tešldh njuški.

Odavno je htio nekako izraziti da osjeća Rusiju u nogama, da bi je mogao petama ispipati i cijelu prepoznati, kao slijepac dlanovima. I bilo mu je žao kad se prekinuo pojas plodne smeđe zemlje, pa je morao opet hodati bučnim pločnicima.

Mlada žena u crnoj haljini, sjajna čela i hitrih rastresenih očiju, po osmi je puta sjela ukoso na stoličicu pred njegove noge, spretno izvadila iz šuštave unutrašnjosti kutije usku cipelu, uz laganu joj škripu razgibala rubove, veoma isturivši laktove, brzo razmrsila vezice, bacivši pogled u stranu, te se zatim, uzevši iz krila žlicu, okrenula velikoj, stidljivoj, loše zakrpanoj nozi Fj odora Konstantinoviča. Noga je neldm čudom ušla, ali ušavši je potpuno oslijepjela: micanje prstiju unutra uoće se nije odražavalo na vanjskoj površini tijesne crne kože. Prodavačica je fenomenalnom brzinom zavezala cipelu i dotaknula vrh dvama prstima. "Taman!" rekla je. "Nove uvijek pomalo..." nastavila je žurno, podigavši smeđe oči. " Naravno, ako želite, možemo pojačati petu. Ali, taman su, uvj erite se sami!" I pavela ga je do rentgena, pokazala mu kamo da stavi nogu. Pogledavši dolje u otvor, ugledao je na svijetloj pozadini vlastite, tamne, precizno odvojene zglobove. Evo, time stupam na obalu s Haronove skele. Obuo je i lijevu cipelu te prošao tepihom goredolje, gledajući iskosa u do gležnja visoko zrcalo u kojemu se odražavao njegov proljepšani korak i deset godina starija nogavica. "Da, dobro je", rekao je malodušno. U djetinjstvu su grebali kukom sjajni crni potplat kako se ne bi sklizale. Ponio ih je na instrukcije pod miškom, vratio se kući, večerao, obuo ih, plaho im se diveći, i krenuo na sastanak. čini se da i nisu loše, za mučan početak.

Sastanak se održavao u neveliku, dirljivo raskošnu stanu rođaka LjubovMarkovne. Riđokosa djevojka u zelenoj haljini iznad koljena pomagala je estonskoj služavki (koja je s njom razgovarala glasnim šaptom) raznositi čaj. U mnoštvu poznatih lica, gdje novih nije bilo mnogo, Fjodor Konstantinovič odmah je opazio Končejeva, koji je po prvi puta došao u taj kružok. Gledajući pogurenu, čak nekako grbavu figuru tog neugodno tihog čovjeka, čiji bi tajnovito razvijeni talent mogao prekinuti samo dar Blokove Izore, tog čovjeka koji sve razumije, s kojim još nikad nije imao priliku porazgovarati kako valja,

a to je tako želio, i u čijoj se prisutnosti, pateći, uzbuđujući se i beznadno pozivajući u pomoć vlastite stihove, osjećao tek kao njegov suvremenik, gledajući to mlado, rjazansko, gotovo priprosto, čak staromodno priprosto lice, odozgo omeđeno kovrčama a odozdo uštirkanim ovratnikom, Fjodor Konstantinovič isprva se snuždio...No, sa sofe su mu se smiješile tri dame, černiševsld mu se izdaleka klanjao na turski način, Gec je kao zastavu podizao časopis s Končejevljevimi Počefkopoeme i raspravom Christophera Mortusa Glas Puškinove Meri u suvremenoj poeziji koji je donio njemu. Netko je otraga s intonacijom odgovora i tumačenja rekao: Godunovčerdincev. "Nema veze, nema veze", brzo pomisli Fjodor Konstantinovič, smiješeći se, ogledajući se i lupkajući cigaretom o drvenu tabakeru s orlom, "nema veze, još ćemo se mi kucnuti jajima, vidjet ćemo čije će se razbiti." Tamara mu je pokazivala na slobodnu stolicu, i činilo mu se da je opet, probijajući se do nje, začuo zvuk svoga imena. Kad bi ga mladi ljudi njegovih godina, ljubitelji poezije, katkad pratili onim posebnim pogledom koji poput lastavice klizi po pjesnikovu zrcalnom srcu, osjećao bi u sebi svježinu krepkog, životvornog ponosa: bio je to najavljujući bljesak njegove buduće slave, ali postojala je i druga slava, zemaljska - točan odsjaj prošlosti: ništa manje nego pozornošću vršnjaka ponosio se zanimanjem starijih ljudi koji su u njemu vidjeli sina velikog istraživača, odvažnog čudaka, proučavatelja faune Tibeta, Pamira i drugih plavetnih zemalja. "Evo", relda je sa svojim rosnim osmijehom Aleksandra Jakovlevna, "upoznajte se."

Bio je to neki Skvorcov, koji je nedavno napustio Moskvu, s borama oko očiju, kruškasta nosa i rijetke bradice, s dotjeranom, mlađahnom, pjevno razgovorljivom suprugom sa svilenim rupcem, riječju, par onoga poluprofeskog tipa koji je bio tako dobro poznat Fjodoru Konstantinoviču iz sjećanja na ljude koji su se vrzmali oko oca. Skvorcov je ljubazno i tečno stao govoriti o tome kako ga zapanjuje posvemašnja neupućenost u inozemstvu u okolnosti smrti Konstantina Kiriloviča: "Mislili smo", dometnu žena, "da je posve normalno ako se kod nas ništa ne zna o tome." "Da," nastavio je Skvorcov, "sad se s užasnom jasnoćom prisjećam kako sam jednom imao priliku biti na ručku u čast vašeg oca, i kako se Petar Kuzmič

Kozlov duhovito izrazio da Godunov- čerdincev tobože smatra središnju Aziju svojim lovačkim područjem. Da... Mislim da se vi tada još niste rodili."

Tada Fjodor Konstantinovič iznenada opazi žalosno srdačan, suosjećanjem opterećen pogled černiševske upućen njemu, pa suho prekinuvši Skvorcova, stade ga ispitivati o Rusiji. "Kako da vam kažem..." odgovarao je ovaj. "Dobra večer, Fjodore Konstantinoviču, dobra večer, dragi moj", viknuo mu je iznad glave, iako mu je već stiskao ruku, u pokretu, probijajući se, odvjetnik nalik na uhranjenu kornjaču - i već je pozdravljao nekog drugog. No, ustao je sa svoga mjesta Vasiljev i na čas se oslonivši na stol laganim dodirom prstiju, svojstvenim prodavačima i govornicima, proglasio sastanak otvorenim. "Gospodin Buš", dodao je, "pročitat će nam svoju novu filozofsku tragediju."

Herman Ivanovič Buš, vremešni, stidljivi, čvrsto građeni, simpatični gospodin iz Rige, licem nalik na Beethovena, sjeo je za ampir stolić, glasno se nakašljao, otvorio rukopis; uočljivo su mu se tresle ruke, i to cijelo vrijeme dok je čitao.

Već se na samom početku slutilo da to vodi katastrofi. čitačev smiješni izgovor bio je nespojiv s nerazumljivošću smisla. Kad se još u prologu pojavio Samotni suputnik koji ide putem, Fjodor Konstantinovič uzalud se ponadao da je to metafizički paradoks, a ne izdajnički lapsus.

Zapovjednik gradske straže, koji pješaka nije

7i puštao, nekoliko je puta ponovio da "sigurno neće proći". Radilo se o primorskom gradiću (Suputnik je dolazio iz Hinterlanda), i u njemu je pijančevala posada grčkoga broda. Ovakav se razgovor vodio u Ulici grijeha: prva prostitutka

Sve je voda. Tako kaže moj gost Tales. druga prostitutka

Sve je zrak, rekao mi je mladi Anaksimn. treća prostitutka

Sve je broj. Moj ćelavi Pitagora ne može pogriješiti. četvrta prostitutka

Heraklit me miluje šapćući: sve je vatra. suputnik (ulazi)

Sve je sudbina.

Osim toga, bila su i dva kora, od kojih je jedan na neki način predstavljao val fizičara de Broglieja i logiku povijesti, a drugi, dobri kor, raspravljao je s njim. "Prvi mornar, drugi mornar, treći mornar", nervoznim, vlažnjikavim, niskim glasom nabrajao je Buš lica. Pojavile su se nekakve Prodavačica ljiljana, Prodavačica ljubičica i Prodavačica raznoga cvijeća. Najednom je došlo do komešanja: publika se počela vrpolti.

Ubrzo su uspostavljene linije u raznim smjerovima kroz cijelu veliku prostoriju - povezanost pogleda troječetvero, zatim peterošestero, pa i desetero ljudi, što je činilo gotovo četvrtinu okupljenih. Končejev je polako i oprezno s police kod koje je sjedio uzeo veliku knjigu (Fjodor Konstantinovič primijetio je da je to album perzijskih minijatura) i, jednako je polako okrećući čas ovako čas onako na koljenima, stao je tiho i kratkovidno razgledavati. černiševska je izgledala iznenađeno i uvrijeđeno, no zbog svoje tajne etike, nekako povezane s uspomenom na sina, prisiljavala se da sluša. Buš je čitao brzo, micale su mu se sjajne jagodice, blistala mu je potkova na crnoj kravati, a na nogama pod stolom skvrčio je prste - i što je dubljom, zamršenijom i nerazumljivijom postajala idiotska simbolika tragedije, to je strasnije trebao izlaz s mukom suspregnuti krik, koji se iznutra trzao, i mnogi su se već saginjali bojeći se gledati, i kad je na trgu započeo ples masld, najednom se netko - Gec - nakašljao, i skupa s kašljanjem oteo se neki dodatni jauk, i tada se Gec sakrio iza dlanova, a malo kasnije opet se pojavio bezizražajno spokojna lica i mokre ćele, dok je na sofi, iza leđa Ljubov Markovne, Tamara jednostavno legla i trzala se u porođajnim mukama, a Fjodor Konstantinovič, lišen zaklona, lio je suze, iznuren prisilnom bezvučnošću onoga što se zbivalo u njemu. Iznenada se Vasiljev tako teško okrenuo na stolici da je pukla, popustila je noga, i Vasiljev se trznuo, promijenivši boju lica, ali nije pao - i taj mali smiješni

dogadaj bio je poticaj za nekakvu divlju, radosnu provalu koja je prekinula čitanje, i dok se Vasiljev selio na drugu stolicu, Herman Ivanovič Buš, namrštivši divno ali jalovo čelo, označavao je nešto u rukopisu olovkom, i usred zatišja olakšanja nepoznata je dama još nešto prostenjala, ali Buš je već počeo dalje čitati: prodavačica ljljana

Danas si zbog nečega žalosna, sestrice.

prodavačica raznoga cvijeća

Da, gataru mi je relda da će mi se kći udati za jučerašnjeg prolaznika. kći

Ah, nisam ga čak ni primijetila. prodavačica ljljana

Ni on nju nije primijetio. "Slušajte, slušajte!" umiješa se kor, kao u engleskom parlamentu.

Opet je došlo do slabog komešanja, započelo je putovanje kroz cijelu sobu prazne kutije cigareta, na kojoj je debeli odvjetnik nešto napisao, i svi su pratili etape njezina puta, pisalo je zacijelo nešto izuzetno smiješno, ali nitko nije čitao, lijepo je išla iz ruke u ruku, u smjeru Fjodora Konstantinoviča, i kad je napokon stigla do njega, pročitao je: "Kasnije moram poragovarati s vama o jednom posliću."

Posljednji čin bližio se kraju, Fjodora Konstantinoviča neprimjetno je napustio bog smijeha, pa je zamišljeno promatrao sjaj cipele. Sa skele na hladnu obalu. Desna je žuljala više od lijeve.

Končejev je poluotvorenih usta dovršavao album. "Zavjesa", uskliknu Buš s laganim naglaskom na drugom slogu.

Vasiljev proglasi stanku. Većina je izgledala zgužvano i tek probuđeno, kao nakon noći u trećem razredu. Buš je, smotavši tragediju u debelu cijev, stajao u udaljenom kutu i činilo mu se da se u žagoru šire dojmovi upravo poslušnog; Ljubov Markovna ponudila mu je čaj, i tada mu se moćno lice bespomoćno smekšalo, pa se,

blaženo se obliznuvši, nagnuo prema pruženoj šalici. Fjodor Konstantinovič promatrao je to izdaleka sa stanovitom preneraženošću, a iza sebe je začuo: "Recite, što je ovo bilo?" (gnjevni glas černiševske). "Pa, znate, događa se..." (Vasiljev će s krivnjom i dobrodušno). "Ne, pitam vas što je ovo bilo?" "Ali, draga, što ja tu mogu?" "Pa čitali ste to prije, zar vam nije to donio u uredništvo? Govorili ste da je to ozbiljno, zanimljivo djelo. Značajno djelo." "Da, naravno, bio je to prvi dojam, prolistao sam, znate, nisam računao na to kako će zvučati..."

Nasjeo sam! I sam se čudim. Idite k njemu, Aleksandra Jakovlevna, recite mu štogod."

Fjodora Konstantinoviča odvjetnik uzme iznad lakta. "Baš vas trebam. Najednom sam pomislio da je to nešto za vas. Obratio mi se klijent, treba mu prevesti na njemački neke dokumente radi brakorazvodne parnice, znate. Kod tih njegovih Nijemaca koji vode slučaj radi jedna ruska gospođica, ali izgleda da ona može obaviti samo dio, treba joj pomoćnik. Biste li to prihvatili? Dajte da zapišem vaš broj. Gemacht." "Gospodo, molim vas, na svoja mjesta", začu se Vasiljevljev glas. "Počinje debata u povodu onoga što smo poslušali. Molim da se zainteresirani prijave." Fjodor Konstantinovič najednom ugleda Končejeva kako se, pogrblivši se i zavukavši ruku pod kaput, krivudavo probija prema izlazu. Krenuo je za njim umalo zaboravivši svoj časopis. U predsoblju im se pridružio stari Stupišin, koji se često selio iz stana u stan, ali je uvijek živio tako daleko od grada da su se te za nj zamršene promjene odvijale, činilo se, u eteru, iza obzora briga.

Nabacivši na vrat sivi prugasti šal, na ruski ga je način pridržao bradom i na ruski je način trzajući leđa navlačio kaput. "Razveselio nas je, nema što", rekao je dok su silazili u pratnji služavke. "Moram priznati da sam slabo slušao", napomenu Končejev.

Stupišin je otišao čekati neki rijetki, gotovo legendarni broj tramvaja, a Godunov- čerdincev i Končejev krenuli su zajedno na drugu stranu, do ugla. "Kako loše vrijeme", rekao je Godunov- čerdincev.

"Da, baš je hladno", suglasi se Končejev. "Ružno...U kojem dijelu grada živite?" "U Charlottenburgu."

"Pa to i nije tako blizu. Idete pješice?" "Pješice, pješice. Mislim da ovdje moram..." "Da, vi idete desno, a ja ravno."

Oprostili su se. Brrr, kakav vjetar... "... čekajte, čekajte, otpratit ću vas. Zacijelo ste noćna ptica, pa vas ne moram učiti crnoj čari kamenih šetnji. Dakle, niste slušali sirotog čitača?" "Samo na počektu, i to s pola uha. No, uopće ne mislim da je bilo tako gadno." "Razgledavali ste perzijske minijature. Jeste li primijetili jednu, zapanjujuća sličnost!, iz zbirke iz peterburške javne knjižnice, naslikao ju je, čini mi se, RizaAbbasi, prije tristo godina: na koljenima, boreći se protiv malih zmajeva, nosat, brkat... Staljin." "Da, on je, čini se, najsnažniji. Usput, danas sam naišao u Gazeti na ne znam čiji grijeh:1 Ti si kriv, Bože, što je meni loše.' U tome opažam obogotvorenje pjevačalutalica." "Ili sjećanje na Kainova žrtvovanja." "Ostanimo na podvali vokativa i porazgovarajmo radije 'o Schilleru, o podvizima, o slavi', ako mi dopustite mali amalgam. Dakle, čitao sam zbirku vaših izvrsnih pjesama. Zapravo su to modeli za vaše buduće romane." "Da, sanjam o tome da ću jednoga dana stvarati takvu prozu u kojoj bi se 'misao i muzika spojili, kao u snu nabori života'." "Zahvaljujem za pristojan citat. Vi uistinu volite književnost?" "Smatram da volim. Vidite, po meni postoje samo dvije vrste knjiga: one koje idu na stol i one koje idu pod stol. Ili vatreno volim nekog pisca, ili ga u potpunosti odbacujem." "Eh, strogi ste. Nije li to opasno? Ne zaboravite da na kraju krajeva sva ruska književnost, književnost jednoga stoljeća, zauzima, nakon najblagonaklonijeg izbora, ne više od tri, tri i pol tisuće tiskarskih araka, a od tog broja jedva je polovina dostojna ne samo police, već i stola. Uz tako oskudnu kvantitetu treba se pomiriti s time da je naš Pegaz pjegav, da nije sve kod lošega pisca loše, a kod dobrog dobro." "Dajte mi, molim vas, primjere, kako bih ih mogao osporiti." "Izvolite: otvorite li Gončarova ili..." "Stanite! Zar želite reći dobru riječ o Oblomovu? 'Rusiju su upropastila dva Iljiča', tako nekako? Ili kanite govoriti o odurnoj higijeni tadašnjih ljubavnih posrnuća? Krinolina i vlažna ldupa? Ili možda stil? Sjećate li se kako se

Rajskom u trenucima zamišljenosti na usnama prelijeva ružičasta vlaga?

Isto kao što si, recimo, junaci Pisemskoga u času silnoga duševnog nemira rukom trljaju grudi?" "Tu sam vas čekao. Zar niste čitali kako se kod tog istog Pisemskog lakaji u predsoblju dobacuju strašno prljavom, izgaženom plišanom ženskom čizmom? Aha! Zapravo, kad smo već kod drugorazrednih... Što kažete, primjerice, o Ljeskovu?" "Pa... U njegovu stilu ima zabavnih anglicizama. Ali, kojekakvi namjerni 'aboloni'...ne, poštedite me, meni to nije smiješno. A njegovo praznoslovlje... majko mila! Svećenici bi se bez štete mogli skratiti na dva novinska podlistka. I ne znam što je gore, njegovi kreposni Britanci ili kreposni popovi." "Dobro, ali ipak... Prikaza Galilejca, hladna i tiha, u dugoj halji boje zrele šljive? Ili razjapljena gubica psa koji zijeva, modrikasta kao da je namazana? Ili munja koja noću detaljno osvjetljava sobu, sve do magnezija na srebrnoj žlici?" "Ukazujem na to da on ima latinski osjećaj za modrinu: lividus. LavTolstoj bio je skloniji svijetloljubičastoj, kakva je milina proći s čavkama bos po njivi! Naravno, nisam ih trebao kupiti." "U pravu ste, nepodnošljivo žuljaju. Ali, prešli smo na prvorazredne. Zar kod nj ih ne nalazite slabosti? Rusalka..." "Ne dirajte Pušdna: to je zlatni fond naše književnosti. A u Cehovljevoj je košari hrana za mnogo godina unaprijed, i štene koje cvili, i boca krimskoga vina." "Stanite, vratimo se djedovima. Gogolj? Mislim da možemo propustiti cijeli njegov korpus.

Turgenjev? Dostojevski?"

"Obratni preobražaj Bedlama u Betlehem, to vam je Dostojevski. 'Ograđujem se', kako kaže Mortus. U Karamazovima ima okrugli trag od mokre čaše na vrtnom stolu, to vrijedi sačuvati, ako prihvatimo vaš pristup." "A zar je kod Turgenjeva sve uspješno? Sjećate li se onih glupih razgovora u četiri oka pod bagremima? Bazarovljeva gundanja i drhtanja? Kako se posve neuvjerljivo baktao sa žabama?"

Zapravo, ne znam podnosite li vi posebnu intonaciju Turgenjevlijevih trotočja i afektirane svršetke glava? Ili da mu sve oprostimo zbog sivoga prelijevanja crne svile, zbog zečji ispruženih zadnjih nogu

neldh njegovih rečenica?" "Moj je otac nalazio strašne pogreške u njegovim i Tolstojevim opisima prirode, a da ne govorim o Aksakovu," dodao je on, "to je sramotno." "Ako su mrtva tijela uklonjena, da možda prijedemo na pjesnike? Što vi mislite? Usput, kad smo već kod mrtvih tijela. Nikad vam nije palo na pamet da je Ljeromontovljevo 'poznato truplo' užasno smiješno, jer je zapravo htio reći 'truplo poznanika', inače je nerazumljivo: posmrtno poznanstvo nije opravdano kontekstom." "Sa mnom sve češće noći provodi Tjutčev." "Divan gost. A što s Njekrasovljevim jambom, on vam nije po ukusu?" "Kako da ne. Ono jecanje u glasu: zaldoni se dvostrukim okvirom, odaje uzalud ne hladi, oprostite se s nadom upornom i na cestu ne motri. Izgleda da sam mu ja ispjevao daktilsku rimu, od preobilja osjećaja, kao kad gitarist razvučeno prebire. Toga kod Feta nema." "Slutim da vam tajna Fetova slabost, racionalnost i naglašavanje antiteza, nije ostala skrivenom?" "Naši društveno angažirani blesani drugačije su ga shvaćali. Ja mu sve opraštam zbog 'zazvonilo je mračnom livadom', zbog 'ruže sreće', zbog 'uzdahtala leptira'." "Prijedimo u sljedeće stoljeće: pazite na stubu. Vi i ja smo se rano počeli zanositi poezijom, zar ne?"

Podsjetite me kako je sve to bilo. 'Kako dišu rubovi oblaka'... Bože dragi!" "Ili s druge strane osvjetljeni 'Oblaci nestvarne okrepe'. O, tu bi izbirljivost bila zločin. Moja tadašnja svijest usvajala je ushićeno, zahvalno, u potpunosti, bez kritičarskih mušica, svu petoricu čija su imena počinjala na 'B', pet osjetila nove ruske poezije." "Zanima me komu od petorice pripisujete okus. Da, da, znam, ima aforizama koji se, poput zrakoplova, održavaju samo dok su u pokretu. No, govorilo smo o zori... Kako je kod vas počelo?" "Kad sam prozreo azbuku. Oprostite, to zvuči neprirodno, ali stvar je u tome da od djetinjstva imam vrlo jak i istančan audition colorée." " Tako da biste i vi mogli..." "Da, ali s nijansama o kojima on nije ni sanjao, i to ne bi bio sonet, nego debela knjiga. Na primjer: različite, mnogobrojne 'a' na četiri jezika kojima se služim vidim u gotovo jednakom broju tonova, od laldrano crnih do hrapavo sivih, koliko vrsti drvene grade mogu zamisliti. Preporučujem vam svoje ružičasto flannelsko 'm'. Ne znam jeste li ikad obratili pozornost na vatu koju su vadili iz Majkovljevih okvira? Takvo je rusko slovo 'm', tako prljavo da se riječi srame

početi njome. Kad bih pri ruci imao boje, pomiješao bih vam sienne brulé i sepiju, pa bi ispala boja gutaperčastoga 'č'; i cijenili biste moje sjajno 's', kad bih vam mogao nasuti u šaku one svijetle safire koje sam kao dijete dirao, drhteći i ne shvaćajući, kad je moja majka, u haljini za bal, ridajući, prelijevala svoje apsolutno nebeske dragulje iz bezdna na dlan, iz kutijica na baršun, pa bi najednom sve zatvorila i ostala kod kuće, usprkos žestoldm nagovaranjima svoga brata, koji je hodao po sobama, kvrcajući po pokućstvu i sliježući epoletama, a odmakne li se na bočnom prozoru zavjesa, mogli su se vidjeti duž pročelja na obali, u modroj crnini noći, neobično nepomični, prijeteće dijamanтни monogrami, šareni vij enci..." "Buchstaben von Feuer, riječju... Da, znam već unaprijed. Želite li da vam ispriповijedam do kraja tu banalnu i mučnu priču? Kako ste se naslađivali prvom pjesmom koja bi vam dospjela u ruke.

Kako ste s deset godina pisali drame, a s petnaest elegije, i to samo o sutonima, sutonima... I polako prošav međ pjanima... Usput, tko je bila ona?" "Mlada udana žena. Trajalo je manje od dvije godine, do bijega iz Rusije. Bila je tako lijepa, tako draga, znate, velike oči i pomalo koščate ruke, da sam joj do danas ostao vjeran. Od pjesama je tražila samo 'kočijašunetjerajkonjeizme', obožavala je kartati poker, a umrla je od pjegavoga tifusa, Bog zna gdje, Bog zna kako..." "A što sad? Vrijedi li, po vama, nastaviti?" "Itekako! Do samoga kraja! I sada sam sretan, usprkos sramotnoj boli u nogama. Da budem iskren, opet osjećam ono uzbuđenje, nemir... Opet ću cijelu noć..." "Pokažite mi. S crne skele kroz (vječno?) tiho padajući snijeg (snijeg koji pada u tami u nezaleđenu vodu) (za obična?) letskog vremena time stupam na brijeg. Samo nemojte protratiti uzbuđenje." "Nipošto... Sami prosudite, kako ne biti sretnim kad čelo gori..." "... kao od viška octa u salati. Znate li na što sam sad pomislio: rijeka je zapravo Stiks. Ali, dobro.

Dalje. I prema skeli što pristaje grana se pruži, i sporom kukom (Haron) skelar se pruža ka grani vlažnoj (krivoj)..." "... i polako skela kruži. Kući, kući. Danas želim pisati s perom među prstima. Kakav Mjesec, kako crno miriše lišće i zemlja iza ograda." "Da, šteta što nitko nije prisluškivao sjajan razgovor koji sam htio voditi s vama."

"Nema veze, neće propasti. čak mi je drago što je tako ispalo. Što se koga tiče to što smo se rastali na prvom uglu, i što sam sa sobom vodim izmišljeni dijalog po priručniku nadahnuća."

Glava druga

Još je kišilo, a već se pojavila, neuhvatljivo iznenadno poput anđela, duga: sama se sebi sjetno diveći, ružičastozelena, sa svijetloljubičastom prugom na unutrašnjem rubu, zalebdjela je iza pokošena polja, iznad i ispred dalekog šumarka, čiji se jedan dio, trepereći, nazirao kroz nju. Rijetke strelice Idše, koja je izgubila i sklad, i težinu, i sposobnost šuma, bljesnule bi povremeno, tu i tamo, na suncu. Na ispranu nebu, sjajeći svim pojedinostima čudovišno zamršena reljefa, iza jednog crnog oblaka pomaljao se drugi čarobne bjeline. "Eto, prošlo je", rekao je poluglasno i izašao ispod strehe jasika nagomilanih tamo gdje se mastan, ilovast, "zemski" (kakve li neravnine u tom nazivu!) put spuštao u udolinu, skupivši na tom mjestu sve svoje odvojke u jedno izduženo ulegnuće do ruba ispunjeno gustom kavom s vrhnjem.

Draga moja! Uzorak elizejskih boja! Jednom je otac u Ordosu, uspinjući se nakon oluje na brežuljak, slučajno ušao u podnožje duge - vrlo rijedak slučaj! - i našao se u obojanom zraku, u igri svjetla, kao u raji. Učinio je još jedan korak - i izašao iz raja.

Već je blijedjela. Kiša je posve prestala, bila je jara, obad svilenih očiju sjeo je na rukav. U gaju je zakukala kukavica, prigušeno, pomalo upitno: zvuk se nadimao u kupolicu, pa opet u kupolicu, nikako se ne oslobađajući. Sirota debela ptica vjerojatno je odletjela dalje, jer sve se iznova ponavljalo, poput umanjena odraza (tražila je valjda gdje zvuči ljepše, tužnije?). Divovsd leptir ispružen u letu, modrikastocrn s bijelom prugom, skupio se opisavši nadnaravno ravnomjieran luk i spustivši se na vlažnu zemlju te tako nestao. Takvoga katkad donosi, stisnuvši ga objema rukama u kapi, zasoptani seosld ldipan. Takav se vine ispod kopita u pokretu liječnikova dobroćudnog ponija, kad se liječnik, držeći na koljenima gotovo nepotrebne uzde ili ih jednostavno svezavši za prednji dio, zamišljeno vozi sjenovitim putom u bolnicu. A ponekad nađeš četiri

crnobijela krila crvenkaste donje strane rasute poput igraćih karata na šumskoj stazi: ostalo je pojela nepoznata ptica.

Preskočio je lokvu, gdje su dva balegara smetajući jedan drugom zgrabila slamčicu, i utisnuo na rubu puta potplat: izražajan trag noge koji uvijek gleda gore, uvijek vidi čovjeka koji je nestao.

Idući poljem, sam, pod oblacima koji su divno jurili, sjetio se kako je s prvim cigaretama u prvoj tabakeri prišao tu starom koscu i zatražio vatre; seljak je iz mršavih njedara izvadio kutiju, pružio je bez osmijeha, ali puhao je vjetar, gasila se šibica za šibicom, jedva planuvši, i nakon svake mu je bilo sve neugodnije, a ovaj je s nekakvom zamišljenom znatiželjom gledao žustre prste rasipnoga vlastelinčića.

Zašao je u šumarak; po putu su bile postavljene daske, crne, skliske, s crnim resama i zalijepljenim lišćem. Kome je to ispala golubača koja je rastvorila svoju bijelu lepezicu? Kao odgovor razleglo se dovikivanje: djevojčice su brale gljive, borovnice, koje su u košari izgledale tako tamnije nego na svom grmlju! Među brezama bila je jedna odavno poznata, s dvostrukim deblom, brezalira, i poliraj nje stari stup s daskom, na njoj se ništa nije razabiralo osim tragova metaka - jednom je u nju pucao iz brauninga engleski odgojitelj, također Browning, a zatim mu je otac uzeo pištolj, učas vješto utisnuo metke u spremnik i sa sedam hitaca ispisao pravilno K.

Dalje, u baruštini, slobodno je evala matiola, iza nje morao je presjeći kolni put, pa se desno zabijeljela ograda: ulaz u park.

Izvana obrubljen paprati, iznutra pun bujne kozje krvi i jasmina, tamo zamračen četinama jela, tu osvjetljen lišćem breza, golem, gust i pun staza, održavao se ravnotežom sunca i sjene, koji su od noći do noći stvarali promjenjivu, ali u svojoj promjenjivosti samo njemu pripadajuću harmoniju.

Kad bi u drvoredu pod nogama drhtali krugovi plamtećega svjetla, onda bi se u daljini neizbježno pružala široka baršunasta pruga, a iza nje opet narančasto sito, a još dalje, duboko u unutrašnjosti, zgušnjavala se živa crnoća, koja bi prilikom prenošenja godila oku akvarelista samo dok bi boje još bile mokre, tako da bi morao stavljati sloj na sloj kako bi zadržao ljepotu koja odmah umire. Do kuće su vodile sve staze, ali unatoč geometriji najbližim putom nije bio ravni drvored, uređen i njegovan, s delikatnom sjenom (kao slijepa žena koja ustaje kako bi ti opipala lice) i s eksplozijom smaragdno sunca na samom kraju, nego svaka od susjednih staza, krivudavih i neopljevljenih.

Išao je prema još nevidljivoj kući bilo kojom od njih, pored ldupe na kojoj su po utvrđenoj tradiciji sjedili roditelji uoči svakog očeva putovanja: otac rastavljenih koljena, vrteći u rukama naočale ili karanfil, oborene glave, sa slamnatim šeširom zabačenim na zatiljak, i s nijemim, malo posprdnim osmijehom oko očiju koje škilje i u mekim kutovima usana, negdje kod samog početka brade; a majka, koja mu govori nešto, sa strane, odozdo, pod velikim drhtavim bijelim šeširom, ili vrhom kišobrana udubljujući hrustave jamice u pokornom pijesku. Išao je pored kamena s oskorušama koje su se uzverale na nj (jedna se okrenula kako bi pružila ruku manjoj), pored ravnice obrasle travom, koja je u djedovo vrijeme bila ribnjakom, pored oniskih jela koje zimi postanu savršeno okrugle pod bremenom snijega: snijeg je padao ravnomjerno i tiho, mogao je tako padati tri dana, pet mjeseci, devet godina - i evo, sprijeda, u otvoru posutom bijelim točkama nazirala se mutna, žuta mrlja kako se primiče, najednom dospjevši u fokus, zadrhtavši i zgusnuvši se, pretvorila se u tramvajska kola, i mokri je snijeg poletio ukoso, lijepeći se za lijevu stranu staklenoga stupa postaje, ali asfalt je ostajao crn i gol, kao da

po svojoj prirodi nije mogao prihvatiti ništa bijelo, i usred natpisa koji su promicali pred očima, isprva čak prljavih, iznad ljekarni, papirnica, trgovina kolonijalnom robom, samo je još jedan mogao biti na ruskom: Kakao - dok je sve uokolo tek zamišljeno s tako živopisnom jasnoćom (koja je sama po sebi bila sumnjiva, kao živost snova u nezgodno doba dana ili nakon sredstva za spavanje) blijedjelo, razjedalo se, raspadalo i, kad bi se osvrnuo, onda je, kao što u bajci nestaju stube iza leđa onoga koji se njima uspinje, sve propadalo i nestajalo - oproštajni red stabala koja stoje kao na ispraćaju i već se gube u daljini, komadić duge izbljedio u pranju, puteljak od kojega je ostala samo gesta zavoja, trokrili leptir bez zatka na igli, karanfil na pijesku, blizu ldupine sjene - još neke posljednje, najpostojanije sitnice - i za još jedan časak sve je to bez borbe prepustilo Fjodora Konstantinoviča njegovoj sadašnjosti, pa je on ravno iz sjećanja (okretnog i bezumnog, koje ga je obuzimalo poput napadaja smrtonosne bolesti, u bilo koje vrijeme, na bilo kojem uglu), ravno iz stakleničkoga raja prošlosti, presjeo na berlinski tramvaj.

lšao je na instrukcije, kasnio je kao i uvijek, i u njemu je rasla, kao i uvijek, neodređena, ružna, teška mržnja i spram trome sporosti tog najtrajlavijeg od svih oblika prijevoza, i spram beznadno poznatih, beznadno neuglednih ulica koje su prolazile iza mokroga prozora, a najvažnije, prema nogama, bokovima, zatiljcima ovdašnjih putnika. Razumom je znao da među njima može biti i pravih, posve čovječnih osoba, s nesebičnim strastima, čistim tugama, čak s uspomenama čije se svjetlo probija kroz život, ali iz nekog mu se razloga činilo da sve te hladne zjenice koje ldiže, gledajući ga kao da nosi neko nezakonito stečeno blago (kako je ustvari i bilo), pripadaju samo gnusnim blebetušama i gadnim kramarima. Rusko uvjerenje da su u maloj količini Nijemci vulgarni, a u velikoj nepodnošljivo vulgarni, bilo je, znao je, uvjerenje nedostojno umjetnika; a ipak ga je obuzimala jeza - i samo se namrgođeni kondukter umornih očiju i s flasterom na prstu, koji je vječito s mukom tražio ravnotežu i prolaz usred grčevitih trzaja kola i poput stoke zbijenih putnika, izvana činio, ako ne čovjekom, onda makar bijednim čovjekovim rođakom. Na drugoj je stanici pred Fjodora Konstantinoviča sjeo suhonjav muškarac u kratkom ogrtaču s ovratnikom od lisice, sa zelenim šeširom i

otrcanim gamašama; kad je sjeo gurnuo ga je nogom i rubom debele aktovke s kožnom ručkom i time preobrazio njegovu razdražljivost u neld određen bijes, pa je, pogledavši ga pozorno, čitajući mu crte lica, trenutno usredotočio svu svoju grešnu mržnju (prema nesretnom, bijednom, izumirućem narodu) i jasno znao zbog čega ga mrzi: zbog tog niskog čela, zbog tih blijedih očiju; zbog Vollmilcha i extrastarka, koji podrazumijevaju opravdano postojanje razrijeđenog i umjetnog; zbog marionetskog gestikuliranja - prijetnje prstom djeci - ne kao u nas uspravni podsjetnik na Sud nebeski, već simbol zamahnutog štapa; zbog ljubavi prema ogradama, redovima, prosječnosti; zbog kulta ureda; zbog toga što ćeš, osluhneš li što se u njemu govori unutra (ili bilo koji razgovor na ulici), neminovno čuti brojke, novac; zbog tupava humora i gruba smijeha; zbog debljine stražnjica kod oba spola, čak i ako ostali dijelovi individue nisu debeli; zbog nedostatka gadljivosti; zbog prividnosti čistoće - sjaja kuhinjskoga posuđa i barbarske prljavštine kupaonica; zbog sldonosti prema sitnim gadostima, zbog pomnjjivosti u gadostima, zbog odvratnog predmeta pomno obješenog na ogradu parka; zbog tuđe žive mačke u inat susjedu probodene žicom, ktome vješto smotanom na kraju; zbog okrutnosti u svemu, samozadovoljne, samorazumljive; zbog neočekivane zanesene uslužnosti s kojom ti petero prolaznika pomaže pokupiti ispale novčiće; zbog... Tako je on nizao točke pristrane optužnice, gledajući u čovjeka koji mu je sjedio nasuprot, dok ovaj nije izvadio iz džepa primjerak Vasiljevljeve Gazete, ravnodušno se nakašljavši s ruskom intonacijom. "Pa to je sjajno", pomisli Fjodor Konstantinovič, gotovo se nasmiješivši od oduševljenja. Kako je pametan, profinjeno lukav i u biti dobar život! Sad je u crtama lica čovjeka koji je čitao novine opažao takvu sunarodnjačku mekoću - bore oko očiju, velike nosnice, na ruski način potkresani brkovi - da mu je odmah postalo i smiješno i nerazumljivo kako se to mogao prevariti. Misli su mu se obodrine tim neočekivanim predahom i već potekle drugim smjerom. Učenik kojemu je išao, slabo obrazovan ali znanja željan stari Židov, koji je još prošle godine najednom zaželio naučiti "brbljati na francuskom", što se starcu činilo i provedivije i svojstvenije njegovim godinama, karakteru, životnom iskustvu, nego suho proučavanje gramatike jezika. Neizbježno je na početku sata, stenjući i dodajući mnoge

ruske i njemačke riječi prstovetu francuskih, opisivao svoju iscrpljenost nakon radnoga dana (upravljao je velikom tvornicom papira) i s tih dugotrajnih žalopojki prelazio, odmah naglavačke padajući u bezizlaznu tamu, na raspravu - na francuskom! - o međunarodnoj politici, pri čemu je tražio čudo: da se sve ono besmisleno, muljevito, teško, poput prijevoza kamenja izlokanim putom, najednom pretvori u istančan govor.

Posve lišen sposobnosti da pamti riječi (volio je o tome govoriti ne kao o mani, već kao o zanimljivoj značajki svoje naravi), ne samo da nije imao nikakvih uspjeha, već je čak uspio u godinu dana učenja zaboraviti onih nekoliko rečenica na francuskom koje je kod njega zatekao Fjodor Konstantinovič, i na temelju kojih je starac mislio sagraditi za tričetiri večeri svoj vlastiti, lagani, živi, prenosivi Pariz. Avaj, uzalud je prolazilo vrijeme, dokazujući jalovost napora, nemogućnost sna, a i nastavnik je bio neiskusn, posve bi se izgubio kad bi sirotom tvorničaru najednom zatrebala točna informacija (kako se na francuskom kaže "neobrađena pređa"?), što bi upitani, uostalom, odmah iz taktičnosti odbio, pa bi se obojica na kratko smela, kao u nekoj staroj idili nevini mladić i djevojka koji su se slučajno dodirnuli. Malopomalo postalo bi nepodnošljivo.

Zbog toga što se učenik sve potištenije pozivao na umorni mozak i sve češće otkazivao satove (nebeski glas njegove tajnice preko telefona bio je melodija sreće!), Fjodoru Konstantinoviču činilo se da se ovaj naposljetku uvjerio u učiteljevu nesposobnost, ali iz sažaljenja prema njegovim iznošenim hlačama produljuje i produljivat će do smrti to međusobno mučenje.

I sad je, dok je sjedio u tramvaju, nestvarno uvjerljivo vidio kako će za sedamosam minuta ući u poznatu radnu sobu namještenu berlinski, primitivno raskošno, sjesti u duboki kožni naslonjač pokraj niskog metalnog stolića sa za nj otvorenom staklenom kutijom punom cigareta i svjetiljkom u obliku globusa, zapaliti, jeftino bodro prebaciti nogu preko noge i susresti se s iscrpljenim, pokornim pogledom beznadnog učenika, tako će živo začuti njegov uzdah i neiskorjenjivo "nu, voui", kojim je ovaj ldtio svoje odgovore, daje

najednom neugodan osjećaj kašnjenja u duši Fjodora Konstantinoviča zamijenila jasna i nekako drsko radosna odluka da se uopće ne pojavi na satu, već da siđe na sljedećoj stanici i vrati se kući, nepročitanoj knjizi, nesvaldddašnjim brigama, blaženoj magli u kojoj je lebdio njegov pravi život, zamršenom, sretnom, pobožnom radu kojim je obuzet već više od godinu dana. Znao je da bi danas dobio novac za nekoliko sati, znao je da će inače morati opet pušiti i jesti na dug, ali u potpunosti se mirio s time radi one marljive lijenosti (sve je tu, u toj sintagmi), radi uzvišene dokolice koju si je dopuštao. I nije si je dopuštao po prvi puta. Stidljiv i zahtjevan, uvijek se nekako snalazeći, trateći svu svoju snagu na proganjanje bezbrojnih bića koja su promicala u njemu, kao u zoru u mitskom gaju, više se nije mogao prisiliti na kontakt s ljudima radi zarade ili zabave, i zato je bio siromašan i usamljen.

I kao u inat otrcanoj sudbini, bilo je ugodno sjetiti se kako jednoga ljeta nije otišao navečer u "prigradsku vilu" isključivo zato što su ga čerliševslđ upozorili da će ondje biti čovjek koji bi mu "mogao biti od koristi", ili kako prošle jeseni nije našao vremena za razgovor o poslu u uredu za brakorazvodne parnice, gdje su tražili prevoditelja, zato što je pisao dramu u stihovima, zato što je odvjetnik koji mu je obećavao zaradu bio nametljiv i glup, zato što je, napokon, predugo odgađao, a kasnije se više nije mogao odlučiti.

Probio se na platformu kola. Odmah ga je vjetar grubo pretresao, nakon čega je Fjodor Konstantinovič čvršće stegnuo remen ogrtača, popravio šal, ali nevelika količina tramvajske topline već mu je bila oduzeta. Snijeg je prestao padati, a kamo je nestao nije bilo poznato; ostala je samo sveprisutna vlaga, koja se očitovala i u šumećem zvuku automobilskih guma, i u nekako svinjski prodornom, oštrom cviležu truba koji je probijao uši, i u tami dana koji je drhtao od hladnoće, od žalosti, od gađenja prema sebi, i u posebnoj žutoj nijansi već osvjetljenih izloga, u odrazima, u prelijevanjima, u tekućim svjetlima - u svoj toj bolećivoj nestalnosti električne rasvjete. Tramvaj je stigao na trg pa se, mukotrpno zakočivši, zaustavio, ali zaustavio se samo privremeno, jer su ispred njega, kod kamenog otoka, gdje su se tiskali ljudi kako bi se ukrcali, zapela dva druga

tramvaja, oba s prikolicama, i u toj inertnoj zakrčenosti također se nekako očitovala pogubna nesavršenost svijeta u kojemu je Fjodor Konstantinovič i dalje prebivao. Više nije mogao, iskočio je i krenuo preko skliskoga trga do druge tramvajske linije kojom se mogao prijevarom vratiti u svoju četvrt s istom kartom, valjanom za jedno presjedanje, ali nipošto za put natrag; no, poštenu službeni stav, prema kojemu će se putnikvoziti samo u jednom smjeru, potkopavalo je u nekim slučajevima to što se, poznaju li se linije, moglo ravan put neprimjetno pretvoriti u luk koji skreće do polazne točke. Tog domišljatog sustava (koji zgodno dokazuje stanovitu čisto njemačku manu u planiranju tramvajskih linija) Fjodor Konstantinovič držao se rado, no zbog rastresenosti, zbog nesposobnosti da dugo razmišlja o dobiti, i već misleći na nešto drugo, automatski je ponovno za kartu dao novac koji je kanio uštedjeti. I ipak se razvila varka, ipak se nije on nego uprava gradskih prometnica našla na gubitku, i pritom za mnogo, mnogo veću svotu (za kartu za Nord Express!) nego što se moglo očeldvati: prešavši preko trga i skrenuvši u sporednu ulicu, krenuo je prema tramvajskoj stanici kroz na prvi pogled malu šumicu jela, skupljenih ondje u povodu Božića koji se bližio; između njih kao da se stvorila mala aleja; mašući u hodu rukom vrhovima prstiju dodirivao je mokre iglice; no, ubrzo se aleja proširila, udarilo je sunce, i izašao je u vrtni prostor gdje su se na mekom crvenom pijesku mogli razabrati znakovi ljetnoga dana: otisci psećih šapa, biserni trag pastirice, Dunlopova pruga Tanjina bicikla koja se valovito razdvajala na zavoju, i mala udubina od pete tamo gdje je ona laldm, nijemim pokretom, u kojemu je bila nekakva četvrtina piruete, sa strane skliznula s njega i odmah krenula, i dalje držeći upravljač. Stara drvena kuća nalik na bor, obojana blijedozeleno, s također zelenim olucima, izrezbarenim uzorcima pod krovom i visokim kamenim temeljima (na čijem sivom premazu kao da su se priviđale zaobljene, ružičaste sapi zazidanih konja), velika, čvrsta i neobično izražajna kuća s balkonima na razini lipovih grana i verandama ukrašenim skupocjenim staklom polako mu se primicala ususret, okružena lastavicama u letu, punih tendi, zapinjući gromobranom za nebesko plavetnilo, za sjajne bijele oblake s beskrajnim zagrljajima. Na kamenim stubama prednje verande, sprijeda obasjani suncem, sjede: otac, koji se očito okupao, s

turbanom od čupavog ručnika, tako da mu ne vidi - a htio bi! - tamnu prosijedu četkastu kosu koja se nisko spušta na čelo; majka, sva u bijelom, dok gleda ravno pred sebe i nekako mladenački obujmljuje koljena rukama; pokraj njih Tanja u širokoj bluzi, s krajem crne pletenice na ključnoj kosti, oborene glave s ravnim razdjeljkom, dok drži na rukama foksterijera koji se smiješi od uha do uha od žege; malo više Ivona Ivanovna, koja iz nekog razloga nije izašla, crte lica su joj razvodnjene, ali jasno se vide usld struk, remenčić, lanac sata; sa strane, malo niže, napola ležeći i oslonivši glavu na koljena djevojke okrugla lica (masnice, vrpca) koja je Tanju poučavala glazbu, očev brat, gojazni vojni liječnik, veseljak i ljepotan; još niže dva namrgođena gimnazijalca koji gledaju ispod oka, Fjodorovi bratići; jedan s kapom, drugi bez nje, taj bez kape poginuo je sedam godina kasnije u bitki kod Melitopola; sasvim dolje, na pijesku, u jednakoj pozi kao majka, sam Fjodor, kakav je bio onda, a zapravo se malo otada promijenio, bijelih zuba, crnih obrva, kratko ošišan, u raskopčanoj košulji. Zaboravilo se tko ju je snimio, ali ta iznenadna, izbljedjela fotografija, neupotrebljiva čak ni za ponovno snimanje i zapravo beznačajna (koliko je bilo drugih, boljih), jedina se čudesno sačuvala i postala neprocjenjivom, stigavši u Pariz među stvarima majke, koja ju je prošloga Božića i donijela njemu u Berlin, jer sad se, odabirući dar sinu, više nije vodila time što je najskuplje, već time od čega se najteže rastati.

Tada ga je posjetila na dva tjedna nakon trogodišnjega rastanka i u prvi čas, kad je do mrtvačkoga bljedila napudrana, s crnim rukavicama i crnim čarapama, u raskopčanoj staroj kratkoj bundi od tuljanova krzna, sišla niz željezne stube vagona, pogledavajući jednako brzo čas sebi pod noge, čas na njega, i najednom se, lica izobličena mukom sreće, privila uz njega, blaženo mumljajući, ljubeći ga u uho, u vrat, učinilo mu se da je njezina ljepota kojom se tako ponosio ocvala, ali kako mu se vid prilagodavao polumraku sadašnjosti, isprva toliko različitom od daleko zaostaloga svjetla sjećanja, opet je u njoj prepoznavao sve što je volio: čiste obrise lica koje se sužava prema bradi, nepostojanu igru zelenih, smeđih, žutih prekrasnih očiju ispod baršunastih obrva, lak, dugačak korak, požudu s kojom je zapalila u taksiju, pozornost s kojom je iznenada

pogledala - ne oslijepivši, znači, od uzbuđenja susreta, kao što bi oslijepjela svaka druga - na groteskan prizor koji su oboje opazili: hladnokrvni motocildist provezao je u prikolici Wagnerovu bistu; i kad su se već primakli kući, prošlo je svjetlo sustiglo sadašnje, proželo ga do zasićenja, i sve je postalo onakvim kakvim je bilo u tom istom Berlinu prije tri godine, kako je nekoć bilo u Rusiji, kako je bilo i kako će biti uvijek.

Kod Frau Stobov našla se slobodna soba, i tamo je, prve večeri (otvoreni neseser, skinuto prstenje na mramornom umivaoniku), ležeći na sofi i brzo, brzo jedući groždice, bez kojih nije mogla proživjeti ni dana, stala govoriti o onome čemu se neprelddno vraćala evo već skoro devet godina, opet ponavljajući, nerazgovijetno, mrzovoljno, stidljivo, skrećući pogled, kao da priznaje nešto tajanstveno i užasno, kako sve više vjeruje u to da je Fjodorov otac živ, kako je njezina korota besmisljena, kako nejasnu vijest o njegovoj pogibiji nitko nikad nije potvrdio, kako je negdje u Tibetu, u Kini, u zatočeništvu, u nekom užasnom vrtlogu teškoća i nevolja, kako se oporavlja nakon duge, duge bolesti, i kako će najednom, bučno otvorivši vrata i udarivši nogom na prag, ući. I u još većoj mjeri nego prije Fjodoru je od tih riječi bilo i lijepo i strašno. Protiv volje se priviknuvši tijekom svih tih godina smatrati oca mrtvim, već je osjećao nešto izopačeno u mogućnosti njegova povratka. Je li prihvatljivo da život može napraviti ne obično čudo, već čudo posve lišeno (upravo takvo, inače bi bilo nepodnošljivo) i najmanje primjese nadnaravnoga? čudo tog povratka sastojalo bi se od

njegove zemaljske naravi, od njegove prilagođenosti razumu, od neodložnog uvođenja nevjerojatnoga slučaja u utvrđeno razumljivu povezanost običnih dana; ali, kako je godinama sve više rastao zahtjev za takvom prirodnošću, to je životu bilo teže izvesti ga, pa sad nije bilo strašnim samo zamisliti utvaru, već utvaru koja ne bi bila strašnom. Bilo je dana kad se Fjodoru činilo da će mu iznenada na ulici (ima u Berlinu takvih slijepih uličica gdje u sumrak duša kao da se rasplinjava) prići, u dronjcima kao iz bajke, stari prosjak od sedamdesetak godina, do očiju zarastao u bradu, i najednom mu

namignuti te reći, kako je govorio nekad: zdravo, sine! Otac mu je često dolazio u san, kao da se upravo vratio s neke čudovišne robije, gdje je pretrpio tjelesne muke koje je zabranjeno spominjati, već preodjeven u čisto rublje - o tijelu ispod njega ne smije misliti - i s izrazom neugodne, značajne mrzovolje, koji mu nikad nije bio svojstven, znojan i pomalo kao iskešen, sjedi za stolom okružen utihnulom obitelji. Kad bi se, nadvladavajući osjećaj lažnosti u samom stilu koji nameće sudbina, ipak primorao zamisliti dolazak živog oca, ostarjelog ali nesumnjivo njegovog, i najpotpunije, najuvjerljivije objašnjenje nijeme odsutnosti, obuzimao bi ga umjesto sreće mučni strah, koji bi, međutim, odmah nestajao, popuštajući osjećaju udovoljena sklada kada bi pomaknuo taj susret izvan granica zemaljskoga života.

A s druge strane... Događa se da tijekom dugoga vremena očekuješ veliku sreću, u koju od samoga početka ne vjeruješ, tako ne nalikuješ na druge ponude sudbine, a ako katkad i razmišljaš o njoj, onda je to s nekakvom popustljivošću spram mašte, ali kad konačno, vrlo običnoga dana sa zapadnjakom, stigne vijest koja jednostavno, trenutno i definitivno uništava svaku nadu u nju, začuđeno shvaćaš da, premda i nisi vjerovao, sve si to vrijeme živio od nje, ne uviđajući neprekidnu, blisku prisutnost sna, odavno uhranjenog i osamostaljenog, tako da ga sad nikako nećeš izgurati iz života a da ne napraviš u njemu rupe. Tako je i Fjodor Konstantinovič, usprkos razumu i ne usuđujući se zamisliti njegovo ostvarenje, živio od uobičajenog sna o očevu povratku, koji mu je tajnovito ukrašavao život i nekako ga uzdizao iznad razine 9i susjednih života, tako da se vidjelo mnogo toga dalekog i neobičnog, kao kad bi ga, dok je bio mali, otac podigao ispod pazuha kako bi mogao vidjeti što ima zanimljivog iza ograde.

Nakon prve večeri, obnovivši nadu i uvjerivši se da je u sinu ta ista nada živa, Jelizaveta Pavlovna više je nije spominjala usmeno, već se, kao i uvijek, podrazumijevala u svim njihovim razgovorima, osobito zato što nisu tako mnogo razgovarali naglas: često se događalo da poslije nekoliko minuta živahne šutnje Fjodor iznenada primijeti kako su sve vrijeme oboje vrlo dobro znali o čemu je taj

dvostrud, podzemni govor koji najednom izlazi van kao jedan potok, kao oboma razumljiva riječ. I često su se ovako igrali: sjedeći jedno uz drugo i šutke u sebi zamišljajući da svatko ide u istu šetnju u Lešinu, izlazili su iz parka, hodali puteljkom uz polje (lijevo je, iza jošika, rječica), preko sjenovita groblja gdje su Icriževi pod mrljama sunca pokazivali rukama veličinu nečeg golemog i gdje je bilo nekako nezgodno brati maline, preko rječice, opet gore, kroz šumu, opet prema rijeci, prema Pont du Vaches, i dalje, kroz borik, pa po Chemin du Pendu; domaći nazivi koji ne probadaju ruske uši, a smišljeni su još dok su djedovi bili djeca. I najednom, usred te nijeme šetnje koju su dvije svijesti poduzimale služeći se prema pravilima mjerom ljudskog koraka (iako bi u jedan čas mogle obletjeti svoj posjed), oboje bi stali i govorili gdje se tko nalazi, i kad bi se ispostavilo, kao što je često bio slučaj, da nisu prestigli jedno drugo, zaustavivši se u istom šumarku, majci i sinu bljesnuo bi isti osmijeh kroz zajedničku suzu.

Vrlo su brzo opet ušli u svoj unutarnji ritam općenja, jer bilo je malo toga novoga što već nisu znali iz pisama. Ispripovijedala mu je do kraja o nedavnom vjenčanju Tanje, koja je s Fjodoru nepoznatim mužem, solidnim, mirnim, vrlo pristojnim i ni po čemu značajnim gospodinom "koji radi na području radija" otputovala do siječnja u Belgiju, i da će se kad se vrate useliti s njima u novi stan u golemoj zgradi kod jednih pariških gradskih vrata: bilo joj je drago što će otići iz malog hotela sa strmim mračnim stubištem, gdje je dotad živjela s Tanjom u sićušnoj ali višekutnoj sobi, koju je u cijelosti zauzimalo zrcalo i koju su često posjećivale raznolike 92, stjenice - od prozirno ružičastih beba do smeđih ugojenih debelokožaca - koje su živjele kao obitelj čas iza zidnoga kalendara s Levitanovom slikom, čas bliže poslu, iza poderanih tapeta, točno iznad kreveta za dvoje; no, radujući se novom domu, istodobno je i strepila: zet joj se nije sviđao, i bilo je nečeg prijetvornog u Tanjinoj bodroj, prividnoj sreći, "pa, razumiješ, on baš i nije iz naših krugova", kazala je nekako stisnutih vilica i gledajući dolje - no, to nije bilo sve, Fjodor je zapravo znao za onog drugog čovjeka kojega je Tanja voljela, a koji nije volio nju.

Prilično su često izlazili, Jelizaveta Pavlovna, kao i uvijek, kao da je tražila nešto, brzo prelijećući svijet pogledom svjetlucavih očiju. Njemački blagdančić ispao je kišnim, nogostupi su se zbog lokvi činili punim rupa, na prozorima su mutno gorjela svjetla jelki, gdjegdje je na uglovima reklamni božićni djed u crvenom kaftanu, gladnih očiju, dijelio oglase. U izlozima robne kuće neld se gad domislio izložiti lutke skijaša nalik na kipove, na umjetnom snijegu, ispod betlehemske zvijezde. Jednom su vidjeli skromnu komunističku povorku - po blatu, s mokrim zastavama - većinom ljudi izmoždjeni životom, grbavi i hromi, kržljavi, mnogo ružnih žena i nekoliko solidnih malograđana. Otišli su pogledati kuću i stan gdje su utroje živjeli dvije godine, ali ondje je već bio neki drugi vratar, prijašnji je gazda umro, na poznatim su prozorima bile tuđe zavjese, i srce im nekako ništa nije moglo prepoznati. Bili su i u kinu gdje se prikazivao rusld film, u kojemu su osobito ukusno bili prikazani grašci znoja kako ldize sjajnim licima tvorničkih radnika - a tvorničar je neprestano pušio cigaru. I, dakako, poveo ju je k Aleksandri Jakovlevnoj.

Upoznavanje nije bilo posve uspješno. čerliševska je dočekala gošću sa žalosnom naklonošću, otvoreno pokazujući kako ih iskustvo tuge odavno i snažno povezuje; a Jelizavetu Pavlovnu najviše je zanimalo što ona misli o Fjodorovim pjesmama i zašto nitko ne piše o njima. "Smijem li vas poljubiti?" upitala je čerliševska na rastanku, već se podižući na prste; bila je za glavu niža od Jelizavete Pavlovne, koja se nagnula prema njoj s nekakvim nevinim i radosnim osmijehom koji je potpuno poništavao smisao zagrljaja. susjednih života, tako da se vidjelo mnogo toga dalekog i neobičnog, kao kad bi ga, dok je bio mali, otac podigao ispod pazuha kako bi mogao vidjeti što ima zanimljivog iza ograde.

Nakon prve večeri, obnovivši nadu i uvjerivši se da je u sinu ta ista nada živa, Jelizaveta Pavlovna više je nije spominjala usmeno, već se, kao i uvijek, podrazumijevala u svim njihovim razgovorima, osobito zato što nisu tako mnogo razgovarali naglas: često se događalo da poslije nekoliko minuta živahne šutnje Fjodor iznenada primijeti kako su sve vrijeme oboje vrlo dobro znali o čemu je taj

dvostrud, podzemni govor koji najednom izlazi van kao jedan potok, kao oboma razumljiva riječ. I često su se ovako igrali: sjedeći jedno uz drugo i šutke u sebi zamišljajući da svatko ide u istu šetnju u Lešinu, izlazili su iz parka, hodali puteljkom uz polje (lijevo je, iza jošika, rječica), preko sjenovita groblja gdje su križevi pod mrljama sunca pokazivali rukama veličinu nečeg golemog i gdje je bilo nekako nezgodno brati maline, preko rječice, opet gore, kroz šumu, opet prema rijeci, prema Pont du Vaches, i dalje, kroz borik, pa po Chemin du Pendu; domaći nazivi koji ne probadaju ruske uši, a smišljeni su još dok su djedovi bili djeca. I najednom, usred te nijeme šetnje koju su dvije svijesti poduzimale služeći se prema pravilima mjerom ljudskog koraka (iako bi u jedan čas mogle obletjeti svoj posjed), oboje bi stali i govorili gdje se tko nalazi, i kad bi se ispostavilo, kao što je često bio slučaj, da nisu prestigli jedno drugo, zaustavivši se u istom šumarku, majci i sinu bljesnuo bi isti osmijeh kroz zajedničku suzu.

Vrlo su brzo opet ušli u svoj unutarnji ritam općenja, jer bilo je malo toga novoga što već nisu znali iz pisama. Isprispovijedala mu je do kraja o nedavnom vjenčanju Tanje, koja je s Fjodoru nepoznatim mužem, solidnim, mirnim, vrlo pristojnim i ni po čemu značajnim gospodinom "koji radi na području radija" oputovala do siječnja u Belgiju, i da će se kad se vrate useliti s njima u novi stan u golemoj zgradi kod jednih parišldh gradslldh vrata: bilo joj je drago što će otići iz malog hotela sa strmim mračnim stubištem, gdje je dotad živjela s Tanjom u sićušnoj ali višekutnoj sobi, koju je u cijelosti zauzimalo zrcalo i koju su često posjećivale raznolike stjenice - od prozirno ružičastih beba do smeđih ugojenih debelokožaca - koje su živjele kao obitelj čas iza zidnoga kalendara s Levitanovom slikom, čas bliže poslu, iza poderanih tapeta, točno iznad kreveta za dvoje; no, radujući se novom domu, istodobno je i strepila: zet joj se nije sviđao, i bilo je nečeg prijetvornog u Tanjinoj bodroj, prividnoj sreći, "pa, razumiješ, on baš i nije iz naših krugova", kazala je nekako stisnutih vilica i gledajući dolje - no, to nije bilo sve, Fjodor je zapravo znao za onog drugog čovjeka kojega je Tanja voljela, a koji nije volio nju.

Prilično su često izlazili, Jelizaveta Pavlovna, kao i uvijek, kao da je tražila nešto, brzo prelijećući svijet pogledom svjetlucavih očiju. Njemački blagdančić ispao je kišnim, nogostupi su se zbog lokvi činili punim rupa, na prozorima su mutno gorjela svjetla jelki, gdjegdje je na uglovima reklamni božićni djed u crvenom kaftanu, gladnih očiju, dijelio oglase. U izlozima robne kuće neld se gad domislio izložiti lutke skijaša nalik na kipove, na umjetnom snijegu, ispod betlehemske zvijezde. Jednom su vidjeli skromnu komunističku povorku - po blatu, s mokrim zastavama - većinom ljudi izmoždjeni životom, grbavi i hromi, kržljavi, mnogo ružnih žena i nekoliko solidnih malograđana. Otišli su pogledati kuću i stan gdje su utroje živjeli dvije godine, ali ondje je već bio neld drugi vratar, prijašnji je gazda umro, na poznatim su prozorima bile tuđe zavjese, i srce im nekako ništa nije moglo prepoznati. Bili su i u kinu gdje se prikazivao ruski film, u kojemu su osobito ukusno bili prikazani grašci znoja kako klize sjajnim licima tvorničkih radnika - a tvorničar je neprestano pušio cigaru. I, dakako, poveo ju je k Aleksandri Jakovlevnoj.

Upoznavanje nije bilo posve uspješno. čerliševska je dočekala gošću sa žalosnom naklonošću, otvoreno pokazujući kako ih iskustvo tuge odavno i snažno povezuje; a Jelizavetu Pavlovnu najviše je zanimalo što ona misli o Fjodorovim pjesmama i zašto nitko ne piše o njima. "Smijem li vas poljubiti?" upitala je čerliševska na rastanku, već se podižući na prste; bila je za glavu niža od Jelizavete Pavlovne, koja se nagnula prema njoj s nekakvim nevinim i radosnim osmijehom koji je potpuno poništavao smisao zagrljaja. "Ništa, treba trpjeti", rekla je Aleksandra Jakovlevna, puštajući ih na stubište i prekrivajući bradu krajem paperjastoga rupca kojim se zamatala. "Trebalo trpjeti, ja sam tako naučila trpjeti da bih mogla davati satove, ali mislim da ste i vi dobro prošli tu školu." "Znaš", rekla je Jelizaveta Pavlovna oprezno i polagano silazeći stubište i ne okrećući oborenu glavu prema sinu, "čini mi se da ću jednostavno kupiti tuljce i duhan, ovako ispada preskupo", i odmah dodala istim glasom: "Bože, kako je žalim." I tako je bilo, nad Aleksandrom Jakovlevnom nije se moglo ne sažaliti. Suprug joj se već dulje od tri mjeseca nalazio u ustanovi za duševno klonule, u "žučkastoj kući",

kako se sam šaljivo izražavao u trenucima lucidnosti. Još u listopadu Fjodor Konstantinovič jednom ga je posjetio. U svrsishodno namještenoj bolničkoj sobi sjedio je, ugojen, rumen, dobro obrijan i potpuno lud, Aleksandar Jakovlevič, u gumenim papučama i nepromočivu plastu s kukuljicom. "Kako to, zar ste umrli?" bilo je prvo što je upitao, više nezadovoljno nego iznenađeno. Vršeći dužnost "predsjednika društva za borbu protiv onostranog", neprestano je smišljao razna sredstva za onemogućivanje prolaska utvarama (liječnik koji je primjenjivao novi sustav "logičke popustljivosti" nije to sprečavao) i sad je, polazeći vjerojatno od one druge njezine nepropusnosti, iskušavao gumu, ali po svemu sudeći rezultati su dosad bili prije negativni, zato što je, kad je Fjodor Konstantinovič htio uzeti za sebe stolicu koja je stajala sa strane, černiševski uzrujano rekao: "Ostavite je, pa lijepo vidite da tamo već sjede dvoje"; i tih "dvoje", i šuštavi plašt koji bi pljeskao pri svakom njegovom pokretu, i bolničareva nijema prisutnost, kao da se radi o susretu u tamnici, i cijeli razgovor, učinili su se Fjodoru Konstantinoviču kao nepodnošljivo karikirano ogrubljanje onog složenog, jasnog, još uvijek plemenitog, premda napola bezumnog stanja duše u kojemu se donedavno Aleksandar Jakovlevič susretao s izgubljenim sinom. Onim zajedljivolakrdijaškim tonom koji je prije čuvao za šale - a sad njime govorio ozbiljno - stao je opširno jadikovati, i to neprestano iz nekog razloga na njemačkom, zbog toga što se ljudi troše na izmišljanje protuzrakoplovnih topova i otrovnih plinova, a ne brine ih vođenje druge, milijun puta važnije borbe. Fjodor Konstantinovič imao je na sljepoočnici osušenu ogrebotinu - ujutro je udario

0 rebro radijatora, u žurbi vadeći ispod njega čep od paste koji se otkotrljao. Najednom prekinuvši govor, Aleksandar Jakovlevič gadljivo je i uznemireno pokazao prstom na njegovu sljepoočnicu. "Was haben Sie da?" upitao je bolno se namrštivši, a zatim se ružno podsmjehnuo i sve srditiji i nemirniji počeo govoriti kako njega ne mogu prevariti, odmah je prepoznao svježega samoubojicu.

Bolničar je prišao Fjodoru Konstantinoviču i zamolio ga da ode. I hodajući kroz grobljanski raskošan vrt, pored bogatih cvijetnjaka gdje

su u blaženom poćinku cvale poput basa tamnocrvene dalije, prema klupi na kojoj ga je čekala ćerniševska, koja nikad nije išla k muću, ali je cijele dane provodila u neposrednoj blizini njegova prebivališta, zabrinuta, živahna, uvijek s vrećicama - hodajući po tom ćarenom ćljunku između mirtinih grmova nalik na namještaj 1 smatrajući posjetitelje na koje je nailazio paranoicima, Fjodor Konstantinović uzbućeno je mislio kako je nesreća ćerniševskih poput neke podrugljive varijacije na temu njegove vlastite tuge proćete nadom - i tek je mnogo kasnije shvatio svu profinjenost korolara i sav besprijekorni kompozicijski sklad s kojim su se u njegov ćivot ukljućivali ti popratni zvući.

Tri dana prije majćina odlaska, u velikoj dvorani dobro poznatoj berlinskim Rusima, koja je pripadala stomatoloćkom drućstvu, sudeći po portretima uglednih zubara koji su gledali sa zidova, održavala se otvorena knjićevna većer na kojoj je sudjelovao i Fjodor Konstantinović. Okupilo se malo ljudi, bilo je hladno, pred vratima su pućili uvijek isti, uobićajeni predstavnici mjesne ruske inteligencije - i kao i uvijek, Fjodor Konstantinović, ugledavši ovo ili ono poznato, simpatićno lice, poćurio bi k njemu s iskrenim zadovoljstvom, koje bi zamijenila dosada ćim bi se razgovor razmahao. Jelizaveti Pavlovnoj pridrućila se u prvom redu ćerniševska; i po tome kako je majka povremeno okretala glavu malo ovamo, malo onamo, popravljajući otraga frizuru, Fjodor, koji se vrzmao po dvorani, zakljućio je da joj susjedino drućstvo i nije bać zanimljivo. Napokon su poćeli.

Prvo je ćitao pisac s imenom kojega su svojevremeno objavljiivali u svim ruskim ćasopisima, sijed, obrijan starac po nećemu nalik na pupavca, s oćima predobroćudnim za knjićevnost; proćitao je razumljivosvakodnevnim tonom pripovijest iz peterburćkoga ćivota uoći revolucije, s junakinjom koja njući eter, elegantnim uhodama, pjenućcem, Rasputinom i apokaliptićnoapoplektićnim sutonima iznad Neve. Nakon njega nas je neki Kron, koji je pisao pod pseudonimom Rostislav ćudni, razveselio dugom prićom o romantićnoj zgodu u gradu stookom, pod nebesima stranim; radi ljepote, epiteti su bili stavljeni iza imenica, glagoli su takoděr nekamo odletjeli, i zbog nećega se desetak puta ponavljala rijeć "oprezno" ("ona oprezno

smiješak dobaci", "procvjetaše kesteni oprezno"). Nakon stanke zaredali su pjesnici: visold mladić lica nalik na dugme, drugi, onisld, ali velika nosa, neka djevojka, vremešni s cvikerom, još jedna djevojka, još jedan mladić, napokon Končejev, koji je za razliku od pobjedonosne razgovijetnosti ostalih tiho i mlako pročitao svoje stihove, ali u njima je sama po sebi živjela takva glazba, u tobože nejasnom stihu se pred nogama otvarao takav ponor značenja, tako se vjerovalo u zvukove, i bilo je tako čudesno da je iz istih riječi koje su svi nanizali najednom nastajalo, odjekivalo i nestajalo, ne utolivši do kraja žeđ, neko osebujno savršenstvo koje nije bilo nalik na riječi, nije imalo potrebu za njima, da su po prvi puta te večeri aplauzi bili iskreni.

Posljednji je nastupio Godunovčerdincev. Od pjesama napisanih tijekom ljeta pročitao je onu koju je Jelizaveta Pavlovna tako voljela, rusku:

Breze žute nijeme na nebu modrom... ' i berlinsku koja započinje strofom:

Tu je sve tako plitko, tako krhko, tako je loše načinjen Mjesec, iako je specijalno iz Hamburga ovamo dovezen... i onu koja ju je najviše dirala, premda je baš i nije povezivala s uspomenom na mladu ženu, odavno mrtvu, koju je Fjodor volio sa šesnaest godina:

Jedne smo večeri oboje stajali na starom mostu. Reci mi, upitah, do groba Pamtit ćeš onu lastavicu?

I ti si odgovorila: naravno! I kako smo zaplakali oboje, kako je kriknuo život u letu... Do sutra, zauvijek, do groba -Jednom na starom mostu...

Ali, bijaše već kasno, mnogi su išli prema izlazu, neka se dama odijevala leđima okrenuta bini, aplaudirali su mu slabašno... Crnjela se vani vlažna noć sa žestoldm vjetrom: nikada, nikada se nećemo dokopati doma. No, tramvaj je ipak stigao, i objesivši se u prolazu o rukohvat, iznad majke koja je šutke sjedila kod prozora, Fjodor Konstantinovič s teškim je gnušanjem razmišljao 0 pjesmama koje je

do danas napisao, o riječimapukotinama, o otjecanju poezije, i istodobno je s nekom radosnom, ponosnom energijom, sa strastvenom nestrpljivošću već tražio stvaranje nečeg novog, još nepoznatog, istinskog, što u potpunosti odgovara daru koji je kao breme osjećao u sebi.

Dan prije njezina odlaska zasjeli su dokasna udvoje u njegovoj sobi, ona je u naslonjaču lako i vješto (a prije to uopće nije znala) krpala i šivala njegove bijedne stvari, a on je na sofi, grizući nokte, čitao debelu, pohabanu knjigu; prije, u mladosti, preskakao je neke stranice -Angelo, Putovanje uArzrum - ali, u posljednje je vrijeme upravo u njima nalazio osobit užitak: čim je naišao na riječi: "Granica je za mene imala nešto tajnovito; od djetinjstva su putovanja bila mojim omiljenim snom", nešto ga je snažno

1 slatko probolo. Još ne shvaćajući, odložio je knjigu i slijepim prstima posegao u kutiju sa smotanim cigaretama. U taj je čas majka, ne podižući glavu, relda: "čega sam se sada sjetila! Smiješnih distiha o leptirima koje ste ti i on zajedno smišljali kad ste šetali, sjećaš li se: Nosijraxina pod bundom frak sinji." "Da", odvrati Fjodor, "neki su bili uistinu epski: ono nije list, dar Boreja, ono sjedi arborea." (Kako je to bilo! Prvi je primjerak otac upravo bio donio s putovanja, našavši ga za vrijeme početnog puta u Sibir, nije ga čak stigao ni opisati, a prvoga dana nakon dolaska, u lešinskom parku, na dva koraka od kuće, uopće ne razmišljajući

0 leptirima, šetajući sa ženom i djecom, bacajući tenisku lopticu foksterijerima, uživajući u povratku, u ugodnu vremenu, zdravlju

1 veselju obitelji, ali nesvjesno, iskusnim okom lovca, opažajući svakog kukca koji bi naišao putem, najednom je pokazao Fjodoru vrhom štapa na punačkog, riđastog dudova svilca nalik na list s valovitim izrezom krila koji je spavao na stabljici pod grmom; već je htio proći - u tom su rodu vrste međusobno slične - ali, najednom je sam čučnuo, namrštio se, promotrio otkriće i iznenada rekao jakim glasom: "Well, I'm damned! Nisam se trebao tako daleko skitati!" "Uvijek sam ti to govorila", smijući se dometnula je majka. čupavo, majušno čudovište u njegovoj ruci bilo je upravo ona novost koju je

donio, i to gdje, u Peterburškoj guberniji čija je fauna tako dobro istražena! No, kako to često biva, razigrana sila podudaranja nije stala na tome, bilo je dovoljno za još jednu dionicu, jer za nekoliko se dana ispostavilo da je tog novog leptira upravo opisao, i to prema peterburškim primjercima, jedan očev kolega - pa je Fjodor svu noć pro plakao: prestigli su oca!) I spremila se za povratak u Pariz. U očeldvanju vlaka dugo su stajali na uskom peronu, kod dizala za prtljagu, a na drugim su se linijama zadržavali na trenutak, žurno lupajući vratima, tužni gradski vlakovi. Dojurio je brzi vlak za Pariz. Majka je sjela i odmah izvirila kroz prozor smiješeći se. Kod susjednih luksuznih spavaćih kola, ispraćajući neku priprostu staricu, stajala je blijeda ljepotica crvenih usana u crnom svilenom kaputu s visokim krznenim ovratnikom i slavni pilot akrobat; svi su gledali u nj, u njegov šal, u njegova leđa, kao da su tražili na njima krila. "Htjela bih ti nešto predložiti", veselo je rekla majka na rastanku. "Ostalo mi je oko sedamdeset maraka, više mi uopće ne trebaju, a ti se moraš bolje hraniti, ne mogu te gledati tako mršavog. Evo, uzmi." "Avec joie", odvrati on, odmah pomislivši na godišnju kartu za državnu knjižnicu, mliječnu čokoladu i plaćenu mlađahnu Njemicu koju je katkad, u prizemnijim trenucima, planirao potražiti.

Zamišljen, rastresen, dok ga je nejasno morila misao da majci nekako nije rekao ono najvažnije, Fjodor Konstantinovič vratio se kući, izuo se, odlomio skupa sa srebrnim papirom rub čokolade, primaknuo si knjigu otvorenu na sofi... "Žito je leluvalo u očekivanju srpa." Ponovno onaj božanstveni ubod! A kako ga je pozivao, kako ga je navodio odjeljak o Tereku ("kako je bio užasan!") ili, još točnije, još bliže, o tatarskim ženama: "Sjedile su na konjima zamotane u čadore: vidjele su im se samo oči i pete."

Tako je on osluškivao najčišći zvuk Puškinove glazbene vilice - i već je znao što taj zvuk od njega traži. Oko dva tjedna nakon majčina odlaska pisao joj je o tome što je nakanio, što mu je pomogao nakaniti providni ritam Arzruma, i ona je odgovorila tako kao da je već znala za to. "Dugo nisam bila tako sretna kao s tobom u Berlinu", pisala je, "ali pazi, taj pothvat nije lak, osjećam svom dušom da ćeš ga sjajno ostvariti, ali upamti da je potrebno mnogo točnih

podataka i vrlo malo obiteljske sentimentalnosti. Ako ti što treba, reći ću ti sve što mogu, ali za stručne podatke sam se pobrini, jer to je najvažnije, uzmi sve njegove knjige, i knjige Grigorija Jefimoviča, i knjige velikog kneza, i mnoge, mnoge druge, ti ćeš se sigurno snaći u tome, i svakako se obrati Vasiliju Hermanoviču Krugeru, potraži ga ako je još uvijek u Berlinu, jednom je putovao s njim, sjećam se, a i drugima, ti bolje znaš od mene kome, piši Avinovu, Veritvju, piši Nijemcu koji je prije rata dolazio k nama, Benhaas?, Bonhaas?, piši u Stuttgart, u London, u Tring, svuda, debrouiletoi, jer ja se u to nimalo ne razumijem i samo mi odzvanjaju u uhu sva ta imena, a kako sam sigurna da ćeš ti izaći na kraj s tim, mili moj." Ali, on je još čekao, zamišljeno djelo odisalo je srećom, bojao se da žurbom ne pokvari tu sreću, a i plašila ga je teška odgovornost djela, nije još bio spreman za nju.

Tijekom cijelog proljeća nastavio je s režimom treniranja, hranio se Puškinom, udisao je Pušldna -

Puškinovu čitatelju povećava se zapremina pluća. Učeci točnost riječi i krajnju čistoću njihova povezivanja, dovodio je prozračnost proze do jamba i zatim ga nadvladavao; živim je primjerom služilo:

Ne dao Bog da vidim rusld bunt, bez smisla i bez milosti.

Jačajući muzine mišiće išao je u šetnju, kao sa željeznim štapom, s cijelim stranicama Pugačova naučenim napamet. Ususret mu je išla Karolina Šmit, silno našminkana djevojka, skromne i mirne pojave, koja je kupila krevet na kojemu je umro Schoning. Iza grunevaldske šume pušio je lulu kod prozora čuvar nalik na Simeona Virina, i ondje su također stajale posude s vrbicom. Svijetlomodri sarafan gospođice seljanke promicao je među johama. Bio je u onom stanju osjećaja i duše kad se stvarnost, popuštajući mašti, spaja s njom u nejasnim vizijama prvog sna.

Puškin mu je ulazio u krv. S Puškinovim glasom stapao se očev glas. Ljubio je vrelu malu ruku, smatrajući je drugom, krupnom rukom koja miriše na jutarnje pecivo. Sjećao se da su im dadilju doveli otamo odakle je bila Puškinova Arina Rodionovna, iz Sujde, iza Gatčine:

bilo je to na sat vremena vožnje od njihova mjesta - i ona je također govorila "kao da pjeva". čuo je kako u svježem ljetnom jutro, kad su silazili do kupališta, gdje se na daščanom zidu kabine poput zlata prelijevao odraz vode, otac s liderskim zanosom ponavlja ono što je smatrao najljepšim stihovima ikad napisanim: " Tu je Apolon - ideal, ondje Nioba - žal", i ridočila tamna sedefica je letala iznad priobalne tratine, gdje bi se u prvim danima lipnja katkad našao mali "crni" apolon.

Bez predaha, u zanosu, sada se (i u Berlinu je s dodatkom od trinaest dana već bio početak lipnja) uistinu pripremao za rad, skupljao je materijale, čitao do zore, proučavao zemljovide, pisao pisma, sastajao se s ljudima koji su mu bili potrebni. S Puškinove proze prešao je na njegov život, tako da se isprva ritam Puškinove ere miješao s ritmom očeva života. Znanstvene knjige (sa žigom berlinske knjižnice uvijek na devedeset devetoj stranici), svesci Prirodoslovčevih putovanja s nepoznatim crnozelenim koricama ležali su pokraj starih ruskih časopisa u kojim je tražio Puškinov odraz. Ondje je jednom naletio na izvanredne Oglede o prošlosti A. N. Suhoščokova, u kojima su, između ostaloga, bile dvije stranice posvećene djedu, Kirilu Iliču (otac je jednom govorio o njima - s nezadovoljstvom), i to što ga se memoarist doticao u slučajnoj vezi s razmišljanjima o Puškinu sada se činilo nekako osobito značajnim, premda je ovaj prikazao Kirila Iliča kao bećara i besposličara. "Kažu", pisao je Suhoščokov, "da čovjek dugo osjeća nogu koju su mu odrezali iznad bedra, miče nepostojeće prste i napreže nepostojeće mišiće. Tako će i Rusija još dugo osjećati Puškinovu živu nazočnost. Ima nečega poput ponora primamljivog u njegovu fatalnom usudu, a i sam je osjećao da je sa sudbinom imao i da će imati posebne račune. Kao dodatak poeziji koju je crpio iz svoje prošlosti, nalazio ju je još i u tragičnoj misli o budućnosti. Trojna formula čovjekova bitka - nepovratnost, neostvarivost, neizbježnost - bila mu je dobro poznata. A kako je želio živjeti! U već spomenuti album moje 'akademske' tetke vlastoručno je zapisao pjesmu koje se i dandanas sjećam umom i očima, tako da vidim čak i njezin položaj na stranici: O, ne, život mi nije dojadilo živjeti hoću, živjeti volim. Duša se nije skroz ohladjela, izgubivši mladost svoju.

Još će me sudba ugrijati, U romanu genija ću uživati, Neka Mickiewicz još sazrije, Koječim ću se i sam još pozabaviti.

Mislim da se još nijedan pjesnik nije tako često, čas u šali, čas praznovjerno, čas nadahnutoozbiljno, zagledavao u nadolazeće. I danas kod nas u Kurskoj guberniji živi, prevalivši sto godina, starac kojega pamtim već kao vremešna čovjeka, priglupa i pakosna - a Puškin nije s nama. Međutim, tijekom svoga dugog života susretao sam izuzetne talente i doživio divne zgode, i često bih razmišljao o tome kako bi se on odnosio prema ovom ili onom: jer doživio bi oslobođenje kmetova, mogao bi pročitati Mn« Karenjinu\ ...Vraćajući se sad tim svojim sanjarijama, sjećam se da sam jednom u mladosti imao nešto poput priviđenja. Ta je psihološka epizoda povezana sa sjećanjem na osobu koja je i dandanas živa i koju ću nazvati č. - neće mi zamjeriti ovo oživljavanje daleke prošlosti. Poznavali smo se preko obitelji, moj je djed nekoć prijateljevao s njegovim ocem. Dok je 1836. godine bio u inozemstvu, taj se č., tada još momak (nije mu bilo ni sedamnaest), posvadio s obitelji, time ubrzavši, kako kažu, smrt svoga oca, junaka rata protiv Napoleona, i u društvu s nekim hamburškim trgovcima mirne duše otplovio za Boston, a odatle je dospio u Teksas, gdje se uspješno bavio stočarstvom. Tako je prošlo dvadesetak godina.

Stečeni imetak prokartao je na brodu na Mississippiju, vratio izgubljeno u jazbinama New Orleansa, opet sve spiskao i nakon jednog od onih skandalozno dugotrajnih, bučnih, zadimljenih dvoboja u zatvorenu prostor, tada modernih u Louisiani, a i mnogih drugih doživljaja, osjetio je čežnju za Rusijom, gdje ga je kao naručena čekala očevina, i s istom bezbrižnom lakoćom s kojom je otputovao vratio se u Europu. Jednoga zimskog dana 1858. godine, banuo je k nama u Mojim; otac je bio na putu, gosta je primila mladež. Gledajući toga gizdavca iz inozemstva s crnim meldm šeširom i u crnoj, romantičnoj odjeći, od koje su se osobito zasljepljujuće isticali svilena košulja raskošnih nabora i modroljubičastiružičasti prsluk s dijamantnom dugmadi, brat i ja jedva smo mogli suspregnuti smijeh i odmah smo odlučili iskoristiti to što on svih tih godina baš ništa nije čuo o domovini, kao da je nekamo nestala, tako da je č., probudivši

se kao četrdesetogodišnji Rip van Winkle u promijenjenom Peterburgu, sada bio željan svakakvih vijesti, pa smo ga mi stali obilno zasipati njima, pri čemu smo bezočno lagali. Na pitanje, primjerice, je li Puškin živ, ja sam bogohulno odgovorio:

'Kako da ne, neki dan je objavio novu poemu.' Iste večeri povelili smo našega gosta u kazalište.

Umjesto da ga počastimo novom ruskom komedijom, pokazali smo mu Otela sa slavnim crnoputim tragičarem Aldridgeom u glavnoj ulozi. Našega plantažera kao da je isprva nasmijala pojava pravoga crnca na pozornici. Prema čudesnoj snazi njegove glume ostao je ravnodušnim i više se bavio razgledavanjem publike, osobito naših peterburških dama (jednu je od njih ubrzo nakon toga oženio), obuzetih u taj čas zavišću spram Dezdemone.

'Pogledajte tko je pokraj nas', iznenada se obratio poluglasno moj brat č.u. 'Tamo, desno od nas.'

U susjednoj je loži sjedio starac... Nevelika stasa, u iznošenu fraku, žućkastopreplanuo, s raščupanim pepeljastim zaliscima i prosijede, rijetke, razbarušene kose, on je vrlo osebužno uživao u Afrikančevoj glumi: debele su mu usne podrhtavale, nosnice su mu bile raširene, prilikom nekih dionica čak je poskaldvao i lupkao od zadovoljstva po pregradi, dok mu je prstenje sijevalo.

'A tko je to?' upitao je č.

'Kako, zar ga ne prepoznajete? Dobro pogledajte.'

'Ne prepoznajem ga.'

Tada je moj brat iskolačio oči i šapnuo:

'Pa to je Puškin.' č. je pogledao...i trenutak kasnije zainteresiralo ga je nešto drugo. Sada mi je smiješno kada se sjetim kakvo me čudno raspoloženje tada spopalo: kako to ponekad biva, nepodopština nije ispala kako je bilo predviđeno, i lakomisleno prizvani duh nije htio

iščeznuti; nisam bio u stanju odvojiti se od susjedne lože, gledao sam te istaknute bore, širok nos, velike uši.. .podilazili su me žmarci, sva Otelova ljubomora nije me mogla odvratiti. Što ako je to doista Puškin, bulazio sam, Puškin sa šezdeset godina, Puškin kojega je poštedio metak kobnoga vjetropira, Puškin koji je stupio u bujnu jesen svoga genija... To je on, ta je žuta ruka koja stišće mali damski dogled napisala Ančar, Grofa Nulina, Egipatske noći...čin se završio; zagrmio je pljesak. Sijedi je Puškin naglo ustao i još se uvijek smiješeći, s radosnim sjajem u mladim očima, brzo izašao iz lože."

Suhoščokov neutemeljeno opisuje mog djeda kao praznoglavoga bekriju. Interesi potonjega naprosto nisu bili na istom području kao intelektualne navade mladoga peterburškog književnika diletanta, što je tada bio naš memoarist. Ako je Kiril Iljič i izvodio svašta u mladosti, onda se, oženivši se, nije samo uozbiljio, nego je stupio i u državnu službu, ujedno udvostručio uspješnim poslovima naslijeđeni imetak, pa se potom, otišavši u svoje selo, pokazao izuzetno umješnim u gospodarenju, stvorio usput novu sortu jabuka, ostavio zanimljive Zapise o ravnopravnosti pred zakonom u životinjskom carstvu (plod zimske dokolice) te prijedlog domišljate reforme pod tada modernim nerazumljivim naslovom Sanjarije egipatskoga birokrata, a već kao starac preuzeo je važan trgovačkodiplomatski položaj u Londonu. Bio je dobar, smion, istinoljubiv, imao je hirove i strasti - što je još potrebno? U obitelji je ostala predaja da, zaldevši se da neće kockati, fizički nije mogao boraviti u sobi gdje je bio snop karata. Starinski kolt, koji mu je dobro poslužio, i medaljon s portretom tajanstvene žene neizrecivo su privlačili moju mladenačku maštu. Mirno je okončao život, koji je do kraja sačuvao svježinu svog olujnog početka. Godine 1883., vrativši se u Rusiju, više ne kao luizijanski svadljivac, već kao ruski uglednik, on je jednoga srpanjskog dana, na kožnoj sofi, u maloj, modroj sobi, gdje sam ja kasnije držao zbirku svojih leptira, bez patnje preminuo, u predsmrtnom bunilu nepredvidno govoreći o nekakvim svjetlima i glazbi na nekoj velikoj rijeci.

Moj je otac rođen 1860. godine. Ljubav prema leptirima usadio mu je njemački odgojitelj (usput: kamo su se danas djenuli ti čudaci koji su

rusku djecu učili o prirodi - zelena mreža, limena kutija na remenu, šešir s pribijenim leptirima, dugi učenjački nos, bezazlene oči iza naočala - gdje su svi oni, gdje su im krhki kosturi - ili je to bio poseban tip Nijemca, s ruskim primjesama, ili ja krivo gledam?). Rano, 1876. godine, završivši gimnaziju u Peterburgu, fakultetsko je obrazovanje stekao u Engleskoj, u Cambridgeu, gdje je studirao biologiju kod profesora Brighta. Na svoje prvo putovanje, oko svijeta, krenuo je još prije smrti svojega oca, i otada pa sve do 1918. godine cijeli mu se život sastoji od putovanja i pisanja znanstvenih radova. Glavni su mu radovi: *Lepidoptera Asiatica* (8 svezaka, 1890.-1917.), *Ljuskavci Ruskoga Carstva* (izašla su prva četiri sveska od šest predviđenih, 1912.-1916.) i široj javnosti najpoznatije djelo *Prirodoslovčeva putovanja* (7 svezaka, 1892.-1912.). Ti su radovi bili jednodušno priznati kao klasici, i još je u mladosti njegovo ime zauzelo jedno od prvih mjesta među istraživačima ruskoazijske faune, pored imena začetnika, Fischera von Waldheima, Menetriesa, Eversmanna.

U svom je radu blisko surađivao sa svojim glasovitim ruskim suvremenicima. Holodkovski ga naziva "konkvistadorom ruske entomologije". Bio je suradnik Charlesa Oberthura, velikoga kneza Nikolaja Mihajloviča, Leecha, Seitz. Po stručnim se časopisima nalaze stotine njegovih članaka, od kojih prvi, O osobitostima pojavljivanja nekih leptira u Peterburškoj guberniji (*Horae Soc. Ent.*

Ross.), datira iz 1877. godine, a posljednji, *Austautia simonoides* n. sp., a *Geometrid moth mimicking a small Parnassius* (*Trans. Ent. Soc. London*) iz 1916. Oštro je i ozbiljno polemizirao sa Staudingerom, autorom razvikanog Kataloga. Bio je potpredsjednik Ruskog entomološkog društva, djelatni član Moskovskoga društva istraživača prirode, član Carskoga ruskog geografskog društva, počasni član mnogih znanstvenih društava u inozemstvu.

Između 1885. i 1918. godine obišao je nevjerojatan prostor, premjeravajući put u omjeru 1:200. na udaljenosti od nekoliko tisuća kilometara i skupljajući zapanjujuće zbirke. Tih je godina izvršio osam velikih ekspedicija koje su ukupno trajale osamnaest godina;

no, između njih su bila još brojna kratka putovanja, "diverzije", kako ih je on nazivao, pri čemu tim sitnicama nije smatrao samo putovanja u najmanje istražene europske zemlje, već i onaj put oko svijeta iz mladosti.

Primivši se ozbiljno Azije, istraživao je istočni Sibir, Altaj, Ferganu, Pamir, zapadnu Kinu, "otoke Gobijskoga mora i njegove obale", Mongoliju, "nepopravljivo kopno" Tibeta, i preciznim, pravim riječima opisao svoja putovanja.

Takav je osnovni nacrt života mog oca, prepisan iz enciklopedije. On još ne pjeva, ali živi glas već čujem u njemu. Preostaje reći da se 1898., u dobi od godina, oženio Jelizavetom Pavlovnom Vežinom, dvadesetogodišnjom kćeri poznatoga državnika, da je imao dvoje djece, daje između svojih putovanja...

Bolno, riječima jedva izrazivo, pomalo svetogrдно pitanje: je li sretno živjela s njim, odvojeno i zajedno? Dotaknuti taj unutarnji svijet ili se ograničiti samo opisom putovanja - arida quaedam viarum descriptoi "Draga mama, već imam veliku molbu za tebe. Danas je 8. srpnja, njegov rođendan. Nekog drugog dana ne bih ti se odlučio obratiti radi toga. Napiši mi što god o njemu i sebi. Ne ono što mogu naći u našem zajedničkom sjećanju, već ono što si sama proživjela i sačuvala." A evo odlomka iz odgovora: "... zamisli: svadbeno putovanje, Pireneji, čarobno blaženstvo od svega, od sunca, od potoka, od cvijeća, od snježnih vrhova, čak i od muha u hotelima - i od toga što smo svađ trenutak zajedno. I jednoga me jutro zaboljela glava, ili je bilo prevruće za mene, on je rekao da će prije doručka izaći prošetati se na pola sata. Iz nekog sam razloga zapamtila da sam sjedila na hotelskom balkonu (uokolo tišina, planine, predivne stijene Gavarnieja) i po prvi puta čitala knjigu koja nije za djevojke, Maupassantov Une Vie, sjećam se da mi se tada veoma svidjela. Gledam na sat, vidim, već je vrijeme doručka, prošlo je više od sat vremena kako je otišao. čekam. Isprva se pomalo ljutim, zatim se počinjem brinuti. Na terasi poslužuju doručak, ne mogu ništa pojesti. Izlazim na tratinu ispred hotela, vraćam se u sobu, opet izlazim. Nakon još sat vremena bila sam u neopisivu stanju užasa, nemira,

Bog zna čega. Putovala sam po prvi puta, bila sam neiskusna i plašljiva, a još i taj Une Vie... Zaključila sam da me ostavio, najgluplje i najstrašnije misli padale su mi na pamet, dan je prolazio, činilo mi se da me posluga gleda nekako zlurado - ah, ne mogu ti opisati kako je to bilo! čak sam počela trpati odjeću u kovčege kako bih se smjesta vratila u Rusiju, zatim sam iznenada zaključila daje poginuo, izjurila, stala nešto sumanuto blebetati ljudima, slati po policiju. Najednom vidim, ide on tratinom, vesela lica, kakvim ga još nisam vidjela, iako je sve vrijeme bio veseo, ide, maše mi kao da ništa nije bilo, svijetle su mu hlače prekrivene zelenim mrljama, slamnati mu je šešir nestao, sako poderan na bolni... Mislim da već shvaćaš što se dogodilo. Hvala Bogu barem na tome što ga je na kraju ipak ulovio - rupčićem, na strmoj stijeni - inače bi prenoćio u planinama, kako mi je i objasnio sasvim mirno... No, sad bih ti htjela ispričovijedati nešto drugo, iz malo kasnijeg vremena, kad sam već znala što je pravi rastanak. Bili ste tada još sasvim mali, ti si imao dvije godine, ne možeš se toga sjećati. U proljeće je otputovao u Taškent. Odatle je prvoga lipnja trebao krenuti na putovanje, ne bi ga bilo dvije godine. To je već bio drugi veliki rastanak otkako smo bili zajedno. Sada često razmišljam, skupe li se sve one godine koje je od dana našega vjenčanja proveo bez mene, ispalo bi ukupno ne više od njegove sadašnje odsutnosti. Mislim i o tome kako mi se onda katkad činilo da sam nesretna, ali sada znam kako sam uvijek bila sretna, kako je ta nesreća bila jedna od boja sreće.

Ukratko, ne znam što mi se dogodilo onoga proljeća, uvijek sam bila nekako luckasta kad je odlazio, ali tada me obuzelo nešto doista neprilično. Najednom sam odlučila da ga stignem i putujem s njim barem do jeseni. Kradom od sviju nakupovala sam tisuću stvari, uopće nisam znala što je potrebno, ali činilo mi se da kupujem dobro i ispravno. Sjećam se dogleda, i planinarskoga štapa, i poljskoga ležaja, i kape za sunce, i kratke bunde od zečjeg krzna iz Kapetanove kćeri, i malog sedefhog revolvera, i neke grdosije od cerade koje sam se bojala, i neke komplicirane čaturice koju nisam mogla odvrnuti. Riječju, sjeti se opreme Tartarina Taraskonca! Kako sam vas malene mogla ostaviti, kako sam se oprostila s vama, to mi je u nekakvoj magli, a ne sjećam se ni kako sam umaknula nadzoru

strica Olega, kako sam se dokopala kolodvora. No, bila sam i preplašena i vesela, osjećala sam se kao junakinja, i na stanicama su svi gledali u moje englesko putno odijelo s kratkom (entendonsnous: do gležnja) kariranom suknjom, s dogledom preko jednoga ramena i torbom preko drugoga. Takva sam iskočila iz tarantasa u nekom naselju iza Taškenta i ugledala, na jarkom suncu, nikada to neću zaboraviti, na sto koraka od puta, tvog oca: stajao je stavivši nogu na bijeli kamen a lakat na plot i ragovarao s dvojicom Kozaka. Potrčala sam po šljunku, vičući i smijući se, on se polako okrenuo, i kad sam iznenada kao glupača stala pred njega, cijelu me promotrio i rekao užasnim neočekivanim glasom samo dvije riječi: marš kući. I odmah sam se okrenula, i pošla prema svojim kolima, i vidjela kako je on opet potpuno jednako postavio nogu i nalaktio se, nastavivši razgovor s Kozacima. I vraćala sam se natrag, zapanjena, skamenjena, i samo su negdje duboko u meni trajale pripreme za provalu suza. Ali, nakon dvatri kilometra (i tu se u pismu probijao smiješak) on me dostigao, u oblaku prašine na bijelom konju, i tada smo se oprostili posve drugačije, tako da sam potom putovala natrag u Peterburg gotovo jednako vedra kao kada sam odlazila, samo sam se neprekidno brinula što je s vama, kako ste, ali bili ste zdravi."

Ne, meni se iz nekog razloga čini da se ipak sjećam svega toga, možda zato što se kasnije o njemu tako često govorilo. Zapravo je sva naša svakodnevica bila prožeta pričama o ocu, zabrinutošću za njega, očeldvanjem njegova povratka, skrivenom tugom ispraćaja i neobuzdanom radošću dočeka.

Odsjaj njegove strasti ležao je na svima nama, različito obojan, različito poiman, ali trajan i uobičajen. Njegov kućni muzej gdje su poredani stajali usld hrastovi ormari sa staklenim ladicama punim raspetih leptira (ostalo - biljke, kukce, ptice, glodavce i zmije - davao je na proučavanje kolegama), gdje je mirisalo kako zacijelo miriši u raj, i gdje su za stolovima duž jednokrlnih prozora radili preparatori, bio je poput tajnovita središnjeg ognjišta koje je iznutra osvjetljavalo cijelu našu kuću u Peterburgu, i samo je tutnjava petropavlovskoga topa mogla prodrijeti u njegovu tišinu. Naši rođaci, prijatelji koji nisu bili entomolozi, posluga, pokorno preosjetljiva Ivona Ivanovna, nisu

govorili o leptirima kao o nečemu stvarno postojećem, već kao o nekakvom atributu mog oca koji postoji samo ukoliko on sam postoji, ili kao o bolesti s kojom su se svi odavno naučili nositi, tako da se entomologija u nas pretvarala u nekakvu svalddašnju halucinaciju, poput kućne, bezopasne utvare koja, nikoga više ne iznenađujući, svake večeri sjeda uz kamin. I ktome nikoga od naših nebrojenih ujaka i stričeva, ujni i strini ne samo da nije zanimala njegova znanost, nego teško daje itko pročitao ono njegovo svima dostupno djelo koje su deseci tisuća obrazovanih Rusa čitali i po više puta. Ja pak i Tanja od najranijega smo djetinjstva cijenili oca, i on nam se činio čudesnijim od, recimo, Harolda, o kojem nam je baš on pripovijedao, Harolda koji se borio s lavovima u carigradskoj areni, progonio razbojnice u Siriji, kupao se u Jordanu, na juriš osvojio osamdeset tvrđava u Africi, "Modroj zemlji", spašavao Islandane od gladi - i bio slavan od Norveške do Sicilije, od Yorkshirea do Novgoroda. Kasnije, kad su i mene opčinili leptiri, u duši mi se nešto otvorilo, pa sam proživljavao sva očeva putovanja kao da sam sam bio na njima, sanjao sam vijugavi put, karavanu, raznobojne planine, zavidio sam ocu bezumno, bolno, do suza, vrelih i silovitih, koje bi mi najednom briznule za stolom, prilikom rasprave o njegovim pismima s puta ili čak prilikom običnog spomena nekog dalekog, dalekog mjesta. Svake godine, kako se primicalo proljeće, prije odlaska na selo, osjećao sam u sebi bijedni djelić onoga što bih osjećao prije odlaska u Tibet. Na Nevskom prospektu, posljednjih dana ožujka, kad bi se drvene kocke ha pločniku modro prelijevale od vlage i sunca, proletio bi visoko iznad kočija uz pročelja zgrada, pored gradske dume, lipa u parku, Katarinina kipa, prvi žuti leptir. U razredu je bio otvoren veliki prozor, vrapci su sjedali na prozorsku dasku, učitelji su preskakali satove, ostavljajući umjesto njih kvadrata plavoga neba, s nogometnom loptom koja pada iz plavetnila. Zbog nečega sam iz geografije uvijek imao slabu ocjenu, a s kakvim bi izrazom naš učitelj geografije znao spomenuti ime moga oca, kako su se pritom okretali radoznali pogledi mojih drugova, kako je meni od potisnuta ushita i straha da pokažem taj ushit u glavu udarala i povlačila se krv; i danas kad mislim o tome koliko malo znam, kako lako mogu negdje napraviti blesavu omašku opisujući očeva istraživanja, sjetim se sebi u korist i za utjehu njegova

najsmješnijega smijeha, kad je, pogledavši u prolazu knjigu koju nam je u školi preporučio onaj isti učitelj geografije našao dražestan lapsus, što ga je počinila kompilatorica (stanovita gospođa Ljalina), koja je, naivno obrađujući Prževalskoga za srednjoškolsko obrazovanje, shvatila, očito, vojničku otvorenost stila u jednom od njegovih pisama kao ornitološku pojedinost: "Građani Pekinga bacaju sve smeće na ulicu, pa se ovdje neprekidno mogu vidjeti, u šetnji ulicom, orlovi koji sjede, malo slijeva, malo zdesna."

Početkom travnja, otvarajući sezonu, članovi Ruskog entomološkog društva prema tradiciji su odlazili preko Crne rječice, gdje se u malom breziku, još golom i mokrom, još uvijek s tragovima poroznoga snijega, nalazila na deblima, privijajući se uz brezovu koru cijelom površinom prozirnih slabih krila, naša najdraža rijetkost, gubernijska specijalnost. Nekih dva puta su vodili i mene sa sobom. Među tim vremešnim, obiteljskim ljudima koji su usredotočeno i oprezno čarali u travanjskoj šumici, bili su i stari kazališni kritičar, i ginekolog, i profesor međunarodnoga prava i general - zbog nečega sam osobito jasno zapamtio figuru tog generala (H. V. Baranovskog - bilo je u njemu nečeg uskrsnog) koji je nisko sagnuo široka leđa i jednu ruku prebacio iza njih, pokraj figure oca, koji je nekako lako, istočnjački, čučnuo - oba pozorno razgledaju lopaticom iskopanu šaku riđe zemlje - i dandanas me zanima što su o svemu tomu mislili kočijaši koji su čekali na putu.

Katkad bi u ljetno jutro u našu učionicu uplovila baka, Olga Ivanovna Vežina, punačka, svježa, s rukavicama bez prstiju i u čipld: "Bonjour, les enfants", zapjevala bi zvučno pa zatim, jako naglašavajući prijedloge, priopćila: "Je viens de voir dans le jardin, pres du cedre, sur une rose de toute beauté: il était bleu, vert, pourpre, doré - et grand comme ça. Brzo uzmi mrežu", nastavila bi obraćajući se meni, "i idi u vrt. Možda ga još uloviš", i otplovila bi, uopće ne shvaćajući da bih, naišavši na tako bajnoga kukca (nije čak ni vrijedilo pogadati koju je to vrtnu tricicu tako ukrasila njezina mašta), umro od srčanog udara. Katkad bi mi naša Francuskinja, želeći me posebno obradovati, odabrala da naučim napamet Florianovu basnu o isto tako neprirodno gizdavom petitmaître leptiru. Katkad bi mi neka

strina darovala Fabreovu knjigu, prema čijim se popularnim djelima punim naklapanja, netočnih opažanja i očitih pogrešaka otac odnosio s omalovažavanjem.

Sjećam se i ovoga: primijetio sam jednom da nema mreže, izašao sam potražiti je na verandi i sreo stričeva posilnog koji se vraćao odnekle s njom na ramenu, rumenog, s blagim i vragolastim smiješkom na tamnocrvenim usnama: "Što li sam vam nalovio", rekao je zadovoljnim glasom, nekako svalio na pod mrežu koja je bliže obruču bila stegnuta nekakvom uzicom, tako da je izgledala kao vreća u kojoj su vrvjela i šuškala svakakva stvorenja; Bože moj, kakvih je tu bilo gluposti: tridesetak šturaka, glavica kamilice, dva vilinska konjica, klasovi, pijesak, do neprepoznatljivosti zdrobljen kupusar i jedan vrganj, opažen usput i za svaki slučaj pridodan.

Ruski pučanin poznaje i voli domaću prirodu. Koliko podsmijeha, koliko predviđanja i pitanja sam morao slušati kad sam, nadvladavajući neugodu, išao kroz selo sa svojom mrežom! "Ma nije to ništa," govorio je otac, "da si vidio lica Kineza kad sam jednom skupljao na nekoj svetoj planini ili kako me pogledala napredna učiteljica u Vernom kad sam joj objasnio što radim u jarugi."

Kako opisati blaženstvo mojih šetnji s ocem po šumama, poljima, tresetištima, ili neprekidno razmišljanje ljeti o njemu, ako ga nije bilo, vječno sanjarenje o tome kako ću nešto otkriti, dočekati ga s tim otkrićem, kako opisati osjećaj kada mi je pokazivao sva ona mjesta gdje je sam u djetinjstvu lovio ovo i ono - brvno napola strunula mostića gdje je 1871. ulovio paunovca, nagib puta prema rijeci na kojemu je jednom pao na koljena, plačući i moleći se: promašio je, i leptir je zauvijek odletio! A kakva je milina bila u njegovim riječima, u nekoj osobitoj tečnosti i skladnosti njegova stila, kad je govorio o svojoj struci, kakva ljupka preciznost u pokretima prstiju koji vrte vijak daske ili mikroskopa, kakav se uistinu čudesan svijet otkrivao u njegovim predavanjima! Da, znam da tako ne treba pisati - s tim se usldicima ne prodire duboko - no, moje se pero još nije naviklo pratiti obrise njegova lika, i samom su mi odurni ti cifrasti dodaci. O, ne gledaj me, djetinjstvo moje, tim velikim, preplašenim očima.

Užitak predavanja! Toplih večeri poveo bi me na jezerce gledati kako se vještica ocrtava iznad same vode, namače u njoj rub tijela. Pokazivao mi je prepariranje genitalne armature za određivanje vrsta koje se vanjstinom ne razlikuju. S posebnim mi je osmijehom skretao pozornost na crne leptire u našem parku, koji su se s tajnovitom i gracioznom neočekivanošću pojavljivali samo svake druge godine. Miješao je za mene melasu s pivom kako bih užasno hladne, užasno kišne jesenje noći lovio kod namazanih stabala, koja su bliještala pod svjetlom petrolejki, brojne velike noćne leptire koji su žurno i nijemo zaranjali u mamac.

Naizmjenice je grijao i hladio zlatne ličinke mojih koprivara, kako bih iz njih mogao dobiti korzikanske, polarne i posve neobične oblike, kao da su zamrljani katranom, sa zalijepljenim svilenkastim paperjem. Učio me kako raskopati mravinjak da nađem gusjenicu običnoga plavca koja je ondje sklopila sa stranovnicima barbarski savez, i vidio sam kako je, halapljivo šaklajuću ticalima jedan od dijelova njezina nezgrapna tjelešca nalik na golaća, mrav primorava da izluči kap opojna soka, koju odmah guta, i za to joj prepušta za hranu svoje ličinke, kao kad bi krave nama davale chartreuse, a mi njima kao hranu svoje bebe. No, snažna gusjenica jedne egzotične vrste neće se udostojiti te razmjene, bez ustručavanja će proždrijeti mravlju djecu i potom se preobraziti u neprozirnu kukuljicu, koju na koncu, prije iščahurivljanja, mravi (koji slabo uče iz iskustva) okružuju, očekujući pojavu bespomoćno smežurana leptira kako bi se bacili na nj; bacaju se, a on ipak ne ugiba: "Nikada se nisam tako smijao", govorio je otac, "kao kad sam se uvjerio da ga je priroda snabdjela ljepljivom smjesom od koje su se slijepila ticala i nožice žustrih mrava, koji su se sad već valjali i grčili oko njega, dok su njemu, ravnodušnu i neranjivu, jačala i sušila se krila."

Pripovijedao je o mirisima leptira, mošusnim, vanilijskim; o glasovima leptira: o prodornom zvuku koji ispušta čudovišna gusjenica malajskog sumračnika, koja je usavršila mišji pisak našega mrtvoglavca; o malom zvonkom timpanu neldh leptira iz porodice Arctiidae; o lukavu leptiru iz brazilskih šuma koji oponaša lepetanje krilima jedne tamošnje ptice. Pripovijedao je o nevjerojatoj

umjetničkoj domišljatosti mimikrije, koja se ne može objasniti borbom za život (surovom žurbom evolucijske nekvalificirane radne snage), suviše je istančana za varanje slučajnih neprijatelja, ptica, ljuskavaca i ostalih (neizbirljivih, a i ne toliko

112, lakomih na leptire), i kao da ju je smislio neki šaljivi slikar upravo za čovjekove pametne oči (pretpostavka koja bi mogla daleko odvesti evolucionista koji proučava majmune što se hrane leptirima); pripovijedao je o tim magičnim maskama mimikrije; o divovskom noćnom leptiru koji u stanju mirovanja poprima izgled zmije koja vas gleda; o jednoj tropskoj grbici obojenoj u točnu imitaciju stanovite vrste dnevnoga leptira koji je beskrajno udaljen od nje u sustavu prirode, pri čemu je za šalu iluzija narančastoga zatka kod jednog kopirana na unutrašnjoj narančastoj strani stražnjih krila drugoga; i o svojevrsnom haremu glasovitog afričkog lastinog repa, čija ženka leti u nekoliko mimičkih varijanti, bojom, oblikom i čak letom oponašajući leptire drugih vrsta (tobože nejestive), koja je uzor i mnogim drugim oponašateljicama. Pripovijedao je o migracijama, o tome kako kreće nebeskom modrinom dugačak oblak sastavljen od milijuna kupusovih bijelaca, ravnodušan spram smjera vjetra, uvijek na istoj visini iznad tla, meko i ravnomjerno uspinjući se iznad brežuljaka i opet se spuštajući u dolinama, možda slučajno susrećući oblak drugih leptira, žutih, koji se probija kroza nj nesmetano, ne okaljajući bjelinu - i ploveći dalje, pred noć plegavši na stabla, koja do jutra stoje kao zasuta snijegom - i opet se podižući kako bi nastavili put - kamo? zašto? priroda još nije do kraja ispričala - ili je već zaboravljeno. "Naš škaljaci," pripovijedao je, "engleska 'painted lady', francuska 'belle dame', za razliku od srodnih joj vrsta, ne prezimljuju u Europi, nego se rađa u afričkoj stepi; ondje, u zoru, sretni putnik može čuti kako cijela stepa, blistajući na prvim zrakama sunca, pucketa i šušti od kukuljica koje se otvaraju." Odatle bez odlaganja kreće na put prema sjeveru, u rano proljeće stiže do europskih obala, iznenada na dandva oživljava krimske vrtove i terase Rivijere; ne zadržavajući se, ali svuda ostavljajući jedinke radi ljetnoga razmnožavanja, ide dalje na sjever, i pred kraj svibnja sad već samo pojedini primjerci stižu do Škotske, Heligolanda, naših krajeva, pa čak i do krajnjega sjevera zemlje: lovili su ga i na Islandu!

U čudnom letu koji ni na što ne sliči, blijedi, jedva prepoznatljivi, izbezumljeni leptir, odabravši suhi proplanak, "švrlja" između lešinskih jela, a pred kraj ljeta, na stričcima, na lijepim katama, već uživa u životu njegovo dražesno, ružičasto potomstvo. "Najdirljivije je to", dodao bi otac, "što prvih hladnih dana dolazi do suprotne pojave, jenjavanja: leptir leti na jug, na zimovanje, ali, naravno, ugiba ne doletjevši do topline."

U isto vrijeme kad i Englez Tutt, koji je u švicarskim planinama proučavao isto što i on na Pamiru, moj je otac otkrio pravu prirodu rožnatoga tkiva koje se pojavljuje ispod zatka apolonove oplođene ženke, razjasnivši da mužjak, pomoću para lopatastih izraslina, stavlja na ženku modelirani pojas vjernosti vlastite izrade, koji izgleda drugačije u svake vrste tog roda, kao čamčić, kao pužnica, kao mala lira u vrlo rijetkoga tamnopepeljastoga orpheus Godunova. I kaofrontispiece mom trenutnom radu htio bih iz stanovitog razloga izložiti upravo tog leptira; ah, kako je govorio o njemu, kako je vadio iz šest debelih trokutastih omota šest donesenih primjeraka, primicao zatku jedine ženke lupu stavljenju na oko, i kako je pobožno njegov preparator namakao suha, blistava, čvrsto sklopljena krila, da bi zatim glatko probio iglom leptirove grudi, utisnuo ga u pluteni prorez i širokim trakama poluprozirna papira nekako pričvrstio otvoreno bespomoćnootmjeno raširenu ljepotu te podmetnuo pod zadak vatu i izravnao crna ticala - kako bi se osušio zauvijek. Zauvijek? U berlinskom muzeju mnogobrojni leptiri koje je moj otac ulovio danas su jednako svježiji kao što su bili osamdesetih, devedesetih godina. Leptiri iz Linnaeusove zbirke čuvaju se u Londonu od osamnaestoga stoljeća.

U praškom se muzeju nalazi onaj primjerak *Attacusa atlasa* kojemu se divila Katarina Velika. Zašto sam se tako rastužio?

Njegove ulove, otkrića, zvuk glasa u učenim riječima, mislim da ću sve to sačuvati. Ali, to je još uvijek tako malo. Hito bih s jednakom relativnom trajnošću zadržati ono što sam možda najviše volio u njemu: njegovu živu muževnost, njegovu nepokolebljivost i neovisnost, hladnoću i žar njegove osobnosti, njegovo vladanje

svime čega se latio. Kao da se igra, kao da želi usput utisnuti svoju snagu na svemu, on je, tu i tamo odabirući neki predmet izvan entomologije, ostavio trag u gotovo svim granama prirodoslovlja: od svih biljaka koje je sakupio opisao je samo jednu, ali to je zato divna vrsta breze; samo jednu pticu - prekrasnog fazana; samo j ednog šimiša - ali najvećeg na svij etu. I u svim dij elovima prirode beskonačno mnogo puta odzvanja naše prezime, jer drugi su prirodoslovci njegovim imenom nazivali pauka, ili rododendron, ili planinski greben; usput rečeno, potonje ga je ljutilo: "Razjasniti i sačuvati drevni starosjedilački naziv prijevoja", pisao je, "uvijek je i znanstvenije i poštenije nego mu nadjenuti ime dobroga poznanika."

Sviđala mi se - tek sada shvaćam kako mi se to sviđalo - ona posebna slobodna umješnost koju bi pokazivao u postupanju s konjem, sa psom, s puškom, pticom ili seoskim dječakom s velikim trnom u leđima, vječito su mu dovodili ranjenike, sakate, čak i bolesnike, čak i trudnice, smatrajući vjerojatno njegovo zanimanje čarobnjaštvom. Sviđalo mi se to što za razliku od većine nerusldh putnika, primjerice Svena Hedina, nikad nije mijenjao svoju odjeću za kinesku na putovanjima; općenito se držao neovisno; bio je do krajnosti strog i odlučan u svojim odnosima sa starosjediocima, nimalo ne popuštajući mandarinima i lamama; u predasima je vježbao pucanje, stoje izvrsno sredstvo protiv bilo kakvog dosađivanja. Etnografija ga uopće nije zanimala, što je neke geografe iz nekog razloga veoma uzrujavalo, a njegov veliki prijatelj, orijentalist Krivcov, gotovo ga je plačući grdio: "Kad bi donio barem jednu svadbenu pjesmu, Konstantine Kiriloviču, kad bi barem opisao kakvu nošnju." Jedan kazanski profesor posebno ga je napadao, polazeći od nekih humanitarnoliberalnih pretpostavki, optuživao ga je za znanstveni aristokratizam, za oholi prezir spram čovjeka, za nepoštovanje čitateljskih interesa, za opasno čudaštvo, i za još mnogo toga.

A jednom ga je, na međunarodnom banketu u Londonu (i ta mi se epizoda najviše sviđa), Sven Hedin, koji je sjedio pokraj njega, upitao kako to da, nečuveno slobodno putujući po zabranjenim tibetskim mjestima, nije otišao pogledati Lhasu, kad je već bio u

njezinoj neposrednoj blizini, na što mu je otac odgovorio da nije htio žrtvovati ni jedan sat skupljanja radi posjeta još jednom smrdljivom gradiću (one more filthy little town) - i tako jasno vidim kako je pritom po svoj prilici zaškiljio.

Bio je obdaren staloženim karakterom, čvrstinom, snažnom voljom, živim humorom; kada se ljutio, gnjev mu je bio poput studeni koja naglo stegne (baka je iza njegovih leđa govorila da su "svi satovi u kući stali"), i dobro se sjećam onih iznenadnih šutnji za stolom, i nekakvog rastresenog izraza koji bi se odmah pojavio na majčinu licu (neke zlobnice iz naše rodbine uvjeravale su da ona "drhti pred Kostjom"), i kako bi na kraju stola jedna od guvernanti žurno pokrivala dlanom čašu koja je zamalo zvecnula. Uzrokom njegova gnjeva mogla je biti nečija nesmotrenost, upraviteljeva pogreška u računu (otac se dobro razumio u gospodarstvo), lakomislen sud o njemu bliskoj osobi, politička vulgarnost u uličnodomoljubnom duhu koju bi iznio zlosretni gost, i na koncu - neki moj prijestup.

On, koji je u svom životu pobio tustu i tmnu pticu, koji je jednom donio upravo oženjenom botaničaru Bergu cijeli biljni pokrov planinske šarene tratine veličine sobe (zamislilo sam ga smotanim u sanduku poput perzijskog saga), pronađen negdje na strašnoj visini, usred golih stijena i snijega, meni nije mogao oprostiti lešinskoga vrapca kojega sam nepotrebno ustrijelio iz montekrista ili jasiku na obali ribnjaka koju sam isjekao sabljom. Nije podnosio oklijevanje, nesigurnost, treptave oči laži, nije podnosio ništa prijetvorno i sladunjavo, i uvjeren sam kako bi me prokleo da me uhvatio u fizičkom kukavičluku.

Još nisam sve rekao: primičem se možda onom najvažnijem. U mom ocu i oko njega, oko te čiste i očite snage, bilo je nečega što se teško prenosi riječima, magla, tajna, zagonetna nedorečenost koju sam osjećao čas jače, čas slabije. Bilo je to kao daje taj istinski, vrlo istinski čovjek bio prožet nečim još nepoznatim, ali što je možda bilo u njemu najistinskijim. To nije imalo izravne veze ni s nama, ni s mojom majkom, ni s izvanjskim okolnostima života, čak ni s leptirima (najmanje s njima, po svoj prilici); nije to bila ni zamišljenost ni sjeta,

i nemam načina da objasnim taj dojam koji je na mene ostavljalo njegovo lice kad bih izvana krišom gledao, kroz prozor radne sobe, kako, zaboravivši iznenada na posao (u sebi sam osjećao kako ga je zaboravio, kao da se nešto srušilo ili utihnulo), lagano odvrativši veliku, pametnu glavu od pisaćega stola i poduprijevši je šakom, tako da se od obraza do sljepoočnice uzdizao široki nabor, nepomično sjedi minutudvije. Sada mi se katkad čini da odlazeći na svoja putovanja, tko zna, možda nije toliko tražio nešto, koliko je od nečega bježao, a potom, vrativši se, shvaćao da je to još uvijek s njim, neprolazno, neiscrpno. Njegovoj tajni ne mogu naći imena, ali znam samo da je odatle potjecala ona osobita - ni radosna ni tužna, zapravo nimalo povezana s vidljivošću životnih osjećaja - usamljenost, kojoj ni moja majka ni svi svjetski entomolozi nisu imali pristup. I čudno: možda je čuvar našeg imanja, izborani starac kojega je dvaput udarila noćna munja, i koji je jedini iz naše seoske okoline bez pomoći oca (koji je tome naučio čitavo mnoštvo azijskih skupljača) naučio uloviti i ubiti leptira ne pretvorivši ga u kašu (što ga, naravno, nije sprečavalo da mi ozbiljno savjetuje da se ne žurim u proljeće loviti sitne leptire, "mušice", kako se on izražavao, već da pričekam ljeto, dok narastu), koji je iskreno i bez ikakva straha i čuđenja smatrao da moj otac zna nešto što ne zna nitko, bio na svoj način u pravu.

Kako god bilo, danas sam uvjeren da je tada naš život bio uistinu prožet nekakvom čarolijom, nepoznatom u drugim obiteljima. Od razgovora s ocem, od maštanja dok je bio odsutan, od blizine tisuća knjiga punih crteža životinja, od dragocjenog sjaja zbirki, od karata, od sve te heraldike prirode i kabalistike latinskih imena, život je poprimao tako očaravajuću lakoću da se činilo kako ću evo sad krenuti na put. Odatle i sad dobivam krila. U oče voj radnoj sobi među starim, spokojnim obiteljskim fotografijama u baršunastim okvirima visila je kopija slike: Marco Polo napušta Veneciju. Bila je rumena ta Venecija, a voda njezinih laguna ažurna, s labudovima dvostruko većim od barki, u jednu od kojih su po dasci silazili mali ljubičasti ljudi kako bi se ukrcali na brod koji je čekao podalje smotanih jedara - i ne mogu se osloboditi te tajnovite ljepote, tih drevnih boja koje mi plivaju pred očima kao da traže nove obrise,

kad sada zamišljam opremanje očeve karavane u Prževalsku, kamo je obično sam stizao iz Taškenta na poštanskim konjima, unaprijed poslavši konvojem trogodišnje zalihe. Njegovi su Kozaci po susjednim aulima kupovali konje, mule i deve; pripremali su se teretni sanduci i torbe (čega sve nije bilo u tim stoljećima iskušanim sartsldm jagtanima i kožnim vrećama, od konjaka do smrvljenog graška, od srebrnih poluga do čavala za potkove); i poslije parastosa na obali jezera pokraj grobne stijene Prževalskoga okrunjene brončanim orlom - oko kojega su se neustrašivo smjestili mjesni fazani - karavana je kretala na put.

Zatim vidim kako, prije nego što uđe u planine, vijuga između brežuljaka rajski zelene boje, toliko uvjetovanom njihovim travnatim pokrovom, smilicom, koliko i jabučno svijetlim škrljcem od kojega su sastavljeni. Idu jedan za drugim, u stroju, čvrsti, snažni kalmički konji: bisage ravnomjerne težine dvaput su stegnute omčom tako da se ništa ne miče, a svalt stroj vodi za uzde Kozak. Ispred karavane, s berdankom na ramenu i spremnom mrežom za leptire, s naočalama, u bluzi od lanena platna, na svom bijelom kasaču jaši otac zajedno s džigitom. Iza prethodnice je geodet Kunicin (tako ga ja vidim), veličanstveni starac koji je nepokolebljivo putovao pola stoljeća, sa svojim instrumentima u futrolama, kronometrima, kompasima, umjetnim horizontom, i kad se on zaustavi, radi označivanja i zapisivanja azimuta u dnevnik, konja mu drži preparator, mali, anemični Nijemac, Ivan Ivanovič Viskot, bivši gatčinski ljekarnik kojega je moj otac jednom naučio preparirati ptičje kože i koji je otada sudjelovao u svim njegovim ekspedicijama, dok nije umro od gangrene ljeti 1903. godine u Din-Kouu.

Zatim vidim planine: greben Tian Shan. Tragajući za prolazima (unesenima na karte prema podacima dobivenim iz raspitivanja, ali koje je prvi istražio otac) karavana se uspinjala vrletima, uskim rubovima stijena, spuštala se na sjever, u stepu koja vrvi mladim sajgama, pa se opet uspinjala na jug, tu gazeći preko brzaca, tamo pokušavajući prijeći duboku vodu, i gore, gore, po jedva prohodnim stazama. Kako se igralo sunce! Zbog suha zraka bila je zapanjujuće oštra razlika između svjetla i sjene: na svjetlu takvi bljesci, takvo

obilje sjaja da je povremeno nemoguće gledati u stijenu, u potok; u sjeni se pak pojedinosti gube u tami: tako da je svaka nijansa živjela čarobno umnoženim životom, i mijenjala se boja konja kad bi ulazili u hlad topola.

Huk vode u Idancu ošamutio bi čovjeka; neko električno strujanje ispunilo bi grudi i glavu; voda je jurila sa strašnom snagom, ipak glatka kao rastaljeno olovo, ali najednom bi čudovišno nabujala dostigavši prag, gomilajući raznobojne valove, uz pomamnu tutnjavu padajući preko blistavih čela kamenja, i sa šest metara visine, ispod duga se stropoštavši u mrak, žurila dalje, sad već drugačije: klokoćući, sva sinja i snježna od pjene, i tako udarajući čas u jednu, čas u drugu stranu konglomeratskog kanjona, tako da se činilo da neće izdržati brujeći podgrad gore, na čijim su padinama za to vrijeme u blaženoj tišini cvale perunike - i najednom bi, iz crnoće jela na zasljepljujući planinski proplanak izlijetalo stado sibirskih jelena, zaustavljalo se dršćući... ne, to je samo zrak drhtao, već su nestali.

Osobito si jasno predočavam, usred svih tih prozirnih i promjenjivih okolnosti, glavno i trajno zanimanje svog oca, radi kojega je i poduzimao ta golema putovanja; vidim kako, naginjući se iz sedla, usred grohota otklizala kamenja, mrežom na dugom dršku, sa zamahom zahvaća i brzim okretom šake ornata (tako da se kraj muslinske vreće, pune šuštavog otimanja, prebaci preko obruča) nekog carskog rođaka naših apolona koji je u u laganom letu lunjao iznad opasnih odrona; i ne samo on, nego i drugi jahači (mlađi kozački dočasnik Semjon Žarkoj, primjerice, ili Burjat Bujantujev, ili onaj moj predstavnik kojega sam tijekom cijeloga djetinjstva slao za ocem), neustrašivo se pripijajući uz stijene, progone bijelog, mnogookog leptira i napokon ga hvataju; i evo ga među očevim prstima, mrtva, s prema dolje savijenim, žućkastočupavim tijelom nalik na vrbovu resu i s krvavim šarama na početku sklopljenih, s donje strane sjajno hrustavih krila.

Izbjegavao je zadržavati se, osobito radi noćenja, u kineskim svratištima, nije ih volio zbog "vreve lišene duše", tj. vreve koja se sastoji samo od vikanja, bez i najmanjeg traga smijeha; ali, čudno je

to što mu je kasnije u sjećanju miris tih mjesta, onaj osobiti zrak svakog kineskog boravišta, užegla mješavina kuhinjskog vonja, dima od izgorene balege, opijuma i konjušnice, govorio više o njegovu omiljenom lovu, nego prisjećanje na miomiris planinskih livada.

Krećući se s karavanom preko Tian Shana, sada vidim kako se bliži večer, prekrivajući sjenom gorske padine. Odgodivši do jutra mukotrpnij prijelaz (preko uzburkane rijeke pruža se trošni most s kamenim pločama na suhom granju, a uspon na drugoj strani prilično je strm, i što je najvažnije, gladak kao staldo), karavana se spremila prenoćiti. Dok se još drže boje sutona na zračnim nebeskim galerijama i priprema se večera, Kozaci najprije skidaju sa životinja pokrivače ispod sedala i pustene podmetače, ispiru im rane od bisaga. U zraku koji tamni lebdi čisti zveket potkivanja povrh široka šuma vode. Posve se smračilo. Otac se uspeo na stijenu, tražeći mjesto gdje bi namjestio svjetiljku s ugljenom niti za hvatanje noćnih leptira. Odatle, iz kineske perspektive (odozgo) vidi se u duboku klancu crvenilo vatre, prozirno usred mraka; kroz krajeve plamena koji diše kao da plove plećate sjene ljudi koje neprekidno mijenjaju obrise, i crveni odsjaj treperi, ali ne miče se s mjesta, na uskovitlanoj vodi rijeke. A gore je tiho i mračno, samo katkad zazveckaju zvonce: to između granitnih odlomaka lutaju konji, koji su se već odmorili i dobili svoju porciju suhe hrane. Iznad glave, u nekoj strašnoj i divnoj blizini, nebo se posulo zvijezdama, i to tako da se svaka zvijezda izdvaja poput žive jezgre, jasno otkrivajući svoju loptastu srž. Počinje let noćnih leptira privučenih svjetiljkom; pomamno opisuju krugove oko nje, udarajući glasno o reflektor, padaju, gmižu u krugu svjetla po raširenom platnu, sivkasti, s plamenim žarom očiju, trzajući se, podižući pa iznova padajući - i spretna, velika, svijetla ruka s bademastim noktima polako lopaticu za lopaticom grabi sredstvo za tamanjenje.

Katkad je bio potpuno sam, u blizini nije bilo čak ni usnulih konja pod šatorima, na pustenom ležaju, blizu deve koja se smjestila na pepelu preostalom od vatre. Iskorištavajući dugotrajna stajanja u mjestima bogatim hranom za karavanske životinje, otac bi na nekoliko dana otišao u izviđanje i pritom je, zanijevši se

nekim novim bijelcem, više puta zanemario pravilo skupljanja u planinama: nikada ne ići putom s kojega nema povratka. I danas se često pitam o čemu je obično razmišljao usred samotne noći: strastveno nastojim osjetiti u mraku tijek njegovih misli i to mi kudikamo manje uspijeva nego zamišljeno posjećivanje mjesta koja nikada nisam vidio. O čemu je, o čemu razmišljao? O nedavno ulovljenu leptiru? O mojoj majci, o nama? O urođenoj čudnovatosti ljudskoga života, osjećaj za koju mi je tajnovito prenio? Ili mu možda nepotrebno naknadno pripisujem tajnu koju sad nosi sa sobom, kad mi, ne kao prije mrk, zabrinut, krijući bol nepoznate rane, krijući smrt kao nekakvu sramotu, dolazi u snove, ali koje tada nije bilo u njemu, već je jednostavno bio sretan u još ne posve imenovanu svijetu u kojemu je na svakom koraku imenovao bezimeno.

Provevši cijelo ljeto u planinama (ne jedno, već nekoliko njih, raznih godina koje se slažu jedna na drugu u prozirnim slojevima), naša se karavana zaputila na istok i izašla kroz usld klanac u kamenitu pustinju. Tamo su malopomalo nestali i korito potoka, lepezasto se podijelivši, i ono raslinje koje do posljednjeg trenutak ostaje vjerno putniku: kržljavi saksaul, kovilje, efedra.

Natovarivši deve vodom, utonuli smo u tu nestvarnu zabit, gdje je krupno kamenje gdjegdje potpuno prekrivalo ljepljivu, crvenosmeđu glinu pustinje, išaranu tu i tamo tragovima prljavoga snijega i slojevima soli, koji su nam se izdaleka činili kao zidovi traženog grada. Put je bio opasan zbog strašnih oluja, kad bi u podne sve zastrla slana smeđa magla, grmio vjetar, lice šibao sitni šljunak, deve ležale, a naš se platneni šator kidao na komade. Zbog tih se oluja površina zemlje nevjerojatno promijenila, pokazujući neobične obrise nekakvih dvoraca, kolonada, stubišta; ili bi pak uragan napravio vrtaču, kao da su u toj pustinji još uvijek u zanosu djelovale elementarne sile koje su oblikovale svijet. No, bilo je i dana čudesnog zatišja, kad su oponašajućim ćurlikom pjevale planinske ševe (otac ih je zgodno zvao "smješljivima"), a naše omršavjele životinje pratila jata običnih vrabaca. Ponekad smo provodili dane u samotnim naseobinama koje su se sastojale od dvajutriju kućan-

12.stava i srušena hrama. Napadali su nas ponekad Tanguti, u ovčjem krznu i s crvenoplavim vunenim čizmama: kratkotrajna slikovita epizoda usred putovanja. Bilo je fatamorgana, pri čemu je priroda, ta divna prevarantica, stvarala prava čudesa: vizije vode bile su toliko jasne da su se u njima odražavale obližnje, prave stijene!

Potom je došao tihi gobijski pijesak, prolazili su jedan za drugim pješčani nanosi, poput valova, otkrivajući kratko obzorje boje okera, i u baršunastom se zraku čulo samo teško, ubrzano disanje deva i sušanj njihovih širokih papaka. Čas se uspinjući na vrh nanosa, čas se spuštajući, išla je karavana, i predvečerje njegova sjena poprimala goleme razmjere. Petokaratni dijamant Venere na zapadu nestajao je zajedno s večernjim rumenilom, koje je sve izobličavalo blijedim, narančastim, ljubičastim svjetlom. I otac je volio pripovijedati o tome kako je jednom pri takvom zalazu, 1893. godine, u mrtvom srcu pustinje Gobi naišao na, isprva ih smatrajući priviđenjima koje je stvorila igra zraka, dva biciklista u kineskim sandalama i s okruglim pustenim šeširima, Amerikance Sachtlebena i Allena, koji su nepokolebljivo iz zabave putovali u Peking kroz cijelu Aziju.

Proljeće nas je čekalo u planinama Nan-Shana. Sve ga je nagoviještalo: žuborenje vode u potočićima, daleka tutnjava rijeke, pisak zviždaca koji žive u rupama na skliskoj, mokroj padini, i dražestan pjev mjesne ševe, i "mnoštvo zvukova čije je podrijetlo teško objasniti" (rečenica iz zapisa očeva prijatelja Grigorija Jefimoviča Grum-Gržimajla koju sam zauvijek zapamtio, puna divne glazbe istine, upravo zato što je nije relda neka pjesnička neznanica, nego genijalni prirodoslovac). Na južnim padinama već smo naišli na prvog zanimljivog leptira, Potaninovu podvrstu Butlerova bijelca, a u dolini, kamo smo sišli koritom potoka, zatekli smo već pravo ljeto.

Sve su padine bile protkane šumaricama, jaglacima. Gazela Prževalskog i Strauchov fazan mamili su strijelce. A kakva su svitanja bila! Samo je u Kini jutarnja magla tako čarobna, sve treperi - fantastični obrisi koliba, obasjane stijene. Kao u more, ulazi rijeka u izmaglicu predjutarnjeg polumraka koji se još zadržava u klancima; a

malo više, uz vodu koja juri, sve poigrava, sve 12.se cakli, i već se probudilo na vrbama kod mlina cijelo društvo plavih svraka.

Zajedno s petnaestak kineskih vojnika koji su pješčili naoružani helebardama i nosili divovske, glupo upadljive zastave, mnogo smo puta presjekli sljeme po prijevojima. Bez obzira na sredinu ljeta, noću je tamo takva studen da je cvijeće ujutro prekriveno injem i postaje tako krhko da puca pod nogama s neočekivanim, nježnim zvukom, a dva sata kasnije, čim ugrije sunce, opet sja, opet miriše na smolu i med divna planinska flora. Posrćući na strminama kretali smo se pod vrelom modrinom; pod nogama su skakali skakavci, psi su trčali isplaženih jezika, tražeći sklonište od žege u kratkoj sjeni koju su bacali konji. Voda u zdencima mirisala je na barut. Stabla su izgledala kao u botaničkom bunilu: bijela jarebika s alabasternim plodovima ili breza crvene kore!

Postavivši nogu na odlomak stijene i lagano se oslanjajući na držak mreže, otac gleda s visoke kose, s goleti Tanegme, jezero Kuku-Nor, golemu površinu tamnomodne vode. Tamo dolje, u zlaćanim stepama, juri stado divljih magaraca, a po stijenama proljeće sjena orla; gore je pak savršen mir, tišina, bistrina...i opet se pitam o čemu razmišlja otac kad se ne bavi skupljanjem, već tako, skamenivši se, stoji... kao da se pojavljuje na vrhu moga sjećanja, mučeći me, očaravajući me, do boli, do nekakvog ludila ganutosti, zavisti i ljubavi, razdražujući mi dušu svojom nepovredivom samoćom.

Išli smo jednom uzvodno uz Hoangho i njegove pritoke, prekrasnog rujanskog jutra, u priobalnim dolcima, u gušticima s ljiljanima, s njim sam lovio Elwesov lastin rep, crno čudo s repom u obliku kopita. Prije sna, za kišna vremena, čitao je Horacija, Montaignea, Pušdna, tri knjige koje je ponio sa sobom. Jedne zime, prelazeći zaleđenu rijeku, izdaleka sam opazio preko nje ispružen niz predmeta, velike rogove dvadesetak divljih jakova, koje je prilikom prijelaza uhvatio iznenadno nastali led; kroz njegov su se debeli kristal jasno vidjela ukočena tijela u plivajućem položaju; prekrasne glave podignute iznad vode činile bi se živima da im ptice već nisu isključivale oči; i iz nekog sam se razloga sje-12.tio tiranina Shiusina, koji je iz

radoznalosti rasijecao trudnice, a jednom, vidjevši kako u hladno jutro nosači gaze potok, naredio je da im odrežu goljenice kako bi pogledao u kakvom je stanju moždina u kostima.

U Changu, za vrijeme požara (gorjela je drvena građa pripremljena za izgradnju katoličke misije), vidio sam kako vremešni Kinez na sigurnoj udaljenosti od vatre, ozbiljno, marljivo, neumorno zalijeva vodom odsjaj plamena na zidovima svoje kuće; uvjerivši se da je nemoguće dokazati mu da mu dom ne gori, prepustili smo ga tom uzaludnom poslu.

Nerijetko smo morali ići odlučno, ne slušajući kineska zastrašivanja i zabrane: vještina preciznog gađanja najbolja je isprava. U Tatsien-Luu Imvudavim i uslum ulicama lunjali su lame obrijanih glava, šireći glasinu da ja lovim djecu kako bih od njihovih očiju kuhao napitak za utrobu mog "Kodaka". Tamo, na padinama snježnih gora zalivenih bujnom ružičastom pjenom divovskih rododendrona (njihove su nam grane noću služile za vatru), u svibnju sam pronašao sivomodru ličinku carskog apolona s narančastim mrljama i njegovu kukuljicu, svilenom niti pričvršćenu ispod kamena. Istoga dana, sjećam se, ubili smo bijelog tibetskog medvjeda i otkrili novu zmiju koja se hrani miševima, pri čemu je miš kojega sam izvukao iz njezina trbuha također bio neopisana vrsta.

Od rododendrona i borova prekrivenih šarenim lišajem dopirao je opojan miris smole. Nedaleko od mene neld su vidari, koji su izgledali nepovjerljivo i prepredeno kao konkurenti, skupljali za potrebe svoje gramzivosti kinesku rabarbaru, čiji korijen obično podsjeća na gusjenicu, sve do njezinih nožica i dišnog otvora, dok sam prevrtao kamenje i divio se gusjenici nepoznata noćnog leptira, koja je posve konkretno, a ne samo u ideji, bila kopija tog korijena, pa nije bilo sasvim jasno tko koga oponaša - i zašto.

Svi lažu u Tibetu: bilo je vraški teško iskamčiti točna imena mjesta i upute za pravilne putove; nehotice sam i ja njih varao: s obzirom na to da nisu znali razlikovati svijetlokosog Europljanina od sijedoga, smatrali su mene, mladog čovjeka kose izbljedjele od sunca, starcem. Posvuda na granitnim gromadama mogla se pročitati

"mistična formula", šamanske fraze koje neki poetični putnici "zgodno" tumače kao: o, biseru u lotosu, o! Slali su mi iz Lhase neke službenike koji su me nešto preklinjali, nečim mi prijetili; slabo sam obraćao pozornost na njih; zapravo, sjećam se jedne budale, posebno nametljive, u žutoj svili, pod crvenim kišobranom; jahao je na muli čiju su prirodnu potištenost naglašavale krupne ledenice ispod očiju nastale od zamrznutih suza.

Vidio sam s velike visine mračnu močvarnu kotlinu, koja je sva podrhtavala od igre bezbrojnih izvora, što je podsjećalo na noćno nebo s rasutim zvijezdama - a tako se i zvala: Zvezdana stepa.

Prijevoji su se uzdizali iznad oblaka, prijelazi su bili teški. Rane tovarnih životinja mazali smo smjesom jodoforma i vazelina. Katkad bismo, prenoćivši na posve pustom mjestu, ujutro iznenada vidjeli: u široku prstenu oko nas preko noći su izrasle, poput crnih gljiva, razbojničke jurte koje su, međutim, vrlo brzo nestajale.

Istraživši tibetansku visoravan, krenuo sam prema Lop Noru, kako bi se odatle vratio u Rusiju.

Tarym, nadvladan pustinjom, gubeći snagu, od posljednjih voda stvara široku močvaru punu trščaka, današnji Kara-Koshuk-Kul, Lop Nor Prževalskoga - i Lop Nor kanskih vremena, ma što govorio Ritthofen. Okružena je slanačama, ali voda je slana samo uz samu obalu, a i šaš ne bi rastao oko slana jezera. Jednom sam ga u proljeće obišao u pet dana. Tamo, među šestometarskom trstikom, uspio sam otkriti divnog poluvodenog leptira s primitivnim sustavom žila. Neravna slanača bila je puna školjki. Uvečer, u potpunom muku, dopirali su skladni melodični zvuči labuđeg leta; žutilo šaša osobito je jasno isticalo zagasitu bjelinu ptica. Na tim je mjestima 1862. pola godine preživjelo šezdesetak starovjeraca sa ženama i djecom, nakon čega su otišli u Turfan, a kamo su se djenuli poslije toga nije poznato.

Zatim - pustinja Lop: kamenita ravnica: slojevi strmih ilovastih padina, staldenoslane bare; bijela mrljica u sivom zraku: usamljeni bijelac Roborovskog kojeg odnosi vjetar. U toj su se pustinji očuvali

tragovi drevnoga puta kojim je šest stoljeća prije mene prolazio Marco Polo: označuju ga hrpe kamenja. Kao što sam u tibetanskom klancu čuo zanimljivu tutnjavu poput bubnjanja, koja je plašila naše prve hodočasnike, tako sam i u pustinji, za vrijeme pješčanih oluja, vidio i čuo isto što i Marco Polo: "šapat duhova koji pozivaju na stranu" i usred čudnog treperenja zraka zračne vrtloge koji neprestano dolaze ususret, karavane i vojsku utvara, tisuće prividnih lica koja ti nekako bestjelesno prilaze, prolaze kroz tebe i najednom se rasplinjavaju. Dvadesetih godina 14. stoljeća, kada je veliki istraživač umirao, prijatelji okupljeni oko njegove postelje preklinjali su ga da se odrekne onoga što im se činilo nevjerojatnim u njegovoj knjizi, da ublaži njezina čudesa razumnim izostavljanjima; on je pak odgovarao da nije priopćio ni pola od onoga što je ustvari vidio.

Sve se to čarobno držalo, puno boja i zraka, sa živim kretanjem u blizini i uvjerljivom daljinom; zatim je, kao dim od lahora, krenulo nekamo i raspršilo se - i opet je Fjodor Konstantinovič ugledao mrtve i nevjerojatne tulipane tapeta, rahli brežuljak opušaka u pepeljari, odraz svjetiljke u crnom prozorskom staklu. Otvorio je prozor. Ispisani listovi na stolu zadrhtaše, jedan se zavrnuo, drugi je lagano ldiznuo na pod. U sobi odmah postade vlažno i hladno. Dolje, na pustoj, mračnoj ulici, sporo je prošao automobil, i čudno, upravo je ta sporost podsjetila Fjodora Konstantinoviča na mnoštvo sitnih neugodnih stvari, dan koji je upravo prošao, propušteni sat, i kad je pomislio da će ujutro morati nazvati prevarenoga starca, odmah mu se steglo srce od neke odvratne malodušnosti. Ali, čim je opet zatvorio prozor i, već osjećajući prazninu između savijenih prstiju, okrenuo se prema svjetiljci koja je strpljivo čekala, prema razbacanim konceptima, prema još toplom peru koje mu je neprimjetno kliznulo u ruku (rastumačivši prazninu i ispunivši je), i odmah dospio u onaj svijet koji mu je bio toliko svojstven, kao snijeg alpskom zecu, kao voda Ofeliji.

Sjetio se s nevjerojatnom živošću, kao daje sačuvao taj sunčani dan u baršunastoj futroli, očeva posljednjeg povratka, u srpnju 1912., godine. Jelizaveta Pavlovna već je odavno otišla dočekati muža prešavši deset kilometara do stanice: uvijek gaje dočekivala sama, i

uvijek je ispadalo tako da nitko nije imao pojma s koje će se strane vratiti, slijeva ili zdesna, s obzirom na to da su bila dva puta, jedan duži i ravniji, po cesti i kroz selo, drugi kraći i neravniji, kroz Pesčanku. Fjodor je za svaki slučaj odjenuo jahaće hlače i naložio da mu osedlaju konja, ali ipak se nije mogao odlučiti da izjaše ocu ususret, bojeći se da mu ne promakne. Uzalud se trudio izaći na kraj s nadutim, prekomjernim vremenom. Rijedak leptir, kojega je neki dan ulovio među borovnicama na tresetištu, još se nije osušio na dasci: neprestano mu je dodirivao zadak vrhom igle, ali bio je, nažalost, i dalje mekan, znači, nisu se smjele skinuti papirnate trake što su posve prekrivale krila koja je tako želio pokazati ocu u punoj ljepoti. Lunjao je po imanju u nekom teškom bolesnom uzbuđenju, zavidan na tome kako drugi preživljavaju te duge, prazne minute. S rječice su dopirali očajničko strastveni povici seoske djece na kupanju, i ta je galama, koja je uvijek odjekivala u dubini ljetnoga dana, sada zvučala poput dalekih ovacija. Tanja se ushićeno i snažno ljuljala na ljuljačci u vrtu, stojeći na dasci; po letećoj bijeloj suknji tako je jurila ljubičasta sjena krošnje daje treperilo pred očima, bluza se otraga čas odmicala, čas pripijala uz leđa, označujući udubljenje između skupljenih lopatica, jedan je foksterijer lajao odozdo na nju, drugi je gonio govedarku, radosno je škripala užad, i činilo se da se Tanja uzdiže tako da vidi put iza stabala. Francuskinja pod suncobranom od moarea, ljubazno kako već dugo nije, povjeravala je svoje strepnje (vlak kasni dva sata, možda neće ni stići) Browningu, kojega je mrzila, a ovaj se lupkao bičem po gamašama - nije bio poliglot. Ivona Ivanovna izlazila je čas na jednu, čas na drugu verandu, s onim nezadovoljnim izrazom na malom licu koji je uvijek imala prilikom radosnih događaja. Oko gospodarskih zgrada vladala je osobita živost: crpila se voda, cijepala su se drva, vrtlar je nosio u dvjema izduženim košarama s crvenim mrljama jagode. Žaksibaj, vremešni Kirgiz, zdepast, debela lica, zamršenih bora oko očiju, koji je 1892.. godine spasio život Konstantinu Kiriloviču (ustrijelio je medvjedicu koja ga je napala) i sad živio u miru, bolujući od kile, u lešinskoj kući, odjenuo je svoj plavi bešmet s džepovima u obliku polumjeseca, lakirane čizme, crvenu kapicu sa šljokicama, opasao se svilenim pojasom s resama, sjeo kod

kuhinjskog trijema i dugo tako sjedio na suncu, sa srebrnim lancem sata koji mu je plamtio na grudima, u tihom i svečanom očeldvanju.

Iznenada, teško trčeći zakrivljenom stazom koja vodi dolje do rječice, iz sjenovite dubine pojavio se stari sluga Kazimir s dugim sijedim brcima, s divljim sjajem u očima, s ustima koja su već vikala, ali još bez glasa: dojurio je s viješću da se iza obližnjeg zavoja, s mosta, začuo topot (sitno seosko bubnjanje kopita koje odmah jenja), dokaz da će sad projuriti kola zemljanim putom duž parka.

Fjodor pojuri k njima, između stabala, po mahovini i borovnicama, a tamo, iza krajnje stazice, već su letjele, ldizeći iznad vrhova onisluh jela, munjevito poput nekakvih utvara, kočijaševa glava i tamnoplavi rukavi. Jurnu natrag - i u vrtu se trzala ostavljena ljuljačka, a pred ulazom je stajala prazna kočija sa zgužvanim pledom, majka se uspinjala stubama vukući za sobom pepeljastosivi šal; Tanja se objesila oko vrata ocu koji je gledao na sat, izvadiвши ga slobodnom rukom, jer uvijek je volio znati za koliko je minuta stigao od stanice do kuće.

Sljedeće godine, zauzet znanstvenim radovima, nikamo nije putovao, a već u proljeće 1914. godine počeo je pripremati novu ekspediciju u Tibet, zajedno s ornitologom Petrovom i engleskim botaničarem Rossom. Rat s Nijemcima iznenada je sve to prekinuo.

Rat je primio kao neugodnu smetnju, koja je s vremenom postajala sve neugodnija. Rodbina je iz nekog razloga bila uvjerena da će Kiril Konstantinovič odmah stupiti u dobrovoljce, na čelo odreda: smatrali su ga čudakom, ali odvažnim čudakom. U stvarnosti pak Kiril Konstantinovič, koji je zašao u šesto desetljeće s istom količinom zdravlja, lakoće, svježine, neiscrpne snage, i možda još spremniji nego prije svladavati planine, Tangute, nevrijeme i tisuću drugih opasnosti o kojima oni koji žive sjedilačkim životom ni ne sanjaju, sad ne samo da je zasjeo kod kuće, nego se trudio da ni ne spominje rat, a ako bi i govorio o njemu, bilo je to samo s pakosnim prezirom. "Otac me", pisao je Fjodor Konstantinovič, prisjećajući se tog vremena, "nije samo mnogo toga naučio, već je i uvježbao moje razmišljanje po pravilima svoje škole, kao što se uvježbavaju glas ili

ruka. Tako sam prema surovosti rata bio prilično ravnodušan; čak sam dopuštao da se može naći stanovita čar u preciznosti hica, u opasnosti izviđanja, u suptilnosti manevra; no, ta mala zadovoljstva (ktome bolje predstavljena u drugim specijalnim sportskim granama poput lova na tigrove, igre križićkružić, profesionalnog boksa) nipošto nisu nadoknađivala primjesu mračnog idiotizma svojstvenu svakom ratu."

Međutim, usprkos "Kostjinu nedomoljubnom stavu", kako se izražavala teta Ksenija (koja je vješto, preko "velikih veza", sklonila supruga časnika u sjenu pozadine), ratni je nemir prodirao u dom.

Jelizavetu Pavlovnu uvukli su u bolnički rad, pri čemu se to tumačilo tako kao da ona, tobože, svojom energijom nadomješta beskorisnost svoga supruga, "kojega više zanimaju azijske mušice nego slava ruskog oružja", kako je bilo ukazano, između ostaloga, u jednom junačkom listu.

Zavrtjele su se gramofonske ploče s romansom Galeb, preodjevenom u vojnu odoru (...Evo zastavnika mlada spješačkim vodom...); pojavile su se u domu neke bolničarke s kovrčama ispod rubaca koje su vješto lupkale cigaretom o tabakeru prije nego što bi zapalile; na front je pobjegao vratarevsin, Fjodorovvršnjak, pa su Konstantina Kiriloviča molili da pripomogne kako bi ga vratili; Tanja je išla k majci u ratnu bolnicu učiti rusku gramatiku mirnog istočnjačkog bradonju kojemu su sve više i više rezali nogu kako bi prestigli gangrenu; Ivona Ivanovna plela je navlake za ruke; blagdanima je izvođač Feona zabavljao vojnike lakrdijaškim pjesmicama; na amaterskim predstavama igrali su Vova se snašao; u časopisima su se objavljivali pjesmuljci posvećeni ratu: Ti si sad bič sudbine iznad domovine mile, No, svijetlom će radošću zasjati ruski pogled, Kad zadesi njemačkog Atilu Ravnodušnim vremenom određena sramota!

U proljeće 1915. godine, umjesto da se spremimo za Lešino, što se uvijek činilo jednako prirodnim i postojanim poput redanja mjeseci u kalendaru, otputovali smo preko ljeta na krimski posjed, na obali mora, između Jalte i Alupke. Na malim nagnutim čistinama rajski zelena vrta Fjodor je, bolno se iskesivši, lovio južne leptire; ali ne

tamo usred mirta, mušmuli i magnolija, već mnogo više, u planinama, između stijena Aj Petrija i na brežuljkastoj Jajli, bilo je pravih krimskih rijetkosti: više se puta tijekom tog ljeta po stazama borika s njim uspinjao otac kako bi mu s osmijehom milostivosti prema europskim tricama pokazao leptira iz porodice Satyrinae, kojega je nedavno opisao Kuznecov, kako leti s kamena na kamen baš kod onog mjesta gdje je neki smioni gad urezao na strmoj stijeni svoje ime. Samo su te šetnje i zabavljale Konstantina Kiriloviča. Nije bio turoman ili razdražljiv (ti ograničeni epiteti nisu bili u skladu s njegovim duhovnim ustrojem), već ga je, jednostavno rečeno, nešto grizlo, i Jelizaveta Pavlovna, a i djeca, vrlo su dobro znali što on zapravo želi. Iznenada je u kolovozu na kratko oputovao, nitko nije znao kamo osim najbližih: tako je prikrio svoj put da bi mu mogao pozavidjeti s vald putujući terorist; bilo je smiješno i strašno zamisliti kako bi pljesnulo rukama rusko javno mnijenje da se doznalo kako je u jeku rata Godunov-čerdincev putovao u Ženevu, na sastanak s debelim, ćelavim, neobično žovijalnim njemačkim profesorom (onamo je stigao i treći urotnik, stari Englez u širokom sivom odijelu i s laganim naočalama), da su se našli tamo u maloj sobi skromnog hotela radi znanstvenog savjetovanja i, dogovorivši što je bilo potrebno (bila je riječ o višesveščanom djelu koje se uporno nastavljalo objavljivati u Stuttgartu, uz dugotrajno sudjelovanje stranih stručnjaka za pojedine skupine leptira), mirno se razišli - svaki na svoju stranu.

Ali, to ga putovanje nije razveselilo, naprotiv: nepredvidljiva želja koja ga je morila još je pojačala svoj skriveni pritisak. Ujesen se vratio u Peterburg; neumorno je radio na petom svesku Ljuskavaca Ruskoga Carstva, malo izlazio, igrao šah - više se ljuteći na protivnikove pogreške nego na svoje - s nedavno obudovjelim botaničarem Bergom: listao je podsmjehujući se novine; posjeo bi Tanju na koljena, najednom se zamislio, i njegova ruka na njezinu zaobljenom ramenu također bi se zamislila. Jednog dana u studenom dali su mu za stolom brzopav, otvorio ga je, pročitao u sebi, još ga jednom pročitao, sudeći po tome kako su mu se oči po drugi put micale, odložio ga, otpio porto pa staloženo nastavio razgovor sa siromašnim rođakom, starčićem s pjegama po cijeloj lubanji koji je

dolazio na ručak dvaput mjesečno i neizostavno donosio Tanji karamele. Kad su gosti otišli, sjeo je u naslonjač, skinuo naočale, prešao dlanom preko lica odozgo prema dolje i priopćio odmjerenim glasom da je stric Oleg teško ranjen krhotinom granate u trbuh (radeći pod paljbom u previjalištu) - i odmah se u Fjodorovoj duši izdvojio, svojim je rubovima kidajući, jedan od onih bezbrojnih namjerno glupih dijaloga koje su braća još tako nedavno vodila za stolom: stric oleg (zadirkujućim tonom)

Reci mi, Kostja, jesi li ikada vidio u rezervatu Wie ptčicu So- was? otac (hladno) Nisam. stric oleg (oduševljavajući se)

A jesi li viđao, Kostja, kako Popovljeva muha grize konja

Popovskoga? otac (još hladnije) Nisam. stric oleg (upunoj ekstazi)

A jesi li imao priliku, naprimjer, promatrati dijagonalno kretanje entoptičkih jata? otac (gledajući ga netremice) Imao sam.

Iste je noći otputovao po njega u Galiciju, neobično ga brzo i udobno dovezao, angažirao najbolje liječnike, Geršenzona, Ježova, Miler-Meljnickog, sam je prisustvovao dvjema dugotrajnim operacijama... Do Božića brat je bio zdrav. I zatim se nešto iznenada promijenilo u raspoloženju Konstantina Kiriloviča: živnuo mu je i ublažio mu se pogled, opet se začulo melodično mumljanje u hodu, kao da je nečim osobito zadovoljan, nekamo je odlazio, stizali su i odlazili nekakvi sanduci, a u domu se osjećalo kako oko gazdine tajanstvene vedrine raste nejasna, iščekujuća nedoumica, i jednom je Fjodor, slučajno prolazeći zlaćanim, proljetnim suncem obasjanim salonom, iznenada opazio kako se trznula, ne popustivši odmah, mjedena kvaka na bijelim vratima očeve radne sobe, kao da ju je netko iznutra mlako povlačio ne otvarajući ih; ali, tiho su se otvorila, izašla je majka s rastreseno krotkim osmijehom na zaplakanu licu, čudno je odmahнула rukom prolazeći pored Fjodora... Pokucao je na očeva vrata i ušao u sobu. "Što trebaš?" upitao je Konstantin Kirilovič ne osvrćući se, nastavivši pisati. "Povedi me sa sobom", rekao je Fjodor.

To što se Konstantin Kirilovič, u najteže vrijeme, kad su nestajale granice Rusije i kad se iznutra razjedala, najednom spremao napustiti obitelj na dvije godine radi daleke znanstvene ekspedicije, većini se činilo nevjerojatnim hirom, jezivom lakomislenošću. Govorkalo se čak da vlada "neće dopustiti nabavke", da luđak neće imati ni suputnike ni tovarne životinje. No, već u Turkestanu zadah epohe gotovo se nije osjećao: primanje koje su organizirali mjesni upravitelji, na koje su dolazili gosti s darovima u korist rata (malo kasnije izbila je buna među Kirgizima i Kozacima u vezi s pozivom na ratne radove), bio je maltene jedini podsjetnik na nju. Prije samog odlaska, u lipnju 1916. godine, Godunovčerdincev stigao je u Lešino oprostiti se od obitelji. Do posljednjeg je časa Fjodor maštao o tome da će ga otac ipak povesti sa sobom; nekoć je govorio da će to učiniti čim mu sin navrší petnaest godina. "U neko drugo vrijeme bih te poveo", rekao je sad, kao da je zaboravio da je za njega to vrijeme uvijek bilo drugo.

Sam po sebi taj se posljednji oproštaj ničim nije razlikovao od prethodnih. Nakon sladnog niza zagrljaja, razrađenog obiteljskim običajem, roditelji su, stavivši jednake žute naočale s naočnjacima od jelenje kože, sjeli u crveni otvoreni automobil; uokolo je stajala posluga; stari čuvar, opirući se o batinu, držao se podalje, kod munjem rascijepljene topole; mali, debeli vozač riđa zatiljka s topazom na punačkoj bijeloj ruci, sav okrugao, u baršunastoj livreji i narančastim gamašama, strašno se naprežući, trznuo je, trznuo i pokrenuo motor (otac i majka su se, sjedeći, stresli), brzo sjeo za upravljač, namjestio ručicu na njemu, navukao dugačke rukavice, osvrnuo se. Konstantin Kirilovič zamišljeno mu je kimnuo, automobil je krenuo, stao se gušiti od laveža foksterijer, divlje se izvijajući na Tanjinim rukama, okrećući se na leđa, prebacujući joj glavu preko ramena; crvena su kola nestala iza zavoja, i već se iza jela začulo, prodorno cvileći, naglo mijenjanje brzina, i zatim brujanje koje se s olakšanjem udaljava; sve je utihnulo, ali za četvrt sata, iz sela preko rijeke, opet se čula pobjedonosna tutnjava motora, postupno se stišavajući - zauvijek. Ivona Ivanovna je lijući suze otišla po mlijeko za mačka. Tanja se, prijetvorno pjevušeći, vratila u prohladnu, zvonko praznu kuću. Sjena Žaksibaja, koji je umro prošle jeseni,

skliznula je s ldupe, natrag u svoj tihi, uređeni, ružama i ovcama bogat raj.

Fjodor je krenuo kroz park, otvorio milozvučna vrata na ogradi, presjekao put gdje su se vidjeli upravo utisnuti tragovi debelih guma. Lako se podigao s tla i opisao širok krug poznati crnobijeli ljepotan, također sudjelujući u ispraćaju. Skrenuo je u šumu i sjenovitim putom, gdje su na kosim zrakama uzdrhtalo visile zlatne muhe, stigao do omiljene livade, neravne, rascvjetale, vlažno blistave na žarkom suncu. Božanstveni smisao te livade odražavao se u njezinim leptirima. Svatko bi tu ponešto našao. čovjek na odmoru sjeo bi na panj. Slikar bi zaškiljio. No, ponešto je dublje pronicala u njezinu istinu znanjem umnožena ljubav: otvorene zjenice.

Svježi, tako da su zbog svježine izgledali kao da se smiju, narančasti leptiri Boloria selene neobično su tiho lebdjeli na ispruženim krilima, vrlo rijetko zamahujući, kao perajom zlatna ribica. Već pomalo ofucan, bez jednog vrha, ali još uvijek snažan lastin rep, lupkajući bojnomo opremom, spustio se na kamilicu, podigao se kao da uzmiče, a cvijet koji je napustio ispravio se i zaljuljao.

Lijeno su letjeli glogovci, poneld pokapan izlučevinom kukuljice nalik na lav (čije su mrlje na bijelim gradskim zidinama predskazivale našim precima propast Troje, pošasti, potrese).

Skokovitim labilnim alirom prvi su cokoladmAphantopusi hyperantusi već lepršali iznad trave; iz nje su izlijetali, odmah opet padajući, blijedi moljci. Na udovičici, u društvu s mušicom, smjestio se crvenoplavi bedrinac s plavim ticalima, nalik na nekog naldndurenog kukca. Žurno napustivši čistinu i sjevši na list johe, ženka kupusara čudno uzdignutim zatkom i ravnim položajem krila (pomalo podsjećajući na uši stisnute uz glavu) stavila je do znanja svom otrcanom progonitelju da je već oplodena. Dva kiseličina crvenka s ljubičastim nijansama (njihove se ženke još nisu iskukuljile) susrela su se u munjevitom letu, vinula se uvis, sve više i više, i najednom jurnula na različite strane, natrag na cvijeće. Kratkorepi plavac u prolazu je gnjavio pčelu. Boloriafreiija promaknula je između Boloria selene. Mala vj eštica s tij elom bumbara i staklastim, od brzog

mahanja nevidljivim krilima, iz zraka je isprobala dugim rilcem cvijet, pojurila k drugom, k trećem.

Sav taj čarobni život, po čijem se današnjem sastavu moglo nepogrešivo odrediti i vrijeme ljeta (s točnošću od gotovo jednog dana), i geografski položaj mjesta, i biljni sastav livade, sve to živo, istinsko, beskrajno drago, Fjodor je pojmio nekako trenutno, jednim uobičajenim, dubokim pogledom. Najednom je položio šaku na brezino stablo i, nagnuvši se prema njemu, zaridao.

Premda otac nije podnosio folklor, znao je citirati jednu divnu kirgisku bajku. Jedinac velikog kana, zalutavši za vrijeme lova (čime počinju najljepše bajke i završavaju najljepši životi), opazio je među drvećem nekakvo svjetlucanje. Približivši se, vidio je da to skuplja pruće djevojka s ribljom krljušti; no nije mogao zaključiti što je točno tako svjetlucalo, njezino lice ili odjeća. Pošavši s njom k njezinoj staroj majci, carević ponudi za otkup nevjeste komad zlata veličine konjske glave. "Ne," reče nevjesta, "nego uzmi ovu vreću, vidiš, jedva je veća od napršnjaka, i napuni je." Carević prasnu u smijeh ("Nijedan", kaže, "neće stati.") i ubaci novčić, ubaci drugi, treći, a zatim i sve koje je imao sa sobom. Posve smeten, pođe on k svom ocu. Sve blago skupivši, sve u vreću ubacivši, kan riznicu isprazni, uz dno uho prisloni, nabaca još dvostruko, no samo zveckea dno. Pozvaše staricu: "To je", veli, "ljudsko oko, koje želi zapremiti sve na svijetu", uze prstovet zemlje i odmah napuni vreću.

Posljednju pouzdanu vijest o mom ocu (ne računajući njegova pisma) našao sam u bilješkama francuskog misionara (i učenog botaničara) Barrauda, koji ga je slučajno susreo u tibetskim planinama (ljeti 1917. godine) blizu sela Chetu. "S iznenađenjem sam ugledao", piše Barraud (Exploration catholique, za 1923. godinu), "bijelog osedlanog konja nasred planinske livade, a zatim se pojavio, spuštajući se sa stijena, čovjek u europskoj odjeći, pozdravio me na francuskom, i ispostavilo se da je to znameniti ruski putnik Godunov. Nisam vidio Europljanina već više od osam godina. Proveli smo nekoliko divnih minuta, na travi, u sjeni stijene, raspravljajući o jednoj nomenklaturnoj finesi u vezi sa znanstvenim

nazivom modre perunike koja je rasla u blizini. Poslije čega smo se, prijateljski se oprostivši, razišli, on je otišao svojim suputnicima koji su ga zvali iz Idanca, a ja k ocu Martinu, koji je umirao u dalekoj krčmi."

Nakon toga nastaje magla. Sudeći po očevu posljednjem pismu, kao i uvijek kratkom, ali po prvi put uznemirujućem, koje nam je čudom dostavljeno početkom 1918. godine, on se ubrzo nakon što ga je susreo Barraud spremio za put natrag. Načuvši za revoluciju, u njemu je tražio da se preselimo u Finsku, gdje je teta imala ljetnikovac, i pisao da će, po njegovu računu, "maksimalno se žureći, do ljeta biti kod kuće". čekali smo ga dva ljeta, do zime 1919. godine. Živjeli smo malo u Finskoj, malo u Peterburgu. Kuća nam je odavno bila opljačkana, ali očevo muzej, duša kuće, kao da je sačuvao nepovredivost svojstvenu svetinjama, ostao je neoštećen (prešavši potom pod nadležnost Akademije znanosti), i ta je radost posve nadoknađivala gubitak od djetinjstva poznatih stolica i stolova. Živjeli smo u Peterburgu u dvjema sobama u stanu bake, koju su zbog nečega dvaput vodili na ispitivanje. Prehladila se i umrla. Nekoliko dana nakon što je preminula, jedne od onih strašnih zimskih večeri, gladnih i beznadnih, koje su imale tako zloslutno važnu ulogu u građanskom metežu, obratio mi se nepoznati momak s cvikerom, neugledan i zatvoren, zamolvši me da odmah svratim k njegovu stricu, geografu Berezovskom. Nije znao ili nije htio reći radi čega, ali u meni se sve nekako srušilo, i počeo sam živjeti automatski. Sada, nekoliko godina kasnije, tog Mišu katkad susretnem u Berlinu, u ruskoj knjižari gdje radi, i svaki put kad ga vidim, iako malo s njim razgovaram, osjećam kako mi cijelom kralješnicom prolaze vrela žmarci, i svim bićem ponovno proživljavam naš kratki put. Majke nije bilo kad je navratio taj Miša (i ime sam mu zapamtio zauvijek), ali sreli smo je silazeći stubištem; ne znajući mog suputnika, uznemireno je upitala kamo idem. Odgovorio sam da idem po stroj za šišanje, o nabavci kojega se slučajno govorilo tih dana. Poslije sam često sanjao taj nepostojeći stroj, koji je poprimao najneočekivanije oblike, planine, pristaništa, lijesa, vergla, ali uvijek sam znao, sanjarskim instinktom, da je to on. "čekaj", viknula je

majka, ali već smo bili dolje. Ulicom smo išli brzo i šutke, on malo ispred mene.

Gledao sam maske kuća, grbe snježnih nanosa, nastojao sam nadmudriti sudbinu zamišljajući (i time unaprijed uništavajući njezinu mogućnost) još nepojmljenu, crnu, svježnu žalost, koju ću ponijeti kući. Ušli smo u sobu, koju sam iz nekog razloga zapamtio kao posve žutu, i tamo mi je starac šiljate bradice, u starom frenču i visokim čizmama, bez okolišanja priopćio da prema još neprovjerenim informacijama moj otac više nije među živima. Majka me čekala dolje, na ulici.

Polu godine (dok nas stric Oleg gotovo silom nije prebacio u inozemstvo) nastojali smo doznati kako je i gdje nastradao, a i je li uopće nastradao. Osim da se to dogodilo u Sibiru (Sibir je velik!), na povratku iz srednje Azije, nismo saznali ništa. Zar su skrivali od nas mjesto i okolnosti njegove pogibije, a i dandanas i dalje skrivaju? (Biografija u sovjetskoj enciklopediji završava se jednostavno riječima: "Umro je 1919."). Ili doista proturječnost nejasnih vijesti nije dopuštala pouzdanost odgovora? Kad smo već bili u Berlinu iz raznih smo izvora i od raznih osoba doznali još ponešto, ali to se pokazalo tek kao dopuna neizvjesnosti, a ne njezino rasvjetljavanje. Dvije ldimave verzije, obje više deduktivnog karaktera (koje ktome nisu govorile o onom glavnom: kako je točno poginuo, ako je poginuo), neprestano su se preplitale, opovrgavajući jedna drugu. Po jednoj, vijest o njegovoj smrti donio je neki Kirgiz u Semipalatinsk, po drugoj neki KozakuAk-Bulat. Kako je putovao? Je li išao iz Semirečja do Omska (stepom punom kovilja, s vodičem na šarenom konju) ili iz Pamira do Orenburga, kroz Turgajsku oblast (pješčanom stepom, s vodičem na devi, on sam na konju, s nogama u brezovim stremenima, sve dalje na sjever, od zdenca do zdenca, izbjegavajući aule i željezničke pruge)? Kako je prolazio kroz vihor seljačkog rata, kako je izbjegavao crvene, ništa ne mogu shvatiti, a i kakva mu je čarobna kapa koja bi ga učinila nevidljivim mogla pristajati, njemu koji bi i takvu nosio nahero? Je li se skrivao u ribarsldm kućama (kako smatra Kruger) na stanici "Aralsko more", kod dostojanstvenih uralskih starovjeraca? A ako je poginuo, kako je poginuo? "Koje je

tvoje zanimanje?" upitao je Pugačov astronoma Lovica. "Brojanje zvijezda." Pa ga je objesio, kako bi bio bliže zvijezdama. Kako je, kako je stradao? Od bolesti, od studeni, od žeđi, od ljudske ruke? I ako je od ruke, zar je i danas ta ruka živa, uzima kruh, podiže čašu, tjera muhe, miče se, pokazuje, poziva, leži nepomično, stišće druge ruke? Je li dugo uzvraćao paljbu, je li sačuvao za se posljednji metak, jesu li ga uhvatili živog? Jesu li ga doveli u salonska kola zapovjedništva neke kaznene postrojbe (vidim strašnu lokomotivu koja se loži sušenom ribom), smatrajući ga bijelim špijunom (i s pravom: s Lavrom Kornilovom jednom je u mladosti proputovao Stepu očaja, a kasnije se susretao s njim u Kini)? Jesu li ga strijeljali u ženskom nužniku neke zabačene stanice (razbijeno zrcalo, poderani pliš) ili su ga odveli u vrt mračne večeri i čekali da proviri Mjesec? Kako je čekao s njima u mraku? S omalovažavajućim osmijehom. I ako se bjeličasti noćni leptir nazirao u tami čičaka, i u tom ga je trenutku, znam to, pratio istim ohrabrujućim pogledom kojim je katkad, nakon večernjeg čaja, pušeci lulu u lešinskom vrtu, pozdravljao ružičaste posjetiteljice jorgovana.

A ponekad imam dojam da su sve to glupe glasine, mlaka legenda sazdana iz istih sumnjivih zrnaca približnog znanja kojim se i ja služim kad mi mašta luta područjima koja su mi poznata samo po čuvenju i iz knjiga, tako da bi prvi upućeni čovjek, koji je zaista vidio spomenuta mjesta tih godina, odbio prepoznati ih, ismijao egzotičnost mojeg razmišljanja, brežuljke moje tuge, ponore mašte, i našao u mojim nagađanjima toliko topografskih omašld koliko i anakronizama. Tim bolje.

Ako su glasine o očevoj pogibiji izmišljotina, ne treba li dopustiti mogućnost da je njegov put iz Azije tek poput repa pridodan izmišljotini (poput onog zmaja koji je mladi Grinjav izradio od geografske karte), i da ako je, zbog još nepoznatih razloga, moj otac i krenuo natrag (a nije se smrskao u provaliji, nije zaglavio u zatočeništvu kod budističkih redovnika), možda je izabrao posve drugi put. Imao sam čak prilike čuti pretpostavke (koje su zvučale kao zakašnjeli savjet) da je mogao krenuti i na zapad u Ladak, kako

bi se spustio u Indiju, ili zašto se ne bi zaputio u Kinu, a odatle bilo kojim brodom u bilo koju luku na svijetu?

Ovako ili onako, sve materijale koji se tiču njegova života sada sam prikupio. Iz mnoštva koncepata, dugih izvadaka, nečitkih pribilješki na različitim papirima, napomena olovkom raštrkanih po marginama nekih drugih mojih pisanija, iz napola precrtanih rečenica, nedovršenih riječi i nepromišljeno skraćenih, sad već zaboravljenih naziva, koji se u potpunosti skrivaju od mene među papirima, iz krhke statičnosti nepovratnih informacija, mjestimice već uništenim prebrzim kretanjem misli, koje su se pak rasule u praznini, iz svega toga sad moram napraviti skladnu, razumljivu knjigu. Povremeno osjećam da sam je negdje već napisao, da se skriva evo ovdje, u guštarama tinte, da je samo treba osloboditi u dijelovima iz mraka, i ti će se dijelovi složiti sami... ali, što imam od toga, kad mi se taj trud oslobađanja sad čini tako teškim i zamršenim, tako se bojim da ću ga okaljati dosjetkom, zamrljati prenošenjem na papir, da već sumnjam hoće li knjiga doista biti napisana. I sama dobro znaš s kakvim sam pobožnim osjećajem, s kakvim sam se uzbuđenjem pripremao za nju. Sama si mi pisala o zahtjevima koje treba iznijeti pred takvo djelo. No, sad mislim da bih ih izvršio loše. Ne kori me zbog slabosti i bojažljivosti. Jednom ću ti pročitati slučajne, pojedine, neoblikovane odlomke onoga što sam zapisao: koliko je to malo nalik na moju skladnu maštu! Svih tih mjeseci dok sam skupljao, zapisivao, prisjećao se, razmišljao, bio sam blaženo sretan: bio sam uvjeren da se stvara nešto nečuveno divno, da su moje bilješke tek mala potpora tome, kolčići, vješalice, ali sad vidim, kao da sam se probudio na podu, da ničeg osim tih jadnih bilješki i nema. Što da radim?

Znaš, kad čitam njegove ili Grumove knjige, slušam njihov opojni ritam, proučavam raspored riječi, koje se ničim ne mogu zamijeniti i nikako se ne mogu premjestiti, čini mi se svetogrdnim sve to razvodniti. Ako želiš, priznat ću ti: ja sam sam tek tragač za književnim doživljajima, i oprost mi ako odbijam huckati svoju maštu tamo gdje je u svoj lov išao otac. Vidiš, shvatio sam da je nemoguće pustiti da narastu slike njegovih putovanja ne zarazivši ih sporednom

poezijom, koja se sve više udaljava od one koju je u njih položilo živo iskustvo prijemčivih, izobraženih i neporočnih prirodoslovaca. "Naravno, razumijem i suosjećam", odgovorila je majka. "Tužna sam što ti to ne uspijeva, ali naravno da se ne treba siliti. A s druge strane, uvjerenam sam da malo preuveličavaš. Uvjerenam sam da kad ne bi mislio toliko o stilu, o teškoćama, o tome da je poljubac prvi korak prema hlađenju itd., sigurno bi ti ispalo vrlo lijepo, vrlo točno i vrlo zanimljivo. Samo u slučaju da zamišljaš kako on čita tvoju knjigu i neugodno mu je, a i tebe je stid, onda, dakako, odustani. Ali, ja znam da tako ne može biti, znam da bi ti rekao: bravo. Štoviše, uvjerenam sam da ćeš tu knjigu ipak jednom napisati."

Kao vanjski poticaj za prekidanje posla Fjodoru Konstantinoviču poslužila je selidba u drugi stan.

U čast njegove gazdarice treba reći da ga je dugo, dvije godine, trpjela. No, kad joj se ukazala prilika da od travnja dobije idealnu stanarku, postariju gospođicu koja ustaje u pola osam, sjedi u uredu do šest, večera kod sestre i liježe u deset, Frau Stobov zamolila je Fjodora Konstantinoviča da si nađe drugi krov nad glavom do kraja mjeseca. On je pak neprestano odgađao potragu, ne samo zbog lijenosti i optimističke sklonosti da pridaje darovanom odsječku vremena okrugli oblik beskonačnosti, već i zato što mu se nepodnošljivo gadilo prodirati u tuđe svjetove kako bi sebi pronašao mjesto. Uostalom, černiševska mu je obećala svoju potporu. Ožujak je već bio pri kraju kad mu je jedne večeri rekla: "Izgleda da imam nešto za vas. Jednom ste vidjeli kod mene Tamaru Grigorjevnu, armensku damu.

Dosad je unajmljivala sobu kod neldh Rusa, i sad se ispostavilo da traži komu će je predati." "Znači daje bilo loše ako traži", bezbrižno će Fjodor Konstantinovič. "Ne, jednostavno se vratila mužu. Uostalom, ako vam se ideja unaprijed ne sviđa, neću se truditi, uopće se ne volim truditi." "Ne ljutite se", reče Fjodor Konstantinovič, "veoma mi se sviđa, kunem se." "Razumljivo, nije isključeno daje soba već izdana, ali ipak bih vam savjetovala da je nazovete." "O, svakako", reče Fjodor Konstantinovič. "S obzirom na to da vas

poznajem", nastavi Aleksandra Jakovlevna, već listajući crni notes, "i s obzirom na to da sami nikad nećete nazvati..." "Odmah sutra", reče Fjodor Konstantinovič. "...s obzirom na to da to nikad nećete učiniti...Uhland četrdeset osam trideset jedan...učinit ću to ja.

Sad ću vam je dati, i sve ćete je ispitati." "čekajte, čekajte", uznemiri se Fjodor Konstantinovič, "uopće ne znam što treba pitati." "Ne brinite se, sama će vam sve reći", i Aleksandra Jakovlevna, šaptom brzo ponovivši broj, posegnu prema stoliću s aparatom. čim je prislonila slušalicu uz uho, tijelo joj je na sofi zauzelo uobičajenu pozu za telefoniranje, iz sjedećeg položaja prebacila se u napola ležeći, popravila je ne gledajući suknu, plave su se oči stale micati lijevodesno u očekivanju. "Bilo bi dobro", počela je, ali tada se djevojka javila, i Aleksandra Jakovlevna izgovori broj s nekakvim apstraktnim nagovaranjem u tonu i s posebnim ritmom prilikom izgovaranja brojeva, kao da je 48 bilo teza, a 31 antiteza, dodavši poput sinteze: jawohl. "Bilo bi dobro", obratila se Fjodoru

Konstantinoviču, "kad bih otišla s vama onamo. Sigurna sam davi nikad u životu..." Najednom, uz osmijeh oborivši pogled, podigavši punačko rame, lagano prekriživši ispružene noge: "Tamara Grigorjevna?" upita novim glasom, blagim i pozivajućim. Tiho se nasmijala slušajući i uštipnula nabor na suknji. "Da, ja sam, u pravu ste. činilo mi se da me kao i uvijek ne prepoznajete. Dobro, recimo: često." Pa još toplijim tonom: "I, što ima novoga kod vas?" Slušala je što ima novoga trepćući; kao u zagradama gurnula je kutiju s voćnim bombonima prema Fjodoru Konstantinoviču; zatim su joj se vrhovi malih nogu u izlizanim baršunastim cipelama počeli trljati jedan o drugi; prestali su. "Da, već su mi to rekli, ali mislila sam da ima stalnu praksu." Nastavila je slušati. U tišini se razlijegalo beskonačno sitno brujanje glasa s druge strane. "Ma to su gluposti", rekla je Aleksandra Jakovlevna, "ah, to su gluposti." "Znači tako kod vas stoje stvari", procijedila je minutu kasnije i zatim, na brzo pitanje koje je Fjodoru Konstantinoviču zazvučalo kao mikroskopski lavež, odgovorila s uzdahom: "Pa tako, ništa nova. Aleksandar Jakovlevič je zdrav, bavi se svojim poslom, sad je na koncertu, a ja tako, ne radim ništa posebno. Kod mene je sad... Naravno da ga zabavlja, ali

ne možete zamisliti kako ponekad sanjam o tome da otputujem nekamo s njim barem na mjesec dana. Molim? Ne, ne znam kamo. Zapravo mi je katkad vrlo teško, a inače nema ništa novoga."

Polako je promotrila svoj dlan pa ostala tako s podignutom rukom." Tamara Grigorjevna, kod mene je sad Godunovčerdincev. Usput, on traži sobu. Kod onih vaših još je uvijek slobodno? A, to je divno, čekajte, dat ću mu slušalicu." "Dobar dan," reče Fjodor Konstantinovič klanjajući se telefonu, "Aleksandra Jakovlevna mi je..."

Zvučan, neobično žustar i razgovijetan glas, toliko da ga je čak zaškaldjalo u srednjem uhu, odmah je zavladao razgovorom. "Soba još nije izdana," brzo je stala govoriti gotovo nepoznata Tamara Grigorjevna, "a oni bi htjeli baš ruskog stanara. Sad čuvam reći tko su oni. Prezivaju se Ščogolev, to vam ništa ne govori, ali on je u Rusiji bio javni tužitelj, vrlo, vrlo kulturni, simpatičan čovjek... I, znači, njegova supruga, također vrlo draga, i kći iz prvoga braka. Dakle, ovako: žive u Agamemnonstrasse 15, divna četvrt, stan je majušan, ali hochmodern, centralno grijanje, kupaonica, riječju, sve, sve, sve. Soba u kojoj ćete živjeti je dražesna, ali (s oklijevanjem) gleda na dvorište, to je, dakako, mali minus. Reći ću vam koliko sam plaćala za nju, plaćala sam za nju trideset pet maraka mjesečno. Divan ležaj, tišina. Eto. Što da vam još kažem?"

Hranila sam se kod njih i moram priznati da je bilo odlično, odlično, ali o cijeni ćete se sami dogovoriti, ja sam bila na dijeti. Sad ćemo ovako. Sutra sam ujutro ionako kod njih, oko pola jedanaest, vrlo sam točna, pa onda, znači, i vi dođite." "Samo čas," reče Fjodor Konstantinovič (kojemu je ustati u deset bilo isto kao nekom drugom ustati u pet), "samo čas. Mislim da sutra ...Moždajeboljeda vas..."

Htio je reći "nazovem", ali Aleksandra Jakovlevna, koja je sjedila blizu, pogledala ga je tako da se, progutavši knedlu, odmah ispravio: "Da, zapravo, mogu", rekao je bez živosti, "zahvaljujem, doći ću." "Dobro... (pripovjedačkim tonom) znači, Agamemnonstrasse 15, drugi kat, ima dizalo. Dalde, dogovoreno. Do sutra, vrlo mi je drago."

"Doviđenja", reče Fjodor Konstantinovič. "čekajte", viknu Aleksandra Jakovlevna, "molim vas, ne prekidajte."

Drugo jutro, kad je, s vatom u mozgu, razdražen i nekako polovičan (kao da se druga polovica zbog ranog doba još nije otvorila), stigao na navedenu adresu, ispostavilo se da Tamara Grigorjevna ne samo da nije došla, već je i nazvala da ne može doći. Primio ga je sam Ščogolev (nikog više nije bilo kod kuće), koji se pokazao kao krupan, punačak čovjek od pedesetak godina koji je obrisima podsjećao na šarana, s jednim od onih otvorenih rusluh lica čija je otvorenost gotovo nepristojna.

Bilo je to prilično puno lice ovalna oblika s crnom bradicom ispod same usne. Imao je sjajnu i također nekako nepristojnu frizuru: rijetka crna kosa, ravno zaglađena i s razdjeljkom ne posve na sredini glave, ali ne ni sa strane. Krupne uši, obične muške oči, debeo, žućkast nos i vlažan osmijeh dopunjavali su opći ugodan dojam. "Godunov-- čerdincev," ponovio je, "naravno, naravno, vrlo poznato prezime. Poznao sam... oprostite, da nij e to vaš otac, Oleg Kirilovič? Aha, stric. Gdje on sada živi? U Philadelphiji? Hm, to nije blizu. Vidite gdje završavaju naši! Neobično.

Avi ste u kontaktu s njim? Da, da. No, da ne ostavljam za sutra ono što sam napravio danas, pokazat ću vam odaje."

Desno od predsoblja bio je kratki prolaz koji je odmah skretao pod pravim kutom opet desno i u obliku rudimentarnog hodnika udario u poluotvorena kuhinjska vrata. Na njegovoj lijevoj strani vidjela su se dvoja vrata, od kojih je prva Ščogolev, energično zadahtavši, otvorio. Osvrnula se i zamrla pred nama mala, izdužena soba sa zidovima obojanim u oker, stolom kod prozora, otomanom uz jedan zid i ormarom uz drugi. Fjodoru Konstantinoviču učinila se odbojnom, neprijateljskom, posve neodgovarajućom, smještenom za nekoliko kobnih stupnjeva ukoso (kao što se isprekidanom linijom obilježava pomicanje geometrijskog lika prilikom vrtnje) u odnosu na onaj zamišljeni pravolaitnik unutar čijih bi granica mogao spavati, čitati, razmišljati; no, čaki da se nekim čudom mogao ispraviti život sukladno kutu te ukrivo postavljene kutije, ipak njezino uređenje,

boja, pogled na asfaltirano dvorište, sve je bilo nepodnošljivo, i odmah je odlučio da je neće ni za što unajmiti. "Dakle," vedro reče Ščogolev, "odmah pokraj je kupaonica. Nije baš počišćeno. Sad, ako dopustite..." Snažno se sudario s Fjedorom Konstantinovičem okrenuvši se u uskom prolazu i, s isprikom jeknuvši, uhvatio ga za rame. Vratili su se u predsoblje. "Tu je kćerina soba, tu je naša", rekao je pokazujući dvojica vrata, lijevo i desno. "A ovo je blagovaonica", i otvorivši vrata na drugom kraju nekoliko ih je sekundi, kao da snima sa zadržkom, držao u otvorenom položaju.

Fjodor Konstantinovič prešao je pogledom po stolu, zdjeli s s orasima, kredencu... Kod daljnjeg prozora, gdje su stajali stol od bambusa i visoki naslonjač, slobodno je i prozračno ležala prebačena preko naslona za ruke modrikasta haljina od gaze, vrlo kratka, kakva se tada nosila na balovima, a na stoliću je sjao srebrnkasti cvijet pokraj škarica.

"To je sve," reče Ščogolev oprezno zatvorivši vrata, "vidite, ugodno je, obiteljski, sve je neveliko, ali sve je tu. Ako se budete htjeli hraniti kod nas, molim lijepo, porazgovarat ćemo o tome s mojom gospođom, usput rečeno, ne kuha loše. Za sobu ćemo vam zbog poznanstva uzimati isto koliko i od madame Abramove, nećemo vas gnjaviti, živjet ćete kao bubreg u gnoju", i Ščogolev se zvonko nasmija. "Da, mislim da mi soba odgovara," reče Fjodor Konstantinovič nastojeći ne gledati u nj, "zapravo bih se htio useliti već u srijedu." "Molim lijepo", reče Ščogolev.

Jesi li ikad, čitatelju, osjećao finu tugu rastanka s nevoljenim boravištem? Ne luda se srce kao prilikom oproštaja s dragim nam stvarima. Ovlaženi pogled ne luta uokolo, zadržavajući suzu, kao da bi htio u njoj odnijeti drhtavi odsjaj mjesta koje napuštamo; ali, u najboljem kutu duše osjećamo samilost prema stvarima koje nismo oživili, jedva ih primjećujući, a sad ih napuštamo zauvijek. Taj već mrtvi inventar neće kasnije uskrsnuti u sjećanju; neće krenuti za nama postelja noseći samu sebe; odraz u zrcalu ormara neće ustati iz svoga lijesa; samo će pogled kroz prozor na kratko ostati, poput u križ umetnute izbljedjele fotografije uredno podšišanog gospodina s

uštirkanim ovratnikom koji ne trepće. Rekao bih ti zbogom, ali ti ne bi ni čula moj oproštaj. Ipak, zbogom. Točno dvije godine proživio sam ovdje, o mnogočemu ovdje razmišljao, sjena moje karavane prolazila je ovim tapetama, ljiljani su rasli na sagu iz pepela cigareta, ali sad se putovanje završilo. Bujice knjiga vratile su se u ocean knjižnice. Ne znam hoću li ikad pročitati bilješke i navode već gurnute pod rublje u kovčeg, ali znam da više nikad, nikad neću zaviriti ovamo.

Fjodor Konstantinovič zatvorio je kovčeg sjedeći na njemu, obišao sobu, na koncu pregledao sve ladice, ali ništa nije našao: mrtvaci ne krađu. Po prozorskom je staldu gmizala uvis muha, nestrpljivo je zapinjala, polupadala, poluletjela dolje, kao da je nešto tresse, pa opet počinjala gmizati. Kuća nasuprot, koju je pretprošlog travnja zatekao sa skelama, sad je očigledno opet trebala obnavljanje: kod nogostupa su ležale pripremljene daske. Iznio je stvari, otišao se oprostiti od gazdarice, prvi i posljednji put stisnuo joj je ruku, koja se pokazala suhom, snažnom, hladnom, predao joj ključeve i izašao. Udaljenost od starog do novog prebivališta bila je otprilike ista kao negdje u Rusiji od Puškinove do Gogoljeve ulice.

HGlava treća

Svako jutro nakon osam sati isti ga je zvuk iza tankog zida, na metar od njegove glave, izvlačio iz drijemeža. Bio je to čisti zveket okrugla dna čaše vraćene na staklenu policu, nakon kojega bi se gazdina kći nakašljala. Zatim je slijedilo isprekidano pucketanje valjka, pa puštanje vode, koja bi se zagrcnula, stenjala pa najednom nestala, pa zagonetni unutrašnji cvilež slavine na kadi koji se na koncu pretvara u šum tuša. Zveckao je zasun, pored vrata su se udaljavali koraci. Ususret su im dolazili drugi, mračnoteški, s laganim struganjem: to se Mariana Nikolajevna žurila u kuhinju kako bi kćeri skuhala kavu. čulo se kako šibice isprva ne mogu zapaliti plin koji bi glasno prsnuo; ukroćen, planuo bi i ravnomjerno šištao. Prvi su se koraci vraćali, već na potpeticama; u kuhinji je započinjao brz, ljutito nemiran razgovor. Kao što neki govore s južnjačkim ili moskovskim akcentom, tako su majka i kći obično razgovarale svadljivim tonom. Glasovi su bili slični, oba crnoputa i skladna, ali jedan je bio grublji i

nekako zbijeniji, a drugi slobodniji i čišći. U brujanju majčina glasa bila je molba, čak molba s krivnjom; u kćerinim sve kraćim odgovorima zvučala je zloba. Uz tu nerazgovijetnu jutarnju oluju Fjodor Konstantinovič opet bi mirno usnuo.

U mjestimice prorijeđenom drijemežu razabirao je zvukove čišćenja; zid se najednom rušio na njega: to je pala podna četka i udarila ispred njegovih vrata. Jednom tjedno dolazila je debela vratareva žena s usisivačem, teško dišući, zaudarajući na ldseli znoj, i tada bi započeo pakao, svijet se lddao na komade, pakleno struganje prodiralo je u samu dušu razarajući je i tjeralo Fjodora Konstantinoviča iz postelje, iz sobe, iz kuće. Obično je oko deset Mariana Nikolajevna zauzimala kupaonicu, a nakon nje, hraćući već u hodu, onamo je išao Boris Ivanovič. Vodu je puštao do pet puta; kadom se nije koristio, zadovoljavajući se žuborenjem malog umivaonika. Do pola jedanaest sve bi u kući utihnulo: Mariana Nikolajevna odlazila je u svoju kupovinu za domaćinstvo, Sčogolev obaviti neke svoje sumnjive poslove. Fjodor Konstantinovič tonuo je u blaženi bezdan gdje su se topli ostaci drijemeža miješali s osjećajem sreće, jučerašnje i predstojeće.

Sad je prilično često dan započinjao pjesmom. Ležeći na leđima, s prvom, ukusnom, velikom i dugotrajnom cigaretom između osušenih usana, opet je, nakon gotovo desetogodišnjeg prekida, pisao one stihove posebne vrste koji su darovani uvečer kako bi se odrazili u valu koji ih je iznio.

Uspoređivao je strukturu ovih sa strukturom onih. Riječi onih bile su zaboravljene. Samo su se gdje gdje među izbrisanim slovima još sačuvale rime, jake pomiješane sa slabima: poljupcarupca, lipaškripa, ulicalica. Onog šesnaestog ljeta svoga života prvi se put ozbiljno latio pisanja stihova; prije toga osim entomoloških pjesmuljaka ničeg nije ni bilo. No, određena atmosfera književnog stvaranja bila mu je odavno poznata i na nju se navikao: u kući su svi povremeno pisali - pisala je Tanja, u album s ključem; pisala je majka, dirljivo nepretenciozne pjesme u prozi o ljepoti dragih mjesta; otac i stric Oleg smišljali su pjesmice u nekim prilikama, i te prilike

nisu bile rijetke; teta Ksenija pisala je pjesme samo na francuskom, temperamentne i "zvučne", posve ignorirajući pritom finesse silabičkog stiha; njezini izljevi bili su vrlo popularni u peterburškom društvu, osobito poema "La femme et la panthere", a također i prijevod Apuhtina: Le gros grec d'Odessa, le juif de Varsovie, Le jeune lieutenant, le général âgé, Tous ils cherchaient en elle un peu de folle vie, Et sur son sein revait leur amour passager.

Bio je napokon i jedan "pravi" pjesnik, majčin bratić, knez Volhovskoj, koji je izdao debeo, skup, divnim pismom otisnut na baršunastu papiru, savu talijanskim vitičastim vinjetama, svezak sjetnih pjesama Zore i zvijezde, s fotografijom autora na početku i čudovišnim popisom tiskarskih grešaka na kraju. Pjesme su bile podijeljene na odjeljke: Nokturna, Jesenji motivi, Strune ljubavi. Iznad većine je bio grb epigrafa, a ispod svake točan datum i mjesto zapisivanja: "Sorrento", "Aj Todor" ili "uvlaku". Ničega se ne sjećam iz tih uradaka osim često ponavljane riječi "eksterijer" koja mi je već tada zvučala kao stari pas: "eksterijer".

Moj se otac slabo zanimao za poeziju, Puškin je bio jedina iznimka: poznavao ga je kao što neld poznaju crkvenu službu i u šetnji ga je volio recitirati. Katkad mislim da jeka Proroka još i danas odzvanja u nekom rezonantnom azijskom klancu. Još je citirao, sjećam se, Fetova izvanrednog Leptira i Tjutčevljeve Sjene sinje; ali, ono što se tako sviđalo našoj rodbini, slabašna, lako pamtljiva lirika kraja prošlog stoljeća, koja žudno čeka prenošenje u glazbu, kao izbavljenje od blijede nemoći riječi, uopće ga nije dirala. Najnoviju poeziju pak smatrao je budalaštinom, pa pred njim nisam mnogo raspredao o svom zanimanju za to područje. Kad je jednom prelistao, s već spremnim podsmijehom, knjige pjesnika razbacane na mom stolu i naišao baš na najlošiju najboljeg od njih (tamo gdje se pojavljuje nemogući, nepodnošljivi "džentlmen" i rimuju se kovjor, tepih, i engleski sir transliteriran kao "sjor"), bio sam tako ljut da sam mu brzo tutnuo Severjaninov Gromokipući pehar kako bi se na njemu iskalio. Zapravo mi se činilo da kad bi privremeno zaboravio ono što sam ja zbog gluposti nazivao "klasicizmom" i bez predrasuda se zadubio u ono što sam ja tako volio, shvatio bi novu

čaroliju koja se pojavila u obilježjima ruske poezije, čaroliju koju sam ja osjećao čak i u njezinim najbesmislenijim pojavama. Ali, kad računam što je za mene preživjelo od te nove poezije vidim da je preživjelo vrlo malo, točnije, baš ono što prirodno nastavlja Pušdina, dok je šarena ljuska, ništavna izvještačenost, maske nedarovitosti i štaka talenta - sve ono što je nekoć moja ljubav opraštala ili tumačila na svoj način, a što se mom ocu činilo pravim licem novotarije, "njuškom modernizma", kako se on izražavao - sad je tako zastarjelo, tako zaboravljeno, kako nisu zaboravljene čak ni Karamzinove pjesme; i kad naiđem na tuđoj polici neku zbirku pjesama koja je nekoć živjela kod mene poput brata, onda osjećam u njima samo ono što je tada, ništa ne znajući o njima, osjećao moj otac. Njegova pogreška nije bila u tome što je općenito ocrnjivao svu "modernu poeziju", već u tome što u njoj nije htio otkriti dugu životvornu zraku svog omiljenog pjesnika.

Upoznao sam je u lipnju 1916. godine. Imala je dvadeset tri godine. Njezin muž, naš daljnji rođak, bio je na bojištu. Živjela je u maloj vili u granicama našeg posjeda i često nas je posjećivala. Zbog nje sam umalo zaboravio leptire i posve propustio rusku revoluciju. Zimi 1917. godine otputovala je u Novorosijsk, i tek sam u Berlinu slučajno doznao za njezinu strašnu smrt. Bila je mršava, visoko počešljane kestenjaste kose, vesela pogleda velikih crnih očiju, s rupicama na blijedim obrazima i nježnim usnama koje je mazala rumenom, mirisnom tekućinom iz bočice prislanjajući stakleni čep na usta. U cijelom njezinu držanju bilo je nečega do suza dragog, tada neodredivog, ali što danas vidim kao nekakvu patetičnu bezbrižnost. Bila je ograničena, slabo obrazovana, banalna, to jest, tvoja potpuna suprotnost... ne, ne, uopće ne želim reći da sam je volio više od tebe ili da su sastanci s njom bili sretniji od naših večernjih susreta...ali, sve njezine mane topile su se u takvoj navali ljupkosti, nježnosti, umiljatosti, takva je milina izvirala iz njezine najpovršnije, najneodgovornije riječi, da sam bio spreman i gledati je i slušati vječno, a što bi bilo sad ako bi uskrsnula, ne znam, ne treba pitati gluposti. Uvečer sam je pratio kući. Te će mi šetnje jednom poslužiti. U njezinoj spavaćoj sobi bila je mala slika carske obitelji, i turgenjevski je mirisao sunčac. Vraćao sam se nakon ponoći, budući

da je odgojitelj otputovao u Englesku, i nikad neću zaboraviti onaj osjećaj lakoće, ponosa, ushita i pomamne noćne gladi (osobito sam htio kiselog mlijeka s crnim kruhom) kad sam hodao našim drvoredom, koji je predano i čak laskavo šuštao, prema tamnoj kući (samo je kod majke gorjelo svjetlo) i slušao lavež pasa čuvara. Tada je i počela moja pjesnička bolest.

Događalo se da sjedim za doručkom, ništa ne vidim, usne se miču, i susjedu koji je tražio šećer dodajem svoju čašu ili salvete. Bez obzira na to što sam neiskusno želio što prije prevesti u stihove šum ljubavi koji me ispunio (sjećam se kako je stric Oleg baš tako govorio da, kad bi izdao zbirku, obavezno bi je nazvao Šumovi srca) već sam si tada sagradio, primitivnu i jadnu, radionicu riječi.

Pri odabiru pridjeva već sam znao da oni poput "tainstvennyj" (tajanstven) ili "zadumčivij"

(zamišljen) lako i zgodno ispunjavaju zjapeći prostor od cezure do završne riječi koji žudi za pjevom; da se opet za završnu riječ može uzeti dodatni pridjev, kratak, dvosložan, tako da se dobije, recimo, "tainstvennyj i nežnyj" (tajanstven i nježan), zvučna formula koja je, usput rečeno, prava muka u razmatranju ruske (a i francuske) poezije; znao sam da pogodnih pridjeva amfibrahskog tipa (tj. onih koji se vizualno mogu predočiti kao trosjed s udubljenjem na sredini) ima mnoštvo, i koliko sam profučkao pridjeva kao što su "pečaVnyj" (tužan), "ljubimyj" (voljen), "mjatežnyj"

(buntovan); da trohejskih također ima dosta, a daktilskih kudikamo manje, i svi nekako stoje u profilu; da konačno anapesta i jamba ima malo, i svi su dosadnjikavi i nepodatni, poput "nezemnoj"

(nezemaljski) ili "nemoj" (nijem). Znao sam zatim da u četverostopni stih dolaze s vlastitim orkestrom vrlo dugi, vrlo zgodni pridjevi "očarovateVnye" (čarobni) i "neiz"jasnimye" (neizrecivi), a da kombinacija "tainstvennoj i nezemnoj" (tajanstvene i nezemaljske) pridaje četverostopnom stihu nekakvu svilenost: pogledaš ovako - amfibrah, pogledaš onako jamb. Nešto kasnije monumentalno istraživanje Andreja Bjelog o ritmovima hipnotiziralo me svojim

sustavom zornog označavanja i brojanja polunaglasaka, pa sam sve svoje stare četverostopne pjesme odmah pregledao s tog novog stajališta, strašno me rastužila prevlast ravne linije, s prazninama i pojedinačnim točkama, uz izostanak bilo kakvih trapeza ili pravokutnika; i otada sam, gotovo cijelu godinu, bestidnu, grešnu godinu, nastojao pisati tako da ispadne što složenija i bogatija shema:

Zamišljeno i beznadno Siri miris

I neostvarivo nježno Poluvene vrt, i tako dalje, u tom duhu: jezik je zapinjao, ali čast je bila spašena. Prilikom prikaza ritmičke strukture tog čudovišta dobivalo se nešto poput one klimave kule od kutija za kavu, košara, pladnjeva, vaza, kojom na štapu balansira klaun dok ne stane na zapreku, i tada se sve polako naginje iznad publike koja prodorno vrišti, a prilikom pada se pokazuje da je sve bezopasno nanizano na uzicu.

Usljed, vjerojatno, slabe pokretljivosti kotačića moje mlade lirike, glagoli i druge vrste riječi manje su me zanimali. Ne kao pitanja metra i ritma. Boreći se protiv prirodne sklonosti k jambu, jurio sam za trodijelnim metrom; a zatim sam se zanio odstupanjima od metra. Bilo je to vrijeme kad je autor pjesme Želim biti drskim uveo onaj umjetni četverostopni jamb s izraslinom suvišnog sloga nasred retka (ili, drugačije rečeno, dvostopna oktava sa ženskim završecima osim četvrtog i posljednjeg retka prikazana u obliku katrena) kojim, čini mi se, nikad nije napisana nijedna prava pjesma.

Davao sam tom skakutavom grbavcu da nosi suton ili čamac i čudio se što prvi ne gasne, a drugi ne plovi. Lakše je bilo sa sanjarskim zapinjanjem Blokova ritma, međutim, čim sam se počeo služiti njime, neprimjetno bi mi se ušuljao u stih modri paž, monah ili carevna, kao što je noću antikvaru Stolzu dolazila Bonaparteova sjena po svoj trorogi šešir.

Rime su se uslijed moglova za njima složile kod mene u praktičan sustav pomalo kataloške naravi.

Bile su raspoređene po porodicama, postojala su gnijezda rima, pejzaži rima. "Letučij" (leteći) odmah je skupljao tuči (oblake) nad kručamižgučej (vrletima vrele) pustinje i neminučej (neizbježne) sudbine. Nebosklon (obzor) je usmjeravao muzu prema balkonu i pokazivao joj kljon (klen). Cvety (cvijeće) dozivali su mečty (snove), na ti, usred temnoty (tame). Sveci,pleči, vstreči i reci (svijeće, ramena, susreti i govori) stvarali su opću atmosferu staromodnog bala, Bečkog kongresa i gubernatorova imendana. Glaza (oči) plavile su se u društvu birjuzy,grozy i strekoz (tirdza, oluje i vilinih konjica) - i bolje je bilo ne dirati ih. Derev'ja (stabla) dosadno su stajala u paru s kočev'ja (seobe), dok je u igri gradova Švedska bila zastupljena sa samo dva grada (a Francuska s dvanaest!). Veter (vjetar) je bio samotan, samo je u daljini trčao ružni seter, i služila se njegovim lokativom krimska gora, a genitiv je pozivao geometra. Bilo je i rijetkih primjeraka, s praznim mjestima ostavljenim za druge predstavnike niza, poput ametistovyj (od ametista) kojemu nisam odmah pronašaooperelistyvaj (prelistaj) i potpuno neupotrebljivog mahnitog pristava. Ukratko, bila je to divno označena kolekcija, uvijek pri ruci.

Ne sumnjam da sam čak i onda, u vrijeme one nakaradne i škodljive škole (kojom teško da bih se zanosio da sam bio pravi pjesnik koji nikad ne podliježe iskušenju harmonične proze), ipak poznavao nadahnuće. Nemir koji me obuzimao brzo je na mene bacao ledeni plašt, stezao mi zglobove i vukao me za prste, mjesečarsko lutanje misli koja tko zna kako nalazi između tisuću vrata ona koja vode u vrt, šuman kao daje noć, nadimanje i smanjivanje duše, koja čas dostiže veličinu zvjezdanog neba, čas se smanjuje do kapi žive, nekakvo širenje nekakvih unutarnjih zagrljaja, klasični trepet, mrmljanje, suze - sve je to bilo pravo. No, u taj čas, u žurnom, nevjestom pokušaju da oslobodim taj nemir, hvatao sam se za prve istrošene riječi, za njihov gotovi spoj, tako daje čim bih se latio onoga što sam smatrao stvaralaštvom, onoga što je trebalo biti izražavanje, živa veza između mog božanskog nemira i moga čovječjeg svijeta, sve gasnulo na pogibeljnom propuhu riječi, a ja sam nastavljao vrtjeti epitete, uređivati rimu, ne primjećujući rascjep, poniženje, izdaju - kao što čovjek koji prepričava svoj san (kao i svaki san, beskrajno

slobodan i zamršen, ali koji se gruša kao krv nakon buđenja) zaokružuje, dovodi u red, odijeva ga po modi otrcane stvarnosti, što ne primjećuje ni on ni njegovi

slušatelji, i ako počinje ovako: "Sanjao sam da sjedim u svojoj sobi", jezivo trivijalizira postupke sna, podrazumijevajući da je bila namještena potpuno isto kao njegova soba na javi.

Oproštaj zauvijek: zimskog dana s krupnim snijegom koji pada od jutra, svakako - i okomito, i koso, i čak prema gore. Njezine velike cipele i mali muf. Odnosila je sa sobom sve bez iznimke, između ostalog i onaj park gdje smo se ljeti sastajali. Ostao je samo njegov rimovani opis i torba pod miškom, pohabana torba đaka koji nije otišao u školu. čudno ustručavanje, želja da se kaže nešto važno, šutnja, isprazne, beznačajne riječi. Ljubav, recimo jednostavno, ponavlja prije posljednjeg rastanka glazbenu temu bojažljivosti koja je prethodila prvom priznanju. Karirani dodir njezinih slanih usana kroz veo. Na kolodvoru je bila neugodna, životinjska vreva: bilo je to doba kad se obilato sijalo sjeme cvijeta sreće, sunca, slobode. Sad je narastao. Rusija je naseljena suncokretima. To je najveći i najgluplji cvijet, s najvećom njuškom.

Stihovi: o rastanku, o smrti, o prošlosti. Nemoguće je odrediti (no, čini mi se da se to dogodilo već u inozemstvu) točno vrijeme promjene u odnosu spram pjesništva - kad mi je dojadila radionica, klasifikacija riječi, kolekcija rima. Ali, kako je mučno teško sve to slomiti, razoriti, zaboraviti!

Pogrešne navike čvrsto su se držale, saživljene riječi nisu se htjele razdvojiti. Same po sebi nisu bile ni loše, ni dobre, ali njihovo spajanje po skupinama, zajedničko jamstvo rima, ojačali ritmovi - sve ih je to činilo strašnima, gnusnima, mrtvima. Smatrati se nedarovitim teško da bi bilo bolje nego vjerovati u svoju genijalnost: Fjodor Konstantinovič sumnjao je u prvo i dopuštao drugo, a što je najvažnije, nastojao je ne prepustiti se vražjoj malodušnosti bijelog lista. Ako je bilo stvari koje je htio izreći jednako prirodno i nezadrživo kao što se pluća žele raširiti, znači da su se morale pronaći riječi pogodne za disanje. Jadikovke koje pjesnici često

ponavljaju o tome da, ah, nema riječi, riječi su blijeda trulež, riječi nikako ne mogu izraziti naše tamo nekakve osjećaje (i odmah usput odjekuje šesterostopni jamb) činile su mu se jednako besmislenima kao ozbiljno uvjerenje najstarijeg stanovnika planinskog seoceta da se baš na tu planinu nitko nikad nije popeo niti će se popeti; jednog divnog, hladnog jutra pojavljuje se visoki, lagani Englez - i radosno se vere na vrh.

Prvi osjećaj oslobođenja pokrenuo se u njemu prilikom rada na knjizi Pjesme, izdanoj prije već više od dvije godine. U svijesti mu je ostala kao ugodna vježba. Koječega iz tih pedeset oktava, doduše, sjećao se sa stidom, primjerice, one pjesme o biciklu ili zubaru, ali zato je bilo ponekih živih i točnih: dobro je ispala lopta koja se otkotrljala pa je poslije pronađena, pri čemu je narušavanje rime u posljednjoj strofi (kao da se redak prelio preko ruba) i dandanas pjevalo u njegovim ušima, jednako izražajno i nadahnuto. Knjigu je izdao na svoj račun (prodao je tanku tabakeru, slučajno preostalu od nekadašnjeg bogatstva, s urezanim datumom daleke ljetne noći - o, kako su škripala vrata mokra od rose na njezinoj ogradi!) u pet stotina primjeraka, od kojih je četiristo dvadeset devet i sad ležalo, netaknuto i prašnjavo, u obliku brda ravna vrha, u distributerovu skladištu.

Devetnaest ih je podijelio, jedan je ostavio sebi. Katkad bi se zamislio nad pitanjem tko su zapravo ti ljudi, njih pedeset jedan, koji su kupili njegovu knjigu? Zamišljao je nekakvu prostoriju punu tih ljudi (poput skupa dioničara, "čitatelja Godunova- čerdinceva"), i svi su bili slični jedan drugom, prodornih očiju i s bijelom knjižicom u nježnim rukama. Pouzdano je znao za sudbinu samo jednog primjerka: kupila ga je prije dvije godine Zina Merc.

Ležao je i pušio te polako stvarao stihove, uživajući u utrobnoj toplini postelje, tišini stana, lijenom protjecanju vremena: Mariana Nikolajevna neće se tako skoro vratiti, a ručak neće biti gotov prije jednog sata i četvrt. U ta tri mjeseca posve se udomaćio u sobi, i njezino kretanje u prostoru sad se potpuno podudaralo s kretanjem njegova života. Zvuk čekića, šištanje pumpe, grmljavina

provjeravanog motora, njemačka provala njemačkih glasova, sve ono svakodnevno spajanje zvukova, koji su svako jutro dolazili lijevo od dvorišta, gdje su bile garaže i mehaničarske radionice, davno je postalo uobičajenim i neškodljivim, jedva primjetnim uzorkom u tišini, a ne njezinim narušavanjem. Neveliki stol kod prozora mogao je dotaknuti nožnim prstima, ako protegne nogu ispod vojničkog pokrivača, a rukom ispruženom u stranu mogao je dodirnuti ormar kod lijevog zida (koji bi se, usput rečeno, katkad najednom bez ikakva razloga otvorio s ozbiljnim izrazom ograničenog glumca koji je u krivo vrijeme izašao na pozornicu). Na stolu je stajala fotografija iz Lešina, bočica tinte, svjetiljka s mliječnim staldom, tanjurić s tragovima džema; ležali su časopisi Krasnaja nov', Sovremennye zapiski i Končejevljeva upravo izašla zbirka pjesama Priopćavanje. Na malom sagu ispred kauča ležale su jučerašnje novine i inozemno izdanje Mrtvih duša. Sve to on sad nije vidio, ali sve je bilo tu: neveliko društvo predmeta naviknuto na to da postaje nevidljivim i koje je u tome nalazilo svoju svrhu, koju je moglo postići samo u određenom sastavu. Bio je ispunjen blaženim osjećajem: bila je to pulsirajuća magla koja bi najednom započinjala govoriti ljudskim glasom. Na svijetu nije moglo biti ničeg ljepšeg od tih trenutaka. Voli samo stvari rijetke i prividne, što se šuljaju rubovima sna, što ljute glupane, što ih kmetovi osuđuju; kao domovini, budi mašti vjerna. Došao je naš čas. Psi i bogalji jedini ne spavaju. Noć je ljetna lagana. Automobil koji je prošao zauvijek je odvezao posljednjeg lihvara. Blizu svjetiljke, s primjesom maskarade, na listu se žilice zelene vide. Kod one je kapije iskrivljena sjena Bagdada, a ona zvijezda nad Pulkovom visi. O, zakuni se da...

Iz predsoblja zagrmi telefon. Prema prešutnom sporazumu Fjodor Konstantinovič je bio zadužen za nj kad nije bilo domaćina. A što ako sad ne ustanem? Zvonjava je trajala i trajala, uz kratke preldde radi predaha. Nije želio umrijeti; preostalo ga je ubiti. Ne izdržavši, uz proklinjanje, Fjodor Konstantinovič kao duh odleti u predsoblje. Rusid je glas razdraženo upitao koga je dobio. Fjodor Konstantinovič odmah ga prepozna: bio je to nepoznati pretplatnik, hirom slučaja, sunarodnjak, koji je još jučer dobio krivi broj, a danas su ga opet, zbog sličnosti broja, krivo spojili. "Odlazite, za ime Božje", reče

Fjodor Konstantinovič i s gadljivom žurbom objesi slušalicu. Na čas je svratio u kupaonicu, popio u kuhinji šalicu hladnog mlijeka i jurnuo natrag u postelju. Kako da te zovem? Ti si polumnemozina, polusvjetlucanje u imenu tvojem, i čudno mi je u sumraku Berlina s poluprikazom lutati udvoje. Ali, evo ldupe pod lipom osvijetljenom...Oživljavaš u grčevima suza: vidim taj pogled životom zapanjen i blijedi sjaj kose. Imam usporedbu u vidu, za usne tvoje, kada ljubiš: planinski snijeg koji svjetluca u Tibetu, vreli izvor i u inju cvijeće. Našu noćnu, jadnu imovinu, ogradu, svjetiljku, glatki asfalt, staviti ćemo na asa mašte da cijeli svijet od noći povratimo! Nisu oblaci, već gorski ogranci; vatra u šumi, a ne svjetiljka na prozoru... O, zakuni se da ćeš do kraja puta samo mašti biti vjerna...

U podne se začu ključnuvši ključ, i tipično tresnu brava: s tržnice je kući Mariana stigla Nikolavna; koraka teška uz mučni sušanj ogrtača odnese pored vrata u kuhinju vrećicu punu artikala. Muzo ruske proze, oprost se zasvagda s kupusnim heksametrom autoraMosfei/e. Postalo je nekako neudobno. Od jutarnje prostranosti vremena nije ostalo ništa. Postelja se pretvorila u parodiju postelje. U zvucima pripremanja ručka u kuhinji čuo se neugodan prijekor, a perspektiva umivanja i brijanja činila se jednako bliskom i nemogućom kao perspektiva u majstora ranog srednjovjekovlja.

No, i s tim ćeš se jednom morati oprostiti.

Dvanaest i četvrt, dvanaest i dvadeset, pola jedan... Dopustio si je još jednu, posljednju cigaretu u ustrajnoj, premda već dodijaloj toplini postelje. Anahronizam jastuka postajao je sve očitiji. Ne popušivši do kraja, ustao je i odmah prešao iz svijeta mnogih zanimljivih dimenzija u svijet tijesan i zahtjevan, s drugačijim pritiskom, od kojega mu se trenutačno umorilo tijelo i zaboljela ga glava; u svijet hladne vode, tople danas nije bilo.

Pjesnički mamurluk, potištenost, tužna životinja... jučer je zaboravio isprati briaći pribor, nakupila se kamena pjena, žilet je zahrđao, a drugoga nema. Iz zrcala je gledao blijedi autoportret s blijedim očima svih autoportreta. Na bradi sa strane, na nježnom, osjetljivom

mjestu, usred preko noći izraslih dlačica (koliko ću još metara u životu obrijati?) pojavio se žutoglavi prištić, koji je smjesta postao središtem cijelog Fjodora Konstantinoviča, zbornim mjestom gdje su se skupili svi neugodni osjećaji koji su živjeli u raznim dijelovima njegova bića. Istisnuo ga je, iako je znao da će kasnije trostruko nabujati. Kako je sve to užasno. Kroz hladnu pjenu od sapunice probijalo se malo crveno oko: L'oeil regardait Cain. Međutim, žilet nije zahvaćao dlake, i osjećaj čekinja dok je provjeravao prstom budio je paldenu beznadnost. Pokraj Adamove jabučice pojavile su se krvave kapljice, a dlačice su i dalje bile tu. Stepa očaja. Pored svega, bilo je pomalo mračno, a ako se upali svjetlo, ničim ne bi pomoglo žutilo električne rasvjete nalik na smilje. Nekako se obrijavši, gadljivo je ušao u kadu, zastenjao pod ledenim pritiskom tuša, a zatim je uzeo krivi ručnik pa s tugom pomislio kako će cijeli dan mirisati na Marianu Nikolajevnu. Lice mu je gorjelo odvratno neugodno, s jednim posebno užarenim mjestom na bradi sa strane. Iznenada se snažno tržnu kvaka navratima (vratio se Ščogolev). Fjodor Konstantinovič pričekava da se koraci udalje pa odjuri u svoju sobu.

Ubrzo je već bio u blagovaonici. Mariana Nikolajevna sipala je juhu. Poljubio joj je hrapavu ruku.

Njezina kći, koja je upravo stigla s posla, došla je do stola sporim koracima, iscrpljena i nekako ošamućena uredom; sjela je graciozno lijeno - cigareta između dugih prstiju, puder na trepavicama, tirdzni svileni džemper, svijetla podšišana kosa začušljana sa sljepoočnica, mrzovolja, šutnja, pepeo. Ščogolev gucnu votku, ugura salvetu u ovratnik i stade srkati, prijazno i oprezno pogledajući pastorku. Ona polako promiješa u boršču bijeli upitnik od kajmaka, ali zatim, slegnuvši ramenima, odmaknu tanjur. Mariana Nikolajevna, koja ju je namršteno pratila, baci salvetu na stol i izađe iz blagovaonice. "Jedi, Aida", reče Boris Ivanovič napučivši mokre usne. Ništa ne odvrativši, kao da ga nema - samo su joj zadrhtale uske nosnice - okrenula se na stolici, lako i prirodno izvila dugo tijelo, uzela s kredenca otraga pepeljaru, stavila je pokraj tanjura, otresla pepeo. Mariana Nikolajevna s mračno uvrijeđenim izrazom na punačkom, grubo

namazanom licu vratila se iz kuhinje. Kći položi lijevi lakat na stol i, lagano se opirući o nj, polako se lati juhe. "Pa, Fjodore Konstantinoviču", započe Ščogolev utolivši prvu glad, "čini se da se bliži rasplet!"

Potpuni prekid s Engleskom, Hin-čuk je dobio po nosu...To već miriše na nešto ozbiljno, znate. Sjećate li se, još sam nedavno govorio da je Koverdin pucanj prvi signal! Rat! Treba biti vrlo, vrlo naivnim da bi se poricala njegova neizbježnost. Prosudite sami, na istoku Japan ne može dopustiti..."

I Ščogolev počeo raspravljati o politici. Kao mnogi neplaćeni brbljavci mislio je da se od izvještaja plaćenih brbljavaca pročitanih u novinama može složiti skladna shema prema kojoj logičan i trezven um (njegov um, u ovom slučaju) bez napora može objasniti i predvidjeti mnoge svjetske događaje. Imena zemalja i njihovih glavnih predstavnika kao da su se kod njega pretvarala u cedulje naviše ili manje punim, ali u biti jednakim posudama, čiji je sadržaj prelijevao ovako i onako.

Francuska se toga i toga bojala i zato nikad ne bi dopustila. Engleska je tražila to i to. Ovaj je političar žudio za zbližavanjem, a onaj za tim da poveća svoj ugled. Netko je namjeravao i netko je nečemu težio. Ukratko, svijet koji je stvorio ispao je kao skup ograničenih, neduhovitih, bezličnih, od stvarnosti dalekih svadljivaca, i što je više nalazio u njihovim međudjelovanjima pameti, lukavstva, dalekovidnosti, to je taj svijet postajao glupljim, banalnijim i vulgarnijim. Znalo je biti posve strašno kad bi nabasao na drugog takvog ljubitelja političkih prognoza. Primjerice, na pukovnika Kasatkina, koji je ponekad dolazio na ručak, i tada se Ščogovljeva Engleska nije sukobljavala s nekom drugom Ščogovljevom državom, nego s Kasatkinovom Engleskom, jednako nepostojećom, tako da su se u nekom smislu međunarodni ratovi pretvarali u međusobne, iako su zaraćene strane bile na različitim razinama koje nikako nisu mogle stupiti u dodir. Dok ga je sada slušao Fjodor Konstantinovič se čudio rodbinskoj sličnosti između zemalja koje je navodio Ščogolev i različitih dijelova tijela samog Ščogoleva: tako je "Francuska"

odgovarala njegovim upozoravajuće podignutim obrvama; nekakva "granična područja" dlakama u nosu, nekakav "poljski koridor" išao je kroz jednjak; u "Danzigu" je bilo škljocanje zubima. A sjedio je Ščogolev na Rusiji.

Govorio je do kraja ručka (gulaš, Mselj) pa, čačkajući slomljenom šibicom zube, otišao odrijemati. Mariana Nikolajevna, prije nego što učini isto, primila se pranja suda. Kći, ne prozborivši na kraju ni riječi, vratila se na posao.

Tek što je Fjodor Konstantinovič uspio maknuti posteljinu s ležaja, stigao mu je učenik, debeli, blijedi momak s rožnatim naočalama i nalivperom u džepu na prsima. Pohađajući berlinsku gimnaziju, jadnik je tako usvojio lokalne navade da je i u engleskom jeziku činio iste neiskorjenjive pogreške koje bi činio kugloglavi Nijemac. Primjerice, nije bilo te sile koja bi ga primorala da prestane upotrebljavati past continuous umjesto past simplea, što je pridavalo svakoj njegovoj jučerašnjoj slučajnoj aktivnosti nekakvu idiotsku trajnost. Jednako je uporno baratao engleskim also kao njemačkim also i, svladavajući trnovit završetak riječi clothes, obavezno je dodavao suvišni piskavi slog, kao kad bi se čovjek poldiznuo nakon što je prešao prepreku. Ktome se izražavao prilično slobodno i pomoć instruktora zatražio je samo zato što je na završnom ispitu htio dobiti najvišu ocjenu. Bio je samozadovoljan, promišljen, tup i njemački neuk, tj. odnosio se skeptički prema svemu što nije znao. čvrsto smatrajući daje smiješna strana stvari odavno obrađena tamo gdje je i trebala biti, na zadnjoj stranici berlinskog ilustriranog tjednika, nikad se nije smijao, možda samo milostivo mumljao. Jedino što ga je još moglo malčice razveseliti jest priča o kakvoj domišljatoj novčanoj operaciji. Sva životna filozofija svela se u njega na najjednostavniju tezu: siromah je nesretan, bogataš je sretan. Ta se potvrđena sreća oblikovala, uz pratnju prvoldasne plesne glazbe, od raznih luksuznih tehničldh predmeta. Na sat je uvijek nastojao doći nekoliko minuta ranije i trudio se otići isto toliko kasnije.

Žureći se na sljedeću torturu Fjodor Konstantinovič izašao je zajedno s njim, i ovaj je, prateći ga do ugla, pokušao beskorisno dovršiti

nekoliko engleskih izraza, ali Fjodor Konstantinovič suho se veseleći prijede na rusld. Rastali su se na raskrižju. Bilo je to vjetrovito i neuredno raskrižje, ne posve doraslo do ranga trga, iako je tu bila i crkva, i park, i ljekarna na uglu, i nužnik među tujama, čak i trokutasti otok s laoskom kod kojega su se mlijekom sladili tramvajski kondukteri. Mnoštvo ulica koje se razilaze na sve strane, iskaču iza ugla i zaobilaze spomenuta mjesta za molitvu i osvježenje, pretvaralo je raskrižje u jednu od onih shematiziranih slika na kojima su, kao pouka vozačima početnicima, prikazani svi gradslđ elementi, sve mogućnosti njihova sudara. Desno su se vidjela vrata remize, s trima prekrasnim brezama koje su se nježno izdvajale na njegovoj cementnoj pozadini, i kad, recimo, neki rastreseni tramvajski vozač ne bi stao kod kioska tri metra od propisane stanice (pri čemu bi sigurno neka žena s vrećicama usplahireno pokušavala sići, i svi bi je zadržavali) da šiljkom željezne motke pomakne skretnicu (takva se rastresenost nikad nije viđala), vagon bi svečano skrenuo pod staldeni svod gdje je noćio i popravljao se. Crkva koja se uzdizala slijeva bila je nisko okružena bršljanom, a iznad travnatog pojasa oko nje bilo je nekoliko tamnih grmova rododendrona sa svijetloljubičastim cvjetovima, i noću se ondje mogao vidjeti neld tajanstveni čovjek s tajanstvenom svjetiljkom kako traži gliste na tlu. Za svoje ptice? Za pecanje? Nasuprot crkve, preko ulice, zelenjela se pod sjajem vodenog mlaza koji je plesao na mjestu s prividom duge u rosnim zagrljajima izdužena livada parka, s mladim stablima sa svake strane (među njima srebrnasta jela) i stazom u obliku grčkog slova pi, u čijem je najsjenovitijem kutu bio pješčanik za djecu; mi taj bogati pijesak dodirujemo samo onda kad pokapamo poznanike. Iza parka je bio zapušteni nogometni teren, duž kojega je Fjodor Konstantinovič i krenuo prema Kurfurstendammu. Zelenilo lipa, crnoća asfalta, debele gume prislone na ogradu vrta kod prodavaonice automobilskog pribora, snaša na reldami blistava osmijeha koja pokazuje kocku margarina, siva pročelja kuća koja stare s približavanjem aveniji, sve je to po stoti put promaknulo pored njega. Kao i uvijek, nekoliko koraka prije Kurfurstendamma vidio je kako je sprijeda, kroz prolaz, projurio njegov autobus: stanica je bila odmah iza ugla, ali Fjodor Konstantinovič nije uspio dotrčati pa je morao čekati sljedeći. Iznad ulaza lđna bilo je iz kartona

izrezano crno čudovište na izvrnutim nogama s mrljom brkova na bijelom licu pod polucilindrom i svijenim štapom u odmaknutoj ruci. U pletenim naslonjačima na terasi susjedne kavane, jednako se izvalivši i jednako ispreplevši ispred sebe prste, sjedilo je društvo poslovnih ljudi, međusobno vrlo sličnih po njuškama i kravatama, ali vjerojatno različitih platežnih sposobnosti; a istodobno je neveliki automobil veoma oštećena boka, razbijenih stakala i s krvavim rupčićem na papučici stajao ispred nogostupa, i u njega je još uvijek zurilo petšest danguba. Sve je bilo šareno od sunca; na zelenoj ldupi, leđima okrenut prema ulici, grijao se slabunjavi starac obojane brade u gamašama od pikea, a nasuprot njega, preko kolnika, vremešna, rumena sirota nogu odrezanih do zdjelice, prslonjena poput biste uz podnožje zida, prodavala je paradoksalne vezice. Između kuća se vidjela neizgrađena parcela, i tamo je nešto skromno i tajnovito cvalo, a stražnji, zbijeni, poput skrih ca crni zidovi nekih drugih okrenutih kuća u dubini su imali čudne, privlačne i nekako ni o čemu ovisne šare, podsjećajući na kanale na Marsu ili na nešto vrlo daleko i napola zaboravljeno, poput slučajnog izraza iz neke davne bajke ili starih dekoracija za neke nepoznate drame.

Sa zavojitih stuba autobusa koji je stigao sišao je par čarobnih svilenih nogu: znamo da je to otrcano naporima tisuća muškaraca koji pišu, ali ipak su sišle, te noge, i prevarile: lice je bilo odurno.

Fjodor Konstantinovič se uspeo, kondukter je zadržavši se na sjedalu na krovu odozgo lupio po željeznom boku, dajući do znanja vozaču da može krenuti dalje. Po tom boku, po reklami za zubnu pastu na njemu, zašuštali su meld vrhovi javorovih grana, i bilo bi ugodno gledati s visine perspektivom oplemenjenu ulicu koja promiče da nema svakidašnje hladnjikave misli: evo nje, posebne, rijetke, još neopisane i neimenovane varijante čovjeka, bavi se Bog zna čime, juri sa sata na sat, trati mladost na dosadan i isprazan posao, na nedolično predavanje tuđih jezika - a ima svoj, od kojega može napraviti bilo što: i mušicu, i mamuta, i tisuću raznih oblaka. Trebao bi predavati ono najtajnovitije i najotmjjenije što bi, jedini od deset tisuća, sto tisuća, možda čak milijun ljudi, mogao predavati: primjerice, razmišljanje navije razina: gledaš čovjeka i vidiš ga tako

kristalno jasno kao da si ga sam upravo napuhao, a ujedno, nimalo ne narušavajući jasnoću, opažaš sporednu sitnicu - kako je sjena telefonske slušalice slična golemom, malo zgnječenom mravu; i (sve to istodobno) podmeće se treća misao - sjećanje na neku sunčanu večer na ruskoj međustanici, to jest na nešto što nema nikakve razumne veze s razgovorom koji vodiš, oblijećući izvana svaku svoju riječ, a iznutra svaku sugovornikovu. Ili: prodorno sažaljenje - prema limenci u pustari, prema u blato ugaženoj karti s kutije cigareta iz serije "Narodne nošnje", prema slučajnoj jednoj riječi koju ponavlja dobar, slab čovjek pun ljubavi kojemu su bezrazložno natrljali nos, prema svem smeću života koje putem trenutačne alkemičarske destilacije, "kraljevskog" pokusa, postaje nešto dragocjeno i vječno. Ili još: neprestani osjećaj da su naši dani ovdje samo sitan novac, novčići koji zveckaju u tami, a da negdje postoji kapital od kojega treba znati dobivati kamate u obliku snova, suza radosnica, dalekih gora.

Svemu tomu i još mnogočemu drugomu (počinjući od vrlo rijetkog i mučnog, takozvanog osjećaja zvjezdanog neba, spomenutog, čini se, u samo jednom znanstvenom djelu, Parkerovim Putovanjima duha, i završavajući profesionalnim finesama na području umjetničke književnosti) mogao je poučavati, i to dobro poučavati, zainteresirane, ali zainteresiranih nije bilo, i nije ih moglo biti, a šteta, uzimao bi za sat stotinjak maraka, koliko uzimaju pojedini profesori glazbe. I istodobno mu je bilo zabavno opovrgavati sebe: sve su to sitnice, sjene sitnica, uobraženo sanjarenje. Ja sam naprosto mladi siromašni Rus koji rasprodaje višak gospodskog obrazovanja a u slobodno vrijeme piše pjesme, to je sva moja mala besmrtnost. Ali, čak ni tom preljevu mnogostrane misli, igri misli sa samom sobom, nije imao koga poučavati.

Putovao je - i evo, doputovao - k u svakom smislu osamljenoj mladoj ženi, vrlo lijepoj, bez obzira na pjegice, uvijek u crnoj haljini, obnažena vrata, i s usnama poput pečatnog voska na pismu u kojem ništa nije napisano. Neprekidno je gledala Fjodora Konstantinoviča sa zamišljenom znatiželjom, ne samo bez interesa za odlični Stevensonov roman koji je s njom čitao već tri mjeseca (a prije toga

su istim tempom čitali Kiplinga), nego ni ne razumijući nijednu rečenicu i zapisujući riječi kao što zapisuješ adresu čovjeka znajući da ga nikad nećeš posjetiti. čak i sad, ili točnije, upravo sad, i s većim uzbuđenjem nego prije, Fjodor Konstantinovič, koji je bio zaljubljen u drugu, ni s kim usporedivu ni po dražesti ni po pameti, pomišljao je na to što bi bilo kad bi stavio dlan na evo ovu, pomalo drhtavu, malu ruku s oštrim noktima koja leži tako zamamno blizu, i zato što je znao što bi tada bilo srce mu je iznenada počelo tući, i najednom su mu se osušile usne; međutim, odmah ga je nehotice otrežnjavala njezina intonacija, kratki smijeh, strujanje onog parfema kojim su se mirisale baš one žene kojima se sviđao, iako je njemu bio nepodnošljiv taj mutni, slatkastomrki miris. Bila je to ništavna, prepredena žena uvele duše; ali i danas, kad se završio sat, pa kad je izašao van, obuzela ga je nejasna ljutnja: zamislio je kudikamo bolje nego maloprije kod nje kako bi sigurno podatno i veselo na sve našlo odgovor njezino neveliko, jedro tijelo, i s bolećivom je živošću ugledao u zamišljenom zrcalu svoju ruku na njezinim leđima i unatrag zabačenu ravnu, riđastu kosu, a zatim je zrcalo znakovito opustjelo, i on je osjetio ono najbanalnije na svijetu: ubod propuštene prilike.

Ne, nije bilo tako, ništa nije propustio. Jedina čar tih iluzornih zagrljaja bila je u njihovoj lakoj zamislivosti. U posljednjih deset godina samotne i suzdržane mladosti, živeći na stijeni gdje je uvijek bilo malo snijega i odalde je bilo daleko silaziti u pivarski gradić pod gorom, navikao se na misao da se između varke usputne ljubavi i slasti njezina iskušenja nalazi praznina, životni slom, odsutnost bilo kakvih stvarnih poteza s njegove strane, tako da je povremeno, kad bi se zagledao u prolaznicu, proživljavao i potresnu mogućnost sreće i gađenje prema njezinoj neizbježnoj nesavršenosti - zamišljajući u jednom trenutku sliku ljubavne veze, ali skraćujući njezin triptih za srednji dio. Znao je stoga da se ni u danom slučaju čitanje Stevensona nikad neće prekinuti danteovskom stankom, znao je da ako dođe do takva prelda, ne bi osjećao ništa osim ubojite hladnoće, da su zahtjevi mašte neispunjivi, i da tuposti pogleda, oproštenoj zbog divnih, vlažnih očiju, neminovno odgovara dotad skrivena mana - tup izraz grudi, koji se ne može oprostiti. A katkad je

zavidio jednostavnoj ljubavnoj svakodnevnici drugih muškaraca i tome kako oni zacijelo zvižde dok se izuvaju.

Prešavši Trg Wittenberg gdje su kao na filmu u boji drhtale na vjetru ruže oko antičkog stubišta koje vodi u stanicu podzemne željeznice, zaputio se u rusku knjižaru: između satova je imao pukotinu slobodnog vremena. Kao i uvijek kad bi dospio u tu ulicu (koja počinje pod okriljem goleme robne kuće koja prodaje sve oblike mjesnog neukusa a završava, poslije nekoliko raskrižja, u malograđanskoj tišini, sa sjenom topole na asfaltu koji su djeca išarala kredom) sreo je postarijeg, bolesno ogorčenog peterburškog književnika koji ljeti nosi kaput kako bi prikrio bijedno odijelo, strašno mršavog, smeđih izbuljenih očiju, s odvratnim borama oko majmunskih usta i jednom dugačkom svijenom dlakom koja raste iz krupne crne pore na široku nosu - pojedinost koja je više privlačila pozornost Fjodora Konstantinoviča nego razgovor tog pametnog smutljivca koji prilikom susreta odmah započinje nešto poput alegorije, apstraktnu i dugu anegdotu iz prošlosti koja se pokaže tek kao predgovor zabavnom ogovaranju zajedničkog poznanika. Jedva se Fjodor Konstantinovič razvezao s njim kad opazi dva druga književnika, dobrodušno mrkog Moskovljanina koji je držanjem i vanjštinom pomalo podsjećao na Napoleona iz otočnog razdoblja i satiričkog pjesnika iz Gazete, slabunjava, bezazleno duhovita čovjeka tiha, promukla glasa. Na njih dvojicu, kao i onoga prije njih, neizbježno se nailazilo u toj četvrti, koja im je služila za polagane šetnje bogate susretima, tako da se činilo daje tu, u toj njemačkoj ulici, lutao privid ruskog bulevara, ili čak obrnuto: ulica u Rusiji, nekoliko građana koji se osvježavaju i blijede sjene bezbrojnih tuđinaca koje promiču između njih kao uobičajeno i jedva primjetno priviđenje. Popričali su o piscu kojega su upravo sreli, i Fjodor Konstantinovič krenuo je dalje. Nakon nekoliko minuta primijetio je Končejeva kako u laganom hodu čita podlistak pariške Gazete s divnim, anđeoskim osmijehom na okruglom licu. Iz ruske prodavaonice delikatesa izašao je inženjer Kern, a u poprečnoj ulici (kao okupljanje ljudi u snu ili u posljednjoj glavi Dima) promaknula je Mariana Nikolajevna s nekom drugom damom, brkatom i vrlo gojaznom, koja je, čini se, bila Abramova.

Odmah zatim ulicu je presjekao Aleksandar Jakovlevič - ne, greška, gospodin koji mu čak i nije baš sličan.

Fjodor Konstantinovič dokopao se knjižare. U izlogu se vidjelo, među cikcak linijama, zupcima i brojkama sovjetskih korica (bilo je to vrijeme kad su ondje bili u modi naslovi Ljubav treća, Šesto čulo, Sedamnaesta točka), nekoliko emigrantskih noviteta: novi, opsežni roman generala Kačurina Crvena kneginja, Končejevljevo Priopćavanje, bijele, čiste knjige dvojice uvaženih beletrista, knjiga poezije za recitiranje izdana u Rigi, sićušna knjižica veličine dlana mlade pjesnikinje, priručnik Sto treba znati vozač i posljednje djelo doktora Utina Osnove sretnoga braka. Bilo je i nekoliko starih peterburških gravura, jedna sa zrcalnim prikazom, zbog čega je rostralni stup bio na pogrešnoj strani u odnosu na susjedne zgrade.

U knjižari nije bilo gazde: otišao je zubaru, i mijenjala ga je prilično slučajna djevojka koja je čitala u uglu u neudobnoj pozi Kellermanov Tunel. Fjodor Konstantinovič prišao je stoliću gdje je bila izložena emigrantska periodika. Otvorio je književni broj pariške Gazete i uz jezu iznenadnog uzbuđenja ugledao veliki feljton Christophera Mortusa posvećen Priopćavanju. "A možda ga kudi?" stigao je pomisliti s bezumnom nadom, a zapravo je već čuo u ušima umjesto melodije poruge poletnu huku zaglušujućih pohvala. Žudno je počeo čitati. "Ne sjećam se tko, čini mi se, Rozanov, kaže negdje", počinjao je prikradajući se Mortus; i navevši isprva taj sumnjivi citat pa neku misao koju je izrazio netko u pariškoj kavani poslije nečijeg predavanja stao je sužavati te lažne krugove oko Končejevljeva Priopćavanja, pri čemu se ni do kraja nije dotaknuo središta, već mu je samo ponekad upućivao hipnotičku gestu iz unutarnjeg kruga - pa opet kružio. Dobivalo se nešto poput onih crnih spirala na kartonskim krugovima koji se, u bezumnom nastojanju da se pretvore u metu, beskonačno vrte u izlozima berlinskih sladoledara.

Bio je to otrovnoomalovažavajući "prijekor", u biti bez ijedne zamjerke, bez ijednog primjera, i nisu toliko riječi koliko sav kritičarev stil pretvarale u bijednu i sumnjivu utvaru knjigu koju Mortus ustvari nije mogao pročitati bez užitka, i zato je izbjegavao navode kako si

ne bi naškodilo neskladom između onoga što je pisao i onoga o čemu je pisao; cijeli se feljton činio kao seansom prizivanja duha koja je unaprijed proglašena ako ne šarlatanstvom, onda obmanom osjetila. "Ove pjesme", završavao je Mortus, "pobuđuju u čitatelju neku neodređenu i nesavladivu odbojnost. Poklonicima Končejevljeva talenta vjerojatno će se činiti divnima.

Nećemo raspravljati, možda je doista tako. Ali, u naše teško, na nov način presudno doba, kad je i zrak prožet suptilnom moralnom zebnjom, a nepogrešivo obilježje "izvornosti" suvremenog pjesnikajestupravo osjećanje iste, apstraktnoblagozvučnepjesmice o polusnovitim vizijama ne mogu nikoga zavesti. I doista s njih prelaziš s nekim radosnim olakšanjem na bilo koji ljudski dokument, na ono što 'iščitivaš' kod pojedinih sovjetskih pisaca, makar i nenadarenih, na prostodušnu i bolnu ispovijed, na privatno pismo koje je diktirao očaj i nemir."

Isprva je Fjodor Konstantinovič osjetio snažno, gotovo fizičko zadovoljstvo od tog članka, ali odmah se rasplinulo, a zamijenio ga je čudan osjećaj kao da je sudjelovao u nečem himbenom i ružnom. Sjetio se nedavnog Končejevljeva osmijeha - nad ovim recima, dakako - i pomislio da bi se taj osmijeh mogao odnositi i na njega, Godunova- Cerdinceva, koji je iz zavisti s kritičarem sklopio savez. Odmah se sjetio i daje sam Končejevu svojim kritičarskim prikazima više nego jednom, svisoka i u biti jednako nesavjesno, očešao Mortusa (koji je, usput rečeno, u privatnom životu bio žena srednjih godina, majka obitelji, koja je u mladosti objavljivala u Apollonu odlične pjesme a sad skromno živjela na dva koraka od groba Baškirceve i bolovala od neizlječive bolesti očiju, što je svakom Mortusovu retku pridavalo neku tragičnu vrijednost). I kad je Fjodor Konstantinovič osjetio beskrajno laskavo neprijateljstvo tog članka, bilo mu je krivo što o njemu nitko tako ne piše.

Još je prolistao ilustrirani tjednik koji izlazi u Varšavi i našao recenziju na istu temu, ali posve drugačije vrste. Bila je to komična kritika. Tamošnji Valentin Linjov, koji iz broja u broj maglovito, raspojasano i ne posve pismeno daje oduška svojim književnim

dojmovima, bio je slavan po tome što ne samo da nije mogao shvatiti knjigu o kojoj je pisao, nego je očito nikad nije čitao do kraja. Smiono se služeci autorom kao odskočnom daskom, zanoseći se vlastitim prepričavanjem, izvlačeći pojedine fraze kako bi potvrdio pogrešne zaključke, slabo shvaćajući početne stranice, a na sljedećima se energično krećući lažnim tragom, dokopao bi se pretposljednog poglavlja u blaženom stanju putnika koji još ne zna (a u njegovu slučaju neće ni saznati) da je sjeo na larvi vlak. Obavezno bi, slijepo listajući dugačak roman ili kratku pripovijest (opseg nije igrao ulogu), nametnuo knjizi vlastiti svršetak, obično baš suprotan autorovoj nakani. Drugim riječima, da mu je, recimo, Gogolj suvremenik, i da Linjov o njemu piše, onda bi on čvrsto ostao pri nevinom uvjerenju da je Hlestakov zaista revizor.

Kad je pak kao sad pisao o poeziji, onda se prostodušno služio postupkom takozvanih međucitatnih mostova. Njegova prosudba Koncejevljeve knjige svodila se na to da je umjesto autora odgovarao na nekakvu samorazumljivu albumsku anketu (Vaš omiljeni cvijet? Omiljeni junak? Koju vrlinu najviše cijenite?): "Pjesnik", pisao je o Končejevu Linjov, "voli (slijedio je niz citata iskrivljenih nasilnim kombiniranjem i akuzativima). Plaši ga (opet odsječci stihova). Nalazi utjehu u (ista igra); no, s druge strane (tri četvrtine stiha pretvorenih pomoću navodnika u banalnu tvrdnju); katkad mu se čini da", i tu je Linjov nehotice iščeprkao nešto više ili manje cjelovito: Grožđe je zrilo, kipovi u alejama se plavjeli. Nebesa se opirala na snježna ramena domovine - i to je bilo kao daje zvuk violine najednom zaglušio blebetanje patrijarhalnog kretena.

Na drugom stolu, malo dalje, bila su izložena sovjetska izdanja, i čovjek se mogao nagnuti nad baruštinom moskovskih novina, nad paklom dosade, i čak pokušati razumjeti kratice, mučno zbijene inicijale, poput stoke koja se kroz cijelu Rusiju vozi na klanje, koji podsjećaju na jezik teretnih vagona (tutnjava odbojnika, zveket, grbavi podmazivač sa svjetiljkom, duboka tuga zabačenih stanica, drhtanje ruskih tračnica, vlakovi na beskrajno dugim relacijama). Između listova Zvezda i Krasnyj Ogonek (crveni plamičak koji drhti u željezničkom dimu) ležao je broj šahovskog časopisa 8x8; Fjodor

Konstantinovič prelistao ga je radujući se ljudskom jeziku šahovskih dijagrama i opazio članak s portretom starca rijetke brade koji ispod oka gleda kroz naočale; članak je nosio naslov čerliševskišah. Pomislio je kako bi to moglo zabaviti Aleksandra Jakovleviča pa je, dijelom zbog tog razloga, dijelom zato što je općenito volio šahovske probleme, uzeo časopis; odvojivši se od Kellermana djevojka "nije znala reći" koliko stoji, ali znajući daje Fjodor Konstantinovič ionako dužan u knjižari ravnodušno ga je pustila. Otišao je s ugodnom slutnjom da će se kod kuće rasonoditi. Nije se samo izvrsno razumio u šahovske probleme, već je i u najvećoj mjeri bio obdaren sposobnošću da ih sastavlja, pa je u tome nalazio i odmor od književnog rada i tajanstvene lekcije. Kao književniku te mu vježbe nisu bile beskorisne.

Sastavljač šahovskih problema ne mora obavezno dobro igrati. Fjodor Konstantinovič igrao je posve osrednje i nerado. Zamarala ga je i ljutila disharmonija između nepodnošljivosti njegove šahovske misli u procesu borbe i one usklične blistavosti za kojom je težila. Za njega se sastavljanje problema razlikovalo od igre otprilike kao što se provjereni sonet razlikuje od polemike publicista.

Započelo bi kad bi daleko od ploče (kao na drugom polju daleko od papira) i s tijelom u vodoravnom položaju na sofi (tj., kad tijelo postaje daleka modra linija, obzor samoga sebe) najednom, zbog unutarnjeg poticaja koji se ne razlikuje od pjesničkog nadahnuća, zamislio čudnovat način ostvarenja ove ili one istančane problemske ideje (recimo, kombinacije dviju tema, indijske i bristolke, ili posve nove ideje). Neko bi se vrijeme zatvorenih očiju naslađivao apstraktnom čistoćom samo u mislima ostvarene zamisli; zatim bi munjevito otvorio ploču od safijana i kutiju s teškim figurama, postavio ih ugrubo, na brzinu, i odmah bi se ispostavilo da ideja tako čisto ostvarena u glavi, tu, na ploči, zahtijeva - kako bi se očistila od debele, izrezbarene ljuske - neizmjeran trud, krajnje naprezanje misli, beskrajna iskušenja i brige, a najvažnije, onu neprekidnu prisebnost kojom se, u šahovskom smislu, stvara istina. Razmatrajući varijante, ovako i onako isključujući nezgrapne formacije, boreći se s dopunskim rješenjima, postizao je krajnju

točnost izraza, krajnju ekonomičnost harmoničnih sila. Kad ne bi bio siguran (kao što je bio siguran i u književnom stvaralaštvu) da ostvarenje zamisli već postoji u nekom drugom svijetu iz kojega ga on prenosi u ovaj, onda bi zamršen i dugotrajan rad na ploči bio nepodnošljivim bremenom za razum, koji dopušta, usporedo s mogućnošću ostvarenja, mogućnost njegove nemogućnosti. Malopomalo figure i polja počeli bi oživljavati i izmjenjivati dojmove. Gruba moć kraljice pretvarala se u istančanu snagu, koju obuzdava i usmjerava sustav blistavih poluga; pijuni su postajali pametniji; konji su istupali španjolskim korakom. Sve je bilo promišljeno, i ujedno je sve bilo skriveno. Svaki je stvaralac urotnik; i sve figure na ploči koje predstavljaju njegove ideje zavjerenici su i čarobnjaci.

Tek se u posljednjem trenutku otkriva njihova tajna.

Još dvatri poteza radi čišćenja, još jedna provjera, i problem je bio spreman. Njegov ključ, prvi potez bijelih, bio je prikriven svojom prividnom besmislenošću - ali, upravo udaljenošću između nje i zasljepljujućeg očitovanja smisla procjenivala se jedna od glavnih umjetničkih vrlina problema, a u tome kako je jedna figura, kao da je podmazana, glatko zaobišla drugu, kliznuvši preko cijele ploče i zavukavši joj se pod mišku, bilo je gotovo tjelesne ugone, škakljivog osjećaja sladnosti. Na ploči je zvjezdano sjalo čarobno umjetničko djelo: planetarij misli. Sve je tu radovalo šahistovo oko: dovitljivost prijetnji i obrana, gracioznost njihova povezanog kretanja, čistoća matova (toliko metaka na toliko srdaca); svaka se figura činila izrađenom posebno za svoje polje; no, možda je najdivnije bilo fino tkanje varke, obilje podmuldih poteza (u pobijanju kojih je bila još dodatna ljepota), lažnih puteva pomno pripremljenih za čitatelja.

Treći sat tog petka imao je kod Vasiljeva. Urednik berlinske Gazete, povezavši se sa slabo čitanim engleskim časopisom, objavljivao je u njemu svaki tjedan članak o situaciji u sovjetskoj Rusiji. Donelde poznajući jezik, napisao bi članak u glavnim crtama, ostavivši praznine, ubacivši ruske fraze i tražeći od Fjodora Konstantinoviča doslovan prijevod svojih uvodničarskih izraza: istina ne smije vrijeđati, čudo neviđeno, nisko pasti, to je lav, a ne pas, nesreća

nikad ne dolazi sama, i vuk sit i ovce na broju, zlo je kad kolače stane peći postolar, ne guraj se gdje ti nije mjesto, nevolja uči čovjeka, tko se tuče taj se voli, nismo ni mi gori od drugih, svaka ptica svome jatu leti, sirotinja uvijek nastrada, posao neće pobjeći, kome su ukrali konja, ne plače za ularom, trebamo reformu, a ne reforme. I vrlo je čest bio izraz: "ostavilo je dojam eksplodirane bombe". Zadatak Fjodora Konstantinoviča bio je da prema Vasiljevljevu konceptu diktira Vasiljevu članak u ispravljenom obliku dok on piše na stroju; Georgiju Ivanoviču to se činilo izuzetno praktičnim, dok se ustvari diktiranje čudovišno otezalo zbog mučnih stanki. Ali, neobično, vjerojatno je metoda basnene pouke zgusnuto prenosila primjesu moralitét, svojstvenu svim svjesnim očitovanjima sovjetske vlasti: čitajući ponovno gotovi članak, koji se prilikom diktiranja činio budalaštinom, Fjodor Konstantinovič hvatao je kroz nezgrapnan prijevod i novinske efekte autora tijek skladne i snažne misli koja se nepokolebljivo probija do cilja - i mirno zadaje u kutu mat.

Ispraćajući ga potom do vrata Georgij Ivanovič najednom strašno namršti brkolike obrve i brzo reče: "Jeste li čitali kako su opalili po Končejevu, mogu zamisliti kako je to djelovalo na njega, kakav udarac, kakav neuspjeh." "Baš ga briga, znam to", odgovori Fjodor Konstantinovič, i na Vasiljevljevu se licu pojavi trenutno razočaranje. "Ma to se on kočoperi", odvrati on dosjetljivo, opet se razveselivši. "Zapravo je sigurno slomljen." "Mislim da nije", reče Fjodor Konstantinovič. "U svakom slučaju, iskreno sam tužan zbog njega", dovrši Vasiljev s takvim izrazom kao da se uopće nije želio rastati od svoje tuge.

Pomalo umoran, ali radostan zato što je radni dan gotov, Fjodor Konstantinovič sjeo je na tramvaj i otvorio časopis (opet je promaknuto nagnuto lice N. G. Cerniševskog, o kojemu je znao samo to da je bio "injekcija sa sumpornom kiselinom", kako negdje kaže, čini se, Rozanov, i autor romana Što da se radi? koji je uostalom brkao s Tko je kriv?). Zadubio se u razmatranje problema i ubrzo se uvjerio da nisu među njima bila dva genijalna problema starog ruskog majstora i nekoliko zanimljivih pretisaka iz inozemnih

izdanja, časopis ne bi vrijedilo kupiti. Uredne, učeničke vježbe mladih sovjetskih sastavljača nisu toliko bile "problemi", koliko "zadaci": u njima se nezgrapno obrađivala ova ili ona mehanička tema (nekakvo "zaplitanje" i "rasplitanje"), bez imalo poezije; bio je to šahovski kič, ne više, i figure koje su gurale jedna drugu obavljale su svoj trapavi posao s proleterskom ozbiljnošću, mireći se s drugorazrednim rješenjima u mlitavim varijantama i gomilanjem milicijskih pijuna.

Propustivši stanicu ipak je uspio iskočiti kod parka odmah se okrenuvši na petama, kako obično čini čovjek koji naglo siđe s tramvaja, pa je krenuo pored crkve po Agamemnonstrasse. Bila je rana večer, nebo je bilo vedro, nepomični i mirni sjaj sunca pridavao je svemu nekakvu spokojnu, lirsku atmosferu blagdana. Bicikl prislonjen na žuto osvijetljen zid stajao je pomalo iskrivljeno, kao logov, ali još savršenija od njega bila je njegova sjena na zidu. Vremešni debeljuškasti gospodin žurio se gegajući se na tenis u gradskim hlačama i zgodnoj košuljici, s trima sivim lopticama u mreži, a pored njega je išla na gumenim potplatima njemačka djevojka sportskog tipa, narančasta lica i zlatne kose. Iza jarko obojanih crpki na benzinskoj postaji svirao je radio, a iznad krova su se na nebeskom plavetnilu isticala žuta uspravna slova - ime automobilske tvrtke - pri čemu je na drugom slovu, na A (šteta što nije na prvom, na D, ispala bi vinjeta) sjedio živi kos s crnim, uštede radi, kljunom, i pjevao glasnije od radija. Kuća u kojoj je živio Fjodor Konstantinovič bila je na uglu i stršala je kao golemi, crveni brod, noseći na pramcu staldeni, složeni objekt poput tornja, kao da je dosadni, ozbiljni arhitekt najednom po-172. ludio i napravio izlaz u J>eho- Na svim balkonima> kojima j0 m\ bila na više katova opa^ana' nešto se zelenjelo i cva]0j Si)mo ^a Ščogolevljev bio zapuš^n0 Prazan, s osamljenom pos'ud^m rubu i s nekim obješen*1" krznotn izjedenim moljcima U°)e \ia provjetravalo. ^e Još na samom početi^ svog boravka u tom stanu Fjodo? Ko\ stantinovič, smatrajući ^a mu *e uvecer Potreban potpun1 ^J1" uglavio je da večeru dob *va u sobL N« stolu, među knjigan>a' Vr' kala su ga sad dva siva se^dviča sa sWnim mozaik0m od kofasiV" šalica hladna, otežala č^a tanJur " ^časta kiselja Qutro^%e' Žvačući i pijuckajući

oL>et 'Je otvorio s^ (opet ga je ispod °P pogledao bodljikavi N. G-
č^1 mirno stao uživati u problemi* u V* jem su malobrojne bijele n^re
tobože visile nad ponorom, & postizale cilj. Našao je z**tim
četveropoteznu rokadu ameV"5 Vk majstora, čija ljepota nije bila
samo u domišljato skrivenoj r^atVg kombinaciji, nego i u torr*e što
su'uz zavodljiv ali pogrešan **aPfctoJ bijelih figura, crne pomo^u
PovJačenja i zatvaranja uspijeva

*\d rediti hermetični pat. Z**to se u iedn^m od sovjetskih radć?va ^ i_
Mitrofanov, Tver) našao

^ivan P™mjer kako se može pogr*Je\Pcrne su figure imale devet
PjJuna> devetog su po SVOj prilici ^0cyi: u posljednji čas kako bi
začePih' neočekivanu rupUj kao j<ad ^ Pisac žurno zamijenio u
Korekturi "obavezno će mu spom^nu\ pismenijim "nesumnjivo ce mu
spomenuti", ne primijeti^ /' odmah za tim slijedi: <<nj«3zinu sumnjivu
reputaciju«.

Najednom se naljutio ' zbo& češa je u Rusiji sve postal^ *\ loše,
rogobatno, sivo, 1hJ*° Se moLla tako prevariti i otup;^ti?^° se u
starom stremljenju "Prema sv)et1"" krila kobna man^> H je uslijed
prirodnog napfedovanja Prema cilju postajala s^e ^ja ljivija, dok se
nije poka^1« da t0 "svjetlo" gori na tamni<^ar^" prozoru, i to je sve?
Kad Je zaPočela ta čudna ovisnost i^m&\ pojačavanja žedi i
zamućivan'a izvora? u četrdesetim godme+mz\> U šezdesetim? I
"što da se r*»di" sad? Ne treba li se jednom za^va& U odreći svake
čežnje za doi^ovinom' svake domovine osim or*e H je sa mnom, u
meni, koja *e zaliieP»a poput srebra morskog P»jja ska za kožu
potplata, živi «* očima, u krvi, pridaje dubinu i c#ab\^"

Pomalo umoran, ali radostan zato što je radni dan gotov, Fjodor
Konstantinovič sjeo je na tramvaj i otvorio časopis (opet je
promaknuto nagnuto lice N. G. Cerniševskog, o kojemu je znao
samo to da je bio "injekcija sa sumpornom kiselinom", kako negdje
kaže, čini se, Rozanov, i autor romana Sto da se radi? koji je
uostalom brkao s Tko je kriv?). Zadubio se u razmatranje problema i
ubrzo se uvjerio da nisu među njima bila dva genijalna problema
starog ruskog majstora i nekoliko zanimljivih pretisaka iz inozemnih

izdanja, časopis ne bi vrijedilo kupiti. Uredne, učeničke vježbe mladih sovjetskih sastavljača nisu toliko bile "problemi", koliko "zadaci": u njima se nezgrapno obrađivala ova ili ona mehanička tema (nekakvo "zaplitanje" i "rasplitanje"), bez imalo poezije; bio je to šahovski kič, ne više, i figure koje su gurale jedna drugu obavljale su svoj trapavi posao s proleterskom ozbiljnošću, mireći se s drugorazrednim rješenjima u mlitavim varijantama i gomilanjem milicijskih pijuna.

Propustivši stanicu ipak je uspio iskočiti kod parka odmah se okrenuvši na petama, kako obično čini čovjek koji naglo siđe s tramvaja, pa je krenuo pored crkve po Agamemnonstrasse. Bila je rana večer, nebo je bilo vedro, nepomični i mirni sjaj sunca pridavao je svemu nekakvu spokojnu, lirsku atmosferu blagdana. Bicikl prislonjen na žuto osvijetljen zid stajao je pomalo iskrivljeno, kao logov, ali još savršenija od njega bila je njegova sjena na zidu. Vremešni debeljuškasti gospodin žurio se gegajući se na tenis u gradskim hlačama i zgodnoj košuljici, s trima sivim lopticama u mreži, a pored njega je išla na gumenim potplatima njemačka djevojka sportskog tipa, narančasta lica i zlatne kose. Iza jarko obojanih crpki na benzinskoj postaji svirao je radio, a iznad krova su se na nebeskom plavetnilu isticala žuta uspravna slova - ime automobilske tvrtke - pri čemu je na drugom slovu, na A (šteta što nije na prvom, na D, ispala bi vinjeta) sjedio živi kos s crnim, uštede radi, kljunom, i pjevao glasnije od radija. Kuća u kojoj je živio Fjodor Konstantinovič bila je na uglu i stršala je kao golemi, crveni brod, noseći na pramcu staldeni, složeni objekt poput tornja, kao da je dosadni, ozbiljni arhitekt najednom poludio i napravio izlaz u nebo. Na svim balkonima, kojima je kuća bila na više katova opasana, nešto se zelenjelo i cvalo, samo je Ščogolevljev bio zapušteno prazan, s osamljenom posudom na rubu i s nekim obješenim krznom izjedenim moljcima koje se provjetralo.

Još na samom početku svog boravka u tom stanu Fjodor Konstantinovič, smatrajući da mu je uvečer potreban potpuni mir, uglavio je da večeru dobiva u sobi. Na stolu, među knjigama, čekala su ga sad dva siva sendviča sa sjajnim mozaikom od kobasice,

šalica hladna, otežala čaja i tanjur ružičasta kiselja (jutrošnjeg). Žvačući i pijuckajući opet je otvorio 8x8 (opet ga je ispod oka pogledao bodljikavi N. G. č.) i mirno stao uživati u problemu u kojem su malobrojne bijele figure tobože visile nad ponorom, a ipak postizale cilj. Našao je zatim četveropoteznu rokadu američkog majstora, čija ljepota nije bila samo u domišljato skrivenoj matnoj kombinaciji, nego i u tome što su, uz zavodljiv ali pogrešan napad bijelih figura, crne pomoću povlačenja i zatvaranja uspijevale prirediti hermetični pat. Zato se u jednom od sovjetskih radova (P. Mitrofanov, Tver) našao divan primjer kako se može pogriješiti: crne su figure imale devet pijuna, devetog su po svoj prilici dodali u posljednji čas kako bi začepili neočekivanu rupu, kao kad bi pisac žurno zamijenio u korekturi "obavezno će mu spomenuti" pismenijim "nesumnjivo će mu spomenuti", ne primijetivši da odmah za tim slijedi: "njezinu sumnjivu reputaciju".

Najednom se naljutio - zbog čega je u Rusiji sve postalo tako loše, rogobatno, sivo, kako se mogla tako prevariti i otupjeti? Ili se u starom stremljenju "prema svjetlu" krila kobna mana, koja je uslijed prirodnog napredovanja prema cilju postajala sve vidljivija, dok se nije pokazalo da to "svjetlo" gori na tamničarevu prozoru, i to je sve? Kad je započela ta čudna ovisnost između pojačavanja žeđi i zamučivanja izvora? U četrdesetim godinama? U šezdesetim? I "što da se radi" sad? Ne treba li se jednom zasnagda odreći svake čežnje za domovinom, svake domovine osim one koja je sa mnom, u meni, koja se zalijepila poput srebra morskog pijeska za kožu potplata, živi u očima, u krvi, pridaje dubinu i daljinu zadnjem planu svake životne nade? Jednom, prekinuvši pisanje, pogledat ću kroz prozor i ugledati rusku jesen.

Ned poznanci, koji su preko ljeta otputovali u Dansku, nedavno su ostavili Borisu Ivanoviču radioaparata. čulo se kako se gnjavi s njim, gušeci pištanje i škripanje, premještajući nestvarno pokušstvo. Kakva rasonoda.

U sobi se u međuvremenu smračilo; iznad pocrnjelih obrisa kuća iza dvorišta, gdje su se već osvijetlili prozori, nebo je bilo u

tamnomodrom tonu, i među crnim žicama između crnih dimnjaka sjala je zvijezda koja se, kao svaka zvijezda, mogla vidjeti kako valja samo ako se premjesti pogled, tako da se sve ostalo pomakne izvan fokusa. Podupro je šakom obraz i sjedio tako za stolom gledajući kroz prozor. U daljini je neki veliki sat, čiji je položaj nepredvidivo obećavao odrediti, ali bi uvijek zaboravio to učiniti, tim više što se iza sloja dnevnih zvukova nije čuo, polako odbio devet.

Bilo je vrijeme da krene na sastanak sa Zinom.

Obično su se sastajali s druge strane željezničke pruge, u mirnoj ulici blizu Grunewalda, gdje su se masivi kuća (tamne križaljke u kojima žuto svjetlo još nije sve riješilo) prekidale pustarama, povrtnjacima, spremištima ugljena ("teme i note tmina", Končejevljev stih), gdje se nalazila, između ostalog, divna ograda sastavljena po svoj prilici od druge rastavljene na nekom drugom mjestu (možda u drugom gradu) koja je prije ograđivala tabor putujućeg cirkusa, ali daske su sad bile razmještene u besmislenom poretku, kao da ih je spajao slijepac, tako da su se cirkuske životinje nekoć nadrljane na njima, ispremiješavši se prilikom prijevoza, raspale na svoje sastavne dijelove, tu zebrina noga, tamo lavlja leđa, a nečije su sapi pokraj tuđe prevrnutе šape: obećanje budućeg života bilo je u odnosu na ogradu zadržano, ali rastavljanje zemaljskih slika na njoj uništavalo je zemaljsku vrijednost besmrtnosti; noću se, uostalom, malo što moglo razabrati, a preuveličane sjene lišća (u blizini je bila svjetiljka) ležale su na daskama ograde posve promišljeno, po redu; to je služilo kao nekakvo nadoknađivanje, tim više što se nikako nisu mogle prenijeti na drugo mjesto, zajedno s daskama, a da se ne upropaste i zamrse uzorci: moglo ih se prenijeti na njima samo u cjelini, zajedno s noći.

Očekivanje njezina dolaska. Uvijek je kasnila - i uvijek je dolazila drugim putem, ne njegovim.

Tako je ispalo da i Berlin može biti tajnovitim. Pod rascvjetalom lipom treperi svjetiljka. Mračno je, mirisno, tiho. Sjena prolaznika po stupicu prolazi kao što samur juri kroz panj. Iza pustare kao breskva nebo se gubi: voda u svjetlima, Venecija se pokazuje - a ulica

završava u Kini, a ona zvijezda iznad Volge visi. O, zakuni se da vjeruješ u nestvarnost, da ćeš samo mašti biti vjerna, da nećeš zatvoriti si dušu u tamnicu, nećeš reći, ruku ispruživši: zid.

Iz tame, za oči uvijek neočekivano, poput sjene se iznenada pojavljivala, odvajajući se od srodnog elementa. Najprije su se osvijetljavale samo noge, tako skupljene da se činilo kako hoda po tankom užetu. Bila je u kratkoj ljetnoj haljini noćne boje, boje svjetiljaka, sjena, stabala, sjajnog nogostupa: bljeđe od njezinih ruku, tamnije od lica. Posvećeno Georgiju čulkovu. Fjodor Konstantinovič ljubio joj je meke usne, i zatim je ona na čas spuštala glavu na njegovo rame pa, brzo se oslobodivši, hodala pored njega, isprva s takvom žalošću na licu kao da se tijekom dvadeset sati odvojenosti dogodila neka neviđena nesreća, no malopomalo je dolazila sebi i, evo, već se smiješila - kako se nikad nije smiješila danju. Sto ga je više od svega oduševljavalo u njoj? Njezino savršeno razumijevanje, apsolutni sluh za sve što je on sam volio. U razgovorima s njom nisu bili potrebni nikakvi prijelazi, i on ne bi stigao primijetiti neko zabavno obilježje noći, a ona bi već pokazivala na nj. I nijemu samo marljiva sudbina domišljato i otmjeno stvorila Zinu, već su oboje, oblikujući jednu sjenu, bili stvoreni po mjeri nečega ne posve razumljivog, ali divnog i dobrohotnog, što ih je neprestano okruživalo.

Kad se uselio k Ščogolevima i prvi je put ugledao, imao je osjećaj da već mnogo zna o njoj, da mu je i njezino ime odavno poznato, i poneke konture njezina života, ali prije razgovora s njom nije si mogao razjasniti odakle i kako to zna. Isprva ju je viđao samo za ručkom i oprezno je promatrao, proučavajući svaki njezin pokret. Jedva je razgovarala s njim, iako je po nekim znakovima ne toliko po zjenicama koliko po sjaju očiju tobože usmjerenom prema njemu - znao da primjećuje svaki njegov pogled, krećući se kao da je sve vrijeme bila ograničena najlakšim pokrovom upravo onog dojma koji je ostavljala na njega; i od toga što mu se činilo posve nemogućim bilo kakvo sudjelovanje u njezinoj duši i životu osjećao je bol kad bi opazio u njoj nešto osobito zanosno, i ugodno olakšanje kad bi u njoj promaknula neka mana ljepote. Njezina blijeda kosa koja je svijetlo i neprimjetno prelazila u osunčani zrak oko glave, modra žilica na

sljepoočnici, još jedna na dugom i nježnom vratu, tanka šaka, oštar lakat, uskoća bokova, slabost ramena i posebna nagnutost vitkog tijela, kao da se pod po kojemu je, zaletjevši se kao na klizaljkama, jurila, spuštao uvijek pomalo koso prema pristaništu stolice ili stola, gdje je bio predmet koji je trebala - sve je to on uočavao s mučnom jasnoćom, i kasnije se tijekom dana bezbrojno mnogo puta ponavljalo u njegovu sjećanju, reflektirajući se sve ljenije, bljeđe i isprekidanije, gubeći životnost i dolazeći zbog automatskih ponavljanja raspadajuće slike do nekakve izlomljeno iščezavajuće skice u kojoj više gotovo ničega nije bilo od prvobitnog života; no, čim bi je ponovno vidio, sav taj podsvjesni trud da uništi njezin lik, čije se vlasti sve više plašio, padao je u vodu, i opet bi planula ljepota - njezina blizina, strašna dostupnost pogledu, obnovljena veza svih pojedinosti. Da je onih dana morao odgovarati pred kakvim nadosjetilnim sudom (sjetite se kako je Goethe govorio pokazujući štapom na zvjezdano nebo: "Eno moje savjesti!"), teško da bi se usudio reći da je voli - jer odavno je slutio da nije kadar nikome i ničemu potpuno predati dušu: obrtni kapital bio mu je suviše potreban za privatne poslove; no, zato bi se gledajući je odmah dokopao (da bi se za čas opet strmoglavio) takvih visina nježnosti, strasti i suosjećanja do kojih rijetko koja ljubav dolazi. I usred noći, osobito nakon dugog misaonog rada, napola izašavši iz sna nekako ne s one strane gdje je razum, nego kroz stražnji izlaz tlapnje, s bezumnim je, polaganim zanosom osjećao njezinu prisutnost u sobi na pomoćnom ležaju koji je žurno i aljkavo pripremio rekviziter, na dva koraka od njega, no dok je čuvao svoje uzbuđenje, naslađivao se iskušenjem, kratkom udaljenošću, rajskom mogućnošću u kojoj, uostalom, nije bilo ničeg putenog (već je bila neka blažena zamjena putenog, izražena u terminima polusna), mamio ga je natrag zaborav sna, u koji je beznadno uzmicao misleći da još uvijek drži plijen. U biti je nikad nije sanjao, zadovoljavajući se slanjem neldh svojih predstavnica i pouzdanica koje joj uopće nisu bile slične, a izazivale su u njemu osjećaj da je namagarčen, čemu je svjedočilo modrikasto svitanje.

A potom, posve se probudivši, već uz zvuke jutra, odmah bi dospio u samu guštaru sreće koja mu guta srce, i život je bio radostan, i tinjao

je u magli divan događaj koji se svaki čas trebao zbiti. No, čim bi zamišljao Zinu vidio bi samo blijedi obris u kojemu njezin glas iza zida nije bio u stanju upaliti život. A nakon satdva sreo bi je za stolom, i sve se obnavljalo, i opet je shvaćao da kad ne bi bilo nje, ne bi bilo ni one jutarnje magle sreće.

Jednom, desetak dana nakon upoznavanja, iznenada mu je navečer pokucala na vrata i oholo odlučnim korakom, s gotovo prezrivo izrazom lica, ušla držeći u ruci neveliku knjigu skrivenu ružičastim omotom. "Imam molbu za vas", rekla je brzo i suho. "Napišite mi ovdje posvetu." Fjodor Konstantinovič uzeo je knjigu i prepoznao u njoj ugodno pohabanu, ugodno omekšalu dvogodišnjim korištenjem (to mu je bilo posve novo) zbirku svojih pjesama. Vrlo je polako stao otvarati bočicu tinte, premda je inače, kad mu se pisalo, zatvarač iskakao kao iz boce pjenušca; Zina pak, pogledavši njegove prste kako povlače poldopac, žurno doda: "Samo prezime, molim vas, samo prezime." Potpisao se, htio je već staviti datum, ali pomislio je kako bi mogla u tome opaziti vulgarnu višeznačnost. "Eto, hvala vam", relda je i pušući u stranicu izašla.

Sljedeći je dan bila nedjelja, i oko četiri sata najednom se ispostavilo da je sama kod kuće: on je čitao u svojoj sobi, ona je bila u blagovaonici i tu i tamo izvršavala kratke ekspedicije u svoju sobu kroz predsoblje i pritom zviždala, i u njezinu laganom topotu bila je topografska tajna, jer ravno u njezinu sobu vodila su vrata iz blagovaonice. Ali, mi čitamo i čitat ćemo. "Dugo, dugo, što je moguće dulje bit ću u stranoj zemlji. I premda će moje misli, moje ime, moja djela pripadati Rusiji, ja sam, moja smrtna put, bit će daleko od nje." (A ujedno je na šetnjama u Švicarskoj onaj koji je tako pisao mlatio guštere koji su pretrčavali stazu, "vražju gamad", s gadljivošću Ukrajinca i zlobom fanatika.) Nezamislivi povratak! Poredak? Svejedno koji je. U monarhiji - zastave i bubnjevi, u republici - zastave i izbori... opet je prošla. Ne, nije mu se čitalo, smetao mu je nemir, smetao mu je osjećaj da bi netko drugi na njegovu mjestu otišao k njoj s prirodnim, prikladnim riječima: kad bi zamislio kako će sam iskrsnuti u predsoblju i neće znati što reći, poželio bi da ona što prije ode ili da se vrate Ščogolevi. I u isti čas

kad je odlučio da više ne prisluškuje i posve se posveti Gogolju, Fjodor Konstantinovič brzo je ustao i ušao u blagovaonicu.

Sjedila je kod balkonskih vrata i, napola razmaknuvši sjajne usne, ciljala u iglu. Kroz otvorena vrata vidio se mali, neplodni balkon, i čulo se limeno zveketanje i kuckanje skakutavih kapi padala je krupna, topla travanjska lđša. "Ispričavam se, nisam znao da ste tu", reče Fjodor Konstantinovič lažljivo. "Samo sam vam htio reći u vezi s mojom knjigom: to nije to, to su loše pjesme, to jest, nije sve loše, ali većina. Ono što sam u posljednje dvije godine tiskao u Gazeti znatno je bolje." "Veoma mi se svidjelo ono što ste jednom čitali one večeri", relda je. "O lastavici koja je kriknula." "Ah, bili ste tamo? Da. Ali, ima i boljih, uvjeravam vas."

Najednom je skočila sa stolice, bacila na sjedište konac i, njišući opuštene ruke, naginjući se naprijed, sitno koračajući nogama koje kao da su klizile, brzo otišla u svoju sobu i vratila se s novinskim izrescima - bile su to njegove i Končejevljeve pjesme. "Ali, mislim da nemam sve tu", napomenula je. "Nisam znao da netko to radi", reče Fjodor Konstantinovič pa doda neumjesno: "Zamolit ću vas da probušite okolo isprekidane rupice, znate, kao na kuponima, da vam bude lakše trgati."

Ona je nastavila baktati se s čarapom koju je krpala i, ne podižući pogled, ali brzo se i lukavo osmjehnuvši, relda: "Znam da ste živjeli u Ulici Tannenberg, često sam bila ondje." "Ma nemojte", iznenadi se Fjodor Konstantinovič. "Još iz Peterburga poznajem Lorentzovu ženu, nekoć mi je davala instrukcije iz crtanja." "Kako je to neobično", reče Fjodor Konstantinovič. "A Romanov je sad u Munchenu", nastavi ona. "Duboko odvratna tip, ali uvijek sam voljela njegove stvari."

Porazgovarali su o Romanovu. O njegovim slikama. Dosegao je punu zrelost. Muzej i su ga kupovali... Prošavši sve, natovaren bogatim iskustvom, vratio se izražajnoj harmoniji linija. Znate li njegova Nogometiša? Baš imam tu časopis s reprodukcijom. Znojno, blijedo, napeto iskešeno lice igrača u svoj visini koji se sprema iz punog trka sa strašnom snagom šutirati prema голу.

Razbarušena riđa kosa, blatna mrlja na sljepoočnici, napeti mišići gologvrata. Zgužvana, promočena ljubičasta majica, mjestimice pripijena uz tijelo, pada nisko na poprskane gaćice, i na njoj se vidi nekako čudno dijagonalan veliki nabor. Zahvaća loptu sa strane, podigavši jednu ruku, prsti su rašireni - sudionici opće napetosti i siline. Ali, najvažnije su, dakako, noge: sjajno bijelo bedro, golemo izranjavano koljeno, debele, tamne kopačke nabrelde od blata, bezoblične, a ipak obilježene nekom neobično točnom i otmjenom snagom; čarapa je spuznula na nezaustavljivom iskrivljenom listu, stopalo je utonulo u masnu zemlju, druga se sprema udariti - i to kako udariti! - crnu, užasnu loptu; i sve to na tamnosivoj pozadini zasićenoj kišom i snijegom. Onaj tko gleda tu sliku već je čuo fijuk kožnog projektila, već je vidio očajnički skok vratara. "Znam još nešto", relda je Zina. "Trebali ste mi pomoći oko jednog prijevoda, Carski vam je to rekao, ali iz nekog se razloga niste pojavili." "Kako je to neobično", ponovi Fjodor Konstantinovič.

U predsoblju je nešto tresnulo - vratila se Mariana Nikolajevna - pa je Zina bez žurbe ustala, skupila izreske i otišla u svoju sobu; tek je poslije Fjodor Konstantinovič shvatio zašto je to smatrala nužnim, no tada mu se to učinilo neuljudnim, a kad je Ščogoleva ušla u blagovaonicu ispalo je kao da je krao šećer iz kredenca.

Još nekoliko dana kasnije prisluškiavao je navečer ljutiti razgovor o tome kako sad trebaju stići gosti, i da je vrijeme da Zina siđe s ključem. Kad je sišla, on je nakon kratke unutarnje borbe izmislio da se mora prošetati, recimo, do automata kod parka po poštansku marim, stavio je radi potpune iluzije šešir, iako ga gotovo nikad nije nosio, i krenuo dolje. Svjetlo se ugasio dok je silazio, ali odmah je nešto kucnulo, pa se opet upalilo: to je ona dolje stisnula prekidač. Stajala je ispred staldenih vrata poigravajući se ključem stavljenim na prst, jarko osvijetljena; blistala je tirkizna tkanina džempera, blistali su nokti, blistale su na ruci iznad šake ravne dlačice. "Otključano je", rekla je, ali on je stao, pa su oboje počeli gledati kroz staldo u tamnu, pokretnu noć, plinsku svjetiljku, sjenu ograde. "Nema ih", promrmljala je tiho zvečnuvši ključem. "Dugo čekate?"

upitao je. "Hoćete li da vas zamijenim?" i u taj se čas ugasilo svjetlo. "Hoćete li da cijelu noć ostanem tu?" dodao je u tami.

Osmjehnula se i duboko uzdahnula, kao da joj je dojadilo čekanje. Kroz stakla ih je oboje obasjavalo pepeljasto svjetlo, i sjena željeznog uzorka na vratima izvijala se kroz nju i nastavljala na njemu ukoso, kao uprtač, a na tamni zid padala je prizmatična duga. I, kako je često bivalo s njim, ali taj put dublje nego ikad, Fjodor Konstantinovič iznenada je osjetio, u toj staklenoj tami, neobičnost života, neobičnost njegove čarolije, kao da se na trenutak okrenuo pa je ugledao njegovo čudnovato naličje. Točno ispred lica bio mu je nježno pepeljasti obraz, prerezan sjenom, i kad se Zina najednom s tajnovitom nedoumicom u živinom sjaju očiju okrenula prema njemu, a sjena joj se pružila preko usana neobično je mijenjajući, iskoristio je savršenu slobodu u tom svijetu sjena kako bi je uzeo za nestvarne laktove; ali, iskliznula je iz uzorka i brzim udarcem prsta upalila svjetlo.

"Zašto?" upitao je. "Objasnit ću vam neki drugi put", odgovori Zina ne spuštajući pogled s njega. "Sutra", rekao je Fjodor Konstantinovič. "Dobro, sutra. Samo vas želim upozoriti da između nas neće biti nikakvih razgovora kod kuće.

Definitivno i zauvijek." "Dajte onda..." počeo je, ali tada su se iza vrata pojavili zdepasti pukovnik Kasatldn i njegova visoka, ocvala žena. "Zdravo, ljepotice", reče pukovnik jednim udarcem cijepajući noć. Fjodor Konstantinovič izađe na ulicu.

Drugi je dan uredio tako da je zatekne na uglu kad se bude vraćala s posla. Dogovorili su se da se nađu nakon večere, kod klupe koju je dan prije uočio. "I, zašto?" upitao je kad su sjeli. "Zbog pet razloga", rekla je. "Prvo, zato što nisam Njemica, drugo, prošle srijede razišla sam se sa zaručnikom, treće, zato što to ne bi imalo smisla, četvrto, zato što me uopće ne poznajete, peto..." zašutjela je, i Fjodor Konstantinovič oprezno ju je poljubio u vrele, rastapajuće, žalosne usne. "Eto zato", rekla je dodirujući i snažno mu stišćući prste.

Otada su se sastajali svake večeri. Mariana Nikolajevna, koja se nikad nije usuđivala išta je pitati (sama aluzija na pitanje izazvala bi dobro poznatu buru), naslućivala je, dakako, da joj se kći viđa s nekim, tim više što je znala za postojanje tajanstvenog zaručnika. Bio je to bolećiv, čudan, neuravnotežen gospodin (takvim ga je barem zamišljao Fjodor Konstantinovič prema Zininim pričama; zapravo, ti ispričani ljudi obično imaju jedno osnovno obilježje: odsutnost osmijeha) kojega je upoznala kad joj je bilo šesnaest, prije tri godine, pri čemu je on bio stariji od nje dvanaest godina, i u tome je također bilo nečeg mračnog, neugodnog i gorkog. Opet prema njezinim riječima, susreti s njim prolazili su bez ikakva očitovanja zaljubljenosti, i zbog toga što nije spomenula nijedan poljubac, ispadalo je daje to naprosto bio beskrajn niz dosadnih razgovora. Odlučno je odbijala otkriti njegovo ime pa čak i vrstu zanimanja (iako se moglo shvatiti daje to bio čovjeku stanovitom smislu genijalan), i Fjodor Konstantinovič bio joj je potajno zahvalan na tome, shvaćajući da utvara bez imena i bez okoline lakše iščezava; a ipak je osjećao odvratnu ljubomoru prema njemu, u koju je nastojao ne udubljivati se, ali uvijek je postojala negdje iza ugla, i od pomisli da negdje nekad, tko zna, može sresti nemirne, tužne oči tog gospodina, sve uokolo zaživjelo bi noćnim životom, kao priroda u vrijeme pomrčine. Zina se klela da ga nikad nije voljela, da je otezala tu vezu zbog bezvoljnosti i da bi je i dalje otezala da nije bilo Fjodora Konstantinoviča. Ali, on nije u njoj primjećivao osobitu bezvoljnost, nego mješavinu ženske bojažljivosti i neženske odlučnosti u svemu. Bez obzira na složenost njezina uma, bila joj je svojstvena najuvjerljivija jednostavnost, tako da si je mogla dopustiti mnogo toga što drugima ne bi bilo dopušteno, i sama brzina njihova zbližavanja činila se Fjodoru Konstantinoviču savršeno prirodnom na jarkom svjetlu njezine otvorenosti.

Kod kuće se vladala tako da je bilo nevjerojatno zamisliti večernji susret s tom otuđenom, mrzovoljnom djevojkom, ali to nije bila prijetvornost, već također svojevrsna otvorenost. Kad ju je jednom u šali zadržao u hodniku, problijedjela je i nije došla na sastanak, a zatim gaje primorala da pod zakletvom obeća da se to više nikad neće ponoviti. Vrlo je brzo shvatio zašto je to bilo tako: obiteljske

prilike bile su toliko loše da bi se, na njihovoj pozadini, usputni dodir ruku podstanara i gazdine kćeri jednostavno pretvorio u ljubakanje.

Zinin Otac, Oskar Grigorjevič Merc, umro je od angine pectoris u Berlinu prije četiri godine, i odmah nakon što je preminuo Mariana Nikolajevna udala se za čovjeka kojega Merc ne bi pustio na svoj prag, za jednog od onih živahnih ruskih prostaka koji u zgodnoj prilici uživaju u riječi "čifut" kao u sušenoj smokvi. Kad je pak taj simpatični čovjek bio odsutan, onda bi se bez ustručavanja u kući pojavio jedan od njegovih sumnjivih poslovnih znanaca, kržljavi baltički barun s kojim ga je Mariana Nikolajevna varala, i Fjodor Konstantinovič, koji je dvatri puta vidio baruna, s gadljivim je zanimanjem pokušao zamisliti što mogu naći jedno u drugom, i ako nalaze, kakva je procedura između te vremešne, mesnate žene žablja lica i tog kostura gnjilih zuba u godinama.

Ako je bivalo mučno povremeno znati da je Zina sama u stanu, i prema dogovoru ne otići k njoj, bilo je na posve drugačiji način

mučno kad bi sam kod kuće ostao Ščogolev. Boris Ivanovič nije volio samoću pa bi se počeo dosađivati, i Fjodor Konstantinovič čuo je iz svoje sobe šuštavi rast te dosade, kao da stan polako obrasta čičcima koji su se već primakli njegovim vratima. Molio je sudbinu da Ščogoleva nešto odvrati, ali (prije nego što se pojavio radioaparat) spasa nije bilo niotkuda. Neizbježno bi se začulo zlokobno, diskretno kucanje, i užasno se smiješeći u sobu bi se napola utrpao Boris Ivanovič. "Spavali ste? Nisam vam zasmetao?" upitao bi videći Fjodora Konstantinoviča ispruženog na ležaju i zatim bi, sav ušavši, pritvorio za sobom vrata i sjeo do njegovih nogu uzdišući. "Što je dosadno", rekao bi pa počeo nešto govoriti. Na području književnosti visoko je cijenio L'homme qui assassina Claudea Farrerea a na području filozofije Protokole sionskih mudraca. O tim dvjema knjigama mogao je govoriti satima, i činilo se da ništa drugo u životu nije pročitao. Bio je široke ruke što se tiče priča iz provincijske sudske prakse i viceva o Židovima. Umjesto "popili smo pjenušac i krenuli" izražavao se ovako: "pocugali smo flašu i doviđenja". Kao u većine brbljavaca u njegovim je sjećanjima uvijek bio neld neobičan sugovornik koji mu je bez konca pripovijedao zanimljive stvari ("tako pametna čovjeka nikad u životu nisam sreo", primijetio bi prilično neuljudno), a kako se Borisa Ivanoviča nije moglo zamisliti u svojstvu šutljiva slušatelja, moralo se dopustiti da se tu radilo o svojevrsnom rascjepu ličnosti.

Jednom, opazivši ispisane listove na stolu Fjodora Konstantinoviča, rekao je nekim novim, dirljivim tonom: "Eh, kad bih imao vremena kakvu bih romančinu napisao... Iz stvarnog života. Zamislite ovakvu priču: stari jarac, ali još u naponu snage, vatren, žudi za srećom, upoznaje udovicu, a ova ima kćer, još djevojčicu, znate, kad se još ništa nije oblikovalo, a već je takva da poludiš.

Bljedunjava, lagana, s modrim kolobarima, i, naravno, starkelju ne gleda. Što da radi? I onda, ne razmišljajući dugo, oženi udovicu, znate. Fino. I tako stanu živjeti utroje. Tu se može beskrajno opisivati napast, vječnu muku, nemir, ludu nadu. I uglavnom, promašaj. Vrijeme juri, on stari, ona procvjeta, i ništa. Prođe ponekad pored

njega, osine ga prezrivim pogledom. A? Osjećate li tragiku Dostojevskog? Ta se priča, znate, dogodila jednom mom dobrom prijatelju, u jednom carstvu iza sedam mora, iza sedam gora. Što velite?" i Boris Ivanovič, pogledavši u stranu tamnim očima, napući usne i napravi melankoličan, praskav zvuk. "Moja draga supruga", govorio je drugi put, "proživjela je dvadesetak godina s jednim čifutom i bila je okružena Židovima kao u sinagogi. Morao sam uložiti podosta napora da bih iskorijenio taj duh.

Kod Zinke (pastorku je naizmjenično, po raspoloženju, zvao malo tako malo Aidom) nema, hvala Bogu, ničeg specifičnog; da joj vidite sestričnu, masna brineta s brčićima, znate. Ponekad si čak mislim, a što ako je moja Mariana Nikolajevna dok je bila madame Merc... Ipak ju je vuklo k svojim, neka vam sama jednom kaže kako ju je gušila ona atmosfera, kakva je rodbina bila, o Bože mili, galama za stolom, a ona razlijeva čaj: zar je to šala? Majka joj je bila dvorska dama i pohađala je poznati institut, a udala se za čifuta; ni dandanas ne može objasniti kako se to dogodilo: bio je bogat, kaže, a ja glupa, upoznali smo se u Nici, bježala sam s njim u Rim, znate, na slobodnom zraku sve je izgledalo drugačije, a kad je kasnije vidjela obiteljsku situaciju shvatila je u što se uvalila."

Zina je drugačije govorila o tome. U njezinoj verziji očev je lik poprimao nešto od Proustova Swanna. Vjenčanje s njezinom majkom i kasniji život bili su romantično obojani. Sudeći po njezinim riječima, sudeći i po njegovim fotografijama, to je bio profinjen, plemenit, pametan i blag čovjek; čak i na tim krutim peterburšldm snimkama sa zlatnim utisnutim potpisom na debelom kartonu koje je pokazivala Fjodoru Konstantinoviču noću pod svjetiljkom, staromodna bujnost svijetlog brka i visina ovratnika ničim nisu kvarili nježno lice s izravnim nasmijanim pogledom.

Govorila je o njegovu namirisanom rupčiću, o njegovoj strasti prema rasnim kasačima i glazbi; o tome kako je jednom u mladosti do nogu potukao nekog šahovskog velemajestora na proputovanju ili o tome kako je recitirao napamet Homera: govorila je odabirući ono što bi moglo potaknuti Fjodorovu maštu, jer joj se činilo da reagira prilično

lijeno i s dosadom na njezina sjećanja na oca, tj. na ono najdragocjenije što je mogla pokazati. I sam je opažao u sebi tu zakočenost razumijevanja. Zina je imala jednu značajku koja ga je zbunjivala: obiteljska svakodnevnica razvila je u njoj bolećivo zaoštren ponos, tako da je čak i u razgovoru s Fjedorom Konstantinovičem spominjala svoje podrijetlo izazovno izražajno, kao da naglašava da ne dopušta (a baš je time ipak dopuštala) da se on odnosi prema Židovima, ako ne s neprijateljstvom, u ovoj ili onoj mjeri svojstvenim većini Rusa, onda s hladnjikavim osmijehom prinudne dobrohotnosti.

Isprva je tako natezala te strune da je njemu, kojemu se baš fućkalo na dijeljenje ljudi prema podrijetlu i na njihove međudnose, postajalo pomalo neugodno zbog nje, a s druge strane, pod utjecajem te vrele, napete oholosti, počeo je osjećati nekakav osobni stid zato što je šutke slušao Ščogolevljeve odurne budalaštine i ona namjerna izvrtnja ruskog jezika kojima se ovaj s užitkom bavio, primjerice, govoreći mokrom gostu koji je ostavio tragove na sagu: "O, kakav ste vi tragač!"

Neko su im vrijeme nakon očeve smrti iz navike dolazili prijašnji poznanici i rođaci s očeve strane; ali, malopomalo to se događalo sve rjeđe, osipali su se...i samo se jedan stari par još dugo pojavljivao, žaleći za prošlošću i nastojeći ne primjećivati kako Ščogolev odlazi u spavaću sobu s čajem i novinama. Zina je pak do danas sačuvala vezu s tim svijetom koji je njezina majka izdala i u gostima kod prijašnjih obiteljskih prijatelja neobično bi se mijenjala, postajala blažom i boljom (sama je to opažala), sjedeći za čajnim stolićem dok su starci spokojno razgovarali o bolestima, svadbama i ruskoj književnosti.

Kod kuće je bila nesretna i svoju je nesreću prezirala. Prezirala je i svoj posao, usprkos tome što joj je šef bio Židov, njemački Židov, zapravo, tj. ponajprije Nijemac, tako da se nije ustručavala grditi ga pred Fjedorom. Tako mu je živo, tako gorko, s tako slikovitim gađenjem govorila o tom odvjetničkom uredu gdje je već dvije godine radila da je on sve vidio i sve osjećao kao da je sam bio svakodnevno tamo. Atmosfera na radnom mjestu po nečemu ga je

Podsjećala na Dickensa (doduše, u njemačkom prijevodu): napola lud svijet mrkih dugonja i odbojnih trbonja, spletko, crnoća sjena, strašni nosovi, prašina, smrad i ženske suze. Počinjalo je mračnim, strmim, nevjerojatno zapuštenim stubištem kojemu je u potpunosti odgovarala zloslutna oronulost prostorija ureda, što se nije odnosilo samo na kabinet glavnog odvjetnika gdje su se teški naslonjači i divovski staldeni stol oštro razlikovali od namještaja u drugim sobama. Glavna prostorija, velika, ružna, golih prozora koji su podrhtavali, gušila se od nagomilanog prašnjavog, prljavog namještaja, osobito je strašna bila sofa, mutnotamnocrvena, sa stršecim oprugama, užasan i sramotan predmet, odbačen, kao na smetlište, nakon postupnog prolaska kroz kabinet sve trojice direktora: Trauma, Bauma i Kasebiera. Zidovi su bili do stropa zakrčeni orijaškim regalima s gomilom grubih plavih mapa iz kojih su stršale cedulje na svakoj polici, po kojima bi katkad gmizala gladna parnična stjenica. Kod prozora su bile smještene četiri tipkačice: jedna grbava koja je plaću trošila na odjeću, druga vitka, lakomislene naravi (oca joj mesara naprašiti je sin ubio mesarskom laikom), treća je bila bespomoćna djevojka koja je polako skupljala miraz, a četvrta udana, bujna plavuša s odrazom vlastita stana umjesto duše koja je dirljivo govorila kako nakon cjelodnevnog duhovnog rada osjeća takvu potrebu odmoriti se fizičkim radom da kad stigne navečer kući otvara sve prozore i počinje ushićeno prati. Voditelj ureda Hamekke (debela, gruba životinja sa smrdljivim nogama i s potkožnim čišćem na zatiljku iz kojega se vječno cijedilo; volio se prisjećati kako je, dok je bio narednik, primoravao nespretno novake da zubnom četkom čiste pod vojarne) osobito je rado ugnjetavao dvije potonje; jednu zato što bi gubitak posla za nju značio odustajanje od braka, drugu zato što bi odmah počela plakati, a te obilne, glasne suze, koje je mogao tako lako izazvati, pričinjavale su mu veliko zadovoljstvo. Jedva pismen, ali obdaren čeličnim stiskom, odmah bi uočio najneprivlačniju stranu svakog posla, pa su ga visoko cijenili gazde, Traum, Baum i Kasebier (prava njemačka idila, sa stolićima usred zelenila i čudesnim pogledom). Bauma se rijetko viđalo; uredske djevojke smatrale su da se divno odijeva, to jest sako mu stoji kao na mramornom kipu, svaka crta na hlačama je vječna, bijeli ovratnik uz košulju u boji. Käsebier se ponizno dodvoravao imućnim

klijentima (zapravo, dodvoravala su se sva trojica), a kad se ljutio na Zinu govorio je da previše diže nos. Glavni gazda Traum bio je nizak čovjek, s razdjeljkom koji je prikrivao ćelu, s profilom poput vanjske strane polumjeseca, malih ručica i bezoblična tijela koje je bilo šire nego deblje. Volio je sebe strastvenom i posve uzvraćenom ljubavlju, bio je oženjen bogatom, vremešnom udovicom i, s nečim glumačkim u karakteru, trudio se sve raditi "lijepo", trošeći na pojavu tisuće a natežući se s tajnicom zbog novčića; od zaposlenika je zahtijevao da mu suprugu nazivaju "diegnädige Frau" ("gospoda su zvali", "gospođa su tražili"); uglavnom, dičio se veličanstvenim nepoznavanjem onog što se u uredu zbiva, iako je zapravo preko Hamekkea znao sve, da posljednje packe. Budući da je bio jedan od pravnih savjetnika francuskog veleposlanstva, često je putovao u Pariz, i s obzirom na to da se odlikovao posve neusiljenom bezobzirnošću dok je ganjao unosne poslove tamo je energično sklapao nova poznanstva, nikad se ne ustručavajući zatražiti preporuku, dodijavajući, namećući se i ne osjećajući prijekore - koža mu je bila poput oklopa nekih kukcoždera. Kako bi stekao popularnost u Francuskoj pisao je na njemačkom knjižice o njoj (Triportreta, primjerice, carica Eugenie, Briand i Sarah Bernhardt), pri čemu se prikupljanje materijala kod njega također pretvaralo u prikupljanje veza. Ta na brzinu kompilirana djela u strašnom modernističkom stilu njemačke republike (i koja u biti malo čime zaostaju za Ludwigovim i Zweigovim djelima) diktirao je tajnici između poslova, iznenada glumeći nadahnutost, koja se, uostalom, kod njega uvijek podudarala s dokolicom. Neki francuski profesor, u čije se društvo gurao, jednom je odgovorio na njegove vrlo osjećajne poslanice za Francuza krajnje neljubaznom kritikom: "Vi prezime Clemenceau pišete malo s accentaigu, malo bez istog. Budući da je tu neophodna određena jednoobraznost bilo bi dobro kad biste čvrsto odlučili kojeg se sustava želite pridržavati kako ne biste kasnije od njega odstupali. Alto iz nekog razloga budete htjeli pisati to prezime ispravno, pišite ga bez naglaska." Traum mu je smjesta odgovorio ushićeno zahvalnim pismom, nastavivši ujedno gnjaviti.

Ah, kako je znao zaokruživati i zaslađivati svoja pisma, kakvog li teutonskog žubora i brujanja u beskrajnoj modulaciji obraćanja i

završetaka, kakve li pristojnosti: "Vous avez bien voulu bien vouloir..."

Njegova tajnica Dora Wittgenstein, koja je radila kod njega četrnaest godina, dijelila je neveliku, zagušljivu sobu sa Zinom. Ta žena u godinama s kesicama ispod očiju, sa zadahom strvine koji se osjetio kroz jeftini miris, koja je ostajala na poslu koliko god sati je trebalo, sasušivši se radeći za Trauma, bila je nalik na nesretnu, iscrpljenu kobilu kojoj je uklonjena sva muskulatura, a ostalo je samo nekoliko željeznih žila. Bila je slabo obrazovana, život joj se temeljio na dvjematrima općeprihvaćenim idejama, ali vodila se neldm svojim privatnim pravilima pri obraćanju na francuskom jeziku. Kad bi Traum pisao novu "knjigu" pozivao bi je u svoju kuću nedjeljom, cjenkao se s njom oko plaće, zadržavao je predugo; i ona bi katkad s ponosom relda Zini da ju je njegov vozač odvezao (doduše, samo do tramvajske stanice).

Zina se nije morala baviti samo prijevodima, nego poput svih ostalih tipkačica prepisivanjem priloga koji se podnose sudu. često je morala i stenografirati u prisutnosti klijenta koji je iznosio okolnosti slučaja, nerijetko brakorazvodnog. Svi ti slučajevi bili su prilično gnusni, hrpe svakakvih slijepjenih gadosti i gluposti. Netko se u Cottbusu razvodio od žene, po njegovim riječima poremećene, optužujući je za odnos s dogom, a glavna je svjedokinja bila pazikućina žena koja je navodno čula kroz vrata kako ova glasno izražava psu oduševljenost stanovitim pojedinostima njegova organizma. "Tebi je samo smiješno," ljutito je govorila Zina, "ali, časna riječ, j a više ne mogu, ne mogu, odmah bih ostavila sve to smeće kad ne bih znala da će u drugom uredu biti jednako smeće ili još gore. Taj umor uvečer, to je nešto fenomenalno, to se ne može nikako opisati. Što mogu sad?"

Kralješnica mi tako puca od stroja da bih mogla urlati. I što je najvažnije, to se nikad neće završiti, jer ako se završi, nećemo imati što jesti, mama ništa ne može, ne može čak ni u kuharice zato što će plakati u tuđoj kuhinji i razbijati posuđe, a gad zna samo kako bankrotirati, mislim da je bankrotirao čim se rodio. Ne znaš kako

mrzim tu svinju..." "Pa pojedi je", reče Fjodor Konstantinovič. "I ja sam imao prilično neugodan dan. Htio sam ti napisati pjesmu, ali još se nekako nije razbistrila." "Dragi moj, radosti moja", uskliknula je. "Zar je sve ovo istina, ova ograda i mutnjikava zvijezda?"

Kad sam bila mala nisam voljela crtati ništa što se ne završava, tako da ograde nisam crtala, jer na papiru se ne završavaju, ne možeš zamisliti ogradu koja se završava, nego uvijek nešto dovršeno, piramidu, kuću na planini." "A ja sam volio obzor i takve poteze, sve sitnije i sitnije: ispalo bi sunce iza mora. A najveća dječja muka je nezašiljena ili slomljena drvena bojica." "Ali, zato zašiljene... Sjećaš li se bijele? Uvijek je bila najduža, ne kao crvena ili plava, zato što se malo koristila, sjećaš li se?" "Ali, kako se htio svidj eti! Drama albina. L'inutile beauté. Recimo da sam je kasnije rabio do mile volje. Baš zato što sam crtao nevidljivo. Mogao sam mnoštvo toga zamisliti. Zapravo su mogućnosti bile neograničene. Samo bez anđela, a ako već jest anđeo, onda s golemim prsnim košem i s krilima kao u križanca rajske ptice i kondora, i da mladu dušu ne nosi u zagrljaju, nego u kandžama." "Da, i ja mislim da ne treba na tome stati. Ne mogu zamisliti što ne bismo mogli biti. U svakom slučaju ne bih se htjela ni u što pretvoriti." "U raspršeno svjetlo? Što misliš o tome? Nije baš nešto, po meni? Uvjeren sam da nas očekuju neobična iznenađenja. Šteta što se ne može zamisliti ono što se nema s čim usporediti. Genij je crnac koji sanja snijeg. Znaš li što je najviše zapanjilo prve ruske hodočasnike na putu kroz Europu?" "Glazba?" "Ne, gradske fontane, mokri kipovi." "Ponekad mi je krivo što ne osjećaš glazbu. Moj je otac imao takav sluh da je znao ležati na sofi i otpjevušiti cijelu operu, od početka do kraja. Jednom je tako ležao, a u susjednu je sobu netko ušao i počeo razgovarati s mamom, i rekao mi je: taj glas pripada tom i tom, prije dvadeset godina vidio sam ga u Karlsbadu, i obećao mi je da će me jednom posjetiti. Eto kakav je sluh imao." "A ja sam danas sreo Lišnevskog, i on mi je govorio o nekom svom poznaniku koji se žalio da je u Karlsbadu sve drukčije, a kako je nekad bilo! Piješ vodu, a pokraj tebe kralj Edward, divan, naočit muškarac... odij elo od pravog engleskog sukna... Što si se naljutila? U čemu je stvar?" "Ah, nema veze. Neke stvari nikad nećeš shvatiti." "Prestani. Zašto si tu vruća, a tu hladna? Hladno ti

je? Bolje pogledaj onog leptira kod fontane." "Odavno sam ga vidjela." "Hoćeš li da ti kažem zašto leptiri lete na svjetlo? Nitko to ne zna." "A ti znaš?" "Uvijek mi se čini da ću svaki čas pogoditi, samo ako dobro razmislim. Moj je otac govorio da je to ponajprije nalik na gubitak ravnoteže, kao što neiskusnog biciklista privlači jarak. Svjetlo je u usporedbi s tamom praznina. Kako se vrti! Ali, ima tu još nečega, shvatit ću ja to." "Žao mi je što ipak nisi napisao svoju knjigu. Ah, imam tisuću planova za tebe. Tako jasno osjećam da ćeš se jednom razmahati. Napiši nešto golemo, da se svi zadive." "Napisat ću", reče u šali Fjodor Konstantinovič, "biografiju černiševskog." "Sve što želiš. Ali, da to bude posve, posve istinito. Ne moram ti govoriti koliko volim tvoje pjesme, ali nikad ti ne pristaju, sve su riječi za broj manje od tvojih pravih riječi." "Ili roman. čudno je to, kao da se sjećam svojih budućih djela, iako ne znam čak ni o čemu će biti.

Sjetit ću se konačno pa napisati. Reci, uostalom, što ti zapravo misliš: hoćemo li se cijeli život ovako susretati, jedno pored drugoga na klupi?" "O ne", odgovorila je pjevnosanjarskim glasom. "Zimi ćemo ići na bal, a još ovog ljeta, kad budem imala dopust, otići ću na dva tjedna na more i poslati ti razglednicu s valovima." "I ja ću otići na dva tjedna na more." "Mislim da nećeš. Osim toga, ne zaboravi da se jednom moramo naći u Tiergartenu, u ružičnjaku, tamo gdje je ldp princeze s kamenom lepezom." "Ugodna budućnost", reče Fjodor Konstantinovič.

A nekoliko dana kasnije pod ruku mu je došao isti onaj šahovski časopis, prelistao ga je tražeći nedovršena mjesta, i kad se pokazalo da je sve riješeno preletio je pogledom po dva stupca odlomka iz mladenačkog dnevnika černiševskog; preletio je, nasmiješio se pa stao iznova čitati sa zanimanjem. Zabavno iscrpan stil, pomno umetnuti prilozima, strast prema točkama sa zarezom, zapinjanje misli u rečenici i nevjesti pokušaji da je izvuče odatle (pri čemu je odmah zapinjala na drugom mjestu, pa se autor opet morao gnjaviti), lupajući, brundajući zvuk riječi, smisao koji se potezima konja pomiče u sitničavom tumačenju najsitnijih postupaka, nametljiva besmislenost tih postupaka (kao da su čovjeku ruke bile u

stolarskom ljepilu, a obje su lijeve), ozbiljnost, mlitavost, čestitost, bijeda, sve se to tako svidjelo Fjodoru Konstantinoviču, tako ga je zapanjila i razveselila pretpostavka da je autor, s takvim misaonim i književnim stilom, mogao ikako utjecati na književnu sudbinu Rusije, da je odmah sljedećeg jutra naručio u državnoj knjižnici sabrana djela černiševskog.

Kako je čitao tako je njegova iznenađenost rasla, i u tom je osjećaju bilo svojevrsnog blaženstva.

Kad je tjedan dana kasnije dobio telefonski poziv Aleksandre Jakovlevne ("Zašto vas nema više?

Recite, jeste li slobodni večeras?") nije ponio sa sobom 8x8: taj je časopis već imao sentimentalnu vrijednost, bio je uspomena na susret. U gostima kod svojih prijatelja našao je inženjera Kerna i krupna, šutljiva gospodina debela staromodna lica i vrlo glatkih obraza koji se preživao Gorjainov i bio poznat po tome što se, odlično parodirajući (rastezao je usta, mljackao i govorio ženskim glasom) jednog starog, nesretnog novinara, osobenjaka loše reputacije, tako navikao na taj lik (koji mu se na taj način osvetio) da ne samo daje rastezao prema dolje kutove usana kad je glumio druge poznanike, nego mu je čak i u običnom razgovoru počeo nalikovati. Aleksandar Jakovlevič, koji se osušio i utišao nakon svoje bolesti - tim je pomračenjem privremeno otkupio zdravlje - kao da je te večeri bio živahniji, a pojavio se čak i poznati tik; ali, Jašina utvara više nije sjedila u kutu, nije se naginjala kroz mlin knjiga. "I dalje ste zadovoljni stanom?" upitala je Aleksandra Jakovlevna. "Baš mi je drago. Ne udvarate se kćeri? Ne? Inače, jednom sam se sjetila da smo Merc i ja imali zajedničke poznanike, bio je to sjajan čovjek, džentlmen u svakom smislu, ali mislim da ona nerado priznaje svoje podrijetlo?

Priznaje? Ne znam. Mislim da se vi slabo snalazite u tome." "Gospođica, u svakom slučaju, ima karakter", rekao je inženjer Kern. "Jednom sam je vidio na sjednici plesnog odbora. Dizala je nos zbog svega." "A kakav joj je nos?" upitala je Aleksandra Jakovlevna.

"Znate, da budem iskren, nisam je previše gledao, na kraju krajeva sve djevojke teže za tim da budu ljepotice. Nećemo biti zlobni."

Gorjainov je šutio držeći ruke spojene na truhu i samo je povremeno čudno podizao mesnatu bradu i delikatno se nakašljavao, kao da koga poziva. "Hvala lijepa", govorio je uz naldon kad su mu nudili džem ili još jednu šalicu čaja, a ako je nešto htio reći susjedu primaknuo bi glavu nekako bočno, ne okrećući mu lice, pa bi se, rekavši mu nešto ili ga upitavši, polako opet odmaknuo. U razgovoru s njim bilo je čudnih rupa, zato što vam ničim ne bi potvrdio rečenicu i ne bi vas gledao, već bi mu pogled malih sme đih slonovskih očiju lutao po sobi, i najednom bi grčevito pročistio grlo. Kad je govorio o sebi, uvijek je to bilo u mračnohumornom duhu. Cijela njegova vanjšina izazivala je iz nekog razloga asocijacije poput primjerice: odjel ministarstva, riblja juha, kaljače, snijeg Mira iskustva pada vani, stup, Stolipin, šef odsjeka. "I, prijatelju", neodređeno reče černiševski i sjede pokraj Fjodora Konstantinoviča, "što vi kažete?"

Ne izgledate dobro." "Sjećate li se", reče Fjodor Konstantinovič, "prije neke tri godine dali ste mi koristan savjet da opišem život vašeg slavnog prezimenj aka?" "Uopće se ne sjećam", reče Aleksandar Jakovlevič. "Šteta, jer sad namjeravam prihvatiti se toga." "Ma nemojte? Vi to ozbiljno?" "Posve ozbiljno", reče Fjodor Konstantinovič. "A odalde vam ta čudna ideja?" umiješa se Aleksandra Jakovlevna. "Hajde da napišete, ne znam, biografiju Batjuškova ili Deljviga, nekog iz Puškinove okoline, ali zašto černiševski?" "Vježba gađanja", reče Fjodor Konstantinovič. "U najmanju ruku zagonetan odgovor", primijeti inženjer Kern i, bljesnuvši golim staldima cvikera, pokuša zdrobiti orah dlanovima. Gorjainovmu preda kliješta. "Pa", reče Aleksandar Jakovlevič prenuvši se iz kratkotrajne zamišljenosti, "to mi se počinje sviđati."

U naše strašno doba kad je kod nas pogažena osoba i ugušena misao piscu zacijelo predstavlja doista veliku radost zadubiti se u svijetlu epohu šezdesetih godina. čestitam." "Da, ali od njega je to tako daleko!" reče černiševska. "Nema kontinuiteta, nema tradicije."

Iskreno rečeno, meni samoj ne bi bilo osobito zanimljivo oživljavati sve ono što sam osjećala u povodu toga dok sam bila studentica." "Mog su strica", reče Kern krenuvši, "izbacili iz gimnazije zato što je čitao Sto da se radi." "A kako vi na to gledate?" obrati se Aleksandra Jakovlevna Gorjainovu.

Gorjainov raširi ruke. "Nemam određeno mišljenje", reče tankim glasom, kao da nekog oponaša. "černiševskog nisam čitao, a inače, ako razmislim... Strašno dosadan lik, Bože mi oprosti!"

Aleksandar Jakovlevič lagano se zavali u naslonjaču i, trzajući licem, trepćući, čas nasmiješen, čas opet snužden, reče ovako: "A ja ipak pozdravljam ideju Fjodora Konstantinoviča. Naravno, danas nam se mnogo toga čini i smiješnim i dosadnim. Ali, u toj epohi ima nečeg svetog, nečeg vječnog. Utilitarizam, poricanje umjetnosti i ostalo, sve je to tek suvišna ljuštura ispod koje je nemoguće ne uočiti osnovne odlike: poštovanje cijelog čovječanstva, kulta slobode, ideje jednakosti, ravnopravnosti. Bila je to epoha velike emancipacije, kmetova od vlastelina, građana od države, žena od obiteljskog jarma.

I ne zaboravite da ne samo da je tada nastao najbolji dio nasljeđa ruskog oslobodilačkog pokreta, žudnja za znanjem, neslomljivost duha, požrtvovni heroizam, već su se baš u toj epohi, na ovaj ili onaj način upijajući iz nje, razvijali takvi velikani kao što su Turgenjev, Njekrasov, Tolstoj, Dostojevski. Da ne govorim o tome kako je sam Nikolaj Gavrilovič bio čovjek neizmjernog, svestranog uma, neizmjerne stvaralačke volje, i da užasne muke koje je podnosio za ideju, za čovječanstvo, za Rusiju, s kamatama iskupljuju stanovitu krutost i pravocrtnost njegovih kritičarskih pogleda. Štoviše, tvrdim da je on bio izvanredan kritičar, pronicljiv, pošten, smion...Ne, ne, to je divno, svakako to napišite!"

Već je prošlo neko vrijeme otkako je inženjer Kern ustao i ushodao se sobom, kimajući glavom i trseći se nešto reći. "O čemu je riječ?" najednom uzviknu zgrabivši naslon stolice. "Koga zanima što je Černiševski mislio o Puškinu? Rousseau je bio slab botaničar, i ja se nizašto ne bih htio liječiti kod Cehova.

Cerniševski je ponajprije bio učeni ekonomist, i kao takvog ga treba promatrati, a uza sve moje poštovanje pjesničkog talenta Fjodora Konstantinoviča, pomalo sumnjam hoće li uzmoći ocijeniti vrline i mane Komentara Milla." "Vaša je usporedba apsolutno netočna", reče Aleksandra Jakovlevna. "To je smiješno! U medicini čehov nije ostavio ni najmanjeg traga, Rousseauove glazbene kompozicije su samo kurioziteti, međutim nijedna povijest ruske književnosti ne može zaobići černiševskog. Ali, nešto drugo ne razumijem," brzo je nastavila, "zašto Fjodor Konstantinovič ima potrebu pisati o ljudima i vremenima kojima je po svom mentalitetu beskrajno stran? Naravno, ne znam kakav će imati pristup. No, ako želi, recimo to jednostavno, izvesti na čitac napredne kritičare, onda se ne mora truditi: Volinski i Ajhenvald davno su to učinili." "Ma hajde, što ti je," reče Aleksandar Jakovlevič, "das kommt nicht in Frage. Mladi se pisac zainteresirao za jednu od najvažnijih era ruske povijesti i sprema se napisati umjetničku biografiju jednog od njezinih najvećih predstavnika. Ja u tome ne vidim ništa čudno. Upoznati se s temom nije tako teško, knjiga će naći više nego dovoljno, a sve ostalo ovisi o talentu. Kažeš, pristup, pristup.

Ali, uz talentiran pristup danoj temi sarkazam je apriori isključen, on nema ništa s tim. Barem ja tako mislim." "Akako su Končejeva izgrdili prošli tjedan, jeste li čitali?" upita inženjer Kern, i razgovor krenu u drugom smjeru.

Na ulici, kad se Fjodor Konstantinovič opraštao od Gorjainova, ovaj je zadržao njegovu ruku u svojoj velikoj, mekoj ruci i zaškiljivši rekao: "A vi ste šaljivac, moram vam to reći, dragi moj.

Nedavno je preminuo socijaldemokrat Belenjki, vječni emigrant, tako reći: prognali su ga i car i proletarijat, tako da je kad bi se predavao reminiscencijama započinjao ovako: kod nas u Ženevi...

Možda biste i o njemu mogli pisati?" "Ne razumijem", napola upitno reče Fjodor Konstantinovič. "Da, ali zato sam ja odlično razumio. Vi kanite pisati o černiševskom koliko i ja o Belenjkom, ali zato ste nasamarili sugovornike i zakuhali zanimljivu raspravu. Sretno, laku

noć", i ode svojim polaganim, tešldm korakom, opirući se o štap i lagano pridigavši jedno rame.

Za Fjodora Konstantinoviča ponovno je počeo onaj način života kojemu se odao kad je proučavao očevu djelovanje. Bilo je to jedno od onih ponavljanja, jedan od onih glasova kojima, po svim pravilima harmonije, sudbina obogaćuje život senzibilna čovjeka. Ali, sad, poučen iskustvom, pri korištenju izvora nije si dopuštao prijašnju nemarnost pa je i najmanju bilješku opremao točnom ceduljom njezina porijekla. Ispred državne knjižnice, oko kamenog bazena, po travnjaku među tratinčicama šetali su se gugućući golubi. Naručene knjige stizale su u kolicima po nagnutim tračnicama u dubini, činilo se, nevelike prostorije gdje su čekale izdavanje, pri čemu se činilo da tamo na policama leži svega nekoliko svezaka, dok ih se ustvari nagomilalo tisuće. Fjodor Konstantinovič obgrlio je svoju porciju i boreći se s njezinom skliskom težinom išao prema autobusnoj stanici. Od samoga početka sliku zamišljene knjige predočavao si je neobično jasno po tonu i obrisu, imao je osjećaj da je za svaku pronađenu sitnicu već pripremljeno mjesto i da je sam rad na izvlačenju materijala već u boji buduće knjige, kao što more baca modri odsjaj na ribarsld čamac, i kako se on sam odražava u vodi zajedno s odsjajem. "Razumiješ", objašnjavao je Zini, "želim sve to držati tobože na samom rubu parodije. Znaš one idiotske biographies romancées gdje se Byronu mirne duše podvaljuje san izvučen iz njegove vlastite poeme? A da na drugom kraju bude ponor ozbiljnog, pa da se provlačim usldm grebenom između svoje istine i njezine karikature. I najvažnije je da sve bude jedan neprelddni tijek misli. Da ogulim svoju jabuku jednim potezom, ne odmićući nož."

Dok je proučavao temu uvjeravao se da će, kako bi se u potpunosti zasitio njome, morati proširiti područje djelovanja na dva desetljeća u oba smjera. Na taj je način otkrio jednu zabavnu značajku - u biti, nevažnu, ali pokazala se kao vrijedna vodilja: u pedeset godina napredne kritike, od Bjelinskog do Mihajlovskog, nije bilo nijednog duhovnog vođe koji se nije narugao Fetovoj poeziji.

A u kakve su se metafizičke monstrume katkad pretvarale najtrezvenije prosudbe tih materijalista o ovom ili onom predmetu, kao da im se riječ osvećivala zbog omalovažavanja! Bjelinski, taj simpatični neznanica, koji je volio ljiljane i oleandre, koji je ukrašavao svoj prozor kaktusima (kao Emma Bovary), koji je čuvao u kutijici što ju je odbacio Hegel pet kopješki, čep i dugme, i koji je umro s riječima upućenim ruskom narodu na usnama okrvavljenim od sušice, zapanjivao je maštu Fjodora Konstantinoviča takvim biserima uzvišene misli kao naprimjer: "U prirodi je sve divno, isključujući one nakazne pojave koje je sama priroda ostavila nedovršenima i skrila ih u mraku zemlje i vode (mekušci, crvi, infuzorije i si.)"; isto kao što se kod Mihajlovskog lako mogla pronaći metafora koja pluta trbuhom nagore, poput sljedećih riječi (o Dostojevskom): "...udarao je kao riba o led, zapadajući povremeno u krajnje ponižavajuće položaje"; zbog te ponižene ribe vrijedilo se probijati kroz pisanije "izvjestitelja o aktualnim zbivanjima". Odatle se izravno prelazilo na suvremeni ratni leksik, na Steldovljevičev stil ("...raznočinac koji je životario u porama ruskog života... ovnom za probijanje žigosao je rutinske poglede")) na stil Lenjina, koji nipošto nije upotrebljavao riječi "ovaj subjekt" u pravnom smislu, a "ovaj džentlmen" nipošto mu se nije odnosilo na Engleza, i koji je u polemičkom žaru dostigao najviši stupanj smiješnoga: "...ovdje nema smokvina lista...i idealist izravno pruža ruku agnostiku." Ruska proza, kakvi se zločini izvršavaju u tvoje ime! "Lica su groteskne nakaze, karakteri su kineske sjene, zbivanja su nestvarna i besmislena", pisalo se o Gogolju, i tome je posve odgovaralo mišljenje Skabičevskog i Mihajlovskog o "g. čehovu"; i jedno i drugo, kao tada zapaljen fitilj, danas je raznosilo te kritike na djeliće. čitao je Pomjalovskog (poštenje u ulozi tragične strasti) i nalazio ondje kompot riječi: "usne boje maline kao višnje". čitao je Njekrasova i, osjećajući nekakvu novinskogradsku manu u njegovoj (često prekrasnoj) poeziji, nalazio bi objašnjenje njegovih kupletističkih prozaizama ("kako je lijepo pritom dijeliti misli s voljenim bićem", Ruske žene) kad bi otkrio da je, usprkos seoskim šetnjama, obada nazivao bumbarom (iznad stada "bumbara nemirni roj"), a desetak redaka niže osom (konji se "pod dimom vatre spašavaju od osa"). čitao je Hercena i opet je bolje shvaćao mane (lažni sjaj, površnost) njegovih generalizacija, kad bi opazio da je

Aleksandar Ivanovič, koji je slabo poznao engleski jezik, o čemu svjedoči njegova autobiografska bilješka koja počinje smiješnim galicizmom (lam born), pobrkavši po sluhu riječi beggar i bugger, sjajno zaključio kako Englezi poštuju bogatstvo.

Takva metoda procjene, dovedena do krajnosti, bila bi još gluplja od pristupa piscima i kritičarima kao zastupnicima općih ideja. Što pak s tim ako se Pušdnu Suhoščokovskoga nije sviđao Baudelaire, i je li ispravno osuditi Ljermontovljevu prozu zato što se on dvaput poziva na nekog nemogućeg "krokodila" (jednom u ozbiljnoj i jednom u šaljivoj usporedbi)? Fjodor Konstantinovič zaustavio se na vrijeme, i ugodan osjećaj daje otkrio lako primjenjiv kriterij nije se uspio pokvariti otužnom zloporabom. čitao je vrlo mnogo, više nego što je ikada čitao. Proučavajući pripovijesti i romane šezdesetaša čudio se kako se mnogo u njima govori o tome kako je tko koga pozdravio. Mozgajući o zarobljenosti ruske misli, vječne obveznice ove ili one horde, zabavljao se čudnovatim usporedbama. Tako se u paragrafu 146 uredbe o cenzuri iz 1826. godine, u kojem se propisivalo da se pazi da se "sačuva čisto ćudoređe i ne zamjenjuje samim ljepotama mašte", moglo umjesto "čisto" umetnuti "građansko" ili nešto slično, da bi se dobio tajni propis o cenzuri radikalnih kritičara; tako je Bulgarinov pismeni prijedlog da prida likovima romana koji je pisao boju koja odgovara cenzuri nekako podsjećao na ulagivanje prosudbi javnog mnijenja čak i takvih autora kao što je Turgenjev; 1 Ščedrin, koji se tukao rudom i ismijavao bolest Dostojevskog, ili Antonovič, koji ga je nazivao "krepavajućom prebijenom životinjom", malo su se razlikovali od Burenina, koji je proganjao sirotog Nadsona; i nasmijavao gaje predosjećaj danas moderne teorije u idejama Zajceva, koji je davno prije Freuda pisao da su "svi ti osjećaji ljepote i tomu slične obmane koje nas oplemenjuju samo preinake spolnog nagona", bio je to onaj Zajcev koji je nazivao Ljermontova "razočaranim idiotom", uzgajao u Locarnu u emigrantskoj dokolici dudove svilce, koji su mu, uostalom, ugibali, i koji je zbog kratkovidnosti često padao sa stuba.

Nastojao je snaći se u mutnoj zbrci tadašnjih filozofskih ideja, i činilo mu se da se u samom nabranju imena, u njihovu karikaturalnom

sldadu, odražavao nekakav grijeh pred mišlju, nekakvo podsmjehivanje istoj, nekakva pogreška te epohe, kad je netko ludovao za Kantom, netko za Comteom, netko za Hegelom, netko za Schlegelom. A s druge je strane polako počinjao shvaćati da su ljudi poput čerliševskog, uza sve njihove smiješne i strašne promašaje, bili, kako god okreneš, istinski junaci u svojoj borbi protiv državnog poretka, još štetnijim i vulgarnijim od njihovih lajiževnokritičkih izmišljotina, i da su liberali ili slavenofili, riskirajući manje, tim samim vrijedili manje od tih željeznih svadljivaca.

Iskreno mu se sviđalo kako je čerliševsld, protivnik smrtne kazne, nemilosrdno ismijavao ogavno milostiv i podlo uzvišen prijedlog pjesnika Žukovskog da se smrtna kazna obavije mistič-

nom tajnovitošću, da prisutni ne vide (pred ljudima se tobože pogubljenik drsko junaci, sramoteći time zakon), već samo da slušaju iza ograde crkveno pjevanje, jer pogubljenje mora ganuti. I pritom se Fjodor Konstantinovič sjetio kako je njegov otac govorio da u smrtnoj kazni ima nečeg neprevladivo neprirodnog, što čovjek osjeća krvlju, čudna i drevna obrnutost djelovanja, kao što se u zrcalnom odrazu svi pretvaraju u ljevaka: nije bez razloga to što krvnik sve radi obrnuto: orma se stavlja naopako kad dovode Razina na pogubljenje, vino se krvniku ne toči normalno iz ruke nego preko ruke; i dok se po švapskom zakoniku, u slučaju da je tko uvrijedio putujućeg glumca, potonjemu radi zadovoljštine dopuštalo udariti sjenu onoga tko ga je uvrijedio, u Kini je upravo glumac, sjena, izvršavao dužnost krvnika, to jest tobože se skidala odgovornost s čovjeka, i sve se prenosilo u izokrenuti, zrcalni svijet.

Živo je osjećao nekakvu državnu obmanu u postupcima Cara Osloboditelja, kojemu je sva ta priča s darovanjem sloboda vrlo brzo dojadila; upravo je careva dosada bila glavni poticaj reakcije. Nakon manifesta su pucali u narod na stanici Bezdna - i epigramatičku žilu u Fjodoru Konstantinoviču škakljalo je neukusno iskušnje da daljnu sudbinu rusldh vladara promatra kao prugu između stanica Bezdna i Dno. Postupno se od svih tih naleta na prošlost ruske misli u njemu razvijala nova čežnja za Rusijom, manje pejzažna nego prije,

opasna želja (protiv koje se uspješno borio) da joj nešto prizna i da je u nešto uvjeri. I, gomilajući znanje, izvlačeći iz te gore svoje gotovo djelo još se ponečega prisjećao: hrpe kamenja na azijskom prijevoju - išli su u pohod, ostavljali po kamen, išli su natrag, uzimali po kamen, a ono što je ostalo zauvijek jest broj palih u boju. Tako je u hrpi kamenja Tamerlan prevideo spomenik.

Do zime se već raspisao, jedva primjetno prešavši sa skupljanja na stvaranje. Zima, poput većine nezaboravnih zima i poput svih zima koje se uvode u tekst radi rečenice, ispala je (uvijek "ispadaju" u takvim slučajevima) hladna. Uvečer, prilikom susreta sa Zinom u maloj, pustoj kavani, gdje je šank bio obojan u tamnomodru boju i gdje su, mukotrpno izigravajući posude komfora, gorjele patuljaste svjetiljke na šestsedam stolića, čitao joj je što je napisao tijekom dana, a ona je slušala oborivši trepavice, nalaktivši se, igrajući se rukavicom ili tabakerom. Katkad bi im prišla gazdina kuja, debela, nikakve pasmine, nisko spuštenih bradavica, stavljala joj glavu na koljena, i pod rukom koja ju je milovala i smiješila se, povlačeći unatrag kožu na svilenkastom okruglom čelu, pseće su oči postajale kosima poput kineskih, a kad bi joj dali komad šećera, ona bi, uzevši ga, bez žurbe, gegajući se, otišla u kut, sklupčala se i grizla strašno hrskajući. "Predivno, ali mislim da se na ruskom ne može tako reći", govorila je Zina, pa bi on, nakon prepirke, ispravljao izraz koji joj je smetao. černiševskog je skraćeno zvala černiš i toliko se naviknula na njegovu pripadnost Fjodoru i djelomice njoj da joj se njegov pravi život u prošlosti činio nečim poput plagijata. Ideja Fjodora Konstantinoviča da napiše njegov životopis u obliku prstena koji se zatvara apokrifnim sonetom, tako da se dobije ne toliko oblik knjige koja bi svojom dovršenošću bila suprotna kružnoj prirodi svega postojećeg, koliko jedna rečenica koja ide po obodu, to jest koja je beskonačna, isprva joj se činila neostvarivom na glatkom, ravnom papiru, pa se tim više obradovala kad je opazila da ipak ispada krug. Uopće je nije zanimalo drži li se autor revno povijesne istine - vjerovala je na riječ - jer da tomu nije tako naprosto ne bi vrijedilo pisati knjigu. Zato je druga istina, istina za koju je samo on bio odgovoran i koju je samo on mogao naći, bila za nju tako važna da joj se i najmanja nespretnost ili maglovitost riječi činila zametkom laži

koji je smjesta trebalo ukloniti. Obdarena vrlo gipkim pamćenjem, koje se poput bršljana obavijalo oko onoga što bi čula, ona je ponavljanjem spojeva riječi koji su joj se osobito svidjeli oplemenjivala iste vlastitim skrivenim vijugama, i kad bi se dogodilo da Fjodor Konstantinovič zbog nekog razloga mijenja frazu koju je upamtila, razvaline trijema još bi dugo stajale na zlatnom obzoru ne želeći nestati. U njezinu razumijevanju bilo je neobične ljupkosti koja mu je potajno služila kao regulator, ako ne i kao vodilja. A ponekad, kad bi se skupilo barem troje gostiju,

2, za pijanino u kutu sjela bi stara sviračica s cvikerom i svirala Offenbachovu barkarolu kao marš.

Već se primicao kraju rada (točnije, rođenju junaka) kad je Zina relda da mu ne bi bilo naodmet zabaviti se i da će zato u subotu zajedno ići na krabuljni ples u kuću slikara kojeg je znala. Fjodor Konstantinovič plesao je slabo, njemačku boemu nije podnosio, a osim toga, odlučno je odbijao maštu pretvarati u odoru, na što se u biti svode balovi pod maskama. Složili su se da ide s polumaskom i u smokingu sašivenom prije četiri godine i odjevenom ne više od četiri puta. "Aja ću ići..." započela je sanjarski, ali onda zapela. "Preklinjem te samo ne kao velikaška kći ili kao Kolombina", rekao je Fjodor. "Da, baš", prezrivo je odvratila. "Ah, uvjeravam te, bit će strašno veselo", dodala je blago, vidjevši da se on snuždio. "Na kraju krajeva, bit ćemo sami među svima.

Ja želim tako! Bit ćemo cijelu noć zajedno, i nitko neće znati tko si, pa sam smislila kostim posebno za tebe." Savjesno ju je zamislio golih nježnih leđa i modrikastih ruku, odmah su se prokrijumčarile tuđe uzbuđene njuške, prostačke besmislice glasnog njemačkogveselja, opekla su mu jednjak odvratna alkoholna pića, podrignuo je od sendviča s usitnjenim jajima, ali opet je usredotočio misao koja se vrtjela uz glazbu na njezinu prozirnu sljepoočnicu. "Naravno, bit će veselo, idemo, naravno", rekao je uvjeren.

Odlučili su da ona krene onamo u devet, a on će je slijediti za sat vremena. Ograničen vremenom, nije sjeo nakon večere raditi, nego je dangubio s novim časopisom, gdje se dvaput ovlaš spominjao

Končejev, i ta slučajna pozivanja na njega, koja podrazumijevaju opće priznanje pjesnika, bila su vrednija od najblagonaklonijeg prikaza; još prije pola godine to bi u njemu izazvalo Salierijevu muku, a sad se sam začudio tome kako je ravnodušan prema tuđoj slavi. Pogledavši na sat polako se stao razodijevati, zatim je izvadio uspavani smoldng, zamislio se, rastreseno uzeo uštirkanu košulju, stavio sklisku dugmad, obukao je stresavši se od nagle svježine, načas se skamenio, nesvjesno navukao crne hlače s opšivom te, sjetivši se da je još ujutro naumio precrtati posljednju jučer napisanu rečenicu, nagnuo se nad ionako išaranim listom. Ali, ostaviti odjeljak u takvom obliku, tj. da visi iznad ponora, prozora pribijenog daskama i razvaljenih stuba, bilo je fizički nemoguće. Pogledao je bilješke pripremljene za to mjesto, i najednom se trznulo i pojurilo pero. Kad je opet pogledao na sat bila su prošla dva sata u noći, ježio se, u sobi je sve bilo mutno od duhanskog dima. Istodobno se razlegao zvuk američke brave. Prolazeći kroz predsoblje Zina ga je ugledala kroz poluotvorena vrata, blijedog, otvorenih usta, s otkopčanom uštirkanom košuljom, s naramenicama koje vise do poda, u ruci mu pero, na bjelini papira crni se polumaska. Uz tresak je zatvorila vrata svoje sobe, i sve je opet postalo tiho. "Divno", poluglasno izgovori Fjodor Konstantinovič. "Što sam to učinio?" Nikad nije saznao u kakvoj je odjeći Zina išla; ali, knjiga je bila napisana.

Mjesec dana kasnije, u ponedjeljak, prepisani rukopis ponio je Vasiljevu, koji mu je još jesenas, znajući za njegova istraživanja, polupredložio da tiska Život čerliševskog u naldadi povezanoj s Gazetom. Zatim je, u srijedu, Fjodor Konstantinovič bio u uredništvu, mirno razgovarao sa starim Stupišinom, koji je u uredništvu nosio papuče, promotrio od dosade bolno iskrivljena usta tajnika koji je nekoga slao kvragu preko telefona... Najednom se otvoriše vrata kabineta, ispuniše se do rubova masom Georgija Ivanoviča, koji je na čas mračno gledao Fjodora Konstantinoviča, a zatim hladno rekao: "Izvolite k meni", i odmaknuo se kako bi se mogao provući. "I, jeste li pročitali?" upita Fjodor Konstantinovič sjevši s druge strane stola. \v "Pročitao sam", odvrati Vasiljev sumornim basom. "Ja bih zapravo htio da to izađe još u proljeće", vedro reče Fjodor Konstantinovič. "Evo vam rukopis", najednom će Vasiljev namrštivši

se i pruživši mu mapu. "Uzmite ga. Nema ni govora da bih ja imao veze s njegovim objavljivanjem. Mislio sam da je to ozbiljno djelo, a ispostavlja se da je to bezobzirna, antidruštvena, besramna improvizacija. čudim vam se." "Ma to su gluposti, znate", reče Fjodor Konstantinovič.

"Ne, poštovani gospodine, to uopće nisu gluposti", zarika Vasiljev, gnjevno prebirući po stvarima na stolu, kotrljajući žig, mijenjajući položaj nijemih knjiga "za osvrt", koje su se skupile slučajno i bez imalo nade u postojanost sreće. "Ne, poštovani gospodine! Postoje tradicije ruskog javnog života kojima se pošten pisac ne smije rugati. Potpuno mi je svejedno jeste li talentirani ili niste, znam samo da pisati paskvil o čovjeku čijim su se patnjama i djelima nadahnjivali milijuni ruskih intelektualaca nije dostojno nikakvog talenta. Znam da me nećete poslušati, ali ipak vas (i Vasiljev se namrštvivši se od bola uhvati za srce) kao prijatelj molim da ne pokušavate objaviti tu stvar, upropastit ćete si književnu karijeru, pamtite moje riječi, svi će vam okrenuti leđa." "Preferiram zatiljke", reče Fjodor Konstantinovič.

Navečer je bio pozvan k čerliševslama, no Aleksandra Jakovlevna u posljednji je trenutak otkazala: muž joj je "ležao zbog gripe" s vrlo visokom temperaturom. Zina je s nekim otišla u kino, tako da se našao s njom tek sljedeće večeri. "Prvi se pačići bacaju u vodu, kako bi se našalio tvoj očuh", odgovorio joj je na pitanje o knjizi i (kako su pisali u staro doba) ukratko joj prenio razgovor u uredništvu. Ogorčenje, nježnost prema njemu, želja da mu nekako odmah pomogne odrazili su se u njoj navalom razdražene i poduzetne energije. "Ah, tako!" uskliknula je. "Pa dobro. Nabavit ću novac za objavljivanje, to ću učiniti." "Za dijete večera, za muža lijes", rekao je on, i u neko drugo vrijeme ona bi se uvrijedila zbog te slobodne šale.

Negdje je posudila sto pedeset maraka, dodala sedamdeset svojih, teško odvojenih za zimu, ali ta svota nije bila dovoljna, pa je Fjodor Konstantinovič odlučio pisati u Ameriku stricu Olegu, koji je neprekidno pomagao njegovoj majci i slao povremeno i njemu pokoji dolar. Pisanje tog pisma odgađao je iz dana u dan, jednako kao što je odgađao, unatoč Zininim nagovaranjima, pokušati objaviti svoje djelo u debelom časopisu koji je izlazio u Parizu ili zainteresirati tamošnju naldadu koja je objavila Končejevljeve pjesme. U posljednje je vrijeme počela prepisivati rukopis na stroju, u rođakovu uredu, i skupila je od njega već pedeset

maraka. Ljutila ju je Fjodorova tromost, posljedica mržnje spram bilo kakve praktične hitnje. On se u međuvremenu bezbrižno bavio sastavljanjem šahovskih problema, rastreseno je išao davati instrukcije i svakodnevno zvao čerliševsku: gripa Aleksandra Jakovleviča prešla je u akutnu upalu bubrega. Nekoliko dana kasnije u knjižari je opazio visoka, krupna gospodina istaknutih crta lica, s crnim pustenim šešikom (ispod njega kestenjasti pramen), koji ga je ljubazno pa čak i ohrabrujuće pogledao. "Gdje li sam ga viđao?" brzo je pomislio Fjodor Konstantinovič nastojeći ne gledati. Ovaj je prišao, pružio mu ruku, snažno, naivno, nezaštićeno raširivši prste, pa stao govoriti... i Fjodor Konstantinovič se sjetio: Buš, koji je prije dvije i pol godine čitao u društvu svoju dramu. Nedavno ju je objelodanio, i sad je, gurajući Fjodora Konstantinoviča bokom, laktom, s dječjim drhtavim osmijehom na plemenitu, uvijek pomalo znojnu licu, izvadio lisnicu, iz lisnice kovertu, iz koverta izrezak - jednu recenziju koja se pojavila u riškom listu. "Sad će", rekao je s prijetećom višeznačnošću, "to djelo izaći i na njemačkom. Povrh toga radim trenutno na Romanu."

Fjodor Konstantinovič pokušao mu je umaknuti, ali ovaj je izašao iz knjižare s njim i ponudio se za suputnika, a budući da je Fjodor Konstantinovič išao na instrukcije i, znači, bio vezan smjerom kretanja, jedino kako se mogao riješiti Buša bilo je da ubrza korak, ali pritom je sugovornik stao tako brzo govoriti da je u užasu ponovno usporio. "Moj je Roman", rekao je Buš gledajući u daljinu i lagano u stranu ispruženom rukom sa zveckavom manšetom, koja je virila iz crnog kaputa, zaustavljajući Fjodora Konstantinoviča (taj kaput, crni šešir i koverče činili su ga sličnim hipnotizeru, šahovskom majstoru ili glazbeniku), "moj je Roman tragedija filozofa koji je shvatio formulu apsolutnog. On zapodijeva razgovor te govori (Buš kao mađioničar izvadi iz zraka bilježnicu i stade u hodu čitati): 'Trebalo biti pravi magarac da se iz činjenice atoma ne deducira da je sam svemir tek atom, ili, točnije, neličij dio atoma. To je još genijalni Blaise Pascal intuitivno osjetio. Ali, idemo dalje, Louisa! (Od tog se imena Fjodor Konstantinovič trznuo i jasno začuo zvuke grenadirskog marša: 'Zboogom, Louisa, obrisi suze s lica, ne pogađa

svald metak junaka' - i to se zatim nastavilo čuti, kao negdje ispod prozraa sljedećih Buševih riječi.) Usredotočite se, draga. Prvo ću objasniti na primjeru mašte. Pretpostavlja se da je neld fizičar uspio pronaći u apsolutno nezamislivom zbroju atoma, od kojih je sastavljeno Sve, onaj fatalni atom kojim se upravlja naše razmišljanje. Pretpostavljamo daje njegovo usitnjavanje došlo da najmanje esencije baš tog atoma, i u tom trenutku Sjena Ruke (fizičareve ruke!) pada na naš svemir s katastrofalnim posljedicama, zato što cijeli svemir i jest posljednja čestica jednog, čini mi se, središnjeg atoma, od kakvih se sastoji. Nije lako shvatiti, ali ako shvatite ovo, shvatit ćete sve! Van iz tamnice matematike! Cjelina je jednaka najsitnijem dijelu cjeline, zbroj dijelova jednak je dijelu zbroja. To je tajna svijeta, formula apsolutne beskonačnosti, ali nakon takvog otkrića ljudska osobnost više ne može šetati se i razgovarati. Zatvorite usta, Louisa.' To se on obraća jednoj maloj, svojoj životnoj suputnici..." susretljivo dobrodušno doda Buš slegnuvši snažnim ramenima. "Ako vas zanima, jednom ću vam pročitati od početka", nastavio je. "Tema je kolosalna. A smijem li pitati što vi radite?" "Ja?" progovori Fjodor Konstantinovič osmjehnuvši se kiselo. "I ja sam napisao knjigu, knjigu o kritičaru černiševskom, a ne mogu naći izdavača za nju." "A! Popularizator njemačkog materijalizma, Hegelovih izdajnika, grobianskih filozofa! Vrlo časno.

Sve sam više uvjeren da će moj izdavač rado uzeti vaše djelo. On je komičan lik, i za njega je književnost zatvorena knjiga. Ali, ja kod njega imam položaj savjetnika, i on me sluša. Dajte mi svoj telefonski broj, sutra se sastajem s njim, i ako se u načelu slaže, prolisat ću vaš rukopis i usuđujem se nadati da ću ga preporučiti na najlasakviji način." "Kakve budalaštine", pomislio je Fjodor Konstantinovič, i zato je bio krajnje iznenađen kad je sljedeći dan dobičina doista nazvala. Izdavač se pokazao punačkim muškarcem debela nosa koji je nečim podsjećao na Aleksandra Jakovleviča, s jednako crvenim ušima i crnim dlačicama sa svake strane glatke čele. Popis knjiga

2, koje je objavio bio je kratak, ali izuzetno raznolik: prijevodi nekih njemačkih psihoanalitičkih romana koje je napisao Bušov stric, Trovačica Adelaide Svetozarove, zbirka viceva, anonimna poema Ja, ali među tim smećem bile su dvijetri prave knjige, kao naprimjer divno Stubište do oblaka Hermanna Landea i također njegove Metamorfoze misli. Bušov je ocijenio Život Cerniševskog kao pljusku marksizmu (kojom se Fjodor Konstantinovič prilikom pisanja nimalo nije zamarao), i tijekom drugog susreta je izdavač, po svemu sudeći vrlo drag čovjek, obećao da će knjigu objaviti do Uskrsa, to jest za mjesec dana. Nije davao nikakav predujam, od prvih tisuću prodanih primjeraka nudio je pet posto, ali zato je nakon toga autorski postotak povisio na trideset, što se Fjodoru Konstantinoviču učinilo i pravednim i izdašnim. Uostalom, spram te strane posla osjećao je potpunu ravnodušnost. Nešto gaje drugo ispunjavalo. Stisnuvši vlažnu ruku ozarenom Bušom, izašao je na ulicu kao što balerina izlijeće na pozornicu osvjetljenu bojom jorgovana. Kiša koja je sipila izgledala je kao zasljepljujuća rosa, sreća mu je stajala u grlu, šarene aureole drhtale su oko svjetiljki, i knjiga koju je napisao razgovarala je s njim punim glasom, sve ga vrijeme prateći, kao mlaz iza zida. Zaputio se prema uredu gdje je radila Zina; nasuprot te crne kuće, s dobrodušnim izrazom prozora nagnute prema njemu, našao je pivnicu koju mu je naznačila. "I, što je bilo?" upitala je brzo ušavši. "Ništa, neće uzeti", reče Fjodor Konstantinovič, pozorno, s užitkom prateći kako joj se gasi lice, igrajući se svojom vlašću nad njime, predosjećajući zanosno svjetlo koje će sad izazvati.

Glava četvrta

Jao! Što god rekao potomak prosvijećeni, I dalje na vjetru, u odjeći živoj, Prema svojim se Istina naginje prstima

S osmijehom žensldm i dječjom brigom Kao da u šaci promatra nešto Što iza ramena njezina ne vidimo. onet kao da preprečuje put, a možda, naprotiv, služi kao tajna k_7veza koja bi objasnila sve, kad bi samo ljudski um mogao izdržati to objašnjenje. Duša zaranja u trenutni san - i evo, s osobitom teatralnom izražajnošću ustalih iz mrtvih pred nas izlaze: s dugačkim štapom, u svilenoj halji boje granata, s izvezenim pojasom na veliku trbuhu, otac Gavriil, i s njim, već obasjan suncem, vrlo dražestan dječak: rumen, nespretan, nježan. Prišli su. Skinu šešir, Nikolja. Kosa s riđastim odsjajem, pjegice na čelu, u očima anđeoska bistrina svojstvena kratkovidnoj djeci. Kiparisovi, Paradizovi, Zlatoruni prisjećali su se kasnije, ne bez divljenja (u tišini svojih dalekih i siromašnih parohija), njegove stidljive ljepote: kerubin se, nažalost, pokazao nalijepljenim na tvrdi paprenjak, što nije bilo za baš svačije zube.

Pozdravivši se s nama Nikolja opet stavlja šešir, sivkasti paperjasti cilindar, i mirno odlazi, vrlo zgodan u svom redengotu kućne izrade i hlačicama od nanldnga, dok nas njegov otac, vrlo dobrodušni protojerej kojemu vrtlarstvo nije strano, zabavlja raspravom o saratovsldm višnjama, šljivama, gljivama. Leteća vruća prašina zastire prizor.

Kako se neizostavno napominje na početku definitivno svih biografija pisaca, dječak je gutao knjige. Ali, odlično je učio. "Cara svoga slušaj, poštuj ga i pokoravaj se zakonima", savjesno je ponavljao prvu vježbu krasopisa, i naborana jagodica kažiprsta ostala mu je zauvijek tamnom od tinte. Završile su tridesete godine, započele četrdesete.

Sa šesnaest godina dovoljno je znao jezike da može čitati Bvrona, Suea i Goethea (stideći se do kraja života barbarskog izgovora); već je vladao bogoslovnom latinštinom, jer otac je bio obrazovan čovjek.

Osim toga, neld ga je Sokolovski učio poljski, a mjesni prodavač naranči predavao mu je perzijski jezik - i primamljivao ga pušenjem duhana.

Stupivši u saratovsko sjemenište, pokazao se ondje skromnim i nijednom nije bio išiban. Prozvali su ga "šljivarom", premda se nije ldonio zajedničkih rasonoda. Ljeti se igrao piljaka, zabavljao se kupanjem; nikad, međutim, nije naučio ni plivati, ni oblikovati vrapce od gline, ni izrađivati mreže za hvatanje ribica: očice su ispadale nejednake, niti su se zapetljivale - teže je hvatati ribu nego ljudske duše (no, i duše su kasnije nestale kroz rupe). Zimi pak, u snježnom sumraku, zvučno pjevajući heksametre, jurila je nizbrdo banda galamdžija na divovsldm seljačkim saonicama, a s noćnom kapom, odmaknuvši zavjesu, ohrabrujuće se smješkao upravitelj policije, zadovoljan time što zabave sjemeništarača plaše noćne provalnike.

Bio bi poput oca svećenikom i stekao bi, po svoj prilici, visok položaj da nije bilo žalosnog slučaja s majorom Protopopovom. Bio je to mjesni vlastelin, bonvivan, ženskar, ljubitelj pasa; njegova je sina o. Gavriil požurio zapisati u matičnu knjigu kao vanbračno dijete; međutim, pokazalo se da su svadbu proslavili, bez buke, doduše, ali valjano, četrdeset dana prije rođenja djeteta.

Otpušten s dužnosti člana konzistorija, o. Gavriil se ražalostio pa čak i posijedio. "Eto kako se nagrađuje trud sirotih svećenika", ponavljala je ljutito popadija, pa je odlučeno da se Nikolji pruži svjetovno obrazovanje. Što je kasnije bilo s mladim Protopopovom, je li ikad saznao da zbog njega...? Je li zadrhtao...? Ili su mu rano dojadili užici uzavrele mladosti pa je...povlačeći se...?

Usput rečeno: krajolik koji se nedugo prije toga čudesno i tromo širio ususret besmrtnoj kočiji; sve ono rusko, putno, slobodno do suza; sve krotko što gleda s polja, s brežuljka, između duguljastih oblaka; molećiva, iščekujuća ljepota, spremna pojuriti k tebi na prvi znak i s tobom zaridati; krajolik, ukratko rečeno, koji je opjevao Gogolj, prošao je neprimijećen pored očiju osamnaestogodišnjeg Nikolaja Gavriloviča, koji je bez žurbe s majkom u kočiji putovao u Peterburg.

Cijelim je putem čitao knjigu. Treba li reći, više je volio rat riječima nego klasje nagnuto nad prašinu.

Tu je autor opazio da se u nekim već napisanim recima nastavlja, mimo njega, previranje, rast, bubrenje zrna, ili određenije: u ovoj ili onoj točki ocrtava se daljnji put dane teme, teme "vježbe krasopisa", primjerice: već kao student Nikolaj Gavrilovič krišom prepisuje: "čovjek je ono što jede", tečnije ispada na njemačkom, a još bolje pomoću pravopisa danas prihvaćenog u nas. Razvija se, primjećujemo, i tema "kratkovidnosti", koja započinje time što je kao momak poznavao samo ona lica koja je ljubio i vidio samo četiri od sedam zvijezda Velikog medvjeda. Prve, mjedene naočale stavio je s dvadeset godina. Srebrne učiteljske naočale, kupljene za šest rubalja, kako bi bolje vidio učenike kadete. Zlatne naočale duhovnoga vođe, u danima kad je Sovremennik dopirao do najbajkovitije ruske zabiti. Opet mjedene naočale, kupljene u zabajkalskom dućančiću gdje su se prodavale i pustene čizme i votka. San o naočalama u pismu sinovima iz Jakutske oblasti, s molbom da mu pošalju stakla za tu i tu dipotriju (crtom je označio udaljenost s koje razabire slova). Tu se zasad zamućuje tema naočala... Ispratimo i drugu, temu "anđeoske bistrine". Ona se ubuduće razvija ovako: Krist je umro za čovječanstvo zato što je volio čovječanstvo, koje i ja volim, za koje ću također umrijeti.

2,"Budi drugim Spasiteljem", savjetuje mu najbolji prijatelj, i kako on crveni! Bojažljiv! Slab!

(Gotovo gogoljevski uskličnik promiče u njegovu "studentskom" dnevniku.) Ali, "Duha Svetog" treba zamijeniti "Zdravim Razumom". Jer siromaštvo rađa porok; Krist je trebao isprva svakoga obuti i ovjenčati cvijećem, a tek zatim propovijedati čudorednost. Drugi će Krist prije svega dokrajčiti materijalnu oskudicu (tu će pomoći stroj koji smo izumili). I čudno je reći, ali...nešto se ostvarilo, da, kao da se nešto ostvarilo. Biografi označavaju evanđeosldm međašima njegov trnoviti put (poznato je da, što je komentator više lijevo orijentiran, to ima veću slabost prema izrazima poput "Golgota revolucije"). Muke černiševskog počele su kad je dostigao Kristovu

dob. U ulozi Jude je Vsevolod Kostomarov; u ulozi Petra glasoviti pjesnik koji je izbjegao susret sa zatvorenikom. Debeli Hercen, koji sjedi u Londonu, naziva stup srama "zamjenom za Križ". I Njekrasov u jednoj pjesmi opet govori o Raspeću, o tome da je čerliševski poslan "robotima (carevima) zemaljskim da ih podsjeti na Krista". Na koncu, kad je konačno umro, i kad su mu prali tijelo, jednog od njegovih bližnjih taj je mršavost, oština rebara, tamna bljedoća kože i dugački nožni prsti, nejasno podsjetila na Skidanje s križa, valjda Rembrandtovo. Ali, ni time se tema ne završava: tu je još i posmrtno ruganje, bez kojega nijedan sveti život nije potpun. Tako je srebrni vijenac s natpisom na vrpici "Apostolu istine od visokoškolskih ustanova grada Harkova" bio pet godina kasnije ukraden iz željezne kapelice, pri čemu je bezbrižni oskrvritelj, razbivši tamnocrveno staldo, urezao krhotinom svoje ime i datum na okviru. I još je treća tema spremna da se razvije, i to prilično ćudljivo, ako se ne pripazi: tema "putovanja", koja može stići do Bog zna čega - do tarantasa sa žandarom nebeske boje, a možda i do jakutskih saonica sa šestoro upregnutih pasa.

Gospode, načelnik policije u Viljujsku zove se Protopopovl Ali, zasad je sve vrlo mirno. Idu udobna kola putem; pokrivši lice rupčićem drijema Nikoljina majka Jevgenija Jegorovna, a poliraj nje sin leži i čita knjigu - i rupa na cesti gubi značenje rupe, postajući pukom tiskarskom neujednačenošću, skokom retka - i opet ravnomjerno promiču riječi, promiču stabla, promiče njihova sjena po stranicama. I evo napokon Peterburga.

Neva mu se svidjela zbog svoje modrine i prozirnosti - kako je bogata vodom prijestolnica, kako je čista voda u njoj (odmah si je njome pokvario želudac); ali, osobito mu se svidjela sldadna raspoređenost vode, praktičnost kanala: kako je divno kad se može spojiti ovo s onim, ono s ovim; iz povezanosti izvući korist. Ujutro se, otvorivši prozor, pobožno, što je bilo još pojačano kultivirano- šću prizora, križao prema treperavu sjaju kupola: Isakij, koji se gradio, bio je savu skelama - pisat ćemo ocu o pozlaćenim kupolama, a baki o parnoj lokomotivi... Da, vidio je svojim očima vlak, 0 kojemu je još tako nedavno sanjao siroti Bjelinski (preteča), kad je, isrcpljen

sušicom, drhtav, strašnog izgleda, katkad satima gledao kroz suze građanske sreće kako se gradi kolodvor - onaj kolodvor, opet, na čijem peronu nekoliko godina kasnije poluludi Pisarev (nasljednik), u crnoj masli, sa zelenim rukavicama, zahvaća korbačem po licu zgodnog suparnika.

Nastavljaju mi rasti (rekao je autor) bez moga dopuštenja i znanja ideje, teme, neke prilično krivo, i znam što smeta: smeta "stroj"; moram izvaditi taj nezgrapni štapić iz jedne već sastavljene rečenice.

Veliko olakšanje. Riječ je operpetuum mobileu.

Baktanje s perpetuum mobileom trajalo je ukupno pet godina, do 1853., kad je već kao gimnazijski učitelj i ženik napokon spalio pismo s crtežima koje je nekoć pripremio kad se bojao da će umrijeti (od moderne aneurizme), ne podarivši svijetu blagoslov vječnog i krajnje jeftinog kretanja. U opisima njegovih besmislenih pokusa, u njegovim komentarima, u toj mješavini neukosti i razboritosti, već se pojavljuje onaj jedva uhvatljiv, ali koban nedostatak, koji je kasnije pridavao njegovim istupima nekakvu primjesu šarlatanstva; prividnu primjesu, jer ne zaboravimo: taj je čovjek izravan i čvrst kao hrastovo deblo, "najpošteniji od najpoštenijih" (ženin izraz); ali, sudbina černiševskog bila je takva da se sve okretalo protiv njega: kojega god predmeta se dotakao postupno bi se s najpakosnijom neizbježnošću otkrivalo nešto posve suprotno njegovoj predodžbi o njemu.

On je, recimo, za sin-

tezu, za snagu privlačnosti, za živu povezanost (čitajući u suzama bi ljubio stranicu gdje se autor obratio čitatelju), a već ga čeka odgovor: rasulo, usamljenost, otuđenost. Propovijeda temeljitost, razboritost u svemu, a kao na nečiji podrugljivi poziv sudbinu su mu krojili glupani, čudaci, luđaci.

Za sve mu se vraća "negativno stostruko", kako prildadno kaže Stranoljubski, za sve ga udara vlastita dijalektika, za sve mu se osvećuju bogovi: za trezven pogled na apstraktne ruže, za dobro u

beletrističkom radu, za vjeru u znanje - i kakve neočekivane, kakve lukave oblike poprima ta osveta! Što ako se, sanjari on 1848. godine, sa živinim termometrom spoji olovka, tako da se kreće sukladno promjenama temperature? Polazeći od postavke daje temperatura nešto vječno... Ali, oprostite, tko to, tko to tu pedantno zapisuje šifrom pedantna rasuđivanja? Mladi izumitelj, zar ne, nepogrešiva oka, s urođenom sposobnošću slijepljivanja, povezivanja, spajanja nepokretnih dijelova od kojih nastaje čudo od kretanja - i gle, već bruji tkalačld stan, ili parna lokomotiva s dugačkim dimnjakom i strojovođom s cilindrom prestiže rasnog kasača? Evo, tu je i pukotina s gnijezdom osvete, jer taj razumni mladić, koji se, ne zaboravimo, brine samo o dobrobiti cijelog čovječanstva, ima oči kao krtica, a bijele, slijepe ruke ne kreću mu se na istoj razini kao njegova pogrešiva ali ustrajna i mišićava misao. Sve čega god se dotakne raspada se. Žalosno je čitati u njegovu dnevniku o spravama kojima se pokušava koristiti - polugama, lećama, čepovima, kotlićima - i ništa se ne vrti, a ako se i vrti, onda uslijed nepoželjnih zakona ne na onu stranu na koju on želi: obrnuto kretanje vječnog motora - pa to je pravi košmar, apstrakcija apstrakcije, beskonačnost sa znakom minusa, i još razbijeni vrč povrh toga.

Svjesno smo se zaletjeli naprijed; vratimo se onom kasu, onom ritmu Nikoljina života na koji se naš sluh već navikao.

Odabrao je filološki fakultet. Majka je išla moljakati profesore kako bi ih udobrovoljila: glas bi joj zadobio ulizičku intonaciju, i postupno bi počela šmrcati. Od peterburške robe najviše ju je zapanjio kristal. Na koncu su se oni (Nikolja je uvijek govorio o majci s poštovanjem, služeći se tom našom neobičnom množinom

koja, kao kasnije i njegova estetika, "nastoji izraziti kvalitetu kroz kvantitetu") spremili natrag za Saratov. Za put su si kupili golemu repu.

Nikolaj Gavrilovič isprva je živio s prijateljem, a potom je dijelio stan sa sestričnom i njezinim mužem. Planove tih stanova, kao i svih ostalih njegovih životnih postaja, nacrtao je u pismima.

Uvijek osjećajući težnju prema točnom određivanju odnosa između predmeta, volio je planove, stupce brojki, jasan prikaz stvari, tim više što za njega nedostižnu književnu slikovitost nikako nije mogla zamijeniti mučna iscrpnost njegova stila. Njegova su pisma rodbini pisma uzorna mladića: uslužna dobrota navodila ga je umjesto mašte na ono što je baš drugom ugodno. Poštovani otac volio je svakakve događaje, zabavne ili užasne slučajeve. Sin ga je uredno hranio njima tijekom nekoliko godina. Radosti Izlera, njegove kopije Karlsbada; "toplice", gdje se balonima podižu odvažne peterburške dame; tragičan slučaj s čamcem koji je dospio pod nevslid parobrod, pri čemu je jedan od poginulih bio pukovnik s velikom obitelji; mišomor predviđen za miševe završio u brašnu, pa se otrovalo više od stotinu ljudi; i naravno, naravno, spiritističke seanse: lakovjernost i prevara, po mišljenju oba korespondenta.

Kao što mu je tijekom tmurnih sibirskih godina jednom od njegovih glavnih epistolarnih struna uvjeravanje upućeno ženi i sinovima da novca ima dovoljno, novac ne šalžite, tako i u mladosti moli roditelje da se ne brinu za njega i nekako uspijeva živjeti od dvadeset rubalja mjesečno; od njih oko dvije i pol odlaze na žemlje, na kolače (nije podnosio čaj natašte, kao što nije podnosio čitanje natašte, tj. za knjigom je uvijek nešto obavezno grickao: s medenjacima je čitao Posmrtno spise Pickivickova kluba, s dvopekrom Journal des Debats), a za svijeće i pera, laštilo i sapun, snalazio se s rubljem mjesečno: bio je, usput rečeno, zapušten, neuredan, usto je grubo sazrijevaao, a onda još i loša prehrana, neprestani grčevi u želucu, pa neravnopravna borba s puti koja je završila tajnim kompromisom - tako daje izgledao kržljivo, mutnih očiju, i od momačke ljepote nije ništa ostalo, osim možda izraz čudesne

neke bespomoćnosti, koja bi mu letimično ozarila crte lica kad bi se čovjek kojega poštuje ophodio prema njemu lijepo ("bio je ljubazan prema meni, momku bojažljivom, šutljivom", pisao je kasnije o Irinarhu Vvedenskom dirljivom latinskom intonacijom: animula, vagula, blandula...); sam pak nije sumnjao u svoju neprivlačnost, mireći se s mišlju o njoj, ali izbjegavajući ogledala; ipak bi se katkad, spremajući se u goste, osobito k svojim najboljim prijateljima Lobodovskima, ili želeći saznati uzrok neuljudnog pogleda, mračno zagledao u svoj odraz, vidio ridaste malje kao da su mu se zalijepile za obraze, brojao zrele prišteve - i odmah ih počeo istisnuti, ali tako žestoko da se kasnije nije smio pokazivati.

Lobodovski! Prijateljeva svadba ostavila je na našeg dvadesetogodišnjeg junaka jedan od onih izuzetnih dojmova zbog kojih mladić usred noći samo u donjem rublju sjeda za dnevnik. Ta tuđa svadba, koja ga je toliko uzбудila, odigrala se 19. svibnja 1848. godine; istog dana šesnaest godina kasnije čerliševskom su oduzeta građanska prava. Podudaranje godina, kartoteka podataka. Tako ih sortira sudbina predviđajući potrebe istraživača; pohvalna ušteda snage.

Bio je radostan na toj svadbi. Štoviše: vlastita ga je radost po drugi put obradovala ("ja, znači, mogu osjećati čistu privrženost ženi") - da, uvijek je nastojao okrenuti srce tako da se jednom stranom odražava u staklu razuma, ili, kako se izražava njegov najbolji biograf Stranoljubski, "svoje osjećaje destilirao je logikom". Ali, tko bi mogao reći da se bavio razmišljanjem o ljubavi u onom trenutku?

Mnogo godina kasnije, u svojim kitnjastim Svakodnevnim ogledima onaj je isti Vasilij Lobodovski pogriješio, govoreći da je tadašnji njegov kum, student "Krušedolin" bio talio ozbiljan, da je "sigurno u sebi podvrgavao svestranoj analizi upravo pročitana djela pristigla iz Engleske."

Francuski romantizam dao nam je poeziju ljubavi, njemački poeziju prijateljstva. Osjećajnost mladog čerliševskog je ustupak epohi kad je prijateljstvo bilo širokogrudno i vlažno. čerliševski je plakao rado i

često. "Navrle su tri suze", s karakterističnom točnošću unosi on u dnevnik, i usput čitatelja mori nehota

misao može li broj suza biti neparnim, ili nas samo parnost njihovih izvora primorava da tražimo par? "Ne spominji mi glupe suze, koje sam lio ne jednom, mučeći se svojim spokojem", obraća se Nikolaj Gavrilovič svojoj ubogoj mladosti, i na zvuk njekrasovske raznočinske rime doista lije suzu: "na ovom je mjestu u izvorniku trag suze koja je kapnula", pojašnjava opaska na dnu stranice njegova sina Mihaila. Trag druge suze, kudikamo vrelije, gorče i dragocjenije, sačuvao se na njegovu glasovitu pismu iz tvrđave, pri čemu Steklovljevi opis te druge suze, prema napomeni Stranoljubskoga, ima netočnosti, o čemu će kasnije biti riječi. Zatim, u danima progonstva, i osobito u viljujskoj tamnici... - Ali, stop: tema suza nedopustivo se širi ...vratimo se njezinoj polaznoj točld.

Evo, primjerice, opojavaju studenta. U modrom lijesu leži voštani mladić, a student Tatarinov, koji je njegovao bolesnika, ali ga je jedva znao prije, oprašta se s njim, dugo ga gleda, ljubi ga, i gleda opet, bez kraja. Student černiševski, zapisujući to, sam gubi snagu od raznježenosti; Stranoljubski pak, komentirajući navedene retke, povlači paralelu između njih i bolnog Gogoljeva fragmenta Noći u vili.

Ali, iskreno rečeno... snovi mladog Černiševskog o ljubavi i prijateljstvu ne odlikuju se profinjenošću, i što im se više predaje, to se jasnije otkriva njihova mana - njihova racionalnost; najgluplju tlapnju on je znao logički podjarmiti. Iscrpno sanjajući o tome kako će Lobodovski, kojeg iskreno duboko poštuje, dobiti sušicu, i da će Nadežda Jegorovna ostati mladom udovicom, bespomoćnom, upropaštenom, on ide za posebnim ciljem. Lažni mu je lik potreban kako bi opravdao svoju zaljubljenost, zamijenivši je sažaljenjem spram žrtve, to jest potkrepljujući zaljubljenost utilitarnim temeljem. Jer inače intimni nemir ne bi mogao objasniti ograničenim sredstvima grubog materijalizma kojim se već beznadno zanosio. Premda je još jučer, kad je Nadežda Jegorovna "sjedila bez rupca, a haljina joj, naravno, bila malo razrezana sprijeda, i vidio se jedan dio kože ispod vrata" (stil neobično sličan govoru današnjeg književnog tipa naivnog malograđanina), pitao se s čestitom zabrinutošću bi li gledao "taj dio" prvih dana nakon prijateljeve svadbe. I evo, polako

usmrtivši prijatelja u snovima, s uzdahom, tobože nevoljko, kao da se pokorava dužnosti, odluči se oženiti mladom udovicom; tužan brak, čudoredan brak (i svi se ti lažni likovi ponavljaju još potpunije kad se naposljetku izbori za ruku Olge Sokratovne). Sama ljepota siromašne žene još je pod sumnjom; i metoda koju je čerliševslđ odabrao kako bi provjerio njezinu draž predodredila je sav njegov daljnji odnos prema ideji lijepoga.

Najprije je stvorio najbolji uzorak gracioznosti Nadežde Jegorovne: slučaj mu je donio živu sliku u idiličnom stilu, makar i donekle složenu." Vasilij Petrovič kleknuo je na stolicu, licem prema naslonu; prišla je i stala nagnjati stolicu, malo ju je nagnula i prislonila svoje lice uz njegove grudi... Svijeća je stajala na čajnom stoliću... i svjetlo je prilično padalo na nju, to jest polusvjetlo, zato što je bila u muževoj sjeni, ali jasno." Nikolaj Gavrilovič promatrao je pažljivo, nastojeći otkriti nešto što ne bi bilo dobro; grubih crta nije našao, ali još ga je mučila sumnja.

Kako dalje? Nepredvidno je uspoređivao njezine crte lica s crtama drugih žena, ali nesavršenost njegova vida sprečavala je ulov živih osoba neophodnih za usporedbu. Hoćešnećeš morao se okrenuti ljepoti koju su ulovili i zabilježili drugi, preparatorima ljepote, to jest žensldm portretima.

Na taj je način ideja umjetnosti od samoga početka postala za nj, kratkovidnog materijalista (sintagma u biti apsurdna), nečim praktičnim i pomoćnim, i pomoću pokusa sad se moglo provjeriti sve ono što mu je sugerirala zaljubljenost: nadmoć ljepote Nadežde Jegorovne (koju je muž zvao "mila" i "lutkice"), to jest života, nad ljepotom svih drugih "ženskih glavica", to jest umjetnosti (umjetnosti!)-

Na Nevskom prospektu u Junkerovim i Daziarovim izlozima bile su izložene poetične slike. Dobro ih proučivši, vraćao se kući i zapisivao svoja promatranja. O čuda! Komparativna metoda uvijek je davala potrebni rezultat. Kalabrijskoj ljepotici na graviri nije dobro ispao nos: "osobito nije dobro ispala nosna kost i dijelovi oko nosa, sa strane, gdje se podiže". Tjedan dana kasnije, još uvijek nesiguran u to je li

dovoljno iskušana istina, ili želeći se opet 2, nauživati već poznate prilagodljivosti pokusa, opet je išao na Nevslid pogledati ima li nove ljepotice u izlogu. Na koljenima, u spilji, ispred lubanje i križa, molila se Marija Magdalena, i lice joj je pod svjetlom kandila bilo ljupko, naravno, ali koliko je ljepše napola osvijetljeno lice Nadežde Jegorovne! Na bijeloj terasi iznad mora dvije su djevojke: graciozna plavuša sjedi na kamenoj klupi, ljubi se s mladićem, a graciozna brineta gleda ide li tko, odmaknuvši tamnocrvenu zavjesu, "koja dijeli terasu od drugih dijelova kuće", kako bilježimo u dnevnik, jer uvijek volimo utvrditi u kakvoj je vezi neka pojedinost u odnosu na svoju apstraktnu okolinu. Naravno, vrat Nadežde Jegorovne još je ljupkiji. Odatle važan zaključak: život je ljupkiji (što znači bolji) od slikarstva, jer što je slikarstvo, poezija, umjetnost općenito u svom najčišćem obliku? To je grimizno sunce koje se spušta u aždarno more; to su "lijepi" nabori haljine; to su ružičaste sjene koje ograničen pisac trati na osvjet-lj avanj e svoj ih sj aj nih poglavlj a; to su cvj etni vij enci, vile, vrtovi... što dalje, to oblačnije: smeće od ideje raste. Raskoš ženskih likova na slikama već aludira na raskoš u ekonomskom smislu. Pojam "mašte" Nikolaj Gavrilovič zamišlja u liku prozirne silfide bujnih grudi, koja bez ikakva korzeta i gotovo naga, igrajući se laganim velom, dolijeće do pjesnika koji pjesnički poetizira. Dvatri stupa, dvatri stabla, čempresi ili jablani, neka ne baš simpatična urna, i ljubitelj čiste umjetnosti plješće. Prezren! Isprazan! I doista, kako ne pretpostaviti svim tim budalaštinama pošten opis suvremene svakodnevice, građansld čemer, prostodušne pjesmuljke?

Mirne duše može se reći da je u tim trenucima kad bi stajao ispred izloga u potpunosti nastao njegov naivni magistarski rad Estetski odnos umjetnosti prema stvarnosti (ne čudi što gaje potom napisao izravno, bez razmišljanja, u tri noći; više čudi to što je za njega, makar i sa šestogodišnjim zakašnjenjem, ipak dobio titulu magistra).

Bilo je sjetnih, nemirnih večeri, kad je ležao nauznak na svojoj strašnoj kožnoj sofi, punoj neravnina, rupa, s neiscrpnom (samo vuci) količinom konjskih dlaka, i "srce je nekako zanosno kucalo od prve Micheletove stranice, od Guizotovih pogleda, od teorije 2.i jezika socijalista, od misli o Nadeždi Jegorovnoj, i svega toga

skupa", pa je počinjao pjevati slabim, zavijajućim glasom, pjevao je Margaritinupjesmu, pritom je razmišljao o međusobnim odnosima Lobodovsldh, i "suze su mu pomalo navirale". Najednom bi ustao, odlučivši da je odmah vidi; bila je, zamislimo, listopadska večer, letjeli su oblaci, kiseli je smrad dopirao iz remenarskih i kolarskih radionica u prizemljima mračno žutih kuća, trgovci u dugim kaftanima i kožusima, s ključevima u rukama, već su zatvarali dućane. Jedan ga je gurnuo, ali brzo je prošao pored njega.

Grmeći po kaldrmi svojim tačkama, odrpani je nažigač donosio ulje do mutne svjetiljke na drvenom stupu, brisao staldo zamašćenom krpom i uz škripu odlazio do sljedeće, daleke. Počela je rominjati Idša. Nikolaj Gavrilovič letio je žustrim alirom bijednih Gogoljevih junaka.

Noću dugo nije mogao zaspati, mučila su ga pitanja hoće li Vasilij Petrovič uspjeti dovoljno obrazovati ženu kako bi mu bila pomoćnica, i ne bi li trebalo radi oživljavanja njegovih osjećaja poslati, primjerice, anonimno pismo koje bi u mužu raspirilo ljubomoru. Time su već predskazane mjere koje poduzimaju junaci romana černiševskog. Isto takve, vrlo precizno izračunate ali dječji besmislene planove prognani černiševsld, stari černiševski smišlja za postizanje krajnje dirljivih ciljeva. Eto kako iskorištava trenutak nepažnje i cvjeta ta tema. Stani, vrati se. A i nema smisla ići tako daleko. U studentskom dnevniku može se naći ovakav primjer promišljenosti: objaviti lažni manifest (o ukidanju vojne obveze) kako bi se na prijevaru izazvali seljaci; no, odmah se prenuo, znajući kao dijalektičar i kršćanin da početno unutrašnje truljenje razjeda podignutu građevinu i da koristan cilj, opravdavajući loša sredstva, samo odaje kobnu srodnost s njima. Tako su se politika, književnost, slikarstvo, čak i vokalna umjetnost zgodno ispreplitali s ljubavnim doživljajima Nikolaja Gavriloviča (vratili su se na polaznu točim).

Kako je bio siromašan, kako prljav i neuredan, kako daleko od napasti luksuza... Pozor! To nije toliko proleterska neporočnost, koliko prirodno omalovažavanje s kojim se mučenik odnosi prema bockanju asketske halje i ugrizima udomaćenih buha. Međutim, i

aksetsku halju treba katkad zakrpati. Prisustvujemo tome kako se dovitljivi Nikolaj Gavrilovič sprema zakrpati svoje stare hlače: crnog konca nije imao, zato je onaj koji je našao stao umakati u tintu; tu je ležala i zbirka njemačkih pjesama otvorena na početku Wilhelma Telia. Uslijed toga kako je mahao koncem (da bi se osušio) na tu je stranicu palo nekoliko kapi tinte; knjiga je bila tuđa. Našavši limun u papirnatu vrećicu iza prozora pokušao je ukloniti packe, ali samo je umrljao limun i prozorsku dasku, gdje je ostavio pogubni konac. Tada se latio noža pa stao strugati (ta knjiga s probušenim stihovima nalazi se u lajpciškoj sveučilišnoj knjižnici; na žalost, nije se moglo utvrditi kojim je putevima dospjela onamo). Tintom je (tinta je u biti bila prirodni element čeruševskog, koji se doslovno, doslovno kupao u njoj) mazao i pukotine na obući kad nije imao laštila; ili je pak, kako bi zamaslrao rupu u čizmi, omatao stopalo crnom kravatom. Razbijao je čaše, sve prljao, sve kvario: neuzvrćena ljubav prema materijalnosti. Kasnije se na robiji nije pokazao samo nesposobnim za bilo kakav specijalni robijaški rad, već se proslavio i time što nije bio kadar išta raditi svojim rukama (pritom se neprestano gurao kako bi pomogao bližnjemu: "Ma ne petljajte se gdje vam nije mjesto, vi stupu dobročinstva", neprekidno su mu govorili zatvorenici). Već smo usput vidjeli kako su gurali na ulici mladića koji je bezglavo jurio. Rijetko se ljutio; ipak je jednom ne bez ponosa zapisao kako se osvetio mladom kočijašu koji ga je zahvatio rudom; iščupao mu je pramen kose, šutke se bacivši na saonice, između nogu dva iznenađena trgovca. Općenito je bio miran, otvoren uvredama, ali potajno se osjećao sposobnim za "najstrašnije, najbezumnije" postupke. Pomalo se bavio i propagandom, razgovarajući malo sa seljacima, malo s nevsldm skelalom, malo s okretnim slastičarem.

Nastupa tema slastičarnica. Dosta su toga one vidjele. Tamo Pušldn nadušak ispija limunadu prije dvoboja; tamo Perovska i njezini prijatelji uzimaju po porciju (čega? Povijest nije uspjela...) prije izlaska na kanal. Naš je junak u mladosti bio opčinjen slastičarnicama, pa je kasnije, moreći se glađu u tvrđavi, znao u što da se radi ubaciti u poneku repliku nehotični vapaj želučane lirike: "Imate i slastičarnicu u blizini? Ne znam imaju li gotove kolače od oraha, meni je to najbolji kolač, Marja Aleksejevna." No, budućem

sjećanju usprkos, slastičarnice ga uopće nisu primamljivale jelima, lisnatim tijestom na užeženu ulju, čak ne ni uštipcima s džemom od višanja; časopisima, gospodo, časopisima, eto čime! Iskušao je razne, gdje je bilo više izdanja, gdje je bilo priprostije i slobodnije. Tako je kod Wolfa "oba posljednja puta umjesto njegove (čitaj: Wolfove) zemlje pio kavu s perecom za pet kopječki (čitaj: svojim), posljednji se put ne skrivajući", tj. prvi od ta dva posljednja puta (pedantna iscrpnost njegova dnevnika izaziva škakljanje u malom mozgu) skrivao se, ne znajući kako će prihvatiti tuđe pecivo. U slastičarnici je bilo toplo, tiho, samo je povremeno jugozapadni povjetarac novinskih listova kolebao plamen svijeća ("nemiri su već zahvatili povjerenu nam Rusiju", kako se izražavao car). "Mogu li dobiti Indépendance belge? Zahvaljujem." Plamen svijeća se ispravlja, tišina (ali, odjekuju pucnjevi na Boulevard des Capucines, revolucija se primiče Tuileries - i Louis Phillipe daje se u bijeg: po Avenue de Neuilly, u kočiji).

A potom ga je mučila žgaravica. Zapravo se hranio svakakvim smećem, bio je siromašan i nesnalažljiv. Ovdje je umjesna Njekrasovljeva pjesmica: "hraneći se gotovo pa limom, često sam osjećao takve probavne smetnje, da sam htio umrijeti. A još dug hod... Noću sam bubao; sobica je oniska, u njoj sam pušio i pušio..." Nikolaj Gavrilovič, uostalom, nije pušio uzalud, upravo je "žukovinom" liječio želudac (a i zube). Njegov dnevnik, osobito za ljeto i jesen 1849. godine, sadrži mnoštvo točnih izvještaja o tome kako je i gdje povraćao. Osim pušenjem, liječio se rumom s vodom, vrućim uljem, engleskom soli, kičicom s narančinim listom, i neprekidno se, savjesno, s nekim čudnim užitkom, služio rimskom metodom, i vjerojatno bi na kraju umro od iscrpljenosti da nije (diplomirao je, i ostavili su ga na sveučilištu radi daljnje obuke) stigao u Saratov.

I tada, u Saratovu... Ali, koliko god htio izaći iz zabačenog kutka kamo nas je odveo razgovor o slastičarnicama i prijeći na sunčanu stranu života Nikolaja Gavriloviča, ipak ću (radi stanovite skrivene povezanosti) još malo tu tapkati. Jednom je pojurio obaviti veliku nuždu u kuću u Gorohovoj (slijedi opširan opis položaja te kuće, uz

naknadne podatke) i već se uređivao kad je "neka djevojka u crvenom" otvorila vrata.

Ugledavši ruku - htio je zadržati vrata - kriknula je "kako to obično biva". Teška škripa vrata, odlomljena hrđava kuka, smrad, studen, užasno... ali, naš je čudak posve spreman porazgovarati sa samim sobom o istinskoj čistoći, zabilježivši sa zadovoljstvom kako ga "nije čak ni zanimalo je li zgodna". U svojim je snovima zato gledao pronicljivije, i slučaj sna bio je prema njemu milostiviji od njegove javne sudbine, ali kako se i tu raduje kad si, tripudijajući u snu ručicu u rukavici "vrlo svijetlokose" dame (majke pretpostavljenog učenika koja ga je u snu prigrlila, tj. nešto po Jean-Jacquesovu ukusu), ne može predbaciti nikakvu pohotnu misao. Pronicljivim se pokazalo i sjećanje na onu mladenačku, pogrešnu čežnju za ljepotom. S pedeset godina, u pismu iz Sibira, prisjeća se anđeoske djevojke koju je jednom u mladosti primijetio na izložbi industrije i poljoprivrede: "Ide neka aristokratska obitelj", pripovijeda on svojim kasnim starozavjetnopolaganim stilom. "Svidjela mi se ta djevojka, svidjela...Krenuo sam tri koraka sa strane i divio se...

Bili su, očigledno, vrlo ugledni ljudi. To su vidjeli svi po njihovim izuzetno ljupkim manirama (u melasi te patetike Dickensova je mušica, primijetio bi Stranoljubski, ali ipak ne zaboravimo da to piše robijom napola satrven starac, kako bi se pravilno izrazio Steklov). Gomila se razmicala...Posve sam slobodno hodao tri koraka dalje, ne spuštajući pogled s one djevojke (jadni pratitelj!). I trajalo je to sat vremena ili dulje (općenito su se izložbe, primjerice, londonska 1862.. godine i pariška 1889., s neobičnom snagom odrazile na njegovu sudbinu; tako su se Bouvard i Pecuchet, opisujući život angulemskog vojvode, čudili koju su ulogu u njemu odigrali...mostovi).

Iz svega toga proizlazi da se nakon dolaska u Saratov nije mogao ne zaljubiti u devetnaestogodišnju kćer doktora Vasiljeva, djevojku nalik na Ciganku s naušnicama koje su joj visile na du-2.2,gačkim usnim resicama napola prekrivenim tamnim pramenovima. Afektirana svadljivica, "središte i ukras provincijskog bala", prema riječima

bezimenog suvremenika, ona je šuštanjem svojih modrih vrpca i pjevušavim govorom zavela i nasamarila trapavog djevca. "Gledajte kako dražesna ručica", govorila je pružajući ručicu prema njegovim zamagljenim naočalama, preplanulu, голу, sa sjajnim dlačicama. On se mazao ružinim uljem, krvavo se brijao. A kakve je ozbiljne komplimente smišljao! "Vi biste trebali živjeti u Parizu", rekao je vatreno, sa strane saznajući da je ona "demokratkinja"; Pariz, međutim, nije zamišljala kao žarište znanosti, nego kao kraljevstvo bludnica, pa se uvrijedila.

Pred nama je Dnevnik moje veze s onom koja sad čini moju sreću. Zaneseni Steldov naziva "radosnom himnom ljubavi" to jedinstveno djelo, koje ponajprije podsjeća navrlo savjestan izvještaj. Izvjestitelj sastavlja projekt ljubavne izjave (izvršen točnouveljači 1853. godine i bez odlaganja odobren) s točkama u korist ženidbe i protiv nje (plašio se, primjerice, da jogunasta supruga ne naumi nositi mušicu odjeću, prema primjeru George Sand) i s proračunom bračne svakodnevice, gdje je uračunato baš sve, i dvije stearinske svijeće za zimske večeri, i mlijeko za deset kopječki, i kazalište; pritom on obaviještava mladu da će s obzirom na njegov način mišljenja ("neće me uplašiti ni prljavština, ni pijani seljaci s toljagama, ni klanje") prije ili kasnije "sigurno nastradati", a radi još veće valjanosti pripovijeda joj o Iskanderovoj ženi, koja je dok je bila trudna ("oprostite što spominjem takve pojedinosti"), nakon što je dobila vijest da su joj muža uhvatili na Sardiniji i da ga šalju u Rusiju, "pala mrtvom". Olga Sokratovna, kako bi tu dodao Aldanov, ne bi pala mrtvom. "Ako ikada", pisao je dalje, "zli jezici okaljaju vaše ime tako da se ne možete nadati drugom mužu...uvijek ću biti na jednu jedinu vašu riječ spreman postati vašim mužem." Viteška tvrdnja, ali nipošto utemeljena na viteškim pretpostavkama, i taj njemu svojstven obrat odmah nas prenosi na poznati put njegovih prijašnjih ljubavnih izvazifantazija s njihovom žudnjom za žrtvovanjem i obrambenim tonom suosjećanja; što ga nije spriječilo da osjeti samoljubiv gnjev kad ga je nevjesta upozorila na to da nije zaljubljena u njega. Ipak je bio nekako razbarušeno sretan. Njegove su zaruke imale lagani njemački akcent, sa šilerovskim pjesmama, s knjigovodstvom milovanja: "otkopčavao je isprva dva, a potom tri dugmeta na njezinu

ogrtaču..." Neizostavno je htio staviti njezinu nožicu (u sivoj cipeli tupa vrha prošivenom šarenom svilom) na svoju glavu: pohota se hranila simbolima. Katkad joj je čitao Ljermontova, Koljčova; pjesme je čitao kao psaltir. Ali, ono što zauzima najpočasnije mjesto u dnevniku i osobito je važno za razumijevanje mnogo toga u sudbini Nikolaja Gavriloviča jest iscrpan opis šaljivih obreda kojima su bile bogato uljepšane saratovske večeri. Nije bio vješt u polci i loše je plesao Grossvater, ali zato je volio ludorije, jer čak ni pingvinu nije strana stanovita razigranost kad se udvara ženki pa je okružuje krugom od kamenčića. Okupljala se, kako se kaže, mladež, i uvodeći tih dana i u tom krugu moderno koketno ponašanje, Olga Sokratovna za stolom je hranila s tanjura, kao dijete, ovog ili onog gosta, a Nikolaj Gavrilovič stiskao je salvetu uz srce, prijetio da će si probosti vilicom grudi. Ona se, sa svoje strane, pretvarala daje ljuta. On je molio oprost (sve to jezivo nije smiješno), ljubio joj "otkrivene dijelove" ruku koje je skrivala. "Kako se usuđujete!" Pingvin bi se "uozbiljio, snuždio, zato što se doista moglo dogoditi da je rekao nešto zbog čega bi se neka druga na njezinu mjestu uvrijedila". Blagdanima je bio nestašan u hramu Božjem, ali neutemeljeno marksistički komentator u tome vidi "zdravo bogohuljenje". Kakve gluposti. Svećenikov sin Nikolaj osjećao se u crkvi kao kod kuće (kraljević koji kruni mačka očevom krunom nipošto ne izražava simpatije za vladavinu naroda). Ipak mu se može spočitati ismijavanje križara, zato što je kredom svima po redu stavio na leđa križ: znak obožavatelja Olge Sokratovne koji su patili za njom. I nakon još malo gužve odvija se - upamtimo to - lakrdijaški dvoboj štapovima.

A nekoliko godina kasnije prilikom uhićenja oduzeli su mu taj dnevnik, napisan ujednačenim, repatim rukopisom, i šifriran na domaći način, s kraticama poput "slab! glup!" (slabost! glupost!), "22."slbdesti" (slobode, jednakosti) ili "čk" (čovjek, ne nešto drugo). Analizirali su ga, očito, nesposobni ljudi, jer su dopustili kojekakve pogreške, naprimjer, riječ "dvojbe" napisanu "dvh" pročitali su kao "dvoboj"; ispalo je: "imam vrlo velik dvoboj" umjesto: "dvojbe oko mene bit će izuzetno velike". černiševski se uhvatio za to i stao tvrditi da je cijeli dnevnik beletristička izmišljotina, s obzirom na to da,

tobože, on "tada nije imao nikakve dvoboje, a tu se očito radi o čovjeku koji ima veliko iskustvo u dvobojima". Nije važno (iako je pitanje samo po sebi zanimljivo) je li se doslovno sjećao svojih pravih rečenica; važno je da je tim rečenicama dan svojevrsan alibi u Što da se radi, gdje je u potpunosti razrađen njihov unutarnji, "konceptualni" ritam (primjerice, u pjesmici za jednu sudionicu piknika: "O, djevo, loš sam drug ja, zabitih šuma žitelj. Opasan će mi biti život, tužan moj kraj."). Sjedeći u tvrđavi i znajući da analiziraju opasni dnevnik, žurio se slati Senatu "uzorke svojih koncepata", tj. stvari koje je pisao isključivo da bi opravdao dnevnik, pretvarajući ga naknadno također u koncept romana (Stranoljubski otvoreno smatra da ga je to i potaknulo da piše u tvrđavi Što da se radi, koji je posvećen, usput rečeno, ženi i koji počinje na dan svete Olge). Stoga je izražavao negodovanje što se daje pravni značaj izmišljenim prizorima: "stavljam sebe i druge u razne situacije i fantazijom ih razvijam... Neki 'ja' govori o mogućnosti uhićenja, jednog od tih 'ja' tuku štapom pred zaručnicom." Nadao se, prisjećajući se tog mjesta, da bi detaljno pripovijedanje o svakakvim obiteljskim igrama moglo biti shvaćeno općenito kao "fantazija": pa ne bi ozbiljan čovjek... (nevolja je u tome što ga u državnim krugovima i nisu smatrali ozbiljnim čovjekom i baš su u komičnosti njegovih novinarskih postupaka opažali demonsko iznošenje štetnih ideja). I za potpuni završetak teme saratovskih zapisa krenimo još malo naprijed, već do robije, gdje je njihov odjek živ u komadima koje je pisao za drugove 1 osobito u romanu Prolog (koji je napisao u Aleksandrovske tvornici 1866. godine) gdje imamo i studenta koji izvodi gluposti koje nisu smiješne i ljepoticu koja hrani obožavatelje. Doda li se tome da se junak (Volgin), govoreći ženi o opasnosti koja mu prijete, 2.2. poziva na svoje predbračno upozorenje, kako onda ne zaključiti da je to kasna istina koja napokon potkrepljuje nekadašnju tvrdnju čerņiševskog da je dnevnik tek spisateljev koncept... jer i sam se sadržaj Prologa kroz sve smeće slabe fikcije doista čini kao beletristički nastavak saratovskih zapisa.

Predajući književnost u tamošnjoj gimnaziji pokazao se kao krajnje simpatičan nastavnik: po nepisanoj klasifikaciji, koju učenici brzo i

točno primjenjuju na nastavnike, potpao je pod tip nervoznog, rastresenog dobričine koji lako plane, kojega se lako odvрати s teme, i koji odmah pada u meke šape razrednogvirtuoza (u ovom slučaju Fioletovom mlađem), koji u kritični čas, kad se propast onih koji ne znaju lekciju čini neizbježnom, a do zvona nije ostalo mnogo, postavlja spasonosno odvrćajuće pitanje: "Nikolaju Gavriloviču, a što se tiče Konventa..."; i Nikolaj Gavrilovič odmah se zapali, prilazi ploči i, mrveći kredu, crta plan dvorane u kojoj zasjeda Konvent (kao što znamo, bio je veliki majstor za planove), a zatim, u sve većem zanosu, pokazuje i mjesta gdje su članovi svake stranke sjedili.

Tih se godina u provinciji držao, kako se čini, prilično neoprezno, plašeći ozbiljne ljude, bogobojazne mladiće, odlučnim stavovima i neotesanim ponašanjem. Sačuvala se malo dotjerana priča o tome kako je na majčinu pogrebu, čim je lijes bio spušten u grob, zapalio cigaretu i otišao pod ruku s Olgom Sokratovnom, s kojom se deset dana kasnije vjenčao. No, stariji saratovski gimnazijalci su ga voljeli; poneki su se vezali za njega s onom ushićenom strašću s kojom su u toj didaktičnoj epohi ljudi hrlili k učitelju koji je svaki čas bio spreman postati vođom; a što se tiče "jezika", iskreno rečeno, svoje gojence nije naučio snalaziti se sa zarezima. Je li ih bilo mnogo četrdeset godina kasnije na njegovu pogrebu? Po jednim podacima, dvojica, po drugim, nijedan.

Kad se pogrebna povorka gotovo već bila zaustavila ispred zgrade saratovske gimnazije kako bi se odslužila litija, ravnatelj je poslao poruku svećeniku da je to, znate, nepoželjno, pa je, praćena listopadskim vjetrom koja joj je zaplitala skute, procesija prošla pored gimnazije.

Mnogo je neuspješnije nego u Saratovu bilo njegovo učitelje-2.vanje nakon premještaja u Peterburg, gdje je tijekom nekoliko mjeseci 1854. godine predavao u drugom kadetskom korpusu. Kadeti su se na njegovim predavanjima vladali raspušteno. On je kriještavo vikao na dripce, čime je samo povećavao pometnju. Tu se baš i nećeš raspričati o montanjarima! Jednom je bio odmor, u jednom su razredu galamili, ušao je dežurni časnik, graknuo i ostavio iza sebe

relativni mir, a tada je galama nastala u drugom razredu kamo je (odmor je završio) s aktovkom pod miškom ulazio černiševski. Okrenuvši se prema časniku, zaustavio ga je dodiranjem šake i sa suspregnutom razdraženošću rekao, pogledavši ga povrhom naočala: "Sad ne možete ovamo". časnik se uvrijedio, nastavnik se nije htio ispričati pa je dao otkaz. Tako je počela tema "časnika".

Prosvjetiteljski rad, međutim, bio mu je suđen za cijeli život. Njegova novinarska djelatnost od 1853. do 1862. godine potpuno je prožeta težnjom da hrani mršavog ruskog čitatelja zdravom domaćom hranom najraznovrsnijih podataka: porcije su bile goleme, kruha se davalo koliko god je trebalo, nedjeljom su se posluživali orasi; jer naglašavajući važnost mesnih jela politike i filozofije, Nikolaj Gavrilovič nikad nije zaboravljao ni slatko. Iz njegove recenzije Aramantovtjeve Sobne magije očito je da je u svom domu provjerio tu zabavnu fiziku i jedan od najljepših pokusa, točnije "prenošenje vode u situ", dopunio vlastitim poboljšanjem: kao i svi popularizatori i on je bio slab prema takvim Kunststücken; ktome ne zaboravimo da je prošla jedva godina otkako je na očev nagovor konačno odbacio ideju o vječnom motoru.

Volio je čitati kalendare, bilježeći za informaciju pretplatnicima *Sovremennika* (1855.): 1 gvineja -

6 rub. 47 i pol kop., 1 sjevernoamerički dolar - 1 rub. 31. kop; ili je izvještavao da su "između Odese i Očakova pomoću priloga podignuti telegrafski stupovi". Istinski enciklopedist, svojevrsni Voltaire, doduše s naglaskom na prvom slogu, ispisao je, ne škrtareći, bezbroj stranica (uvijek spreman obuhvatiti kao smotani sag i razmotati pred čitateljem cijelu povijest dotaknutog pitanja), preveo je cijelu knjižnicu, iskoristio sve žanrove sve do poezije i do kraja života sanjao o tome da sastavi "kritički rječnik ideja i činjenica" (što podsjeća na Flaubertovu karikaturu, onaj *Dictionnaire des idées reçues*, čiji bi ironični epigraf, "većina je uvijek u pravu", černiševski ozbiljno stavio). O tome on piše ženi iz tvrđave, sa strašću, s bolom, s ogorčenjem joj govoreći o onim titanskim naporima koje će još uložiti. Potom se dvadeset godina sibirske usamljenosti liječio tim

snom; ali, upoznavši se godinu dana prije smrti s Brockhausovim rječnikom, vidio je u njemu njegovo utjelovljenje. Zatim je žudio za tim da Brockhausa prevede (inače će "utrpati onamo svakakve gluposti, poput beznačajnih njemačkih slikara"), smatrajući takvo djelo krunom cijelog svog života; ispostavilo se da je i to već ostvareno.

Još i prije djelovanja po časopisima pisao je o Lessingu, koji se rodio točno sto godina prije njega, i sličnost s kojim je i sam uviđao: "za takve karaktere od služenja omiljenoj znanosti ugodnije je služenje razvoju svoga naroda." Kao i Lessing, iz navike je uvijek započinjao od pojedinog slučaja razvoj općih ideja. Pamtivši daje Lessingu žena umrla tijekom poroda, bojao se za Olgu Sokratovnu, o čijoj je prvoj trudnoći pisao ocu na latinskom, baš kao što je i Lessing sto godina ranije pisao na latinskom svom ocu.

Uperimo ovamo svjetlo: dvadeset prvog prosinca 1953. godine Nikolaj Gavrilovič izvještava daje, prema riječima upućenih žena, supruga začela. Porođaj. Težak. Dječak. "Slatkica moja", gugutala je prvorodenom Olga Sokratovna, no vrlo je brzo prestala voljeti malenog Sašu. Liječnici su upozoravali da će je drugi porođaj ubiti. Ipak je opet zanjela, "nekako zbog naših grijeha, protiv moje volje", pisao je tužeći se i mučeći se, Njekrasovu... ne, nešto ga je drugo, jače od straha za ženu, mučilo. Po neldm podacima čerliševski je u pedesetima pomišljao na samoubojstvo; navodno je čak i pio, jeziva li prizora: pijani čerliševski! čemu kriti - brak je ispao nesretnim, trostruko nesretnim, i čak je i kasnije, kad je uspio pomoću sjećanja "zamrznuti svoju prošlost do stanja statične sreće" (Stranoljubski), ipak i dalje izbijala ona kobna, smrtna tjeskoba, sastavljena od sažaljenja, ljubomore i povrijeđenog samoljublja, koju je poznao i muž posve drugačije naravi, koji se sasvim drugačije obračunao s njom: Pušdn.

I žena i mali Viktor su preživjeli; a u prosincu 1858. godine opet 2. je zamalo umrla rađajući trećeg sina Mišu. Divno vrijeme, junačko, zečje, u krinolini, simbolu plodnosti. "One su pametne, obrazovane, dobre, vidim, a ja sam glupača, neobrazovana, zla", ne bez

razdraženosti govorila je Olga Sokratovna o muževim rođakinjama Pininima, koje uza svu dobrotu nisu štedjele "tu histeričnu, mušičavu ženskicu nepodnošljiva karaktera". Kako je bacala tanjure!

Koji će biograf slijepiti njihove krhotine? A ta strast za selidbama... One neobične slabosti... kao starica se voljela prisjećati kako je u Pavlovsku jedne prašnjave, sunčane večeri u kočiji s kasačem prestigla velikog kneza Konstantina, zabacivši najednom modri veo i ošinuvši ga vatrenim pogledom, ili kako je varala muža s poljskim emigrantom Savicldm, čovjekom slavnim po dugačkim brcima: "Glupko je znao... Ivan Fjodorovič i ja u ložnici, a on piše kod prozora." Vrlo nam je žao glupka; i zacijelo su mu bili nesnosni mladići koji su mu okruživali ženu i bili s njom u različitim stadijima ljubavne bliskosti, od a do ž. Večeri kod čerliševske osobito su bile vesele zbog prisutnosti studenata s Kavkaza. Nikolaj Gavrilovič gotovo se nikad nije pojavljivao pred njima.

Jednom su mu uoči Nove godine Gruzijci na čelu s Gogoberidzeom koji je grohotao banuli u radnu sobu, izvukli ga, Olga Sokratovna nabacila je na nj ogrtač i primorala ga da pleše.

Da, žao nam ga je, a ipak... Da je jednom izvukao remen, da ju je jednom poslao u vražju mater; ili da je barem iznio sve grijehe, krikove, lutanja, nebrojene prevare u jednom od onih romana čijim je pisanjem ispunjavao svoju zatvorsku dokolicu. Ali, ne! U Prologu (i dijelom u Što da se radi) raznježuje nas autorov pokušaj da rehabilitira ženu. Ljubavnika nema, ima samo smjernih obožavatelja; nema ni one jeftine razigranosti kojom je primoravala "muškiće" (kako se, jao, izražavala) da je prihvate kao još lakšu ženu nego što je doista bila, već samo životne radosti duhovite ljepotice. Lakoumnost je preobražena u slobodoumnost, a poštovanju spram muža borca (koje je doista osjećala prema njemu, ali uzalud) dana je vlast nad svim drugim njezinim osjećajima. U Prologu student Mironov, kako bi obmanuo prijatelja, kaže da 2.2. je Volgina udovica. Nju je to tako ganulo da je zaplakala, slično kao što u Što da se radi ona, ta ista "ona", tuguje među vjetropirastim prostacima za uhićenim mužem. Iz tiskare je Volgin svratio u operu i počeo pomno

promatrati dvogledom prvo jednu stranu dvorane pa drugu; stao je, i suze raznježenosti potekle su iza stakala. Došao je provjeriti je li uistinu njegova žena, koja sjedi u loži, najprivlačnija i najotmjerenija od svih, potpuno isto kao što je autor u mladosti uspoređivao Lobodovsku sa "ženskim glavicama".

I tu smo se opet našli okruženi glasovima njegove estetike, jer motivi života černiševskog sad su mi pokorni, teme sam ukrotio, navikle su na moje pero; s osmijehom ih puštam da se udalje: razvijajući se, one samo opisuju krug, kao bumerang ili sokol, da bi se zatim opet vratile mojoj ruci; i čak ako poneka odleti daleko, iza obzora moje stranice, miran sam: doletjet će natrag, kao što je ova doletjela.

Dakle: 10. svibnja 1855. godine Cerniševski je na sveučilištu branio već poznati nam rad Odnos umjetnosti prema stvarnosti, napisan u tri kolovoske noći 1853. godine, tj. baš u ono vrijeme kad su "nejasni lirski osjećaji, koji su ga u mladosti naveli na pogled na umjetnost kao na sliku ljepotice, konačno sazreli, davši bujni plod u prirodnom skladu s apoteozom supružničke strasti"

(Stranoljubski). Na toj je javnoj obrani prvi put obznanjen "idejni smjer šezdesetih godina", kako se kasnije prisjećao stari Šelgunov, s obeshrabrujućom jednostavnošću napominjući da Pletnjov nije bio dirnut govorom mladog znanstvenika, nije prepoznao talent... Slušatelji su zato bili ushićeni.

Nahrupilo je tako mnogo ljudi da su stajali na prozorima. "Navalili su kao muhe na strvinu", frktao je Turgenjev, koji se zacijelo osjećao pogođenim u svojstvu "obožavatelja ljepote", iako je i sam bio sklon ugađati muhama.

Kao što često biva s pogrešnim idejama, koje se nisu riješile puti ili su prožete njome, u estetskim se nazorima "mladog znanstvenika" može dobro čuti njegov fizički stil, sam zvuk njegova tankog mentorskog glasa. "Ljepota je život. Lijepo je ono što nam je drago; život nam je drag u svojim dobrim očitovanjima...Govorite o životu, i samo o životu (tako se nastavlja taj zvuk, koji je tako spremno prihvatila akustika stoljeća), a ako ljudi ne žive ljudski, učite ih živjeti,

slikajte im portrete života uzornih ljudi i uređenih društava." Umjetnost je na taj način zamjena, ili osuda, a nipošto ne par životu, isto kao što je "gravira u umjetničkom smislu kudikamo lošija od slike" prema kojoj je napravljena (osobito divna misao). "Zapravo, jedino", jasno je govorio branitelj rada, "po čemu poezija može stajati više od stvarnosti jest ukrašavanje događaja dodatkom efektnih dopuna i usklađivanjem karaktera opisivanih likova s onim događajima u kojima sudjeluju."

Na taj način, boreći se protiv čiste umjetnosti, šezdesetaši, i za njima vrijedni Rusi sve do devedesetih godina, borili su se, zbog svog neznanja, protiv vlastitog pogrešnog shvaćanja umjetnosti, jer isto je tako dvadeset godina kasnije Garšin vidio "čistog umjetnika" u Semiradskom (!) - ili kao što asket sanja gozbu od koje bi se proždrljivcu smučilo - tako je i Cerniševski, s obzirom na to da nije imao ni najmanju predodžbu o istinskoj biti umjetnosti, vidio njegovu krunu u uvjetnoj, nalickanoj umjetnosti (tj. u antiumjetnosti) protiv koje se i borio, poražavajući prazninu.

Pritom ne treba zaboraviti da je drugi tabor, tabor "umjetnika", Družinin sa svojom pedanterijom i neukusnom uzvišenošću, Turgenjev sa svojim previše skladnim vizijama i zluporabom Italije, često davao neprijatelju onu slasnu halvu koju je bilo lako ocrnjivati.

Nikolaj Gavrilovič žigosao je "čistu poeziju" gdje god bi je našao, u najneočekivanijim zakucima.

Kritizirajući na stranicama časopisa Otecestvennye zapiski (1854. godine) neld priručnik, navodi popis članaka, po njegovu mišljenju, predugih: labirint, lovor, Lenclos; i popis prekratkih članaka: laboratorij, Lafayette, lan, Lessing. Krasnorječive pretenzije! Epigraf za njegov cjelokupni idejni život! Iz oleografskih valova "poezije" rađala se (kako smo već vidjeli) "raskoš" bujnih grudi: "fantastično" je poprimalo grozni ekonomski obrat. "Iluminacije... Konfeti koji padaju na ulice s aerostata", nabraja on (riječ je o blagdanima i darovima u povodu krštenja sina Louisa Napoleona), "kolosalne bombonijere koje se spuštaju padobranima...". A kakve stvari imaju bogati: "kreveti od ružina drveta...ormari s oprugama i pomičnim

ogledalima... draperije!... A jadni radnik..." Veza je pronađena, antiteza dobivena: s velikom raskrinkavajućom snagom i brojnim komadima namještaja, Nikolaj Gavrilovič otkriva sav njihov nemoral. "Zar je čudno što švelja privlačne vanjštine, olabavljajući malopomalo svoja moralna načela... Zar je čudno što, zamijenivši stari, stoput oprani muslin alansonskom čipkom i radne besane noći uz slabašan plamen nedogorjele svijeće za besane noći u opernim maskeratama ili na orgiji u okolini grada, ona, jureći..." itd. (i, promislivši, zgazio je pjesnika Nildtina, ali zapravo ne zato što je ovaj pisao loše pjesme, već zato što kao građanin Voroneža nije imao baš nikakva prava pisati o mramoru i jedrima).

Njemački pedagog Kampe, spojivši ručice na truhu, ocrnjivao je: "Ispresti pola kilograma fune korisnije je nego napisati knjigu pjesama." Pa se i mi s istom solidnom ozbiljnošću srdimo na pjesnika, na zdravu osobu, za kojega bi bilo najbolje da ništa ne radi, a bavi se izrezivanjem trica "od vrlo lijepog papira u boji". Shvati, lopužo, shvati, arabeskaru, da je "snaga umjetnosti snaga općih mjesta" i ništa više. Za kritiku je "najzanimljivije kakav se nazor odrazio u piščevu djelu".

Volinski i Stranoljubski, oba primjećuju neko čudno nesuglasje (jedno od onih smrtonosnih unutarnjih proturječja koja su se otkrivala cijelim putem našeg junaka): dualizam estetike monista Černiševskog, forma i sadržaj, s primatom sadržaja, pri čemu upravo forma igra ulogu duše, a sadržaj ulogu tijela; i zbrka se pojačava time što je ta "duša" sastavljena od mehaničkih čestica, budući da je černiševski smatrao da vrijednost djela nije pitanje kvalitete nego kvantitete, i da "kad bi netko poželio u nekom jadnom zaboravljenom romanu s pozornošću uloviti sva očitovanja dara zapažanja, skupio bi dovoljan broj redaka koje se po vrijednosti nimalo ne razlikuju od redaka od kojih su sastavljene stranice djela koja nas oduševljavaju." Štoviše: "Dovoljno je pogledati sitne proizvode pariške industrije, otmjenu bronzu, porculan, drvene proizvode, da bi se shvatilo kako je sad nemoguće povući granicu između umjetničkog i neumjetničkog djela" (upravo ta otmjena bronca mnogo toga objašnjava).

Kao i riječi, stvari imaju svoje padeže. černiševski je sve vidio 2.u nominativu. Međutim, svaki istinski nov pravac jest potez konja, promjena sjena, pomak koji premješta zrcalo. Ozbiljna čovjeka, staložena, koji poštuje prosvjetu, umjetnosti, obrte, koji je skupio mnoge dragocjenosti na području mišljenja, koji je možda iskazao posve naprednu izbirljivost dok ih je skupljao, ali sad nipošto ne želi da se najednom podvrgnu preispitivanju, takva čovjeka više ljuti iracionalna novotarija nego mrak prastarog neznanja. Tako je ružičasti plašt toreadorice na Monetovoj slici više razdraživao buržoaskog bika nego daje bio crvenim. Tako bi černiševslu, poput većine revolucionara pravi buržuj po svojim umjetničkim i znanstvenim ukusima, pobjesnio od "pretvaranja čizama u kvadrata", od "izvlačenja kubnog korijena iz sara". "Lobačevskog je znao cijeli Kazan", pisao je iz Sibira sinovima, "cijeli je Kazan jednodušno govorio da je on prava budala... Što je to 'iskrivljenost zrake' ili 'iskrivljeni prostor'? Što je to

'geometrija bez aksioma paralelnih pravaca'? Može li se pisati na ruskom bez glagola? Može iz šale.

Šuštanje, bojažljivo disanje, biglisanje slavuja. Autor je neki Fet, koji je svojedobno bio poznati pjesnik. Idiot kakvih je malo na svijetu. Pisao je to ozbiljno, i smijali su mu se dok ih ne bi zabolio trbuh" (Feta, kao ni Tolstoja, nije podnosio; 1856. godine, ulagujući se Turgenjevu radi Sovremennika, pisao mu je da "nikakve Mladosti pa čak ni Fetove pjesme...ne mogu toliko trivijalizirati publiku da ne bi mogla..." slijedi grub kompliment).

Kad je jednom 1855. godine, raspisavši se o Puškinu, htio dati primjer "besmislene kombinacije riječi", naveo je odmah usput izmišljen "modri zvuk", na svoju nesreću prorekavši Blokova "zvonkomodri sat" koji je otkucao pola stoljeća kasnije. "Znanstvena analiza pokazuje neosnovanost takvih kombinacija", pisao je ne znajući za fiziološku činjenicu "obojanog sluha". "Nije li svejedno", pitao je (pitao je bahmučanskog ili novomirgorodskog čitatelja koji se radosno slagao s njim), "modropera štuka ili štuka s modrom perajom (drugo, naravno, viknuli bismo mi, tako se bolje ističe, iz

profila), jer pravi mislilac nema vremena baviti se time, osobito ako provodi više vremena u javnosti nego u svojoj radnoj sobi." Druga je stvar "opći plan". Upravo su ga ljubav prema op-232. ćem (prema enciklopediji) i prezirna mržnja prema posebnom (prema monografiji) tjerale da spočitava Darwinu neozbiljnost a Wallaceu neumjesnost ("...sve te znanstvene specijalnosti od proučavanja krila leptira do proučavanja dijalekata nguni jezika"). U tom je smislu sam černiševski imao nekakav opasan zamah, neko otresito i samouvjereno "sve će proći", koje baca sumnjivu sjenu upravo na vrijednost njegovih specijalističkih djela. "Opći interes" shvaćao je, međutim, na svoj način: polazio je od ideje da čitatelja najviše zanima "produktivnost". Analizirajući 1855. godine neld časopis, hvali u njemu članke Termometrijsko stanje zemlje i Ruski bazeni kamenog ugljena, odlučno odbacujući kao previše specijalistički onaj jedini koji bismo htjeli pročitati: Geografska rasprostranjenost deve.

Izuzetno značajan u odnosu na sve to jest pokušaj černiševskog da dokaže (Sovremennik, 1856.) da je trostopni metar svojstveniji našem jeziku od dvostopnog. Prvi (osim u slučaju kad se od njega slaže plemeniti, "posvećeni" i zato mrsld heksametar) činio se černiševskom prirodnijim, "zdravijim" od dvostopnog, kao što se lošem jahaču galop čini "jednostavnijim" od kasa. Bit, zapravo, nije bila u tome, već upravo u općem pravilu koje je primjenjivao na sve i svakoga.

Smeten ritmičkom emancipacijom Njekrasovljeva široko brujećeg stiha i Koljcovljevim elementarnim anapestom, černiševski je nanjušio u trostopnom metru nešto demokratsko, srcu drago, "slobodno", ali i didaktično, za razliku od aristokratizma i antologičnosti jamba: smatrao je da uvjeravati treba upravo anapestom. Međutim, i to je još uvijek malo: u Njekrasovljevu trostopnom metru riječi često kad padaju na nenaglašeni dio stope gube individualnost, no zato se pojačava njihov skupni ritam: pojedinačno se prinosi kao žrtva cjelini. U nevelikoj pjesmi, primjerice (Kida se srce od muke...) koliko je nenaglašenih riječi: "loše", "čuvši", "čuvstvu", "stadu", "ptice", "lupa", pri čemu su sve riječi važne, a ne gomila prijedloga i veznika, koja katkad šuti i u

dvostopnom metru. Sve rečeno nigdje, naravno, nije izrazio sam čerliševski, no zanimljivo je da je u vlastitim pjesmama, koje su nastajale za sibirskih noći, u onom strašnom trostopnom metru u čijoj se nezgrapnosti osjeća ludilo, čerliševski, kao da parodira i do apsurdna dovodi Njekrasovljeve postupke, oborio rekord nenaglašenosti: "u zemlji gora, u zemlji ruža, ravnica, ponoći kći" (pjesma posvećena ženi, 1875. godine). Ponavljamo: sva ta težnja za stihom stvorenom na sliku i priliku određenih socijalnoekonomskih bogova bila je kod čerliševskog nesvjerna, ali tek nakon što se razjasni ta težnja može se shvatiti istinska pozadina njegove čudne teorije. Pritom nije razumio pravu violinsku bit anapesta; nije razumio ni jamb, najgipkiji od svih metara baš zbog pretvaranja naglasaka u udaljenosti, one ritmičke udaljenosti od metra koje su se čerliševskom činile nepravilnima prema sjećanjima iz sjemeništa; nije shvaćao, na koncu, ritam ruske proze; što je prirodno, zato što mu se metoda koju je primjenjivao odmah osvetila: u citiranim proznim odlomcima podijelio je broj slogova na broj naglasaka i dobio trojku, a ne dvojku, koju bi tobože dobio da dvostopni metar više odgovara ruskom jeziku; ali nije računao na glavno: na peone! Jer baš u navedenim odlomcima cijeli dijelovi rečenica zvuče poput bijelog stiha, plave krvi među stopama, tj. upravo jamba!

Bojim se da je postolar koji je zavirio u Apelovu radionicu bio loš postolar.

Je li sve tako uspješno s matematičkog stajališta u onim njegovim ekonomskim radovima čija analiza zahtijeva od proučavatelja gotovo nadnaravnu znatiželju? Jesu li tako duboki njegovi komentari Milla (u kojima nastoji prepraviti neke teorije "sukladno potrebama novog pučkog elementa misli i života"). Jesu li sve čizme sašivene po mjeri? Ili ga samo staračka želja za isticanjem tjera da se prisjeća pogreški u logaritamskim računima o djelovanju zemljoradničkog usavršavanja na urod žitarica? Žalosno je, žalosno je sve to. Nama se zapravo čini da su materijalisti njegova tipa zapadali u kobnu pogrešku: zanemarujući svojstva same stvari, neprestano su primjenjivali svoju izrazito materijalističku metodu samo na odnose između predmeta, a ne na sam predmet, to jest bili su ustvari krajnje

naivni metafizičari upravo onda kad su više od svega htjeli stajati na zemlji.

U mladosti je imao jedno nesretno jutro: svratio je poznati antikvar pokućarac, stari nosati Vasilij Trofimovič, pogrbljen kao Baba Jaga pod teretom goleme platnene vreće pune zabranjenih i poluzabranjenih knjiga. Ne znajući strane jezike, jedva znajući sastavljati latinska slova i čudno, seljački grubo izgovarajući naslove, njuhom je pogađao stupanj buntovnosti ovog ili onog Nijemca.

Tog je jutra prodao Nikolaju Gavriloviču (oba su čučnula ispred hrpe knjiga) još nerazrezanog Feuerbacha.

Tih su godina Andreju Ivanoviču Feuerbachu davali prednost pred Jegorom Fjodorovičem Hegelom. Homo feuerbachi mišić je koji razmišlja. Andrej Ivanovič smatrao je da se čovjek razlikuje od majmuna samo svojim gledištem; međutim, teško da je on proučio majmune. Nakon njega je pola stoljeća kasnije Lenjin pobijao teoriju po kojoj je "zemlja kombinacija ljudskih osjećaja" time da je "zemlja postojala prije čovjeka", a svojoj trgovačkoj objavi "mi sad pretvaramo Kantovu nespoznatljivu stvar po sebi u stvar za sebe pomoću organske kemije" ozbiljno je dodavao da "ako je alizarin postojao u kamenom ugljenu bez našeg znanja, onda postoje stvari neovisno o našoj spoznaji". Potpuno isto objašnjavao je černiševski: "Vidimo stablo; drugi čovjek gleda u isti predmet. U njegovim očima vidimo da se stablo odražava u dlaku isto. Dakle svi mi vidimo predmete kakvi doista postoje." U svim tim čudnovatim budalaštinama ima još jedan posebni smiješni ukras: neprekidno pozivanje "materijalista" na stablo osobito je zabavno zato što su svi oni slabo poznavali prirodu, poglavito drveće. Taj opipljivi predmet "koji djeluje kudikamo snažnije od apstraktnog pojma o njemu" (Antropološko načelo ufilozofiji) njima je naprosto nepoznat. Eto kakva je strašna apstraktnost ispala na koncu iz "materijalizma"! černiševski nije razlikovao plug od ralice; brkao je pivo s maderom; nije mogao navesti nijedan šumski cvijet osim divlje ruže; ali, karakteristično je daje to nepoznavanje botanike dopunjavao "općom

idejom", dodajući sa sigurnošću neznalice da je "ono (cvijeće sibirskaje tajge) jednako onom koje cvjeta po cijeloj Rusiji".

Bilo je neke skrivene osvete u tome što se on, koji je gradio svoju filozofiju na poznavanju svijeta kojega sam nije poznao, sad našao, nag i osamljen, usred uspavane, na svoj način raskošne, još ne do kraja opisane prirode sjevernoistočnog Sibira: elementarna, mitološka kazna na koju nisu računali njegovi ljudski suci.

Još su nedavno miris Gogoljeva Petruške objašnjavali time što je sve što postoji razumno. Ali, vrijeme srdačnog ruskog hegelijanstva je prošlo. Duhovni vođe nisu mogli shvatiti Hegelovu životvornu istinu: istinu ne ustajalu poput plitke vode, već onu koja poput krvi struji u samom procesu spoznavanja. Naivčina Feuerbach bio je čerliševskom više po ukusu. No, uvijek postoji opasnost da iz kozmičkog ili spekulativnog ispadne jedno slovo; tu opasnost čerliševski nije izbjegao kad se u članku Zajedničko vlasništvo stao služiti zavodljivom Hegelovom trijadom, dajući takve primjere poput: plinovitost svijeta je teza, a mekoća mozga sinteza, ili još gluplje: batina koja se pretvara u karabinku. "U trijadi", kaže Stranoljubski, "krije se nejasna slika kružnice, koja upravlja svim zamislivim bitkom što je u njoj bezizlazno zatvoren. To je vrtuljak istine, jer istina je uvijek okrugla; prema tome, u razvoju oblika života moguća je stanovita oprostiva iskrivljenost: grba istine; ali ne više od toga." "Filozofija" čerliševskog razvija se preko Feuerbacha do enciklopedista. S druge pak strane, praktično hegelijanstvo, postupno skrećući ulijevo, išlo je preko spomenutog Feuerbacha prema Marxu, koji se u svojoj Svetoj obitelji izražava ovako:

...nije potrebna velika pamet da bi se opazila veza između učenja materijalizma o prirođenoj sklonosti dobru, o jednakosti ljudskih sposobnosti, sposobnosti koje se obično zovu umnima, o utjecaju vanjskih okolnosti na čovjeka, o svemoćnom iskustvu, o vlasti navike, odgoja, o velikoj važnosti sve industrije,

Prevodim u stihovima da ne bude toliko dosadno.

Steklov smatra da uza svu svoju genijalnost černiševski nije mogao biti ravan Marxu, u odnosu na kojega tobože stoji kao u odnosu na Watta barnaulski zanatlija Polzunov. Sam Marx ("taj do srži sitni buržuj", prema Bakunjinu, koji nije podnosio Nijemce) dvaput se pozvao na "izvanredne" radove černiševskog, ali ostavio je više prezirnih primjedbi na marginama glavnog ekonomskog djela "desgrossen russischen Gelehrten" (Marx općenito nije volio Ruse). černiševski mu je vratio istom mjerom. Već sedamdesetih godina odnosio se prema svemu "novom" potcjenjivački, nedobrohotno. Ekonomija mu se osobito ogadila, prestavši za nj biti sredstvom borbe i time postavši po njegovu shvaćanju oblik isprazne zabave, "čiste znanosti". Potpuno pogrešno Ljacki, s mnogima svojstvenom strašću prema pomorskim analogijama, uspoređuje prognanog černiševskog s čovjekom koji "gleda s puste obale na divovski brod koji prolazi (Marxovbrod) otkrivajući nove zemlje"; izraz osobito neuspješan zbog toga što je sam černiševski, kao da je naslutio analogiju i unaprijed je opovrgnuo, govorio o Kapitalu (poslanom mu 1872.. godine): "Prelistao sam, ali nisam čitao, već sam otkidao list za listom, pravio od njih brodiće (kurziv je moj) i puštao ih po Viljuju."

Lenjin je smatrao da je černiševski "jedini uistinu velik pisac koji je uspio od pedesetih godina sve do 1888. (uzeo mu je jednu) ostati na razini cjelovitog filozofskog materijalizma". Jednom je Krupska, okrenuvši se prema Lunačarskom, s blagom tugom rekla: "Teško da je Vladimir Iljič ikoga toliko volio... Mislim da je između njega i černiševskog bilo mnogo toga zajedničkog." "Da, nesumnjivo je bilo zajedničkog", dodaje Lunačarski, koji se isprva prema toj napomeni ponio skeptički. "Bilo je zajedničkog i u jasnoći stila i u pokretljivosti jezika...u širini i dubini prosudbi, u revolucionarnom žaru...U tom spoju golemog sadržaja i izvanjske skromnosti i napokon u moralnom liku obojice." članak černiševskog Antropološko načelo u filozofiji Steklov naziva "prvim filozofskim manifestom ruskog komunizma"; zanimljivo je što je tim prvim manifestom bilo školsko prepričavanje, djetinjasto prosuđivanje najtežih moralnih pitanja.

"Europska teorija utilitarizma", kaže Stranoljubski donekle parafrazirajući Volinskog, "očitovala se kod čerliševskog u pojednostavljenom, nesuvislom, karikiranom obliku. Omalovažavajuće i bezobzirno sudeći o Schopenhaueru, pod čijim kritičkim prstom njegova filozofija ne bi preživjela ni časak, on od svih prijašnjih mislilaca, po čudnoj asocijaciji ideja i pogrešnim sjećanjima, priznaje samo Spinozu i Aristotela, kojega, kako on smatra, nastavlja." čerliševski je sldapao klimave silogizme; čim bi se udaljio, silogizam bi se već raspao, i stršali bi čavli. Uklanjanje metafizički dualizam uhvatio se gnoseološki dualizma, a bezbrižno prihvativši materiju kao prvobitni uzrok, zapleo se u pojmovima koji pretpostavljaju nešto što gradi našu predodžbu o vanjskom svijetu općenito. Profesionalnom filozofu Jurkeviču bilo je lako pobiti ga.

Jurkeviča je nepredvidljivo zanimalo kako se to zapravo prostorno kretanje živca pretvara u neprostorni osjećaj. Umjesto odgovora na iscrpni članak sirotog filozofa, čerliševski je objavio u Sovremenniku točno jednu trećinu tog članka (tj. koliko je bilo dopušteno zakonom), prekinuvši ga u pola rečenice, bez ikakvih komentara. Potpuno mu se fućkalo za mišljenje stručnjaka i nije vidio problem u nepoznavanju pojedinosti analiziranog predmeta: pojedinosti su za nj bile samo aristokratski element u državi naših općih pojmova. "Glava mu razmišlja o općeljudskim pitanjima... dok mu ruka obavlja težak rad", pisao je o svom "osviještenom radniku" (i iz nekog se razloga prisjećamo onih gravira iz starih anatomskih atlasa gdje mladić privlačna lica, u slobodnoj se pozi naslonivši na stup, pokazuje obrazovanom svijetu sve svoje unutrašnje organe). No, državni ustroj koji se trebao pojaviti kao sinteza u silogizmu, gdje je tejom bila zadruga, nije toliko sličio na sovjetsku Rusiju koliko na zemlju utopista. Fourierov svijet, sldad dvanaest strasti, blaženstvo zajedničkog života, radnici s ružinim vijencima, sve to nije moglo biti po ukusu čerliševskog, koji je uvijek tražio "povezanost". Sanjarimo o falangi koja živi u dvorcu: 1800 duša i sve vesele! Glazba, zastave, kolači. Svijetom upravlja matematika i upravlja razumno; podudaranje koje je Fourier utvrđivao između naših težnji i Nevvtonove sile teže bilo je osobito zavodljivo i za cijeli je život odredilo odnos čerliševskog prema Newtonu - s čijom nam je

jabukom zgodno usporediti Fourierovu jabuku, koja trgovačkom putniku stoj i cij elih četrnaest sousa u pariškom restoranu, što je Fouriera navelo na razmišljanje o temeljnom neredu industrijskog mehanizma, jednako kao što je Marxa do ideje o nužnosti upoznavanja s ekonomskim problemima dovelo pitanje gnoma vinara u dolini Mosel: graciozni zametak grandioznih ideja.

Braneći zadružne posjede s gledišta lakšeg organiziranja udruga u Rusiji, černiševski je bio spreman pristati na oslobađanje kmetova bez zemlje, čije bi posjedovanje, na kraju krajeva, dovelo do novih teškoća. Iskre su frcnule ispod našega pera na ovom retku. Oslobađanje kmetova! Epoha velikih reformi! Nije bez razloga mladi černiševski u naletu jakog predosjećaja zapisao u dnevnik 1848. godine (godine koju je netko prozvao "oduškom stoljeća"): "A što ako mi zapravo živimo u Ciceronovo i Cezarovo doba, kad *seculorum novus nascitur ordo*, i dolazi novi Mesija, i nova religija, i novi svijet?..."

Dopušteno je pušiti na ulicama. Ne mora se brijati brada. U svakoj glazbenoj prigodi tutnji uvertira iz VWilhelma Telia. Kruže glasine da se prijestol premješta u Moskvu, da se stari kalendar mijenja za novi. Uz tu galamu Rusija marljivo priprema materijal za primitivnu, ali sočnu Saltikovljevu satiru. "Volio bih znati kakav je to novi vjetar zapuhao," govorio je general Zubatov, "samo su lakaji počeli prostačiti, inače je sve ostalo po starom." Vlastelini i osobito vlastelinke počeli su sanjati strašne snove, nespomenute u sanjaricama. Pojavila se nova hereza: nihilizam. "Odušno i nemoralno učenje koje odbacuje sve što se ne može opipati", zgroženo tumači Dalj tu čudnu riječ (u kojoj "ništa" kao da odgovara "materiji"). Osobe iz duhovnog staleža imale su viziju: Nevslm prospektom korača divovski černiševski sa šeširovom široka oboda, s batinom u rukama.

A prvi proglas u ime vilniuskog gubernatora Nazimova! A carev potpis, lijep, čvrst, s dvjema punokrvno moćnim viticama gore i dolje koje je kasnije raznijela bomba! A oduševljenje samog Nikolaja Gavriloviča: "Blagoslov obećan mirotvorcima i krotkima ovjenčava

Aleksandra II. srećom kakvom nije bio ovjenčan još nijedan europski vladar..."

Ali, već ubrzo nakon formiranja gubernijskih odbora njegov se žar ohladio: uznemiruje ga koristoljublje većine plemića. Do konačnog razočaranja dolazi u drugoj polovini 1858. godine.

Visina otkupne svote! Oskudnost prepuštene zemlje! Ton Sovremennika postaje oštrim, otvorenim; riječ "podlo, "podlost" počinje na ugodan način oživljavati stranice tog dosadnjikavog časopisa.

Život njegova voditelja siromašan je događajima. Publika dugo nije znala njegovo lice. Nigdje se nije vidio. Već slavan, kao da ostaje iza kulisa svoje aktivne, govornjive misli.

Uvijek, po tadašnjem običaju, u ogrtaču (čak i straga pokapanom stearinom), sjedio je povazan u svojoj maloj radnoj sobi s modrim tapetama, zdravima za oči, s prozorom u dvorište (pogled na hrpu drva prekrivenu snijegom), za velikim stolom zakrčenim knjigama, korekturama, izrescima.

Radio je tako grozničavo, tako je mnogo pušio, tako malo spavao, da je ostavljao pomalo strašan dojam: mršav, nervozan, pogled istodobno slijep i prodoran, isprekidan, rastresen govor, ruke mu se tresu (zato nikad nije patio od glavobolje i naivno se ponosio time kao obilježjem zdravog uma).

Imao je čudovišnu sposobnost za rad, kao uostalom većina ruskih kritičara prošlog stoljeća. Tajniku Studentskom, bivšem saratovskom sjemeništarcu, diktirao je prijevod Schlossove povijesti, a u stankama, dok je ovaj zapisivao rečenicu, pisao je članak za Sovremennik ili čitao štogod bilježeći na marginama napomene. Smetali su mu posjetitelji. Ne znajući se riješiti nametljivog gosta, navlastito se ogorčenje sve više uplita u razgovor. Naslonivši se na kamin i cupkajući nešto, govorio je zvonkim, pištavim glasom, a ako je razmišljao o nečem drugom, razvlačio je nešto jednolično, žvačući, s čestim: no, da. Smijao se osobito tiho (od čega bi Tolstoja

Lava oblio znoj), ali kad je grohotao, sav bi se zanio i zaglušujuće rikao (začuvši izdaleka te kolorature Turgenjev je bježao).

Takva sredstva spoznaje poput dijalektičkog materijalizma neobično podsjećaju na bezobzirne reklame za patentirane lijekarije koje odjednom liječe sve bolesti. Ipak se zna dogoditi da takvo sredstvo pomaže kod hunjavice. Ima, ima klasnog prizvuka u odnosu tadašnjih rusldh pisaca prema černiševskom; Turgenjev, Grigorovič, Tolstoj nazivali su ga "gospodinom koji zaudara na stjenice", svakojako ga ismijavajući. Jednom su u Spaskom prva dvojica, zajedno s Botkinom i Družininom, napisala i odigrala kućnu farsu. U prizoru gdje gori postelja ulijeće Turgenjev uz krik...zajedničkim prijateljskim naporima nagovorili su ga da izgovori pripisivane mu riječi, koje je jednom u mladosti navodno izrekao za vrijeme požara na brodu: "Spasite me, spasite me, ja sam jedinac." Od te je farse potpuno nedaroviti Grigorovič kasnije napravio svoju (krajnje pliticu) Školu gostoljubivosti, dodijelivši jednom liku, zajedljivom književniku černušinu, značajke Nikolaja Gavriloviča: oči kao u krtice koje gledaju nekako ustranu, tanke usne, spljošteno, zgužvano lice, riđasta kosa podignuta na jednoj sljepoočnici i eufemistička zaliha prepečenog ruma. Zanimljivo je da je famozni vrisak ("Spasite" itd.) pripisan baš černušinu, što ide u prilog ideji Stranoljubskog o nekoj mističnoj povezanosti između černiševskog i Turgenjeva. "Pročitao sam njegovu odvratnu knjigu (magistarski rad)", piše potonji u pismu drugovima po podsmijehu. "Raka! Raka! Raka! Znaete da na svijetu nema ničeg užasnijeg od te židovske kletve." "Od toga 'raka'", praznovjerno primjećuje biograf, "nastao je sedam godina kasnije Rakejev (žandarmerijski pukovnik koji je uhitio prokletog), a Turgenjevljevo je pismo bilo napisano baš 12. lipnja, na rođendan černiševskog..." (nama se čini da Stranoljubski pretjeruje).

Iste godine izašao je Rudin, ali černiševski ga je (zbog karikiranog prikaza Bakunjina) napao tek 1860., kad Turgenjev više nije bio potreban Sovremenniku, koji je napustio zbog Dobroljubovljeva zmijskog siktanja na roman Uoči novih dana. Tolstoj nije podnosio našeg junaka: "Neprekidno čuješ", pisao je o njemu, "taj tanki, neugodni glasić koji izgovara tupave nuegodnosti...i bjesni u svom

kutu dok netko ne kaže 'pst' i pogleda ga u oči." "Aristokrati bi postali grubi prostaci", napominje u povodu toga Stelodov, "kad bi stali govoriti s nižima ili o nižima po društvenom položaju." "Niži", uostalom, nije ostao dužan i znajući kako je Turgenjevu draga svaka riječ protiv Tolstoja izdašno je govorio o "vulgarnosti i razmetanju" potonjeg, "razmetanju ograničenog pauna svojim repom, koji mu ne pokriva ružnu stražnjicu" itd. "Vi niste nekakav Ostrovski ili Tolstoj," dodavao je Nikolaj Gavrilovič, "vi ste naš ponos", (a Rudin je već izašao, i to prije dvije godine). časopisi su ga prema mogućnostima gnjavili. Dudiškin (Otečestvennye zapiski) uvrijeđeno je uperio u nj svoju sviralu od trske: "Poezija, to su za vas poglavlja političke ekonomije prenijeta u stihove." Zlonamjernici iz mističnih krugova govorili su o "ljupkosti" čerņiševskog, o njegovoj fizičkoj sličnosti s bjesom (npr. prof. Kostomarov). Drugi, priprostiji, poput Blagosvetlova (koji se smatrao pomodarom i držao, usprkos radikalizmu, pravog, neobo janog Arapa kao slugu), govorili su o njegovim prljavim kaljačama i crkvenjačkonjemačkom stilu. Njekrasov se s mlitavim osmijehom zalagao za "snalažljivog momka" (kojega je upravo on angažirao u časopisu), priznajući da je ovaj uspio obilježiti Sovremennik jednoobraznošću, trpajući u nj bezvrijedne pripovijesti o mitu i prijavljivanju policijskih nadzornika; ali, hvalio je pomoćnika zbog plodotvornog truda: zahvaljujući njemu 1858. godine časopis je imao 4700 pretplatnika, a tri godine kasnije 7000. S Njekrasovom se Nikolaj Gavrilovič slagao, ali ništa više od toga; nagađa se o nekakvim novčanim poslovanjima kojima je ostao nezadovoljan. Godine 1883., kako bi rasonodio starca, Pipin mu je predložio da napiše "portrete prošlosti". Svoj prvi susret s Njekrasovom čerņiševski je prikazao s poznatim nam cjepidlačenjem i pedantnošću (dao je zamršen plan kretanja po sobi, gotovo s brojem koraka), koji zvuče kao uvreda nanesena tom vremenu poštenog rada, ako se pomisli da je od tih manevara prošlo trideset godina. Kao pjesnika Njekrasova je uzdizao iznad svih (i Puškina, i Ljermontova, i Koljčova). Lenjinu je Traviata izazivala jecaje; tako je i čerņiševski priznavao da mu je poezija srca draža od poezije misli, i lio je suze nad nekim Njekrasovljevim stihovima (čak i jambovima!), koji su izražavali sve što je sam osjećao, sve patnje njegove mladosti, sve faze njegove ljubavi prema ženi. Kako i ne bi:

Njekrasovljevi petostopni jamb osobito nas opčinjava svojom poticajnom, molećivom, proročanskom snagom i onom osebnom cezurom na drugoj stopi, cezurom koja se kod Puškina, recimo, pojavljuje u smislu pjevanja stiha rudimentarnim organom, ali koja kod Njekrasova uistinu postaje organom disanja, kao da se iz pregrade pretvorila u provaliju, ili kao da su se oba dijela retka rastegnula, tako daje nakon druge stope nastao prekid pun glazbe. Slušajući te šuplje stihove, taj grleni, ridajući glas: "Ne govori da su ti dani sjetni, tamničarem bolesnika ne nazivaj: preda mnom je hladni mrak groba, pred tobom ljubavni zagrljaji! Znam da si drugog zavoljela, čuvati i paziti (poslušajte kliktaj!) dojadilo ti je... O, čekaj! Blizu je moj grob..." Slušajući to čerliševski nije mogao a da ne misli o tome kako mu žena bez razloga hrli prevariti ga, a blizina groba bila je ona sjena tvrđave koja se već pružala prema njemu. Štoviše: po svoj prilici to osjećao, ne u razumnom, već u orfejskom smislu, i pjesnik koji je napisao te stihove, jer upravo se njihov ritam ("ne govori...") s čudnom nametljivošću slaže s ritmom stihova koje je kasnije posvetio čerliševskom: "Ne govori, zaboravio je oprez, bit će za sudbinu svoju sam kriv..." itd.

Njekrasovljevi su zvuči na taj način bili dragi čerliševskom, tj. baš su odgovarali njegovoj plitkoj estetici, kojom je cijeli život smatrao vlastitu ozbiljnu sentimentalnost. Opisavši velik krug, upivši mnogo toga što se tiče odnosa čerliševskog prema raznim područjima spoznaje, ali ni na čas ne kvareći ravnomjernu krivulju, sad smo se s novom snagom vratili njegovoj estetici. Vrijeme je da je rezimiramo.

Slično kao svi ostali naši radikalni kritičari, lakomi na laku zaradu, nije se udvarao damama koje pišu, energično se obračunavajući s Jevdokijom Rastopčinom ili Avdotjom Glinkom. Netočno i nemarno blebetanje nije ga diralo. Obojica su, i čerliševski i Dobroljubov, sa slašću mučili književne namiguše, ali u životu... ukratko, pogledajte što su im radile, kako su ih motale oko malog prsta i mučile ih, hihoćući (tako hihoću rusalke na rječicama koje teku nedaleko od isposničkih ćelija i drugih mjesta spasa) kćeri doktora Vasiljeva.

Ukusi su mu bili posve solidni. Zapanjivao ga je Hugo. Imponirao mu je Swinburne (što uopće nije čudno ako se promisli). Na popisu knjiga koje je pročitao u tvrđavi Flaubertovo prezime napisano je na francuskom s "o", i doista, cijenio ga je manje od Sacher-Masocha i Spielhagena. Volio je Bérangera kao što ga voli prosječni Francuz. "Oprostite", uzvikuje Steldov, "kažete da taj čovjek nije bio poetičan? Pa znate li vi da je sa suzama ushićenja recitirao Berangera i Rilejeva?!" Njegovi su se ukusi samo okamenili u Sibiru, i po čudnoj obzirnosti povijesne sudbine, Rusija u dvadeset godina njegova progonstva nije dala (do Cehova) nijednog pravog pisca, čije početke osobno nije vidio tijekom djelatnog razdoblja života. Iz razgovora s njim u Astrahanu razjašnjava se: "Da, titula grofa učinila je od Tolstoja velikog piscaruskazemlje"; kad su mu pak dodijavali s pitanjem tko je najbolji suvremeni romanopisac navodio je Maksima Bjelinskog.

Kao mladić je zapisao u dnevnik: "Politička je književnost najviša književnost." Kasnije se, opsežno raspravljajući o Bjelinskom (Visarionu, naravno), o kojemu se zapravo nije smjelo razglabati, ugleda na njega govoreći kako "književnost ne može a da ne služi ovom ili onom idejnom usmjerenju" i da pisci "koji se ne mogu iskreno oduševljavati sudjelovanjem u onome što se zbiva silom historijskog kretanja oko nas...nikad neće stvoriti ništa veliko", jer "povijest ne poznaje umjetničko djelo koje bi bilo stvoreno isključivo idejom lijepog". Tom istom Bjelinskom, koji je smatrao da "George Sand svakako može ući na popis imena europskih pjesnika, dok spomen imena Gogolja, Homera i Shakespearea vrijeda i pristojnost i zdrav razum", i da "ne samo Cervantes, Walter Scott, Cooper, kao pravi umjetnici, nego i Swift, Sterne, Voltaire, Rousseau imaju neusporedivo, neizmjereno veće značenje u cijeloj povijesti književnosti od Gogolja", černiševski je povlađivao trideset godina kasnije (kad se, doduše, George Sand već popela na tavan, a Cooper sišao u dječju sobu) govoreći daje "Gogolj vrlo sitna figura u usporedbi, primjerice, s Dickensom, ili Fieldingom, ili Sterneom."

Jadni Gogolj! Njegov uzvik (kao i Puškinov) "Rusijo!" rado ponavljaju šezdesetaši, ali za trojke su već potrebne prave ceste, jer čak je i

ruska tuga postala utilitarnom. Jadni Gogolj! Poštujući sjemeništara u Nadeždinu (koji je pisao "literatura" s tri "t"), černiševslđ je smatrao da bi njegov utjecaj na Gogolja bio povoljniji od Puškinova i žalio je što Gogolj nije poznao takve stvari kao što je načelo. Jadni Gogolj! I otac Matvej, taj mračni šaljivac, preklinjao ga je da se odrekne Puškina...

Sretniji je bio Ljermontov. Njegova proza izazvala je kod Bjelinskog (koji je bio slab prema tehničkim tekovinama) neočekivanu i zgodnu usporedbu Pečorina s lokomotivom koja mrví one što su joj neoprezno pali pod kotače. U njegovoj su poeziji raznočinci osjetili ono što se kasnije počelo nazivati "nadsonovštinom". U tom je smislu Ljermontov prvi Nadson ruske književnosti. Ritam, ton, blijed, suzama razvodnjen stih građanskih motiva uključujući sve do "pali ste žrtvom", sve je to banalno pred Ljermontovljevim stihovima poput: "Zbogom, družé naš, kratko si živio, pjevaču modrih očiju, samo si križ drveni zaslužio i naše vječno sjećanje." Ljermontovljeva čar, širina njegove poezije, njezina rajska slikovitost i prozračni okus neba u vlažnom stihu bili su, dakako, posve nedostupni shvaćanju ljudi tipa černiševslđ.

Sad se primičemo njegovu najranjivijem mjestu; jer tako je ispalo da kao mjera za razinu dobrog njuha, pameti i darovitosti ruskog kritičara služi njegov odnos prema Pušldnu. Tako će biti dok književna kritika ne odloži svoje sociološke, religijske, filozofske i druge priručnike koji samo pomažu nesposobnima da uvažavaju sami sebe. Tada ste, molim lijepo, slobodni: možete iskritizirati Puškina zbog svih prevara njegove neskromne muze i sačuvati pritom i svoj talent i čast.

Korite ga zbog šesterostopnog retka koji se ušuljao u peterostopnog Borisa Godunova, zbog metričke pogreške na početku Gozbe u vrijeme kuge, zbog riječi "neprestano" koja se pet puta ponavlja u nekoliko redaka Mećave, ali za ime Božje ostavite sporedne razgovore. Stranoljubski oštroumno uspoređuje kritičarske sudove šezdesetih godina o Puškinu s odnosom šefa žandarmerije Benckendorffa ili upravitelja trećeg odjela von Focka prema njemu.

Zaista, černiševskom je, isto kao i Nikolaju I. ili Bjelinskom, najveća pohvala književniku bila: razborito. Kad su černiševski i Pisarev nazivali Pušdnove pjesme "budalaštinama i luksuzom" samo su ponavljali Tolmačova, autora Vojničke ljeperječivosti, koji je tridesetih godina rekao o istom predmetu: "Trice i kučine". Govoreći da je Pušdn bio "tek slab imitator Byrona", černiševsld je jezivo točno ponavljao rečenicu grofa Voroncova! "Slab imitator lorda Bvrona."

Dobroljubovljeva omiljena misao da "Puškinu nedostaje solidno, temeljito obrazovanje" prijateljsko je dovildvanje s opaskom istog tog Voroncova: "Ne može se biti istinsldm pjesnikom a da se neprestano ne radi na širenju svog znanja, a on ga ima nedovoljno." "Za genija nije dovoljno napraviti Jevgenija Onegina", pisao je Nadeždin uspoređujući Puškina s krojačem koji smišlja uzorke za prsluke i sklapajući idejni savez s Uvarovom, ministrom narodne prosvjete, koji je rekao u povodu Pušdnove smrti: "Pisati pjesmice još uvijek ne znači postići veliku karijeru."

Za černiševskog je genij bio zdrav razum. Ako je Pušdn bio genij, rasuđivao je on čudeći se, kako protumačiti brojne ispravke u njegovim konceptima? Pa to više nije "dotjerivanje", nego težak rad.

Zdravi se razum izražava odmah, jer zna što želi reći. Pritom kao čovjek kojemu je stvaralaštvo smiješno strano, smatrao je da se "dotjerivanje" odvija "na papiru", a "pravi rad", tj. sastavljanje općeg plana "u umu", znak onog opasnog dualizma, one pukotine u njegovu "materijalizmu" odakle je izgmizala ne samo jedna zmija što ga je u životu ugrizla. Pušdnova posebnost zapravo je u njemu pobuđivala opasne bojazni. "Pjesnička su djela dobra onda kad, pročitavši ih, svatko (kurziv je moj) kaže: da, to ne samo da je vjerodostojno, nego drugačije i nije moglo biti, zato što je tako uvijek."

Puškina nema na popisu knjiga dostavljenih černiševskom u tvrđavu, a to nije ni čudno: bez obzira na Puškinove zasluge ("izumio je rusku poeziju i naučio publiku da je čita"), ipak je to bio ponajprije pisac duhovitih pjesmica o nožicama (pri čemu "nožice" u intonaciji šezdesetih godina, kad se sva priroda poburžujila, pretvorivši se u

"travicu" i "ptičice", više nisu označavale ono na što je mislio Puškin, već prije njemačko Fiisschen). Osobito mu se ogavnim činilo (kao i Bjelinskom) to što je Puškin postao tako "bezosjećajan" pred kraj života. "Prekinuli su se oni prijateljski odnosi čijim je spomenikom ostala pjesma Arion", uzgred pojašnjava černiševski, ali kako je mnogo bilo svetog značenja u tom uzgred za čitatelja Sovremennika (kojega smo najednom zamislili kako rastreseno i lakomo grize jabuku, prenosi na jabuku lakomost čitanja i opet pogledom Idda retke). Stoga je Nikolaja Gavriloviča zacijelo prilično ljutila, kao prepredena aluzija, kao nasrtaj na građanske lovorike kojih je proizvođač "trivijalnih brbljarija" (njegova ocjena pjesme Stambol kauri danas slave) bio nedostojan, autorova napomena u pretposljednem prizoru Borisa Godunova: "Puškin ide okružen narodom." "Dok čitam najzajedljivije kritičare", pisao je Puškin jedne jeseni u Boldinu, "vidim da su tako zabavni da ne razumijem kako sam se mogao ljutiti na njih; čini mi se da kad bih im se htio narugati, ne bih mogao smisliti ništa bolje nego samo da ih pretisnem bez ikakve napomene." Pa upravo je to černiševski i učinio s Jurkevičevim člankom: karikaturalno ponavljanje! I eto, "uskovitlani trun dospio je pod Puškinovu zraku koja se probija između zastora ruske kritičarske misli", po slikovitom i pakosnom izrazu biografa. Mislimo na sljedeći čarobni potez sudbine: u saratovskom dnevniku černiševski je prilagodio svom udvaranju citat iz Egipatskih noći, s karakterističnim za njega, čovjeka bez sluha, iskrivljavanjem i nevjerojatnim završnim slogom! "Prihvatio sam izazov naslade, kao što izazov bitke prihvatio bih." Za to mu se "bih" sudbina, saveznica muza (koja se sama razumije u tu riječcu), i osvetila, i kako se pritom istančano neprimjetno povećavala ta kazna! Reklo bi se da s tim zlosretnim citatom nema nikakve veze opaska černiševskog (iz 1862. godine): "Kad bi 60vjek mogao sve svoje ideje koje se tiču društva iznositi na...skupovima, ne bi imao razloga pisati o njima članke za časopise." Međutim, Nemeza se već tu budi. "Govorio bi umjesto da piše," nastavlja černiševski, "a ako te ideje trebaju biti poznate svima koji ne sudjeluju na skupu, zapisao bi ih stenograf." I razvija se osveta: u Sibiru, gdje su ga slušali samo ariši i Jakuti, nije mu davala mira slika "govornice" i "dvorane" u kojoj se tako zgodno okupila i s takvim se razumijevanjem ljulja publika, jer on je, na kraju

krajeva, kao improvizator Pušluna (s dodatkom "bih"), za svoju profesiju a potom i neostvarivi ideal izabrao razmišljanja o zadanoj temi; u samom sutonu života on piše djelo u kojem ostvaruje san: iz Astrahana, nedugo prije smrti, šalje Lavrovu svoje Večeri kod kneginje Starobeljske za časopis Russkaja mgsV (koji ih nije mogao objaviti), a zatim šalje Dodatak - ravno u tiskaru! "Na onom mjestu gdje se govori da je društvo prešlo iz blagovaonice u salon, pripremljen za slušanje bajke Vjazovskoga, i gdje se opisuje sastav tog auditorija...raspored stenografa i stenografistica na dva odjela za dva stola ili nije istaknut ili je istaknut nezadovoljavajuće. U mom konceptu to mjesto glasi ovako: 'S obje strane govornice stajala su dva stola za stenografe...Vjazovski je prišao stenografima, rukovao se s njima i razgovarao, dok je društvo biralo mjesta.' One stranice čisto prepisanog rukopisa koje po smislu odgovaraju mjestu iz koncepta koje sam citirao, moraju se zamijeniti sljedećim rečenicama: 'Kao da su stiješnjeni okvirom muškarci su stali ispred podija, duž zidova iza zadnjih stolica; glazbenici sa svojim stalcima zauzimali su obje strane podija. Improvizator, dočekan zaglušujućim pljeskom što se podigao sa svih strana...'" Oprostite, oprostite, tu smo sve pobrkali, podmetnuo se navod iz Egipatskih noći. Ispravimo! "Između govornice i prednjeg polukruga auditorija (piše čerliševskd nepostojećoj tiskari), malo više desno i lijevo od govornice, stajala su dva stola: za onim koji je bio lijevo ispred govornice ako se gleda iz sredine polukrugova na govornicu..." itd., itd., još mnogo riječi u tom stilu koje ionako ne izražavaju ništa. "Evo vam teme," rekao mu je Carski, "pjesnik sam izabire predmete svojih pjesama; gomila nema prava upravljati njegovim nadahnućem."

Autora su daleko odveli razvijanje i kruženje teme Puškina u životu čerliševskog; u međuvremenu novi junak, čije se ime dvatri puta nestrpljivo probilo u naš iskaz, čeka svoj nastup. Baš sad mu je vrijeme da se pojavi, i evo ga, prilazi, u do vrata zakopčanom, studentskom redengotu s modrim ovratnikom, zaudara na poštenje, nezgrapnan, sitnih kratkovidnih očiju, s rijetkim zaliscima (barbe un collier, koja se Flaubertu činila tako simptomatičnom); pruža ruku čudno je gurajući naprijed s isturenim palcem i predstavlja se promukloporljivim dubokim glasom: Dobroljubov.

Njihova prvog susreta (ljeti 1856. godine) černiševski se gotovo trideset godina kasnije (kad je pisao i o Njekrasovu) prisjećao s već nam poznatom podrobnošću, koja je u biti bila nenormalnom i nemoćnom, ali je trebala istaknuti besprijekornost misli kad se bavi vremenom. Prijateljstvo je spojilo ta dva čovjeka vitičastom ligaturom koja se u stotinu stoljeća ne može razmrsiti (naprotiv: samo se pojačava u svijesti potomaka). Ovdje nije mjesto za razglabanje o književnoj djelatnosti mlađega. Recimo samo da je bio neotesano grub i neotesano naivan; da je u časopisu Svistok ismijavao Pirogova parodirajući Ljermontova (općenito je korištenje Ljermontovljevih stihova kao podloge za šale bilo toliko često da je na kraju postalo karikaturom samog umijeća parodiranja); recimo još da se, prema izrazu Stranoljubskog, "od Dobroljubovljeva poticaja književnost srozala s onim neizbježnim svršetkom kad, srozavši se do nule, dospijeva pod navodnike: student je donio

"literaturu" (tj. letke). Što još reći? Dobroljubovljev humor? O, blagoslovljena vremena kad je "komarac" bio sam po sebi smiješan, komarac koji se spustio na nos dvostruko smješniji, a komarac koji je uletio u ured i ugrizao šefa odsjeka tjerao slušatelje da jecaju i grče se od smijeha.

Kudikamo je zanimljivija od Dobroljubovljeve tupave i nezgrapne kritike (sva ta plejada književnika pisala je u biti nogama) ona lakomislena strana njegovog života, ona grozničava romantična razigranost koja je kasnije poslužila černiševskom kao materijal za prikaz "ljubavnih spletki" Levickog (u Prologu).

Dobroljubov je bio izuzetno zaljubljen (neka ovdje sijećne prizor: karta magarca s generalom, i to ne običnim, već odlikovanim, u čiju je kćer zaljubljen). Imao je neku Njemicu u Staroj Rusi, čvrsta, mučna veza. černiševski ga je u punom smislu riječi zadržavao da ne ode k njoj: dugo su se hrvali, oba troma, mršava, znojna, udarali

O pod, o namještaj, i sve to šutke, čulo se samo dahtanje; potom su, gurajući jedan drugoga, tražili pod prevrnutim stolicama naočale. Početkom 1859. godine do Nikolaja Gavriloviča doprla je glasina da se Dobroljubov (baš kao d'Anthes), kako bi prikrio svoju " aferu" s

Olgom Sokratovnom, želi oženiti njezinom sestrom (koja je, uostalom, imala zaručnika). Obje su se bezočno sprdale s Dobroljubovom, vodile ga na maskenbal prerušenog u majmuna ili sladoledara, povjeravale mu svoje tajne. Šetnje s Olgom Sokratovnom "posve su ga smutile". "Znam da tu ništa ne mogu postići", pisao je prijatelju, "zato što nijedan razgovor ne prođe a da se ne spomene da, iako sam dobar čovjek, ipak sam previše trapav i gotovo odvratan. Znam da ne moram ništa ni postizati, jer mi je Nikolaj Gavrilovič ipak draži. Ali, u isto vrijeme nisam imao snage odvojiti se od nje." Kad su glasine stigle, Nikolaj Gavrilovič, koji se nije zavaravao glede ženine čednosti, ipak se osjetio uvrijeđenim: prevara je bila dvostruka; imao je otvorenu raspravu s Dobroljubovom, a ubrzo nakon toga oputovao je u London "razbiti Hercena" (kako se kasnije izrazio), tj. natrljati mu nos zbog napada u časopisu Kolokol na tog istog Dobroljubova.

Zapravo, možda cilj tog susreta nije bilo samo zauzimanje za prijatelja: Dobroljubovljevim imenom, osobito kasnije, u vezi s njegovom smrću, černiševski je baratao vrlo vješto "u pitanjima revolucionarne taktike". Po nekim informacijama iz prošlosti, posjetio je Hercena ponajviše radi toga kako bi razgovarao o izdavanju *Sovremennika* u inozemstvu: svi su slutili da će ga uskoro zabraniti. Ali, to je putovanje ustvari obavijeno takvom maglom 1 tako je malo traga ostavilo u spisima černiševskog da bismo 2.ga, unatoč činjenicama, najradije smatrali apokrifom. Kako bi se on, koji se cijeli život bavio Engleskom, koji je dušu hranio Dickensom i razum Timesom, morao gušiti od riječi, kako mnogo dojmova prikupiti, kako se uporno kasnije prisjećati toga! černiševski, međutim, o svom putovanju nikad kasnije nije govorio, a ako su mu previše dodijavali odgovarao je kratko: "Ma što se tu ima mnogo govoriti, bila je magla, brod se ljuljao, i što drugo?" Na taj je način sam život (po tko zna koji put) opovrgnuo baš njegov aksiom: "Stvarni predmet djeluje kudikamo snažnije od apstraktnog pojma o njemu."

Kako god bilo, 2.6. lipnja 1859. godine černiševski je stigao u London (svi su mislili daje u Saratovu) i ostao ondje do 30. lipnja. Kroz maglu tih četiriju dana probija se kosa zraka: Tučkova-Ogarjova

ide kroz salon u osunčani vrt noseći na rukama jednogodišnju kćer u čipkastoj pelerinici.

Po salonu (radnja se odvija u Putnevju, kod Hercena) hoda goredolje s Aleksandrom Ivanovičem (tada su bile uobičajene te sobne šetnje) gospodin prosječne visine, lica ružna, "ali, ozarena neobičnim izrazom samopožrtvovnosti i pokornosti sudbini" (što je najvjerojatnije bila igra sjećanja memoaristice, koja se prisjećala tog lica kroz prizmu sudbine koja se već odigrala). Hercen ju je upoznao sa svojim sugovornikom. čerliševslđ je pomilovao dijete po kosi i rekao svojim tihim glasom: "I ja imam takve, ali ih gotovo nikad ne viđam" (brkao je imena svoje djece: u Saratovu je bio njegov mali Viktor, koji je uskoro ondje umro, jer sudbina djece takve lapsuse ne oprašta, a on je slao poljubac "Sašurki", koji mu se već vratio). "Pozdravi, pruži ručicu", brzo je izgovorio Hercen i zatim odmah stao odgovarati na nešto što je prije toga rekao čerliševski: "Hm...da, pa su ih slali u rudnike..."; a Tučkova je odlebdjela u vrt, i kosa se zraka ugasila zauvijek.

Dijabetes i upala bubrega, kao dodatak tuberkulozi, brzo su dokrajčili Dobroljubova. Umirao je u kasnu jesen, 1861. godine; čerliševski ga je obilazio svakodnevno, a od njega je išao svojim zavjereničkim poslom, koji je izvrsno skrivao od policijske pratnje. Obično se smatra da je proglas Vlastelinskim kmetovima napisao naš junak. "Razgovora je bilo malo", prisjeća se Šelgunov (koji je napisao Vojnicima); i po svoj prilici čak ni Vladislav Kostomarov, koji je tiskao te proklamacije, nije bio potpuno siguran u autorstvo čerliševskog. Po stilu veoma podsjećaju na Rastopčinove prostačke plakate: "Eto kakva je uistinu ta sloboda ('seljačka histeričnost!')... I da sud bude pravedan i odmjeren prema svima... I koja svrha od toga izbije li gužva (bulga) u samo jednom selu." Ako je to i pisao čerliševslđ - bulga je, usput, volška riječ - onda je u svakom slučaju netko drugi zasladio.

Prema podacima organizacije Narodna sloboda čerliševski je u srpnju 1861. godine predložio Slepčovu i njegovim drugovima ustrojiti temeljnu petorku, jezgru "podzemnog" društva. Sustav tih

petorlu, koje su kasnije ušle u organizaciju Zemlja i sloboda, bio je takav da je svaki član okupio svoju i na taj način znao samo osam osoba. Sve je članove znala samo središnjica. Sve je članove znao samo čerliševski. čini nam se da ovdje ima stanovite stilizacije.

Ali, ponavljamo: on je bio besprijeekorno oprezan. Poslije studentskih nemira u listopadu 1861. godine bio je pod stalnim nadzorom, ali rad agenata nije se odlikovao suptilnošću: kod Nikolaja Gavriloviča radila je kao kuharica vratareva žena, stasita, rumena starica s pomalo neočekivanim imenom: Muza. Bez teškoća su je potkupili - s pet rubalja za kavu, za kojom je bila vrlo lakoma. Za to je Muza isporučivala sadržaj koša za smeće. Uzalud.

U međuvremenu je 17. studenog 1861. godine u dobi od dvadeset pet godina preminuo Dobroljubov. Pokopan je na groblju Volkovo "u jednostavnu hrastovu lijesu" (lijes je u takvim slučajevima uvijek jednostavan) pored Bjelinskog. "Iznenada je istupio neld energični obrijani gospodin", prisjeća se očevidac (vanjština čerliševskog bila je još uvijek slabo poznata), i s obzirom na to da se okupilo malo ljudi, a to ga je ljutilo, govorio je o tome s ozbiljnom ironijom.

Dok je on govorio Olga Sokratovna drhtala je od plača, opirući se o ruku jednog od brižnih studenata, koji su uvijek bili blizu nje: drugi je pak držao, osim svoje kape, šubaru od rakunova krzna glavnoga, koji je u raskopčanoj bundi - usprkos studeni 2.52, - izvadio bilježnicu i srditim učiteljskim glasom stao čitati prizemne Dobroljubovljeve stihove o poštenju i smrti; blistalo je inje na brezama; a malo po strani, pokraj iznemogle majke jednog od grobara, mirno je u novim pustenim čizmama stajao agent trećeg odjela. "Da", završio je čerliševsld, "ne radi se o tome, gospodo, da je cenzura, koja mu je komadala članke, dovela Dobroljubova do bolesti bubrega. Za svoju je slavu dosta učinio. Za sebe više nije imao radi čega živjeti. Ljudima takva kova i takvih težnji život ne daje ništa osim vrele boli. Poštenje, to je bila njegova smrtna bolest", i smotanom bilježnicom pokazavši na treće, slobodno mjesto, čerliševsld je uskliknuo: "Za njega nema čovjeka u Rusiji!" (bilo je: to je mjesto ubrzo zauzeo Pisarev).

Teško se otrgnuti dojmu da je čerliševsld, koji je u mladosti sanjao da predvodi narodni ustanak, sad uživao u razrijeđenoj atmosferi opasnosti koja ga je okruživala. Tu je važnost u tajnom životu zemlje stekao neizbježno, uz suglasnost svoga doba s kojim je u sebi osjećao obiteljsku sličnost.

Sad mu je, činilo se, nužan samo dan, samo sat historijske sreće, trenutnog, strastvenog spajanja slučaja i sudbine da uzleti. Revolucija se očekivala 1863. godine, i na popisu buduće ustavne vlade bio je upisan kao premijer. Kako je čuvao u sebi taj dragocjeni žar! Tajnovito "nešto", o čemu, uspkros svom marksizmu, govori Steklov, i koje se u Sibiru ugasilo (iako su i "učenost, i "logika", pa čak i "nepomirljivost" ostale), nesumnjivo je bilo u čerliševskom i očitovalo se s neobičnom snagom prije same robije. Primamljujuće i opasno, upravo je ono i plašilo vlasti više od svih proglaša. "Ta pobješnjela bagra žedna je krvi, strahota," uzbuđeno se govorilo o denuncijacijama, "izbavite nas od čerliševskog..." "Nigdje nikoga... Planinski lanci... Bezbroj jezera i močvara ...Nestašica najneophodnijih stvari...Nepopravljivi poštanski službenici... (Sve to) zamara i strpljenje genija" (tako je u Sovremenniku prepisivao iz knjige Seljskog o Jakutskoj oblasti, razmišljajući o koječemu, pretpostavljajući ponešto, možda predosjećajući).

U Rusiji je resor za cenzuru nastao prije književnosti; uvijek se osjećala ta kobna prednost: zato je ljude i kopkalo da je osinu. Aktivnost čerliševskog u Sovremenniku pretvorila se u požudno izrugivanje cenzuri, koja je uistinu jedna od naših najznačajnijih institucija. I eto, u ono vrijeme kad su se vlasti bojale, primjerice, da se "pod glazbenim znakovljem mogu skrivati zlonamjerna djela", pa su stoga povjeravali stručnjacima da se za dobar prihod bave dešifriranjem nota, Čerliševski je u svom časopisu, pod krinkom zamornog lakrdijanja, radio pretjeranu reklamu Feuerbachu. Kad je u člancima o Garibaldiju ili Cavouru (strašno je zamisliti koliko je hvati sitnog tiska taj neumorni čovjek preveo iz Timesd), komentirajući događaje u Italiji, s napornom upornošću stavljao u zagrade gotovo poslije svake druge rečenice: Italija, u Italiji, govorim o Italiji - već iskvareni čitatelj znao je da je riječ o Rusiji i seljačkom pitanju. Ili još:

pravio se da melje što mu padne na pamet, tek radi ispraznog i nejasnog brbljanja, ali u stupcima i mrljama riječi, u njihovoj kamuflaži, najednom bi se omaknula nužna misao. Kasnije je radi izvještaja trećem odjelu Vladislav Kostomarov pomno sastavio svu skalupku te "farse"; podli posao, ali u biti vjerno prenosi "specijalne postupke čerliševskog".

Drugi Kostomarov, profesor, kaže negdje da je Čerliševski majstorski igrao šah. Ustvari ni Kostomarov ni Čerliševski o šahu nisu imali pojma. U mladosti je, istina, Nikolaj Gavrilovič jednom kupio šah, čak je pokušao savladati priručnik, nekako je naučio poteze, prilično dugo gnjavio se s tim (iscrpno zapisujući gnjavažu) te na koncu, kad mu je dojadila isprazna zabava, sve dao prijatelju. Petnaest godina kasnije (sjećajući se da su se Lessing i Mendelssohn zbližili za šahovskom pločom) osnovao je šahovskld klub, koji se otvorio 1862. godine, postojao preko proljeća, postupno propadajući, i sam bi se ugasio da nije bio zatvoren u vezi s "peterburškim požarima". Bio je to naprosto književnopolitički kružok smješten u Ruadzeovoj kući. Čerliševski je dolazio, sjedao za stolić i lupkajući kulom (koju je nazivao "topom") pričao bezazlene viceve.

Dolazio je Serno-Solovjevič - (turgenjevaska crtica) i u udaljenom kutu započinjao s neldm razgovor.

Bilo je prilično pusto. Bratija koja je pila - Pomjalovski, Kuročkin, Krolj - galamila je u bifeu. Prvi je, doduše, propovijedao i nešto svoje: ideju zajedničkog književnog djela - tobože, organizirati društvo pisacatrudbenika radi proučavanja raznih strana naše društvene svakodnevice, poput: prosjaka, sitnih trgovina, nažigača, vatrogasaca; i sve prikupljene podatke objavljivati u posebnom časopisu. čerliševski ga je ismijao, i proširila se glupa glasina da mu je Pomjalovski "dao po zubima". "To je laž, previše vas poštujem da bih to učinio", pisao mu je Pomjalovski.

U salonu tog istoga Ruadzea 2,. ožujka 1862,. godine održao se prvi (ne računamo li obranu magistarskog rada i pogrebni govor na studeni) javni nastup čerliševskog. Službeno je prihod večeri išao potrebitim studentima; ustvari je bio namijenjen političldm

zatvorenicima Mihajlovu i Obručevu, nedavno uhićenima. Rubinštejn je sjajno izveo vrlo poticajan marš, profesor Pavlov govorio je o tisuću godina Rusije, pri čemu je dvosmisleno rekao da ako se vlasti zaustave na prvom koraku (oslobođenje kmetova), "zaustavit će se na rubu ponora - neka počuju koji uši imaju" (čuli su ga, smjesta je bio prognan). Njekrasov je pročitao lošu ali "snažnu" pjesmu posvećenu uspomeni na Dobroljubova, a Kuročldn prijevod Berangerove Ptičice (patnja zatočenice i ushit iznenadne slobode); o Dobroljubovu je govorio i černiševski.

Dočekan jaldm pljeskom (mladež je tih godina imala običaj držati dlanove ugnutima prilikom pljeskanja, tako da je zvučalo poput topovske paljbe) neko je vrijeme stajao, treptao i smiješio se.

Avaj, njegova vanjština nije se svidjela damama, koje su željno iščeldvale tribuna - čiji se portreti nisu mogli nabaviti. Nezanimljivo, kako kažu, lice, frizura a la mužik, i iz nekog razloga bez fraka, u kratkom kaputu s gajtanom, te s užasnom kravatom, "katastrofa boja" (Riškova, Zapisi šezdesetašice). Osim toga, nije se baš pripremio, držati govor bilo mu je novo, pa je nastojeći sakriti uzbuđenje uzeo razgovorni ton, koji se njegovim prijateljima učinio preskromnim, a zlonamjericima preslobodnim. Najprije je govorio o svojoj aktovci, iz koje je izvadio bilježnicu, objašnjavajući da je njezin najzanimljiviji dio brava sa zupčastim kotačićem: "Evo, izvolite pogledati, vrti se, i aktovka je zaključana, a ako želite zaključati još potpunije, vrti se na drugi način pa se skida i stavlja u džep, a na mjestu gdje je bio, na pločici, izrezbarene su arabeske: vrlo, vrlo ljupko." Zatim je tankim, poučnim glasom stao čitati svima poznatu Dobroljubovljevu raspravu, ali najednom je preldnuo i (kao u autorskim digresijama u Sto da se radi), obraćajući se familijarno publici, stao izuzetno iscrpno objašnjavati kako on tobože nije upravljao Dobroljubovom; pritom se neprestano igrao lancem od sata - to se utisnulo u pamćenje svih memoarista i tada je poslužilo kao tema novinskim podrugljivcima; ali, kad se promisli, možda je sat pipkao zato što mu je slobodnog vremena doista ostalo još malo (svega četiri mjeseca!). Njegov ton, "negliže s odvažnošću", kako su govorili u sjemeništu, i potpuni izostanak revolucionarnih aluzija

neugodno su iznenadili publiku; nije imao nikakva uspjeha, dok su Pavlova gotovo bacali u zrak. Nikoladze napominje da su odmah nakon protjerivanja Pavlova drugovi shvatili i cijenili opreznost čerliševskog; on sam pak, kasnije, u svojoj sibirskoj pustinji, gdje je samo u bunilu katkad imao žive i žudne slušatelje, duboko je žalio zbog mlitavosti, zbog fijaska, kriveći sebe zato što nije zgrabio onu jedinstvenu priliku (kad je ionako bio osuđen na propast!) i s govornice u Ruadzeovu salonu održao čelični, vrući govor, onaj isti govor koji je junak njegova romana sigurno spremao kad je nakon povratka na slobodu sjeo u fijaker i viknuo: "U Pasaž!"

A događaji su se brzo zaredali tog vjetrovitog proljeća. Požari! I najednom, na toj narančastocrnoj pozadini, priviđenje: trkom, držeći se za šešir, juri Dostojevski: kamo?

Duhovi (2,8. svibnja 1862. godine), puše jak vjetar; požar je počeo u Ligovki, a zatim su lupeži zapalili Apraskin dvor. Trči Dostojevski, jure vatrogasci "i na prozorima ljekarni na čas su se naopačke odrazili u raznobojnim kuglama". A tamo je gust dim pokuljao preko Fontanke prema čerliševskoj ulici, odakle se ubrzo podigao novi crni stup... U međuvremenu je Dostojevski dotrčao.

Dotrčao je do srca crnine, do čerliševskog, i stao ga histerično preklinjati dazaustavi sve to. Tu su značajne dvije okolnosti: vjera u paldenu moć Nikolaja Gavriloviča i glasine o tome da su požari podmetnuti prema onom planu koji je još 1849. godine načinjen u krugu Petraševskog.

Agenti su, također ne bez mističnog užasa, dojavljivali da se noću na vrhuncu katastrofe "čuo smijeh s prozora čerliševskog". Policija mu je pripisivala đavolsku okretnost i u svakom njegovu postupim slutila psinu. Obitelj Nikolaja Gavriloviča otputovala je preko ljeta u Pavlovsk, i nekoliko dana poslije požara, točnije 10. lipnja (sumrak, komarči, glazba), neki Ljubecki, pobočnik zapovjednika tjelesne garde ulanske pukovnije, obijestan momak "s prezimenom poput poljupca", prilikom izlaska "s kolodvora" opazio je dvije dame da luduju kao šašave te, smatrajući ih iz naivne prostodušnosti mlađahnim kamelijama, "pokušao obje uhvatiti oko struka". četiri

studenta koja su bila s njima okružila su ga i, prijeteći mu osvetom, obznanila da je jedna dama žena književnika čerliševskog, a druga njezina sestra. Što, po mišljenju policije, radi muž? Uporno traži da se slučajem pozabavi sud časničkog zbora, ne zbog pitanja časti, već samo radi toga kako bi se časnici i studenti zblížili. 5. srpnja morao je u povodu svoje tužbe posjetiti treći odjel. Potapov, načelnik istog, odbacio je njegov zahtjev rekavši da je, po njegovim informacijama, ulan spreman ispričati se. Tada je čerliševski hladno odustao od bilo kakvih zahtjeva i, promijenivši temu razgovora, rekao: "Recite, prekjučer sam poslao obitelj u Saratov, i sam se spremam onamo na odmor (Sovremennik je već bio zabranjen); ali, budem li morao odvesti ženu u inozemstvo, u toplice, znate, pati od živaca, mogu li nesmetano otići?" "Naravno da možete", dobrodušno je odgovorio Potapov; a dva dana kasnije došlo je do uhićenja.

Svemu tomu prethodio je ovaj događaj: u Londonu se otvorila Svjetska izložba (devetnaesto stoljeće neobično je voljelo izlagati svoja bogatstva, raskošan i neukusan miraz koji je ovo stoljeće spiskalo); sjatili su se onamo turisti i veletrgovci, dopisnici i uhode; na jednoj golemoj gozbi Hercen je u napadu lakomislenosti pred svima predao Vetošnikovu, koji se spremao u Rusiju, pismo u kojemu je između ostalog (pismo je zapravo bilo Ogarjovljevo) molio Serno-Solovjeviča da skrene pozornost čerliševskom na vijest u Kolokolu o spremnosti da tiska Sovremennik u inozemstvu. Nije stigla posrednikova laka noga ni dotaknuti ruski pijesak, kad su ga uhvatili. čerliševski je tada živio blizu crkve sv. Vladimira (kasnije su se njegove astrahanske adrese također odlikovale blizinom ovog ili onog hrama) u kući Jesaulove, gdje je prije njega, dok nije postao ministar, živio Muravjov, kojega je prikazao s tako bespomoćnim gnušanjem u Prologu. 7. srpnja kod njega su sjedila dva prijatelja: doktor Bokov (koji je kasnije prognaniku slao liječničke savjete) i Antonovič (član Zemlje i slobode koji nije slutio, bez obzira na blisko prijateljstvo s čerliševskim, da je i ovaj upleten u društvo). Sjedili su u salonu, a tamo je sjeo s izgledom gosta oniski, neugodni pukovnik Rakejev, u crnoj odori, vučjeg profila, koji je došao uhititi čerliševskog. Opet dolazi do zanimljivog dodira povijesnih obrazaca koji "uzbuđuju kockara u povjesničaru" (Stranoljubski): bio je to onaj

isti Rakejev koji je, utjelovljujući podlu hitnu vlasti, odnio iz prijestolnice u posmrtno progonstvo Puškinov lijes. Brbljavši iz pristojnosti deset minuta, s ljubaznim je osmijehom, od kojega se doktor Bokov "smrznuo iznutra", rekao černiševskom da želi s njim nasamo porazgovarati. "A, idemo onda u radnu sobu", odvratio je ovaj i sam pojurio onamo prvi, ali tako munjevito da Rakejev - nije se smeo, bio je preiskusan u svojoj ulozi gosta - nije smatrao mogućim da ga jednako žustro slijedi. černiševski se odmah vratio, grčevito mrdajući Adamovom jabučicom, zalijevajući nešto hladnim čajem (progutane papire, po Antonovičevoj groznoj slutnji) i gledajući povrh naočala propustio gosta ispred sebe. Prijatelji nisu imali što raditi (previše je neugodno bilo čekati u salonu gdje je gotovo sav namještaj bio preloiven) pa su otišli šetati ("... nemoguće... mislim da nije..." ponavljao je Bokov), a kad su se vratili do kuće, četvrte u Velikoj Moskovskoj, sa zebnjom su vidjeli da sad ispred vrata stoji, u nekako krotkom i tim više odvratnijem iščekivanju, državna kočija. Prvo je krenuo pozdraviti se s černiševskim Bokov, zatim Antonovič. Nikolaj Gavrilovič sjedio je kod pisaćeg stola, igrao se škaricama, a pukovnik je sjedio sa strane, prebacivši nogu preko noge; razgovarali su, reda radi, o prednostima Pavlovska pred drugim ladanjskim krajevima. "Najvažnije je da je društvo odlično", govorio je pukovnik kašljucajući. "A vi također odlazite i nećete me pričekati?" obratio se černiševski apostolu. "Ja, na žalost, moram ići..." odvrati ovaj duboko smeten. "No, onda doviđenja", rekao je Nikolaj Gavrilovič šaljivim tonom i visoko podigavši ruku uz zamah je spustio na Antonovičevu: tip drugarskog pozdrava koji se kasnije veoma proširio među ruskim revolucionarima. "Dakle", kliče Stranoljubski na početku najboljeg poglavlja svoje izvanredne monografije, "Černiševski je uhićen!" Vijest o uhićenju širi se gradom noću. Nisu se samo jedne grudi ispunile gromoglasnim ogorčenjem, nije se samo jedna šaka stisnula... Ali, nije bilo malo ni zloradih podsmijeha: aha, maknuli su izgrednika, maknuli su "drskog, bučnog bezobraznika", kako se izrazila zapravo priglupa spisateljica Kohanovska. Zatim Stranoljubski izražajno opisuje zamršen posao koji su vlasti trebale obaviti kako bi stvorile dokaze "koji su morali postojati, ali ih nije bilo", pošto je situacija ispala krajnje čudnovatom: "Pravno se nisu imali za što uhvatiti, pa su morali postaviti skele

kako bi se zakon mogao uspeti i raditi". Stoga su djelovali pomoću "lažnih veličina", s računicom da će ih sve oprezno uldoniti čim se zakonom ograđena praznina ispuni stvarnim.

Slučaj pokrenut protiv Černiševskog bio je privid: ali, to je bio privid stvarne krivnje; i tako, izvana, umjetno, okolnim putevima, uspjeli su naći nekakvo rješenje zadatka koje se gotovo podudaralo s pravim rješenjem.

Imamo tri točke: Č, K, P. Povlači se jedna kateta, ČK. Za Černiševskog su vlasti odabrale umirovljenog konjičkog zastavnika koji je još prethodne godine, zbog tajnog tiskanja buntovničkih izdanja u Moskvi, bio degradiran u redovnog vojnika, čovjeka pomalo luda, Pečorinova tipa, ktome pjesnika; ostavio je u književnosti trag stonoge kao prevoditelj stranih pjesnika. Povlači se druga kateta, KP. Pisarev u časopisu Russkoe slovo piše o tim prijevodima, kudeći autora zbog "skupa tijara sjaji na njem poput fara" ("Hugo"), hvaleći ga zbog "jednostavnog i srčanog" prijevoda Burnsovih kupleta ("ponajprije, ponajprije da svi budu poštteni ... molite svi... da čovjek čovjeku bude brat ponajprije"), a u povodu toga što Kostomarov dojavljuje čitatelju daje Heine umro kao nepokajani grešnik kritičar zajedljivo savjetuje "groznom razotltrivaču" "da pogleda vlastitu društvenu djelatnost". Kostomarovljeva nenormalnost očitovala se u kitnjastoj grafomaniji, u besmislenom, mjesečarskom (nema veze što su bila po narudžbi) sastavljanju krivotvorenih pisama s nanizanim francuskim rečenicama; konačno, u svojoj morbidnoj razigranosti prijave Putilinu (agentu) potpisivao je kao "Feofan Otčenašenko" ili "Venceslav Surovi". A i doista je bio surov u svojoj šutljivoj namrgođenosti, fatalan i lažljiv, hvalisav i potišten. Obdaren neobičnim sposobnostima, mogao je pisati žensldm rukopisom; sam je to tumačio time što u njemu "za puna mjeseca boravi duša carice Tamare". Brojnost rukopisa kao dodatak okolnosti (još jedna šala sudbine!) da mu je običan rukopis podsjećao na onaj černiševskog značajno je povećavala cijenu tom uspavljujućem izdajniku. Kako bi se neizravno potvrdilo da je Vlastelinskim kmetovima napisao černiševski Kostomarov je kao prvo imao zadatak izraditi poruku, tobože od černiševskog, koja sadrži molbu da se promijeni jedna

riječ u tom proglasu; a kao drugo pismo ("Alekseju Nikolajeviču") u kojemu bi se nalazio dokaz aktivnog sudjelovanja černiševskog u revolucionarnom pokretu. I jedno i drugo Kostomarov je smandrljao. Posve je očito da je pismo krivotvorina: uzmimo makar slovo ja (a) koje se u izvornim rukopisima černiševskog završava ravnom i tvrdom kosom crtom, čak se lagano uvija u desnu stranu, a u podmetnutom se pismu ta crta s nekom čudnom drskošću uvija ulijevo, prema glavi, kao da slovo salutira.

Dok su trajale te pripreme Nikolaj Gavrilovič sjedio je u Aleksejevskom bedemu, u bliskom susjedstvu s dvadesetdvo godišnjim Pisarevim, zatvorenim četiri dana ranije: povlači se hipotenuza, čP, i kobni je trokut uspostavljen. Samo zatočeništvo černiševskom isprva nije teško palo: izostanak nametljivih posjetitelja čak mu se činio kao odmor...ali, tišina neizvjesnosti uskoro ga je počela živcirati. "Duboki" sag gutao je u cijelosti korake stra-2.žara koji su hodali hodnikom... Otamo je dopiralo samo klasično kucanje sata koje je dugo odzvanjalo u ušima... Bio je to život za čiji su prikaz piscu potrebna brojna trotočja... Bila je to ona ruska zloslutna osama iz koje je nastajao ruski san o dobroćudnoj gomili. Pridigavši kraj zelene vunene zavjese stražar je mogao kroz špijunku gledati zatočenika koji je sjedio na zelenom drvenom krevetu ili na također zelenom stolu, u ogrtaču od flanela, s kačketom - vlastito pokrivalo za glavu bilo je dopušteno osim ako se nije radilo o cilindru - što ide na čast državnom osjećaju za sklad, ali po zakonu negativa stvara prilično nametljivu sliku (Pisarev je nosio fes). Pero je moralo biti gušće; pisati se moglo na zelenom stoliću s ladicom čije je dno, poput Ahilove pete, jedino ostalo nebojanim.

Prolazi jesen. U zatvorskom dvorištu rasla je nevelika oskoruša. Zatvorenik broj devet nije volio šetati; ipak je isprva svakodnevno izlazio, smatrajući (za njega krajnje karakterističan način razmišljanja) da se u to vrijeme ćelija pretražuje; prema tome, odustajanje od šetnje izazvalo bi u upravi sumnju da nešto skriva; kad se uvjerio da tomu nije tako (pomoću niti koje je ostavljao tu i tamo) mirne se duše prihvatio pisanja: do zime je završio prijevod

Schlossera, latio se Gervinusa, Macaulava. Pisao je i ponešto svoje. Prisetimo se Dnevnika i iz odjeljka koji je davno promaknuo odaberimo krajeve redaka koji se odnose na njegovo pisanje u tvrđavi... ili ne, vratimo se, ipak, još dalje, na "temu suza", koja se počela razvijati na prvim stranicama naše tajnovite kružne priče.

Pred nama je glasovito pismo čerliševskoga ženi od 5. prosinca 1862. godine: žuti dijamant usred praha njegovih mnogobrojnih djela. Promatramo taj tvrdi, ružni, no iznenađujuće čitak rukopis, s odlučnim zamaskama repova slova, s petljama slova R i P, sa širokim, preciznim križevima tvrdih znakova (t) - i obuzima nas čisti osjećaj od kojega najednom postaje lakše disati, i koji odavno nismo osjetili. Tim pismom Stranoljubski s pravom označava početak kratkotrajnog vrhunca čerliševskog. Sav prirodni mu žar, sva moć volje i misli, sve ono što je trebalo buknući u času narodnog ustanka, buknući i makar na kratko vrijeme zadržati vrhovnu vlast... trznuti uzdu i možda obojati krvlju usnu Rusije, sve je to sad našlo bolan odušaku njegovoj prepisci. Može se otvoreno reći da je to bila kruna i cilj sve njegove životne dijalektike koja je odavno prigušeno rasla - one čeličnim bijesom prožete poslanice odboru koji je razmatrao njegov slučaj što ih je umetao u pisma ženi, onaj trijumfalni gnjev argumenata, ona megalomanija koja zveckala lancima. "Ljudi će nas se sjećati sa zahvalnošću", pisao je Olgi Sokratovnoj i bio u pravu: upravo je taj zvuk odjeknuo proširivši se svim preostalim prostorom stoljeća, primoravajući da od iskrenog i plemenitog ganuća kucaju srca milijuna provincijskih intelektualaca. Već smo spominjali onaj dio pisma gdje se govori o planovima za izradu rječnika. Nakon riječi "kao što je bio Aristotel" slijedi: "zapravo sam počeo govoriti o svojim mislima: one su tajna; nikome ne govori o tome što povjeravam samo tebi." "Tu je", komentira Steldov, "na ta dva retka pala suza, pa je čerliševski morao ponoviti razlivena slova." To baš i nije točno. Kap je pala prije pisanja tih dvaju redaka, blizu pregiba; čerliševski je morao iznova napisati dvije riječi (na početku prvog i drugog retka) koje su dospjele na mokro mjesto pa su stoga nedopisane (ta...tajna, o t... o tome).

Nakon dva dana, sve se više ljuteći i sve više vjerujući u svoju neranjivost, počeo je "lomiti" svoje suce. To drugo pismo ženi može se podijeliti na tri točke: 1) Govorio sam ti glede glasina o mogućem uhićenju da nisam umiješan ni u kakav slučaj i da će se vlasti morati ispričavati ako me uhite. 2) Tako sam smatrao zato što sam znao da me nadziru, hvalili su se da me nadziru veoma dobro, pouzdao sam se u to hvalisanje jer sam računao da će, znajući kako živim i što radim, znati da su sumnje neosnovane. 3) Računica je bila glupa. Jer znao sam i to da kod nas ništa ne mogu napraviti kako valja. 4) Na taj su način mojim uhićenjem kompromitirali vlasti. 5) Što da radimo?

Ispričamo se? Ali, što ako ne prihvati ispriku nego kaže: kompromitirali ste vlast, moja je obveza da joj to objasnim. 6) Zato ćemo ukloniti neugodnost. 7) Ali, vlasti povremeno pitaju je li čerliševski kriv i vlast će na koncu dobiti odgovor. 8) Taj odgovor i čekam.

2,62.

» "Kopija prilično zanimljiva pisma čerliševskog", olovkom je dopisao Potapov. "Ali, vara se: nitko se neće morati ispričavati."

A nakon još nekoliko dana počeo je pisati Što da se radi i već 15. siječnja poslao je prvu porciju Pininu; tjedan dana kasnije poslao je drugu, i Pipin je obje predao Njekrasovu za Sovremennik, koji je od veljače opet bio dopušten. Tada je dopušteno bilo iRusskoe slovo, nakon također osmomjesečne zabrane; i nestrpljivo očekujući dobit od časopisa opasni je susjed već umočio pero.

Ugodno je konstatirati da je tada neka tajna sila ipak odlučila pokušati barem od te nevolje spasiti čerliševskog. Bilo mu je osobito teško, kako se ne sažaliti? 2,8. siječnja, zato što mu uprava, iznervirana njegovim napadima, nije dopuštala susret sa ženom, započeo je štrajk glađu: štrajk glađu bio je tada još uvijek novost u Rusiji, a onaj koji ga je primijenio nevjesticim. Stražari su primijetili da on slabi, ali činilo se da se hrana ipak jede...Kad su četiri dana kasnije, zapanjeni zadahom truleži, stražari pretražili ćeliju,

ispostavilo se da je krutu hranu skrivao među knjigama, a šči izljevao kroz pukotine. U nedjelju 3. veljače u dva sata poslijepodne zatvorski je liječnik, pregledavši zatvorenika, ustanovio da je blijed, da mu je jezik prilično čist, bilo nešto slabije, i istoga dana u isto vrijeme Njekrasov je, vozeći se saonicama od hotela Demut do svoje kuće na uglu Litejne i Basejne, izgubio zamotuljak u kojem su bila dva na krajevima prošivena rukopisa s naslovom Što da se radi. Prisjetivši se s točnošću očaja cijele svoje rute, nije se sjetio daje, prilazeći kući, položio zamotuljak pokraj sebe kako bi izvadio novčanik, a baš su tada saonice skretale... škripa u zavoju ... i Što da se radi neprimjetno se otkotrljao: i to je bio pokušaj tajne sile - u ovom slučaju centrifugalne - da konfiscira knjigu, čija se sretna sudbina morala tako pogibeljno odraziti na sudbinu njezina autora. Ali, pokušaj nije uspio: na snijegu, kod Marijinske bolnice, ružičasti je zamotuljak podigao siromašni činovnik s bre menom velikom obitelji. Stigavši kući stavio je naočale, promotrio što je našao...vidio da je to početak nekog književnog djela i, ne zadrhtavši, ne oprljivši mlitave prste, odložio ga. "Uništi ga!" uzalud je molio očajnički glas. U listu sanktpeterburške policije

objavljena je vijest o nestanku. činovnik je odnio zamotuljak na navedenu adresu, za što je i dobio obećano: pedeset rubalja.

U međuvremenu su Nikolaju Gavriloviču počeli davati kapi za poticanje teka; dvaput ih je uzeo, a zatim, silno pateći, obznanio da više neće, jer ne jede zbog nedostatka teka, nego iz hira. 6. veljače ujutro, "zbog neiskustva u raspoznavanju simptoma patnje", prekinuo je štrajk i doručkovao. 12. veljače Potapov je obavijestio zapovjednika da odbor ne može dopustiti čerliševskom susret sa ženom dok se potpuno ne oporavi. Sljedeći je dan zapovjednik izvijestio da je čerliševski zdrav i da piše punom parom. Olga Sokratovna stigla je burno se žaliti - na svoje zdravlje, na Pipine, na besparicu i potom se kroz suze stala smijati bradi koju je muž pustio te ga, potpuno se uzrujavši, počela grliti. "Dosta je, draga, dosta je", govorio je potpuno mirno, onim sobnim tonom kojega se postojano držao u odnosima s njom; jer volio ju je strastveno, beznadno. "Ni ja ni itko drugi ne može imati razloga misliti da me neće pustiti na slobodu", rekao joj je s osobitim naglaskom prilikom rastanka.

Prošao je još jedan mjesec. 23. ožujka imao je suočenje s Kostomarovom. Vladislav Dmitrijevič gledao je ispod oka i otvoreno se zaplitaio u lažima. čerliševski je gadljivo se podsmijavajući odgovarao odsječno i prezrivo. Njegova je nadmoć udarala u oči. "Akad se pomisli", Ilič Stelcov, "da je u to vrijeme pisao optimistični Što da se radi."

Avaj! Pisati Što da se radi u tvrđavi nije toliko zapanjujuće koliko nerazborito, makar zato što je bio uključen u slučaj. Općenito je povijest pojave tog romana iznimno zanimljiva. Cenzura je dopustila njegovo tiskanje u Sovremenniku računajući na to da će djelo koje je "u najvećoj mjeri antiumjetničko" sigurno srozati autoritet čerliševskog, da će ga naprosto ismijati zbog njega. I doista, koliko vrijede, primjerice, "laki" prizori u romanu: "Veročka je morala popiti pola čaše za svoju svadbu, pola čaše za svoju radionicu, pola čaše za samu Julie (bivšu parišku prostitutku, a sad životnu družicu jednog od junaka!). Zabučile su Julie i ona, zagalamile, zavikale... Stale su se boriti, obje su pale na sofu... i više nisu htjele ustati,

samo su nastavile vikati, hihotati se, pa su obje zaspale." Katkad stil vuče na vojničku priču ili na...Zoščenska: "Nakon čaja...došla je u svoju sobu i prilegla. Evo je gdje čita u svom krevetu, samo knjiga joj bježi od očiju, i misli Vera Pavlovna: zašto mi u posljednje vrijeme ponekad postaje dosadno?" Ima mnogo i dražesnih primjera nepismenosti, evo primjera: kad je liječnik koji je bolio od upale pluća pozvao kolegu onda su "dugo opipavali bokove jednom od njih".

Ali, nitko se nije smijao. čak se ni ruski pisci nisu smijali. čak se i Hercen, koji je smatrao da je roman "odvratno napisan", odmah ograđivao: "s druge strane ima mnogo dobrog, zdravog." Ipak se potom ne može suzdržati pa primjećuje da roman ne završava jednostavno falansterom, nego "falansterom u bordelu". Jer, dakako, dogodilo se ono neizbježno: neporočni černiševski, koji nikad nije posjećivao takva mjesta, u prostodušnoj težnji da osobito lijepo prikaže komunalnu ljubav, nehotice i nesvjesno, zbog naivnosti mašte, došao je baš do hodajućih ideala oblikovanih tradicijom javnih kuća; njegov veseli večernji bal, baziran na slobodi i jednakosti odnosa (čas je jedan, čas drugi par nestajao i zatim se vraćao) veoma podsjeća, između ostalog, na završne plesove iz La Maison Tellier.

A ipak se ne može bez trepeta dirati taj stari (iz ožujka 1863. godine) časopis s početkom romana; tu je i Zelena buka ("trpi dok se trpi...") i podrugljivi prijekor Kneza Serebrjanog... Umjesto očeldvanih podsmijeha oko što da se radi odmah je nastala atmosfera sveopćeg pobožnog divljenja. čitali su ga kao što se čitaju liturgijske knjige, i nijedno Turgenjevljevo ili Tolstojevo djelo nije ostavilo tako snažan dojam. Genijalni ruski čitatelj shvatio je ono dobrodušno što je htio izraziti nedaroviti romanopisac. Reklo bi se da je, uvidjevši svoj propust, vlast morala obustaviti tiskanje romana; postupila je kudikamo pametnije.

I susjed černiševskog počeo je pisati. 8. listopada poslao je iz tvrđave za Russkoe slovo članak "o ruskim romanima, pri čemu je Senat izvijestio generalgubernatora da to nije ništa drugo doli analiza romana černiševskog, s pohvalama na račun tog djela i

is-2.crpnog razvijanja materijalističkih ideja sadržanih u njemu. Radi Pisarevljeve karakterizacije ukazivalo se na to da je bolovao od poremećaja od kojega se liječio - dementia melancholica - 1859. godine proveo je četiri mjeseca u ludnici.

Kao što je kao momak svaku svoju bilježnicu ukrašavao šarenim omotom, tako je kao zreo muškarac Pisarev ostavljao hitan posao kako bi pomno bojao drvoreze u knjigama, ili je, spremajući se na selo, naručivao od krojača crvenoplavo ljetno odijelo od cica za sarafane. Njegova se duševna bolest odlikovala nekim izopačenim esteticizmom. Jednom je usred studentskog skupa iznenada ustao, graciozno se izvivši ispružio ruku, kao da traži riječ, i u toj kiparskoj pozi pao u nesvijest. Drugi se put, uz opću pometnju, stao razodijevati u gostima, s veselom brzinom skidajući baršunasti sako, šareni prsluk, karirane hlače...tada su ga svladali. Smiješno je što ima komentatora koji Pisareva nazivaju "epikurejcem", pozivajući se primjerice na njegova pisma majci, nepodnošljive, žučljive, obijesne rečenice o tome kako je život divan; ili još: radi prikaza njegova "trezvenog realizma" navodi se naoko ozbiljno, otvoreno, a u stvari posve bezumno pismo iz tvrđave upućeno nepoznatoj djevojci kojoj nudi ruku: "žena koja pristane osvjetliti i ugrijati moj život dobit će od mene svu onu ljubav koju je odbacila Raisa, bacivši se oko vrata svom lijepom orlu."

Sad, zatočen na četiri godine zbog neznatnog sudjelovanja u tadašnjem općem metežu, koji se zapravo temeljio na slijepoj vjeri u tiskanu, i to osobito tajno tiskanu riječ, Pisarev je u tvrđavi pisao o Što da se radi kako je roman izlazio u Sovremenniku, koji je dobivao. Iako je Senat isprva i izražavao bojazan da bi njegove pohvale mogle imati štetan utjecaj na mladi naraštaj, u tom je slučaju vlastima ipak bilo najvažnije dobiti tim putem potpunu sliku škodljivosti čerliševskog, koju je Kostomarov samo naznačio na popisu njegovih "specijalnih metoda". "Vlasti su", kaže Stranoljubski, "s jedne strane dopuštajući čerliševskom da stvara u tvrđavi roman, a s druge dopuštajući Pisarevu, njegovu zatvorskom susjedu, da piše o tom romanu članke, djelovalo posve svjesno, sa znatiželjom

iščekujući što će iz toga ispasti, u vezi s obilnim izljevima njegova susjeda po inkubatoru."

Tu je stvar išla glatko i mnogo je obećavala, ali Kostomarova je trebalo pritisnuti, budući da su bili nužni neld određeni dokazi krivnje, a černiševski je i dalje ozbiljno bjesnio i rugao se, nazivajući članove odbora "lakrdijašima" i "ograničenim vrzinim kolom koje je potpuno glupo". Zato su Kostomarova odveli u Moskvu, i ondje je građanin Jakovlev, njegov bivši prepisivač, pijanac i izgrednik, dao važan iskaz (dobio je za to kaput, koji je u Tveru tako bučno propio da su ga odveli na smirivanje): prepisujući zbog lijepa vremena u vrtnoj sjenici, tobože je čuo kako Nikolaj Gavrilovič i Vladislav Dmitrijevič, hodajući ruku pod ruku (točna pojedinost!), razgovaraju o pozdravu vlastelinskim kmetovima od njihovih zaštitnika (teško se snaći u toj mješavini istine i došaptavanja). Na drugom saslušanju, u prisutnosti obnovljenog Kostomarova, černiševski je ne posve sretno rekao da je samo jedanput bio kod njega i da ga nije našao kod kuće; zatim je dobacio žarko: "Osijedjet ću i umrijeti, ali svoj iskaz neću promijeniti." Iskaz da on nije autor proglašen napisao je drhtavim rukopisom, vjerojatno ne zbog straha, nego zbog bijesa.

Kako god bilo, slučaj se bližio kraju. Uslijedila je presuda Senata: vrlo velikodušno proglasio je protuzakonit odnos s Hercenom nedokazanim (kako je Hercen presudio Senatu vidi niže u zagradama). Što se pak tiče proglašen Vlastelinskim kmetovima... već je sazrio plod na brajdi krivotvorina i mita: potpuna moralna uvjerenost senatora u to da je černiševski napisao proglas pretvarala se u pravni dokaz pismom upućenom "Alekseju Nikolajeviču" (mislilo se valjda na Pleščejeva, mirnoga pjesnika, "plavušana po svemu", ali iz nekog razloga nitko na tome nije osobito inzistirao). Tako je u liku černiševskog bila osuđena njegova, vrlo slična, utvara; izmišljenu krivnju čudesno su prerušili u pravu. Presuda je bila relativno blaga, relativno glede toga što se uopće može smisliti po tom pitanju: poslat će ga na četrnaestogodišnju robiju a zatim ga zauvijek naseliti u Sibir. "Surovi neznalice" iz Senata odluku su prosljedili "sijedim zlotvorima" iz Državnoga vijeća, koji su se u potpunosti suglasili, a zatim je došla do cara, koji ju je i potvrdio na

pola smanjivši rok robije. 4. svibnja 1864. godine presuda je priopćena čerliševskom, a 19. svibnja u osam sati ujutro, na Mitninskom trgu, bio je pogubljen.

Rominjala je kiša, komešali se Idšobrani, trg se obljuzgavio, sve je bilo mokro: žandarske odore, potamnijelo stratište, blistav od Idše glatki, crni stup s lancima. Najednom se pojavila državna kočija. Iz nje su izašli neobično brzo, kao da su se iskotrljali, čerliševski u kaputu i dva gruba krvnika; sva su trojica brzim korakom prošla duž vojničkog stroja a do stratišta. Publika se zanjihala, žandari su potisnuli prve redove; začuli su se tu i tamo suzdržani povici: "Maknite kišobrane!" Dok je službenik čitao već poznatu mu presudu, čerliševski se nakostriješeno obazirao, prebiraao po bradi, popravljao naočale i nekoliko puta pljunuo. Kad je čitač, zapevši, jedva izgovorio "socilističkih ideja", čerliševski se nasmiješio i odmah, prepoznavši nekog u gomili, Idmnuo, nakašljao se, pomaknuo: ispod hlača su crne hlače poput harmonike padale na kaljače. Oni koji su stajali blizu vidjeli su mu na grudima izduženu daščicu s bijelim natpisom: "protudržavni zločin"

(posljednji slog nije stao). Nakon završetka čitanja krvnici su ga spustili na koljena; stariji mu je punim zamahom skinuo kapu s duge, unatrag začušljane, svijetlosmeđe kose. Prema dolje suženo lice s velikim, sjajnim čelom bilo je sad oboreno, i uz prasak su iznad njega prelomili loše potpiljen mač. Zatim su mu stavili ruke, koje su se činile neobično bijelima i slabima, u crne lance pričvršćene za stup; tako je morao prostajati četvrt sata. Kiša se pojačala: krvnik je podigao kapu i nabio mu je na glavu, i polagano, s mukom, lanci su mu smetali, čerliševski ju je popravio. Lijevo, iza ograde, vidjele su se skele na kući u izgradnji; s druge su se strane radnici uzverali na ogradu, čulo se struganje čizama, penjali su se, visjeli i psovali zločinca izdaleka. Kišilo je; stariji krvnik pogledao je na srebrni sat. čerliševski je malko okretao ruke ne podižući pogled. Najednom su iz čisteg dijela publike poletjeli buketi. Žandari su ih skačući pokušavali uhvatiti u letu. Rasprskavale su se u zraku ruže; na trenutke se mogla promatrati

2, rijetka kombinacija: ovjenčani policajac. Ošišane dame u crnim burnusima bacale su jorgovane. U međuvremenu su Cerniševskog žurno oslobodili lanaca i odvezli mrtvo tijelo. Ne, lapsus: avaj, bio je živ, bio je čak veseo! Studenti su trčali pored kočije uz povike: "Zbogom, černiševsld!

Doviđenja!" On je izvirivao kroz prozor, smijao se, prijetio prstom najžustrijim trkačima. "Avaj, živ je", uskliknuli smo. Jer kako ne preferirati smrtnu kaznu, trzanje obješenoga u njegovoj užasnoj čahuri, u odnosu na onaj pogreb koji je dvadeset pet godina kasnije zadesio Cerniševskog.

Šapa zaborava počela je polako grabiti njegovu živu sliku čim su ga odvezli u Sibir. O, da, naravno: "Popijmo za onoga tko je napisao Što da se radi..." Mi, ipak pijemo za prošlost. Za prošli sjaj i iskušenje, za veliku sjenu, a tko će piti za drhtava starčića s tikom, koji negdje u legendarnoj daljini pravi loše papirnate brodove za jakutsku djecu? Tvrdimo da je njegova knjiga povukla i skupila u sebi sav žar njegove ličnosti, žar kojeg nema u njezinoj bespomoćno racionalnoj strukturi, nego koji se krio nekako između riječi (kako vruć zna biti samo kruh) i neminovno bio osuđen da se s vremenom rasprši (kako samo kruh zna postati suhim). čini se da se danas samo marksisti još mogu zanimati za nestvarnu etiku sadržanu u toj maloj, mrtvoj knjizi. Lako je i slobodno slijediti kategorički imperativ opće koristi, to je "razumni egoizam" koji proučavatelji nalaze u Što da se radi. Spomenimo zabave radi pretpostavku Kautskoga daje ideja egoizma povezana s razvojem robne proizvodnje i Plehanovljevi zaključak daje černiševski ipak "idealist", budući da prema njemu ispada da mase moraju dostići inteligenciju iz računa, a račun je pak mišljenje. No, stvar stoji drugačije: misao da je račun osnova svakog postupka (ili podviga) dovodi do apsurdna: sam po sebi račun je herojski. Svaka stvar koja dolazi u fokus ljudskog razmišljanja oduhovljava se. Tako se oplemenio "račun" materijalista; tako se materija kod njezinih najboljih poznavatelja pretvorila u nematerijalnu igru tajanstvenih sila. Etički sustavi Cerniševskog svojevrsni su pokušaj izgradnje onog istog perpetuum mobilea, gdje pokretačka materija pokreće drugu materiju. Voljeli bismo da se okreće ovako: ego-

2. izamaľtruizamegoizamaľtruizam... ali, zbog trenja se zaustavlja kotač. Što da se radi? Źivi, čita, umire. Što da se radi? Trudi se oko svoga razvoja kako bi se postigla svrha Źivota: sreća. Što da se radi? (Ali, sudbina samog autora je umjesto umjesnog upitnika stavila podrugljivi usldičnik). čerliševskogbi deportirali kudikamo brže da nije bilo slučaja karakozovaca: na njihovu se suđenju ispostavilo da su mu htjeli omogućiti bijeg i da stane na čelo revolucionarnog pokreta, ili da barem izdaje u Źenevi časopis, pri čemu su, računajući datume, suci našli u Što da se radi predviđanje datuma atentata na cara. I tako je: Rahmetov je putujući u inozemstvo "rekao, između ostalog, da će se za tri godine vratiti u Rusiju, zato što, čini se, neće sad, već tada, za tri godine (za autora značajno i tipično ponavljanje), morati biti u Rusiji". U međuvremenu je posljednji dio romana potpisan 4. travnja 1863. godine, a točno tri godine kasnije i dogodio se atentat. Tako su mu čak i brojevi, zlatne ribice čerliševskog, podvalili.

Rahmetov je danas zaboravljen; no, onih je godina stvorio cijelu Źivotnu školu. S kakvim su pijetom upijali čitatelji taj sportskorevolucionarni element romana: Rahmetov je primjenjivao boksačku dijetu - i dijalektičku! "Stoga je, ako se nudilo voće, jeo isključivo jabuke, uopće nije jeo marelice; naranče je jeo u Peterburgu, nije ih jeo u provinciji - vidite, u Peterburgu ih obični ljudi jedu, a u provinciji ne jedu."

Odakle se najednom pomolilo to mlado okruglo lice velika, dječji ispupčena čela i obraza poput dva lonca? Tko je ta djevojka nalik na bolničarku u crnoj haljini s bijelim položenim ovratnikom i uzicom malog sata? Stigavši u Sevastopolj 1872. godine pješice je obišla okolna sela kako bi upoznala svakodnevicu seljaka: bila je u svom razdoblju rahmetovštine, spavala je na slami, hranila se mlijekom i kašom... I vrativši se na prvobitnu situaciju opet ponavljamo: stoput je zavidnija munjevita sudbina Perovske nego gašenje slave borca! Jer dok su se prelazeći iz jednih u druge ruke habali svesci Sovremennika s romanom, čari čerliševskog su slabjele; i poštovanje prema njemu, koje je davno postalo prisnom formalnošću (koja se pak, uzeta iz duše, pokazuje mrtvom), više se nije moglo

probuditi kad je preminuo 1889. godine. Pogreb je prošao tiho. Reakcija u novinama nije bilo mnogo. Na parastosu u Peterburgu pokojnikovi su prijatelji doveli radi parade nekoliko radnika u gradskoj odjeći, koje su studenti smatrali agentima jednoga su čak vrijeđali, čime se uspostavila nekakva ravnoteža: nisu li očevi tih radnika preko ograde psovali černiševskog dok je ldečao?

Drugi dan nakon tog lakrdijaškog pogubljenja, u sumrak, "s okovima na nogama i mislima u glavi", Cerniševski je zauvijek napustio Peterburg. Vozio se tarantasom, i s obzirom na to da mu je bilo dopušteno "čitati na putu knjige" tek iza Irkutska, prvih se mjesec i pol dana putovanja veoma dosađivao. 23. srpnja dovezli su ga konačno do rudnika Nerčinskog planinskog okruga, u Kadaju: petnaest kilometara od Kine, sedam tisuća od Peterburga. Raditi je morao malo, živio je u loše zabrtvljenoj kućici, patio od reumatizma. Prošle su dvije godine. Najednom se dogodilo čudo: Olga Sokratovna krenula je k njemu u Sibir.

Dok je sjedio u tvrđavi ona se, kažu, skitala po provinciji, tako se malo brinući za muževu sudbinu da je rodbina čak pomišljala da nije poludjela. Uoči javnog obeščašćivanja dojurila je u Peterburg...

20. ujutro već je odjurila. Nikad ne bismo povjerovali daje kadra putovati u Kadaju da nismo znali tu njezinu sposobnost da se lako i užurbano kreće. Kako ju je čekao! Otputovavši početkom 1866. godine sa sedmogodišnjim Misom i doktorom Pavlinovim (opet stupamo na područje lijepih imena) dokopala se Irkutska, gdje su je zadržali dva mjeseca; ondje je boravila u hotelu simpatično blesava naziva - možda su ga iskrivili biografi, ali najvjerojatnije ga je s osobitom pomnjom odabrala prepredena sudbina: Hotel d'AmouretK°. Doktora Pavlinova nisu pustili dalje: umjesto njega je krenuo žandarmerijski konjički kapetan Hmelevski (usavršeno izdanje pavlovskog junaka), vatren, pijan i drzak. Stigli su 23. kolovoza. Kako bi proslavili susret supružnika, jedan od prognanih Poljaka, bivši kuhar Cavoura, o kojemu je černiševski nekoć tako mnogo i tako pakosno pisao, napekao je onog peciva kojim se prežderavao pokojni vlastelin. Ali, susret nije uspio: neobično je kako

je sve ono gorko i junačko što je sudbina pripremala černiševskom neizbježno bilo popraćeno primjesom ogavne farse.

Hmelevski je nepreldno kružio oko Olge Sokratovne, u čijim je ciganskim očima promicalo nešto progonjeno ali i primamljivo - možda i protiv njezine volje. Radi njezine je naklonosti čak navodno predložio da organizira bijeg njezinu mužu, ali ovaj je to odlučno odbio. Ukratko, od bestidnikove nepreldne prisutnosti bilo je tako teško (a kakve smo planove mi pravili!) da je černiševski sam nagovarao ženu da krene natrag, i 27. kolovoza to je i učinila, provevši tako, nakon tromjesečnog putovanja, svega četiri dana - četiri dana, čitatelju! - kod muža, kojega je sad napuštala navise od sedamnaest godina. Njekrasov joj je posvetio Seljačku djecu. Šteta što joj nije posvetio svoje Ruske žene.

Posljednjih dana rujna černiševskog su prebacili u Aleksandrovsku tvornicu, trideset kilometara od Kadaje. Zimu je ondje proveo s karakozovcima i buntovnim Poljacima. Tamnica je imala jednu mongolsku osebjnost, "motke": stupove zbijeno ukopane oko zatvora; "ograda bez grada", šalio se jedan od prognanika, bivši časnik Krasovski. U lipnju sljedeće godine, nakon završetka roka kušnje, černiševski je uvjetno pušten, pa je uzeo sobu kod crkvenjaka koji mu je bio neobično sličan: poluslijepo sive oči, rijetka brada, duga zamršena kosa...Uvijek pripit, uvijek uzdišući, skrušeno je odgovarao na zapitkivanja znatiželjnih: "Stalno piše, piše jadnik!" No, černiševski ondje nije proživio dulje od dva mjeseca. Ime mu se spominjalo uzalud na političkim suđenjima. Priglupi obrtnik Rozanov svjedočio je da revolucionari žele uloviti i strpati u krletku "pticu carske krvi da razmijene černiševskog". Grof Šuvalov poslao je irkutskom generalgubernatoru brzojav: "Cilj emigracije jest osloboditi černiševskog, molim da poduzmete sve moguće mjere u vezi s njim." U međuvremenu je Krasovski, koji je bio pušten zajedno s njim, pobjegao (i poginuo u tajgi, opljačkan), tako da su postojali svi razlozi da se opasnog prognanika opet smjesti u zatvor i na mjesec dana liši prava na dopisivanje.

2, Neizdrživo pateći od propuha, nikad nije skidao ni krzneni ogrtač ni šubaru od astrahana. Kretao se kao list tjeran vjetrom nervoznim, teturajućim hodom, i svaki se čas malo ovdje malo ondje čuo njegovpiskavi glasić. Zaoštrio se stil njegovih logičkih razmatranja, "u duhu imenjaka njegova tasta", kako nategnuto kaže Stranoljubski. Živio je u "uredu": prostranoj sobi razdijeljenoj pregradom; većim dijelom duž cijelog su se zida pružali ležajevi, poput tribine; tamo su kao na pozornici (ili kao što u zoološkim vrtovima stavljaju tužnog grabežljivca među stijene njegove domovine) stajali krevet i neveliki stol, što je u biti bio namještaj cijelog njegova života. Ustajao je nakon podneva, cijeli dan pio čaj i lješkario, neprekidno čitajući, a ozbiljno bi sjeo pisati u ponoć, jer su ga preko dana najbliži susjedi, poljski nacionalisti, posve ravnodušni prema njemu, svirajući na violinama, mučili škripavom glazbom: po zvanju su bili kolari. Drugim je prognanicima tijekom zimskih večeri čitao. Jednom su opazili da iako mirno i ujednačeno čita zamršenu pripovijest, s mnogim "znanstvenim" digresijama, gleda u praznu bilježnicu. Užasan simbol!

Tada je napisao i novi roman. Još uvijek ispunjen uspjehom Sto da se radi, mnogo je očekivao od njega - očeldvao je ponajprije novac, koji je, budući da je trebao izaći u inozemstvu, roman morao ovako ili onako donijeti njegovoj obitelji. Prolog je krajnje autobiografski. Već ga jednom spomenuvši, govorili smo o svojevrsnom pokušaju rehabilitacije Olge Sokratovne; u njemu je, po mišljenju Stranoljubskog, skriven isti takav pokušaj rehabilitacije samog autora, jer s jedne strane naglašavajući Volginov utjecaj, koji je dolazio do toga da su mu se "uglednici dodvoravali preko njegove žene" (smatrajući da ima "veze s Londonom", tj. s Hercenom, kojega su se smrtno bojali novopečeni liberali), autor je s druge strane uporno ustrajao na Volginovoj nepovjerljivosti, bojažljivosti, pasivnosti: "čekati i čekati, što je moguće dulje, što je moguće mirnije". Dojam je da tvrdoglavi ćerliševski tobože želi imati posljednju riječ u sporu, lijepo ističući ono što je ponavljao svojim sucima: moj slučaj treba razmatrati na temelju mojih postupaka, a postupaka niti je bilo niti ih je moglo biti.

O "lakim" prizorima u Prologu bolje da šutimo. U njihovu bolećivo ozbiljnom erotizmu osjeća se takva drhtava raznježenost ženom da bi se i najmanji citat iz njih pokazao pretjerano podrugljivim.

Poslušajmo zato ovaj čisti zvuk - u njegovim pismima upućenim njoj tih godina: "Mila radosti moja, zahvaljujem ti što je tobom obasjan život moj..." "čak bih i ovdje bio jedan od najsretnijih ljudi na cijelom svijetu kad ne bih imao na pameti da ova za mene osobno vrlo povoljna sudbina preteško utječe na tvoj život, draga moja prijateljice..." "Opraštaš li mi jad kojemu sam te izložio?" ...

Nade černiševskog u prihode od književnosti nisu se ostvarile: emigranti nisu samo zloupotrebljavali njegovo ime, nego su još i potajno tiskali njegova djela. I bili su za nj posve štetni pokušaji da ga oslobode, pokušaji sami po sebi smionici, ali čine se besmislenima nama koji s uzvišice vremena vidimo razliku između lika "okovanog velikana" i onog pravog černiševskog kojega su samo ljutila nastojanja spasitelja. Uslijed tog unutaršnjeg proturječja i nastajale su budalaštine (čiji nam je posebnosti ton već odavno poznat). Ako je vjerovati glasinama, Ipolit Miškin, koji se prerađen u žandarmerijskog časnika pojavio u Viljujsku kod načelnika okružne policije sa zahtjevom da mu predaju zatočenika, sve je pokvario time što je stavio epoletu na lijevo rame umjesto na desno. Prije toga, točnije 1871. godine, dogodio se Lopatinov posve apsurdan pokušaj: i to kako je u Londonu najednom prestao prevoditi Kapital kako bi Marxu, koji je naučio čitati na ruskom, dostavio den grossen russischen Gelehrten, i putovanje u Irkutsk pod krinkom člana geografskog društva (pri čemu su ga stanovnici Sibira smatrali revizorom inkognito), i uhićenje zbog dojave iz Švicarske, i bijeg, i hvatanje, i njegovo pismo generalgubernatoru Istočnoga Sibira u kojemu je neshvatljivo otvoreno govorio o svojim planovima. Sve je to samo pogoršavalo sudbinu černiševskog. Pravno je deportacija trebala započeti 10. kolovoza 1870. godine. No, tek su ga 2. prosinca prebacili u drugo mjesto, mjesto koje se pokazalo mnogo gore od robije - u Viljujsk. "Smješten Bogu iza leđa u Aziji," kaže Stranoljubski, "duboko u Jakutskoj oblasti, daleko na sjeveroistoku,

Viljujsk je bio naselje na golemoj hrpi pijeska koji je nanijela rijeka, okruženo beskrajnom močvarom posve prekrivenom raslinjem tajge." Stanovnici (500 ljudi) bili su: Kozaci, poludivlji Jakuti i malen broj građana (o kojima Steklov govori krajnje slikovito: "mjesno društvo sastojalo se od para činovnika, para crkvenjaka i para trgovaca", kao da je riječ o arci). Tamo su černiševskog smjestili u najbolju kuću, a pokazalo se da je najbolja kuća u Viljujsku tamnica. Vrata njegove vlažne ćelije bila su presvučena crnim voštanim platnom; dva prozora, koja su ionako udarala na plot, bila su zatvorena rešetkama. Budući da nije bilo nikakvih drugih prognanika, našao se u potpunoj samoći. Očaj, nemoć, svijest o prevari, osjećaj nepravde nalik na ponor, gadne mane polarne svakodnevice, sve ga je to zamalo izludjelo. Pred jutro 10. srpnja 1872. godine iznenada je stao provaljivati željeznim kliještima bravu ulaznih vrata, sav se tresući, mrmljajući i izvikujući: "Da nije stigao car ili ministar kad se stražar usuđuje zaključati noću vrata?" Do zime se malo smirio, ali s vremena na vrijeme stizale su vijesti...i tu dolazi do jedne od onih rijetkih slučajnosti zbog kojih se istraživač ponosi.

Jednom, točnije 1853. godine, otac mu je pisao (u povodu Pokušaja rječnika Ipatjevske kronike): "Bolje da napišeš neku bajku... bajka je još i danas u modi u finom svijetu." Mnogo godina kasnije černiševski javlja ženi da želi napisati "učenu bajku", zamišljenu u zatvoru, u kojoj će je prikazati u liku dviju djevojaka: "Bit će to učena zgodna bajka (ponavljanje očeva ritma). Kad bi znala kako sam se smijao sam sebi smišljajući razne bučne nestašluke mlađe... Koliko sam plakao od ganuća prikazujući patetična razmišljanja starije." "černiševski", dojavljivali su njegovi tamničari, "noću čas pjeva, čas pleše, čas rida."

Pošta je iz Jakutska odlazila jednom mjesečno. Siječanjski broj peterburškog časopisa stizao je tek u svibnju. Bolest koja mu se razvila (guša) pokušavao je liječiti sam prema udžbeniku. Iscrpljujući želučani katar, od kojega je bolovao još kao student, ponovio se tamo s novim osobitostima. "Zlo mi je od 'seljaka' i seljačkog vlasništva nad zemljom", pisao je sinu koji ga je mislio zainteresirati pošiljkom ekonomskih knjiga. Hrana je bila odvratna. Hranio se

gotovo isključivo kašom: ravno iz zdjele srebrnom žlicom za juhu koja se za gotovo četvrtinu stanjila trenjem o glinene stijenke u onih dvadeset godina tijekom kojih se i sam stanjio. Toplih ljetnih dana često je satima stajao u rječici zavrnutih nogavica, što teško da je bilo korisno, ili je, omotavši glavu ručnikom protiv komaraca, nalik na rusku ženu, sa svojom pletenom košarom za gljive šetao šumskim stazama, nikad ne prodirući u guštare. Zaboravljao je dozu za cigarete ispod ariša, kojega nije brzo naučio razlikovati od bora. Skupljeno cvijeće (čija imena nije znao) zamatao je u papir za cigarete i slao sinu Miši, koji je na taj način sastavio "nevelik herbarij viljujske flore": tako je i Volkonska svojim unucima ostavila "zbirku leptira, floru čite". Jednom mu se u dvorištu pojavio orao... "doletjevši da mu kljuca jetru", napominje Stranoljubski, "ali, ne prepoznajući u njemu Prometeja". Zadovoljstvo koje je u mladosti osjećao od skladnog rasporeda peterburških voda dobilo je sad kasni odjek: u dokolici je počeo iskapati kanale i gotovo poplavio jedan od omiljenih putova građana Viljujska.

Žeđ za prosvjećivanjem gasio je tako što je Jakute učio ponašanju, ali urođenici su kao i prije skidali šubaru na dvadeset metara i u tom položaju krotko zamirali. Umješnost, razboritost sveli su se na to da je vodonošu savjetovao da obramnicom zamijeni dršku od dlake koja mu je rezala dlanove; ali, Jakut nije mijenjao svoju rutinu. U gradiću gdje se samo kartalo i strastveno raspravljalo o cijeni kineskog pamuka, njegova žudnja za društvenom djelatno šću otkrila je starovjerce, bilješku o kojima je, neobično detaljno i dugu (uključio je čak i viljujske zadjevice), černiševski mirne duše poslao na carevo ime, prijateljski mu predlažući da ih pomiluje zato što ga "štuju kao sveca".

Pisao je mnogo, ali bi gotovo sve spalio. Javljao je rodbini da će rezultati njegovih "znanstvenih vježbi" biti primljeni s razumijevanjem; ti su radovi pepeo, iluzija. Od sve gomile beletristike koju je stvorio u Sibiru sačuvale su se, osim Prologa, dvijetri pripovijesti, nekakav "ciklus" nedovršenih "novela"... Pisao je i pjesme. U osnovi se ničim ne razlikuju od onih koje su mu nekoć zadavali 2.u sjemeništu, kad je ovako prenio Davidov psalam:

"Jednu imadoh dužnost: očeve pasti ovce, i odmalena počeh himne pjevati da njima Stvoritelja veličam." Godine 1875. (Pipinu) i opet 1888.

(Lavrovu) šalje "staroperzijsku poemu": strašna stvar! U jednoj se strofi zamjenica "njihov" ponavlja sedam puta ("od bijede zemalja njihova tijela, njihovi kosturi, kroz njihove se dronjke i njihova rebra vide, njihova široka lica, i plitke crte njihove, na plitkim crtama njihovima bezdušnosti trag"), a u čudovišnim nizovima genitiva ("Od lirika boli njihove žeđ za krvi...") za oproštaj, uz vrlo nisko sunce, očituje se poznata autorova sklonost prema povezivanju, prema karikama. Pipinu piše mučna pisma, uporno izražavajući želju da se unatoč upravi bavi književnošću: "Ovo djelo (Akademija ažurnih gora, potpisana s 'Denzil Elliot', tobože prijevod s engleskog) ima visoku književnu vrijednost... Strpljiv sam, ali nadam se da me nitko ne kani ometati da radim za svoju obitelj... Poznat sam u ruskoj književnosti po nemarnom stilu... Kada želim mogu pisati i svakakvim dobrim vrstama stila."

Plaćite, 0!, o Lilibeju. Plaćemo skupa s vama mi. Plaćite, 0!, o Akragasu: Pojačanje naši čekaju! "Što je (ta) himna Nebeskoj djevi? - Epizoda iz prozne priče Empedoklova unuka.....A što je to priča Empedoklova unuka?

Jedna od bezbrojnih priča u Akademiji ažurnih gora. Vojvotkinja od Cantershirea zaputila se u društvu svojih uglađenih prijatelja na jahti preko Sueskog kanala (kurziv je moj) u Indiju kako bi posjetila svoje malo carstvo pod ažurnim gorama, blizu Golkonde. Tamo se bave onime čime se bave pametni i čestiti uglađeni ljudi (pripovijedanjem priča), onime što će biti u sljedećim pošiljkama Denzila Elliota uredniku časopisa Vestnik Europg" (Stasjuleviču, koji ništa od toga nije objavio).

Vrti nam se u glavi, slova u očima leluju i gase se, i opet smo na "temi naočala" černiševskog.

Rodbinu je molio da mu pošalju

nove, ali usprkos nastojanju da osobito zorno objasni, ipak je sve zapetljao, pa su mu nakon pola godine poslali broj "četiri i pol umjesto pet ili pet i četvrt".

Strasti prema poučavanju davao je oduška tako što je Saši pisao o Fermatu, Miši o borbi papa i careva, ženi o medicini, Karlsbadu, Italiji... Završilo se onako kako se i moralo završiti: predložili su mu da prestane pisati "učena pisma". To ga je tako uvrijedilo i potreslo da dulje od pola godine nije uopće pisao pisma (nikad vlasti nisu dočekale od njega one smjernomolećive poslanice koje je, primjerice, dočasnik Dostojevski upućivao iz Semipalatinska moćnicima ovoga svijeta). "Od tate nema nikakvih vijesti," pisala je 1879. godine Olga Sokratovna sinu, "je li živ moj dragi", i zbog te će joj intonacije mnogo toga biti oprošteno.

Još jedan pajac s prezimenom na "ski" najednom iskače kao statist: 15. ožujka 1881. godine "tvoj nepoznati učenik Vitevski", kako se sam predstavlja, a prema podacima policije radi se o piću sklonom liječniku stavropoljske državne bolnice; s potpuno suvišnom žestinom protestirajući protiv anonimnog mišljenja da je černiševski odgovoran za ubojstvo cara, šalje mu u Viljujsk brzoglasnik: "Tvoja su djela ispunjena mirom i ljubavlju. Ti to (tj. ubojstvo) uopće nisi želio." Zbog njegovih prostodušnih riječi ili zbog nečeg drugog, ali vlasti su se smekšale i sredinom lipnja učinile tamničkom stanaru vrijednu uslugu: zidovi njegove prostorije bili su oblijepljeni sivkastim tapetama s porubom, a strop presvučen bezom, što je ukupno stajalo državnu blagajnu 40 rubalja i kopječki, tj. nešto više od Jakovlevljeva kaputa i Muzine kave. A već sljedeće godine trgovanje priviđenjem Černiševskog okončalo se time što je nakon pregovora između "dobrovoljne straže" i izvršnog odbora Narodne slobode o mirovanju za vrijeme krunidbe odlučeno da će, prođe li uspješno, osloboditi Černiševskog. Tako su ga mijenjali za careve - i obrnuto (što je naposljetku stvarno okrunjeno kad je sovjetska vlast njegovim spomenikom zamijenila spomenik Aleksandru II. u Saratovu). Još godinu dana poslije, u svibnju, podnijeta je u ime njegovih sinova (on, naravno, o tome

/ ništa nije znao) molba u krajnje kićenom i sladunjavom stilu; ministar pravde Nabokov predao je odgovarajući izvještaj, i "Njegovo Veličanstvo izvoljelo je dopustiti premještanje čerņiševskog u Astrahan".

Krajem veljače 1883. godine (otežalo vrijeme već je s naporom teglilo njegovu sudbinu) žandari su ga, ni riječju ne spomenuvši odluku, najednom povelili u Irkutsk. Svejedno, ostaviti Viljujsk bilo je sreća samo po sebi, i više je puta za vrijeme ljetnog putovanja dugačkom Lenom (koja tako blisko ponavlja volške zavijutke) starac zaplesao, pjevajući heksametre. Ali, u rujnu se putovanje završilo, s njim i osjećaj slobode. Već prve noći Irkutsk se također pokazao kao kazamat u teškoj provincijskoj zabiti. Ujutro je k njemu svratio načelnik žandarmerijske uprave Keller. Nikolaj Gavrilovič sjedio je nalaktivši se kod stola i nije se odmah odazvao. "Car vas je pomilovao", rekao je Keller i ponovio to još glasnije, videći da je ovaj nekako pospan ili smeten. "Mene?" najednom je upitao starac, ustao od stola, stavio ruke na vjesnikova ramena i tresući glavom zaridao. Navečer, osjećajući se kao da ozdravlja nakon duge bolesti, ali još uvijek slab, sa slatkim nemirom u cijelom tijelu, pio je čaj s Kellerom, bez predaha govorio, pripovijedao njegovoj djeci "više ili manje perzijske bajke - o magarcima, ružama, razbojnicima..." kako je upamtio jedan od slušatelja. Nakon pet dana povezli su ga u Krasnojarsk, a odatle u Orenburg, i u duboku jesen, nakon sedam sati navečer, u poštanskim je kolima prošao kroz Saratov; tamo, u svratištu kod žandarmerijske uprave, u živom sumraku, tako se na vjetru njihala svjetiljka da se nikako nije moglo kako valja razabrati promjenjivo, mlado, staro, mlado, toplim rupcem omotano lice Olge Sokratovne, koja je navratnanos dojurila na neočekivani susret; i iste su noći čerņiševskog, koji je tko zna o čemu razmišljao, odveli dalje.

S velikim majstorstvom, s neobičnom živošću izlaganja (gotovo bismo je mogli shvatiti kao suosjećanje) Stranoljubski opisuje njegovo naseljavanje u Astrahan. Nitko ga nije dočekivao raširenih ruku, nitko ga čak nije ni zvao, i vrlo je brzo shvatio da se sve 2.grandiozne zamisli koje su mu tijekom progonstva bile jedinim

osloncem sad moraju rasplinuti u nekoj glupavo jasnoj i potpunoj tišini.

Njegovim sibirskim bolestima Astrahan je dodao žutu groznicu. često je bio prehladen. Bolno mu se grčilo srce. Mnogo je i nemarno pušio. A što je najvažnije, bio je izuzetno živčan. čudno bi skočio usred razgovora, kao da mu je to ostalo od onog nastupa na dan uhićenja kad je pojurio u radnu sobu prestižući kobnog Rakejeva. Na ulici ga se moglo zamijeniti za nekog starog obrtnika: pogrbljen, u lošem ljetnom odijelu, sa zgužvanom kapom. "A recite ..." "A mislite da ne..." "A...": gnjavili su ga neumjesnim razgovorima slučajni znatiželjnici. Glumac Sirobojarski neprekidno se raspitivao "da li da se ženi ili ne?" Bile su i dvijetri posljednje dojave, koje su prošlištale poput mokrog vatrometa. Družio se s mjesnim Armencima, sitnim trgovcima. Obrazovani ljudi čudili su se što ga baš i ne zanima društveni život. "Pa što biste vi htjeli," odgovarao je neveselo, "što ja tu mogu shvatiti, nikad nisam bio ni na javnom suđenju ni na zemskoj sluipštini..."

Glatko počesljana, otvorenih ušiju, za nju malo prevelikim, i s "ptičjim gnijezdom" malo ispod tjemena, evo je opet s nama (dovezla je iz Saratova bombone, mačiče); na dugim usnama isti posprdni poluosmijeh, još izrazitija patnička linija obrva, a rukavi se sad šiju tako da strše iznad ramena. Već joj je više od pedeset (1833. - 1913.), ali karakter je isti, bolećivonestašan; njezina histeričnost katkad dovodi do grčeva.

Tijekom tih posljednjih šest godina života bijedni, stari, nikomu potrebni Nikolaj Gavrilovič s ustrajnošću stroja prevodi za nakladnika Soldatenkova svezak za sveskom Opće povijesti Georga Webera, pri čemu, pokretan davnom, neodoljivom potrebom da se izrazi, postupno pokušava u Weberu dati oduška i vlastitim mislima. Svoj prijevod potpisuje kao "Andrejev", i u recenziji prvoga sveska (NabljudateV, veljača 1884.) kritičar napominje da je to "svojevrnsni pseudonim, jer u Rusiji Andrejevih ima koliko i Ivanovih i Petrovih", zatim slijede oštre zamjerke zbog težine stila i mali prigovor:

"Gospodin Andrejev nije imao razloga u svom predgovoru razglabati o vrlinama i manama Webera, koji je odavno poznat ruskom čitatelju.

Još pedesetih godina izašao je njegov udžbenik i istodobno tri sveska Tečaja opće povijesti u prijevodu J. IV. Korša... Ne bi smio ignorirati radove svojih prethodnika."

Taj J. Korš, ljubitelj arhiruskih naziva umjesto onih koje su prihvatili njemački filozofi, bio je sad osamdesetogodišnji starac, Soldatenkovljev suradnik, i u tom je svojstvu korigirao "astrahanskog prevoditelja", unoseći ispravke što su razjarivale čerliševskog, koji je u pismima nakladniku stao "lomiti" Jevgenija Fjodoroviča po svom starom sustavu, isprva gnjevno zahtijevajući da se korektura povjeri nekom drugom, "tko bolje razumije da u Rusiji nema čovjeka koji bi poznao ruski književni jezik tako dobro kao ja", a zatim, kad je svoje postigao, koristeći se svojim glasovitim postupkom "dvostrukog čepa": "Zar mene stvarno zanimaju takve trice? Uostalom, ako Korš želi nastaviti čitati korekturu, zamolite ga da ne radi ispravke, doista su besmisleni". S ništa manje mučnim užitkom lomio je i Zaharjina, koji je iz dobrote razgovarao sa Soldatenkovom da se čerliševskom plaća mjesečno (200 rubalja) zbog rasipnosti Olge Sokratovne. "Bili ste nasamareni drskošću čovjeka čiji je um rastrojen pijančevanjem", pisao je čerliševski i, pokrećući cijeli aparat svoje zahrđale, škripave ali još uvijek krivudave logike, isprva motivirao svoju srdžbu time što ga smatraju lopovom koji želi steći kapital, a zatim objašnjavao da je njegov gnjev zapravo bio prividan, radi Olge Sokratovne: "Zahvaljujući tome što je saznala za svoje rasipništvo iz mojega pisma upućenog Vama, i nisam joj popustio kad je tražila da ublažim izraze, konvulzija nije bilo."

Tada je (krajem 1888. godine) i pristigla još jedna nevelika recenzija, već za deseti svezak Webera.

Strašno stanje njegove duše, povrijeđeno samoljublje, staračku hirovitost i posljednje, beznadne pokušaje da nadglasa tišinu (što je kudikamo teže čak i od Learova pokušaja da nadglasa oluju), sve to treba pamtit dok čitaš kroz njegove naočale recenziju na unutrašnjoj

strani korica Vestnika Europy: "... Na žalost, iz predgovora se vidi daje ruski prevoditelj samo u prvih šest svezaka ostao vjeran

2, svojim jednostavnim dužnostima prevoditelja, ali već od šestog sveska sam si je nametnuo novu dužnost...'da pročisti' Webera. Teško je biti zahvalan za takav prijevod s 'preodijevanjem' autora, i pritom tako autoritativnog kao što je Weber." "čini se", primjećuje tu Stranoljubski (pomalo brkajući metafore), "da je tim nehajnim udarcem sudbina dostojno završila lanac događaja koji mu je kovala." Ali, nije tako. Preostaje nam razmotriti najstrašniju, i najpotpuniju, i posljednju kaznu.

Od svih bezumnika koji su razarali život černiševskog najgorim je bio njegov sin; naravno, ne mlađi Mihail, koji je proveo miran život, s ljubavlju se baveći tarifnim pitanjima (radio je u željeznici): izveden je iz pozitivnih očevih brojeva i bio je dobar sin, jer u vrijeme kad je njegov bludni brat (dobiva se poučna slika) objavljivao (1896.-1898.) svoje Fantastične priče i zbornik bezvrijednih pjesama, on je pobožno započinjao izdavati djela Nikolaja Gavriloviča, što je gotovo doveo do kraja kad je 1924. godine, okružen sveopćim poštovanjem, umro, desetak godina nakon što je Aleksandar neočekivano preminuo u grešnom Rimu, u sobici kamena poda, izjavljujući neljudsku ljubav talijanskoj umjetnosti i vičući u žaru divljeg nadahnuća da kad bi ga ljudi poslušali, život bi krenuo drugačije, drugačije! Kao daje načinjen od svega onoga što mu otac nije podnosio, Saša se čim je izašao iz mladenaštva oduševio svim čudnovatim, bajkovitim, suvremenima nerazumljivim, čitao Hoffmanna i Edgara Poea, zanosio se čistom matematikom, a malo kasnije - kao jedan od prvih u Rusiji - cijenio je francuske "proklete pjesnike". Otac, tavoreći u Sibiru, nije mogao pratiti razvoj sina (kojega su odgajali Pipini), a ono što bi doznao tumačio bi na svoj način, tim više što su od njega skrivali Sašinu duševnu bolest. Pomalo je, međutim, čistoća te matematike počela černiševskog živcirati, i može se lako zamisliti s kakvim je osjećajima mladić čitao očeva pisma, koja su započinjala naglašeno dobrodušnom šalom, a potom se (kao razgovori onog čehovljeva junaka koji je počinjao tako dobro - stari student, nepopravljivi idealist...) završavala gnjevnim

psovka; ljutila ga je ta matematička strast ne samo kao očitovanje nekorisnog: ismijavajući svaku novinu, izgubivši vezu sa životom, černiševski se iskaljivao na svim novatorima, čudacima i nesretnicima svijeta.

Dobrodušni Pipin u siječnju 1875. godine šalje mu u Viljujsk uljepšani prikaz sina studenta, javljajući mu i ono što bi moglo biti ugodno tvorcu Rahmetova (Saša je navodno naručio metalnu kuglu od osam kilograma za gimnastiku) i ono što mora laskati svakom ocu: sa suzdržanom raznježenošću Pipin, prisjećajući se svog mladenačkog prijatelja s Nikolajem Gavrilovičem (kojemu je mnogo dugovao), govori o tome kako je Saša jednako nespretn, ukočen, poput oca, smije se jednako gromoglasno s diskantnim tonovima... Iznenada ujesen 1877. godine Saša ulazi u Nevski pješачki puk, ali ne stigavši do djelatne vojske obolijeva od tifusa (u njegovim nepredvidnim nesrećama osebujno se očituje nasljeđe oca, kojemu se sve lomilo, sve mu ispadalo iz ruku). Nakon povratka u Peterburg živio je sam, davao instrukcije, tiskao članke o teoriji vjerojatnosti. Od 1882. godine duševna mu se bolest pogoršala, i u više su ga navrata morali smjestiti u sanatorij. Bojao se prostora ili, točnije, bojao se da ne padne u drugu dimenziju, pa se da ne strada cijelo vrijeme držao za nesumnjivu, opipljivu suknu Pelageje Nikolajevne Fanderflit (rođene Pipin) s euklidovskim naborima.

Od černiševskog, koji se preselio u Astrahan, to su i dalje skrivali. S nekom mučiteljskom upornošću, sitničavom bezdušnošću, svojstvenom uspješnim buržujima kakve su stvarali Dickens ili Balzac, on u pismima naziva sina "smiješnim osobnjakom", "bijednim čudakom" i kori ga zbog želje da "ostane prosjakom". Na koncu Pipin nije izdržao pa je s određenom strastvenošću objasnio bratiću da ako Saša i nije postao "proračunatim i hladnim poduzetnikom", zato je "stekao čistu, čestitu dušu".

I evo, Saša stiže u Astrahan. Nikolaj Gavrilovič ugledao je te blistave izbuljene oči, čuo taj čudni, uvijeni govor... Zaposlivši se kod trgovca petrolejem Nobela i dobivši ovlaštenje da prati teret na teglenici po Volgi, Saša je na putu, jednog sparnog, naftnog, sotonskog podneva

zbacio s knjigovođine glave kapu, bacio u šarenu vodu ključeve i otišao kući u Astrahan. Istoga ljeta pojavile su se u VestnikuEuropy četiri njegove pjesme; u njima ima bljeska talenta: "Ako se život pokaže gorkim (usput, obratimo pozornost na prividno dodatni slog, žizen', umjestožizn' [život], što je krajnje karakteristično za neuravnotežene ucviljene ruske pjesnike: kao da je to znak da im u životu nedostaje baš ono što bi ga moglo pretvoriti u pjesmu), onda, ne koreći ga, prosudi, ta sam si kriv što si se rodio s toplim srcem punim ljubavi u grudima. Ako ne želiš priznati čak ni tako očitu krivicu..." (samo ovaj redak zvuči pravo).

Zajednički život oca i sina bio je zajednički pakao. černiševski je dovodio Sašu do mučnih nesanica svojim prodikama (kao "materijalist" imao je fanatičnu smjelost smatrati da je glavni uzrok Sašina poremećaja "bijedna materijalna situacija") a i sam je toliko patio koliko nije patio čak ni u Sibiru. Obojica su odahnula kad je zimi Saša otišao, prvo, čini se, u Heidelberg s obitelji učenika, potom u Peterburg "zbog potrebe da se posavjetuje s liječnicima". Sitne, lažno smiješne nesreće i dalje su ga zasipale. Tako iz majčina pisma (1888.) saznajemo da dok se "Saša izvolio šetati, izgorjela je kuća u kojoj je živio", pri čemu je izgorjelo i sve što je bilo u njoj; pa se sad kao potpuni siromah preselio u daču Stranoljubskog (kritičareva oca?).

1889. godine černiševski je dobio dopuštenje da se preseli u Saratov. Kakvi god ga osjećaji pritom obuzimali, ipak su bili zatrovani nepodnošljivom obiteljskom brigom: Saša, koji je uvijek imao bolesnu strast prema izložbama, iznenada je krenuo na luđačid i sretan put na famoznu parišku Exposition universelle, najprije zapevši u Berlinu, kamo su mu morali poslati novac na konzulovo ime s molbom da ga pošalje natrag; ma kakvi! Dobivši novac Saša se dokopao Pariza, nagledao se "divnog kotača, divovskog čipkastog tornja", i opet se našao bez novčića.

Grozničavi rad černiševskog na Weberovim gromadama (koji mu je mozak pretvarao u robijašku tvornicu i u biti bio najveća sprdnja nad ljudskom misli) nije pokrивao neočekivane rashode, i po cijele dane

diktirajući, diktirajući, diktirajući, osjećao je da više ne može, da povijest svijeta više ne može pretvarati u novac, a još

2, ga je mučio i panični strah da će Saša iz Pariza nagrnuti u Saratov. 11. listopada napisao je sinu da mu majka šalje novac za povratak u Peterburg i po tko zna koji put savjetovao mu da uzme bilo kakav posao i izvršava sve što mu pretpostavljeni naredbe: "Tvoje neuke, smiješne pouke pretpostavljenima ne može trpjeti nijedan šef" (tako se okončala "tema vježbanja rukopisa"). I dalje se trzajući i mrmljajući zapečatio je kovertu i sam pošao na kolodvor poslati pismo. Gradom je kružio žestok vjetar, koji je već na prvom uglu propuhao lagano odjevenog, užurbanog, ljutitog starčića. Sljedeći dan, usprkos vrućici, preveo je osamnaest stranica zbijenog tiska; 13. je htio nastaviti, ali su ga nagovorili da odustane; 14. je počeo buncati: "Inga, ink...(uzdah) posve sam rastrojen...Novi redak... Kad bi se u Schleswig-Holstein poslalo tridesetak tisuća švedskih vojnika, oni bi lako razbili danske snage i zauzeli... sve otoke, osim možda Kopenhagena, koji će se uporno braniti, ali u studenom, u zagradu stavite devetog, pao je i Kopenhagen točka sa zarezom; Švedani su pretvorili cjelokupno stanovništvo danske prijestolnice u sjajno srebro, poslali u Egipat energične ljude patriotskih partija... Da, da, gdje sam ono... Novi redak..." Tako je buncao dugo, s imaginarnoga Webera skaćući na nekakve svoje imaginarne memoare, sitničavo raspravljajući o tome kako je "najmanja sudbina ovog čovjeka odlučena, njemu nema spasa... Ako je u njegovoj krvi nađena makar i mikroskopska čestica gnoja, sudbina mu je odlučena..." Je li govorio o sebi, je li u sebi osjetio tu česticu koja je potajno pokvarila sve ono što je za života učinio i iskusio? Mislilac, radnik, bistar um, koji je svoje utopije nastanjivao vojskom stenografista, sad je dočekao to da mu je tajnik zapisao ono što je buncao. U noći na 17. imao je srčani udar, osjetio je da mu je jezik u ustima nekako debeo; nakon čega je ubrzo izdahnuo. Posljednje riječi (u tri sata ujutro, 16.) bile su mu: "čudno: u toj se knjizi nijednom ne spominje Bog." Šteta što ne znamo koju je točno knjigu u sebi čitao.

Sad je ležao okružen mrtvim svescima Webera; svima su pod rukom bile futrole s naočalama.

Šezdeset jedna godina je prošla od one 182.8. kad su se u Parizu pojavili prvi omnibusi i kad je saratovski svećenik zapisao u svoj molitvenik: "12. lipnja u tri sata ujutro rodio se sin Nikolaj... Kršten ujutro 13. prije mise. Kum: protojerej Fjod. Stef. Vjazovski..."

To je prezime kasnije černiševski dao glavnom junaku čitaveu svojih sibirskih novela - i čudnom podudarnošću tako ili gotovo tako (F. V... sld) potpisao se nepoznati pjesnik koji je objavio u časopisu Vek (studeni, 1909.) pjesmu posvećenu, prema podacima koje imamo, uspomeni N. G. černiševskog; loš, ali zanimljiv sonet, koji ovdje donosimo u cijelosti: Što će reći o tebi daleki praunuk tvoj, čas slaveći prošlost, čas je naprosto grdeći? Da ti je život bio užasan? Da bi drugi Mogao srećom biti? Da nisi čekao drugi?

Da tvoj podvig nije uzalud izvršen, rad suh U poeziju dobrote usput pretvarajući I bijelo čelo robijaša ovjenčavajući Jednom zračnom i zatvorenom crtom?

Glava peta

Dva tjedna nakon izlaska Života černiševskog pojavio se prvi, prostodušni odjek. Valentin Linjov (Varšava) pisao je ovako: "Nova knjiga Borisa čerdinceva započinje sa šest stihova koje autor iz nekog razloga naziva sonetom (?), a zatim slijedi afekti rano objestan životopis znamenitog černiševskog. černiševsld je, pripovijeda autor, bio sin 'vrlo dobrodušnog protojereja' (ali, kad se i gdje rodio nije rečeno), završio je sjemenište, a kad mu je otac, proživjevši svet život, koji je nadahnuo čak i Njekrasova, umro, majka je poslala mladića na školovanje u Peterburg, gdje se odmah, gotovo na kolodvoru, zbližio s tadašnjim 'duhovnim vođama', kako su ih zvali, Pisarevom i Bjelinskim.

Momak je krenuo na fakultet, bavio se tehničkim izumima, mnogo radio i imao prvu romantičnu avanturu s Ljubov Jegorovnom Lobačevskom, koja gaje zarazila ljubavlju prema umjetnosti.

Nakon jednog sukoba na romantičnoj osnovi s neldm časnikom u Pavlovsku ipak je primoran vratiti se u Saratov, gdje prosi svoju

buduću nevjestu, kojom se ubrzo i ženi.

Vraća se u Moskvu, bavi se filozofijom, surađuje u časopisima, mnogo piše (roman Što da radimo), druži se s istaknutim književnicima svoga vremena. Postupno ga privlači revolucionarno djelovanje pa je, nakon jednog burnog skupa gdje je istupio zajedno s Dobroljubovom i poznatim profesorom Pavlovom, tada još posve mladim čovjekom, černiševski primoran oputovati u inozemstvo. Neko vrijeme živi u Londonu, surađujući s Hercenom, ali zatim se vraća u Rusiju i odmah je uhapšen. Optužen za pripremanje atentata na Aleksandra II., černiševski je osuđen na smrt i javno pogubljen. To je ukratko životna priča černiševskog, i sve bi bilo odlično da autor nije smatrao nužnim opremiti svoju pripovijest mnoštvom nepotrebnih pojedinosti koje zatamnjuju smisao i svakakvim dugim digresijama o najraznolikijim temama. A najgore je to što se, opisavši prizor vješanja i završivši sa svojim junakom, time ne zadovoljava te na mnogo teško čitljivih stranica umuje o tome što bi bilo kad bi bilo - što da černiševski, primjerice, nije bio pogubljen, već prognan u Sibir, kao Dostojevski.

Autor piše na jeziku koji ima malo toga zajedničkog s ruskim. Voli izmišljati riječi. Voli duge zamršene rečenice, kao primjerice: 'Sortira ih (?) sudbina predviđajući potrebe istraživača (!!)'; ili ubacuje u usta likova uzvišene ali ne sasvim pismene sentencije poput: 'Pjesnik sam izabire predmete svojih pjesama; gomila nema prava upravljati njegovim nadahnućem'."

Gotovo istodobno s tom zabavnom recenzijom pojavila se reakcija Christophera Mortusa (Pariz), koja je tako ogorčila Zinu da bi otada razrogačila oči i raširila nosnice svađ put kad bi se spomenulo njegovo ime. "Govoreći o novom mladom autoru (lagano je pisao Mortus) obično osjećaš stanovitu neugodu: hoćeš li ga smutiti, hoćeš li mu naškoditi previše 'usputnom' primjedbom? čini mi se da u ovom slučaju nema razloga bojati se toga. Godunov-čerdincev je novak, istina, ali krajnje samouvjeren novak, i vjerojatno ga nije lako smutiti. Ne znam nagovještava li ikakva daljna 'postignuća' upravo izašla

knjiga, ali ako je ovo početak, ne može se smatrati osobito ohrabrujućim.

Ogradit ću se. Zapravo je posve nevažno je li djelo Godunova--čerdinceva uspješno ili nije. Netko piše bolje, netko lošije, i svakoga na kraju puta čeka Tema, koju 'neće izbjeći nitko'. Pitanje je, čini mi se, u nečem posve drugom. Nepovratno je prošlo ono

zlatno doba kad je kritičara ili čitatelja mogla zanimati ponajprije 'umjetnička kvaliteta' ili točan stupanj talentiranosti pisca. Naša književnost - govorim o pravoj, 'nesumnjivoj' književnosti, ljudi nepogrešiva ukusa će me shvatiti - postala je jednostavnijom, ozbiljnijom, suhoparnijom, na račun umjetnosti možda, ali je zato (u nekim pjesmama Cipoviča, Borisa Barskog, u Koridonovljevoj prozi...) odjeknula takvom tugom, takvom glazbom, tako 'beznadnom' nebeskom milinom da doista ne vrijedi žaliti za 'dosadnim pjesmama zemlje'. Sama po sebi zamisao da se napiše knjižica o istaknutom aktivistu šezdesetih godina ne sadrži u sebi ništa pokudno. Dobro, knjiga je napisana, objavljena - objavljivale su se i gore knjige. No, autorovo opće raspoloženje, 'atmosfera' njegova razmišljanja, izaziva čudne i neugodne strepnje. Neću govoriti o tome koliko jest ili nije pravodobna pojava ovakve knjige. To je tako, nitko ne može zabraniti pisati čovjeku o čemu god želi! No, meni se čini, i nisam jedini koji tako osjeća, da u osnovi djela Godunova- čerdinceva leži nešto u biti duboko netaktično, nešto oštro i uvredljivo... Njegovo je pravo, dakako (premda bi se i o tome dalo raspraviti), da se ovako ili onako odnosi prema 'šezdesetašima', ali 'raskrinkavajući' ih ne može a da u svakom osjetljivom čitatelju ne potakne iznenađenost i gnušanje. Kako je sve to neumjesno! Kako je sve to neugodno! Nastojat ću precizirati. Time što se upravo sada, upravo danas izvršava ta neukusna operacija, vrijeda se ono značajno, gorko, drhtavo, što sazrijeva u katakombama naše epohe. O, naravno, 'šezdesetaši' i poglavito čerliševski izražavali su mnogo toga pogrešnog i možda smiješnog u svojim književnim prosudbama. Tko tu nije grešan, a i nije to baš takav grijeh... Ali, kroz opći 'ton' njihove kritike probijala se nekakva istina, istina koja nam je, koliko god se to čini paradoksalnim, postala bliskom i razumljivom upravo danas, upravo sada. Ne govorim o napadima na podmitljivce niti o ženskoj emancipaciji... Stvar nije u tome, naravno! čini mi se da ću biti ispravno shvaćen (ukoliko uopće drugi može biti shvaćen) ukoliko kažem da se u nekom posljednjem i nepogrešivom smislu naši i njihovi zahtjevi podudaraju. O, znam da smo mi tankoćutniji, produhovljeniji,

'muzikalniji', ali naš konačni cilj - pod onim sjajnim crnim nebom pod kojim teče život - nije jednostavno 'komuna' ili 'zbacivanje despota'. No, i nama kao i njima Njekrasov i Ljermontov, osobito potonji, bliži su od Puškina. Navodim baš taj najjednostavniji primjer zato što on odmah određuje njihovo i naše svojstvo, ako ne i srodstvo. Ono nešto hladnjikavo, vjetropirasto,

'neodgovorno' što su osjećali u jednom dijelu Puškinove poezije čujemo i mi. Mogu mi prigovoriti da smo mi pametniji, prijemčiviji... Ne poričem; no, u biti stvar uopće nije u 'racionalizmu' černiševskog (ili Bjelinskog, ili Dobroljubova, imena i datumi tu ne igraju ulogu), nego u tome što su onda, kao i danas, duhovno napredni ljudi shvaćali da se samo od 'umjetnosti', samo od 'lire', ne može biti sit. Mi, istančani, umorni praunuci također želimo prije svega ljudsko; zahtijevamo vrijednosti neophodne duši. Ta je 'korist' možda uzvišenija, ali u stanovitom smislu i nasušnija od one koju su oni propovijedali.

Udaljio sam se od prave teme svoga članka. No, ipak se katkad može kudikamo točnije i vjerodostojnije izraziti vrzmajući se 'oko teme', u njezinu plodnom okruženju... U biti, analiza svake knjige besmislena je i uzaludna, a osim toga ne zanima nas izvršenje 'autorove zadaće' pa čak ni sama 'zadaća', već samo autorov odnos prema njoj.

Ktome, jesu li doista toliko potrebni ti izleti na područje prošlosti s njihovim stiliziranim zadjevicama i umjetno oživljenom svakodnevicom? Kome je važno znati kako se černiševski ponašao prema ženama? U naše gorko, nježno, asketsko doba nema mjesta takvim besramnim istraživanjima, ispraznoj književnosti koja usto nije lišena neke ohole prgavosti što i najblagonaklonijeg čitatelja može samo odbiti."

Nakon toga je krenulo. Profesor Praškog sveučilišta Anučin (poznati društveni djelatnik, čovjek blistave moralne čistoće i velike osobne hrabrosti: bio je to onaj profesor Anučin koji je 1922,. godine, nedugo prije progonstva, kad su ga osobe u koži i s naganima došle uhititi, ali su, zainteresiravši se za zbirku drevnih novčića, oklijevale s

odvođenjem, mirno rekao pokazavši na sat: "Gospodo, povijest ne čeka.") objavio je u debelom časopisu koji izlazi u Parizu iscrpnu analizu Života Cerniševskog. "Prošle je godine (pisao je on) izašla glasovita knjiga profesora Borskog sveučilišta Otta Lederera Tri despota (Aleksandar Magloviti, Nikolaj Hladni, Nikolaj Dosadni). Pokretan strastvenom ljubavlju prema slobodi ljudskoga duha i vatrenom mržnjom prema onima koji ga gaze, autor je u nekim svojim ocjenama bio nepravedan, uopće ne uzevši u obzir, primjerice, onaj patos ruske državnosti koji je tako moćno utjelovljen u simbolu trona; no, suvišan žar i čak zaslijepljenost u procesu osude zla uvijek je razumljiviji i oprostiviji od najmanjeg podsmijeha, koliko god on bio duhovit, onome što društvo smatra objektivnom koristi. Međutim, upravo je taj drugi put, put eklektične zajedljivosti izabrao gospodin Gođunov-čerdincev u svom prikazu života i djela N. G.

Cerniševskog.

Autor se nesumnjivo temeljito i na svoj način savjesno upoznao s predmetom; također je nesumnjivo talentiran pisac: neke izrečene misli i usporedbe misli nesumnjivo su dovitljive; ali, sa svim tim njegova je knjiga odvratna.

Uzeta je određena epoha i odabran jedan od njezinih predstavnika. No, je li autor usvojio pojam

'epohe'? Nije. Kod njega se prije svega uopće ne osjeća svijest o onoj klasifikaciji vremena bez koje se povijest pretvara u proizvoljnu vrtnju šarenih mrlja, u nekakvu impresionističku sliku s naopakim likom pješaka na zelenom nebu nepostojećem u prirodi. Ali, u toj metodi (koja uništava, usput rečeno, svaku znanstvenu vrijednost ovog djela, bez obzira na gizdavu erudiciju) ipak nije glavna autorova pogreška. Glavna mu je pogreška u tome kako prikazuje Cerniševskog.

Posve je nevažno to što se Cerniševski slabije razumio u poeziju od suvremenog mladog esteta.

Posve je nevažno to što je u svojoj filozofskoj koncepciji zazirao od onih transcendentalnih finesa koje su gospodinu Godunovučerdicevu drage. Važno je to da, kakav god bio pogled Černiševskog na umjetnost i znanost, bio je to svjetonazor naprednih ljudi njegova doba, ktome nerazdvojno povezan s razvojem društvene misli, s njezinim žarom i blagotvor-2,nom djelatnom snagom. U tom aspektu, u tom jedinom pravilnom svjetlu, način razmišljanja černiševskog pridobiva važnost koja daleko nadilazi smisao onih neutemeljenih, s epohom šezdesetih ničim povezanih argumenata kojima barata gospodin Godunov-čerdicev zlobno ismijavajući svoga junaka.

Ali, ne podsmjehuje se on samo junaku, uostalom, podsmjehuje se i čitatelju. Kako drugačije kvalificirati to što usred poznatih autoriteta navodi nepostojeći autoritet, na kojega se autor tobože poziva? U stanovitom smislu moglo bi se, ako ne oprostiti, onda barem znanstveno shvatiti ruganje černiševskom kad bi gospodin Godunovčerdicev bio vatreni pristaša upravo onih koji su černiševskog proganjali. Bilo bi to barem nekakvo gledište, pa bi čitajući razmatrano djelo čitatelj neprekidno prilagođavao pristrano autorovo gledište, samim tim otkrivajući istinu. Ali, nevolja je u tome što se kod gospodina Godunova- čerdinceva nema što prilagoditi, a gledište mu je "svuda i nigdje"; štoviše, čim se čitatelju učini da je spuštajući se niz tok rečenice napokon uplovio u mirnu uvalu, u područje ideja suprotnih idejama černiševskog, ali koje se autoru čine pozitivnima pa stoga mogu biti nekakav oslonac za čitateljeve prosudbe i orijentaciju, autor ga iznenada kvrcne po nosu, izbija mu pod nogama varljivu podlogu, tako da je opet nepoznato na čijoj je strani gospodin Godunov- čerdincev, na strani pristaša umjetnosti zbog umjetnosti, ili vlasti, ili nekih drugih neprijatelja černiševskog, nepoznatih čitatelju. Što se tiče podsmjehivanja samom junaku, tu autor prelazi svaku mjeru. Nema toliko odbojne pojedinosti koje bi se gnušao. On će vjerojatno odgovoriti da se sve te pojedinosti nalaze u Dnevniku mladog černiševskog; ali, tamo su na svom mjestu, u svom okruženju, u nužnom poretku i perspektivi, među mnogim drugim mislima i osjećajima, kudikamo vrednijim od njih. Ali, autor je izvukao i skupio upravo njih, kao kad bi tko htio oživiti nečiji lik samo

putem pomnog skupljanja ostataka njegovih dlaka, noktiju i tjelesnih izlučevina.

Drugim riječima, autor se kroz cijelu svoju knjigu sprda s osobnošću jednog od najčestitijih, najsrčanijih sinova liberalne

2,92.

Rusije, da ne govorimo o usputnim udarcima kojima nagrađuje druge ruske napredne mislioce, poštovanje kojih je u našoj svijesti imanentni dio njihove historijske biti. U njegovoj knjizi, koja stoji apsolutno izvan humanističke tradicije ruske književnosti, pa stoga i izvan književnosti uopće, faktičke neistine nema (ne računamo li gore spomenutog 'Stranoljubskog', dvijetri sumnjive sitnice i nekoliko lapsusa), ali ta 'istina' koja se u njoj nalazi gora je od najnepravednije laži, jer takva istina proturječi onoj plemenitoj i nevinoj istini (čiji nedostatak lišava povijest onoga što je veliki Grk nazvao 'tropotos') koja predstavlja jedno od neotuđivih blaga ruske društvene misli. U naše vrijeme, hvala Bogu, knjige ne spaljuju na lomačama, ali mora se priznati da kad bi taj običaj još postojao, knjiga gospodina Godunovačerdinceva mogla bi se s pravom smatrati prvom kandidatkinjom za ogrjev na nekom trgu."

Potom je u godišnjaku Bašnja istupio Končejev. Počeo je tako da je naveo prizor bijega za vrijeme najezde ili potresa, kad oni koji se spašavaju odnose sa sobom sve što stignu zgrabiti, pri čemu sigurno netko vuče sa sobom veliki uokvireni portret davno zaboravljenog rođaka. "Baš takav portret (pisao je Končejev) predstavlja za rusku inteligenciju i lik čerņiševskog, koji je spontano ali slučajno odnesen u emigraciju zajedno s drugim, potrebnijim stvarima", i time je Končejev tumačio stupefaction koji je izazvala pojava knjige Fjodora Konstantinoviča ("netko je najednom odnio portret"). Zatim, završivši jednom zasvagda s ideološkim razmišljanjima i lativši se razmatranja knjige kao umjetničkog djela, Končejev ju je stao tako hvaliti da je, čitajući, Fjodor Konstantinovič osjetio kako mu se oko lica skuplja nekakav sjaj, a kroz ruke mu juri živa. članak se završavao sljedećim riječima: "Avaj! U inozemstvu teško da bi se skupilo i desetak ljudi kadrih ocijeniti plamen i draž ovog čudesno duhovitog

djela; a tvrdio bih da se sad u Rusiji ne bi našao nijedan znalac kad ne bih znao da postoje čak dva takva, jedan koji živi na Peterburškoj strani, a drugi negdje u dalekom progonstvu."

Monarhistički organ Vosšestvie posvetio je Životu černiševskog bilješku u kojoj se ukazivalo na to da svako značenje i vrijednost raskrinkavanja "jednog od ideoloških mentora boljševizma" potpuno potkopava "jeftino liberalno glumatanje autora, koji posve prelazi na stranu svog bijednog ali štetnog junaka čim ga vrlo strpljivi Rusi konačno protjeruju u Sibir." "I zapravo je", dodavao je autor bilješke Petar Levčenko, "odavno vrijeme da se prestane pisati o nekakvim 'okrutnostima' carskog režima spram 'svijetlih ličnosti' koje nikoga ne zanimaju. Crvena masonerija samo će se obradovati 'djelu' gospodina Godunovačerdinceva. Žalosno je da se nositelj takvog prezimena bavi veličanjem 'društvenih ideala' koji su se odavno pretvorili u jeftine idole."

U "boljševičkom" listu Pora (bio je to onaj koji je berlinska Gazeta neizostavno nazivala "reptilom"), u članku o proslavi stote obljetnice rođenja černiševskog na kraju se govorilo ovako: "Pokrenuli su se i u našoj blaženoj emigraciji: neki Godunovčerdincev s vojničkom je neotesanošću požurio sljepati knjižurinu, nagomilavši materijal odalje god je stigao i izdavši svoju odurnu ldevetu pod naslovom Život černiševskog. Neki je praški profesor pohitao proglasiti taj rad

'talentiranim i savjesnim', pa su se svi složno pridružili. Napisana je drsko i po svom se unutarnjem stilu ničim ne razlikuje od Vasiljevskih uvodnika o 'bliskom kraju boljševizma'."

Ovo posljednje bilo je osobito simpatično u vezi s tim što se u svojoj Gazeti Vasujev odlučno usprotivio bilo kakvom spominjanju knjige Fjodora Konstantinoviča, pri čemu mu je pošteno rekao (iako ga ovaj ništa nije pitao) da kad ne bi bili u dobrim odnosima, objavio bi takav članak nakon kojega od autora Života černiševskog "ne bi ostao ni prah". Ukratko, oko knjige je nastala dobra, olujna atmosfera skandala, koja je povećala potražnju za njom, a skupa s tim, usprkos napadima, ime Godunovačerdinceva odmah se, kako se kaže, istaknulo i, uzdignuvši se iznad šarene bure kritičarskih tumačenja,

svima zaokupilo pozornost, jasno i izrazito. No, bio je jedan čovjek čije mišljenje Fjodor Konstantinovič nije mogao saznati. Aleksandar Jakovlevič černiševski umro je nedugo prije objavljivanja knjige.

Kad su jednom francuskog mislioca Delalandea na nečijem pogrebu upitali zašto ne skida šešir (ne se *découvre pas*) odgovorio je: čekam da smrt počne prva (qu'elle se *découvre la premiere*). U tome ima metafizičke neuljudnosti, ali smrt ne vrijedi više.

Strepnja rađa strahopoštovanje, strahopoštovanje postavlja žrtvenik, njegov dim uzdiše se s k nebesima, tamo poprima oblik krila, i pognuta strepnja njemu upućuje molitvu. Religija ima jednak odnos prema zagrobnom stanju čovjeka kakav matematika ima prema njegovu zemaljskom stanju: i jedno i drugo samo su pravila igre. Vjera u Boga, vjera u brojku: mjesna istina, istina mjesta. Znam da smrt sama po sebi nikako nije povezana s izvanživotnim područjem, jer vrata su samo izlaz iz kuće, a ne dio njezine okoline, poput stabla ili brežuljka. Nužno je nekako izaći, "ali odbijam vidjeti u vratima više od rupe i onoga što su napravili stolar i tesar" (Delalande, *Discours sur les ombres* p.

45 et ante). Opet: nesretna misao o putovanju, na koju se odavno navikao ljudski razum (život u obliku nekakvog puta), glupa je iluzija: nikamo ne idemo, sjedimo kod kuće. Zagrobno nas uvijek okružuje, uopće ne leži na kraju nekakvog putovanja. U zemaljskom domu umjesto prozora je zrcalo; vrata su zasad zatvorena; ali, zrak ulazi kroz pukotine. "Našim sjedilačkim osjećajima najdostupnija predodžba poimanja okruženja koje nam se treba otkriti nakon raspada tijela jest oslobađanje duha iz duplja puti i naša preobrazba u jedno slobodno kompaktno oko koje odjednom vidi sve strane svijeta ili, drugačije rečeno: nadosjetilno gledanje svijeta uz naše unutarnje sudjelovanje" (isto, str. 64). Ali, sve su to simboli, simboli koji postaju teret misli u času kad se zagleda u njih...

Ne može li se nekako jednostavnije shvatiti, duhovno više zadovoljavajuće, bez pomoći ovog profinjenog ateista, kao i bez pomoći popularnih vjerovanja? Jer u religiji se krije neka sumnjiva pristupačnost koja poništava vrijednost njezinih otkrivenja. Ako u

carstvo nebesko ulaze siromašni duhom, mogu zamisliti kako je tamo veselo. Dovoljno sam ih viđao na zemlji. Tko još čini nebesko stanovništvo? Sva sila histeričarki, prljavih monaha, mnogo rumenih kratkovidnih duša valjda protestantske proizvodnje - kakve li smrtne dosade! Imam visoku temperaturu četvrti dan i više ne mogu čitati. Čudno, p r i j e mi se činilo da j e Jaša uvijek blizu mene, da sam se naučio družiti s utvarama, a sad kad možda umirem ta mi se vjera u utvare čini nečim zemaljskim, povezanim s najnižim zemaljskim osjećajima, nipošto s otkrićem nebeske Amerike.

Nekako jednostavnije. Nekako jednostavnije. Nekako odmah! Jedan napor, i sve ću shvatiti.

Traženje Boga: čežnja svakog psa za gospodarom; dajte mi upravitelja i poklonit ću se pred njegovim golemim nogama. Sve je to zemaljsko. Otac, ravnatelj gimnazije, rektor, gazda poduzeća, car, Bog. Brojke, brojke, i užasna je želja da se pronađe najnajveći broj, kako bi svi drugi nešto značili, nekamo pripadali. Ne, tim putem dolaziš do podstavljenih slijepih ulica, i sve postaje nezanimljivim.

Naravno, umirem. Ta kliješta otraga, ta čelična bol sasvim su razumljivi. Smrt hvata za bokove prišavši straga. A ja sam cijeli život razmišljao o smrti i ako sam živio, živio sam uvijek na marginama ove knjige koju ne znam pročitati. Tko je to bio? Davno, davno u Kijevu...Kako se zvao, moj Bože? Uzeo bi u knjižnici knjigu na nepoznatom mu jeziku, pisao napomene po njoj i ostavljao je da leži kako bi gost mislio: zna portugalski, aramejski. Ich habe dasselbe getan. Sreća, tuga - uskličnici en marge, a kontekst apsolutno nepoznat. Lijep posao.

Strašno je bolno napuštati utrobu života. Smrtni užas rođenja. L'enfant qui naît ressent les affres de sa mere. Jadni moj Jašenjka! Vrlo je čudno to što se umirući udaljavam od njega, kad sam, čini se, baš naprotiv, sve bliže i bliže... Prva mu je riječ bila: muha. I odmah zatim poziv iz policije: identificirati tijelo. Kako ću ga sad ostaviti? U ovim sobama... neće se tko imati javiti, u oba smisla.

Ona ionako neće vidjeti... Jadna Sašenjka. Koliko? Pet tisuća osamsto...I još ovo...ukupno... A zatim? Borja će pomoći - a možda i neće.

... Ničeg zapravo u životu nije ni bilo osim pripreme za ispit za koji se ionako ne može pripremiti. "Uši i umu jednako je užasno umirati." Zar će svi moji poznanici to proći? Nevjerojatno! Eine alte Geschichte: naziv filma koji smo Saša i ja gledali uoči njegove smrti.

O ne. Ni za što. Može nagovarati koliko želi. Ili je to jučer nagovarala? Ili nekad davno? Ni u kakvu me bolnicu neće odvesti. Ležat ću ovdje. Dosta je bilo bolnica. Opet sići s uma pred sam kraj, ne, ni za što. Ostat ću ovdje. Kako je teško prevrtati misli: brvna. Osjećam se previše loše da bih umirao. "O čemu je pisao knjigu, Saša? No, reci, sjećaš se! Razgovarali smo o tome. O nekakvom svećeniku, zar ne? Pa ti nikad ništa... Loše, teško..."

Nakon toga gotovo više nije govorio, zapavši u pomračeno stanje; Fjodora Konstantinoviča pustili su k njemu, i on je zauvijek zapamtio sijede čeldnje na upalim obrazima, potamnjelu ćelu i ruku sa sivim ekcemom koja se micala kao rak na plahti. Drugi je dan umro, ali prije toga je došao k sebi, tužio se na muke i zatim rekao (u sobi je bio polumrak zbog spuštenih zavjesa): "Kakve gluposti.

Naravno, poslije nema ničega." Uzdahnuo je, osluhnuo pljuskanje i žubor izvana i ponovio neobično razgovijetno: "Nema ničega. To je jednako jasno kao i to da pada kiša."

A dotle se vani na crijepovima krovova igralo proljetno sunce, nebo je bilo zamišljeno i vedro, i stanarka iznad zalijevala je cvijeće na rubu svoga balkona, i voda je uz žubor tekla dolje.

U izlogu pogrebnog ureda na uglu Kaiserallee bila je izložena kao mamac (kao što je Cook izlagao model Pullmana) maketa unutrašnjosti krematorija: nizovi stoličica ispred sićušne katedre, na njima sjede lutke veličine savijenog malog prsta, i sprijeda, malo odvojena, mogla se razabrati udovica po kvadratnom centimetru maramice podignute k licu. Njemačka sablažnjivost te makete uvijek je nasmijavala Fjodora Konstantinoviča, pa mu je bilo pomalo mrsko ući u pravi krematorij, gdje se ispod lovorova u posudama uz zvuke masivne orguljaške glazbe spuštao lijes s tijelom u uzorni pakao, ravno u peć. Cerniševska nije držala maramicu, nego je sjedila nepomično i uspravno, s očima koje su svjetlucale kroz crni veo. Prijatelji i poznanici imali su na licima u takvim prilikama uobičajen napregnut izraz: kretanje zjenica uz stanovitu napetost vratnih mišića. Odvjetnik Carski iskreno se useknjivao; Vasiljev, koji je kao

javni djelatnik imao veliko pogrebno iskustvo, pozorno je pratio pastorove stanke (u posljednji se čas ispostavilo da je Aleksandar Jakovlevič protestant).

Inženjer Kern ravnodušno je sijevao staldima cvikera; Gorjainov je neprestano oslobađao vrat iz ovratnika, ali do nakašljavanja nije stizao; dame koje su posjećivale čerliševske sjedile su sve skupa; skupa su sjedili i pisci - Lišnevsk, Šahmatov, Širin; bilo je mnogo ljudi koje Fjodor Konstantinovič nije znao, primjerice, usiljeni gospodin svijetle bradice i neobično crvenih usana (čini se, pokojnikov bratić) i neld Nijemci s cilindrima na koljenima koji su diskretno sjedili u zadnjem redu.

Nakon završetka obreda prisutni su morali, prema ideji krematorijskog organizatora, prilaziti jedan po jedan udovici s riječima sućuti, ali Fjodor Konstantinovič odlučio je to izbjeći i izašao van. Sve je bilo mokro, osunčano i nekako obnaženo jarko; na crnom, mladom travom obrubljenom nogometnom igralištu djevojčice u kratkim hlačicama izvodile su tjelovježbu. Iza sive kupole krematorija s odsjajem gutaperče vidjeli su se tirdzni minareti džamije, a s druge strane trga blistale su zelene lukovice bijele crkve nalik na pskovsku koja je nedavno izrasla iz kuće na uglu i činila se gotovo samostalnom zahvaljujući neimarskoj kamuflaži. Na terasi kod ulaza u park dva ružna brončana boksača, također nedavno postavljena, ukočila su se u pozama potpuno protivnim uzajamnom skladu šakanja: umjesto njegove pribrano pogrbljene, zaobljene mišićne gracioznosti ispala su dva gola vojnika koja su se porječkala u kupalištu. Zmaj pušten s čistine iza stabala stajao je visoko u plavetnilu u obliku malog rumenog romba. S iznenađenjem, s ljutnjom, Fjodor Konstantinovič primjećivao je nesposobnost da zaustavi svoje razmišljanje na čovjeku upravo pretvorenom u pepeo, rasplinutom; nastojao se usredotočiti, predočiti si nedavnu toplinu njihova živog odnosa, ali duša se nije htjela micati, nego je ležala, snena i žmireći, zadovoljna svojom krletkom. Usporeni stih iz Kralja Leara koji se u potpunosti sastoji od pet never, sve je što mu je padalo na pamet. "I nikad ga više neću vidjeti", nesamostalno je

pomislio, ali taj se prutić lomio ne dirajući mu dušu. Nastojao je misliti o smrti, i umjesto

toga je mislio o tome kako bi meko nebo, s blijedom i poput sala nježnom prugom oblaka smještenog slijeva, bilo nalik na šunku da je modrina ružičasta. Nastojao si je predočiti nekakav produžetak Aleksandra Jakovleviča iza ugla života - i odmah je opazio kroz staldo čistionice i glačeonice kod pravoslavne crkve kako s demonskom energijom, s preobiljem pare, kao u paldu, muče par ravnih mušldh hlača. Nastojao se zbog nečega pokajati pred Aleksandrom Jakovlevičem, makar zbog ružne vragolaste misli koja mu je promaknula ranije (o neugodnom iznenađenju koje mu je pripremao svojom knjigom), i najednom se sjetio tričarije koju je Ščogolev izrekao nekim povodom: "Kad mi umru dobri znanci, nehotice mislim kako će se tamo založiti za moju ovdašnju sudbinu, hohoho!" Bilo je to nejasno, slijepo stanje duše, njemu nerazumljivo, kao što je općenito sve bilo nerazumljivo, od neba do žutoga tramvaja koji je tutnjao prtinom Hohenzollerndama (po kojemu se Jaša Cerniševski nekoć vozio u smrt), ali postupno je ljutnja na samoga sebe prolazila, i s nekim je olakšanjem - kao da odgovornost za njegovu dušu nije pripadala njemu, nego nekome tko zna u čemu je stvar - osjećao da sve te isprepletene misli, kao i sve ostalo, šavovi i otvori proljetnoga dana, grube neravnine zraka koje svakojako križaju niti nerazumljivih zvukova - nisu ništa drugo doli naličje prekrasne tkanine, s postupnim rastom i oživljavanjem njemu nevidljivih likova na njezinu licu.

Našao se kod brončanih boksača, oko kojih su se u nasadima njihale blijede maćuhice s crnim mrljama, liščima pomalo nalik na Charlieja Chaplina, i sjeo na onu ldupu gdje je jednom ili dvaput sjedio noću sa Zinom - u posljednje ih je vrijeme nekakav nemir odnio daleko izvan tihe, mračne ulice gdje su se isprva sklanjali. U blizini je sjedila žena koja je plela; poliraj nje je malo dijete, cijelo u plavoj vuni koja se gore završavala kićankom na kapici a dolje trakicama, glačalo klupu malim tenkom, u grmlju su kričali vrapci, povremeno svi zajedno izvršavajući napad na travnjak, na broncu; ljepljivo su mirisali pupoljci topola, a daleko iza trga okrugli krematorij sad je izgledao sito, oblizano. Izdaleka je Fjodor Konstantinovič mogao vidjeti male figure kako se razilaze...

2,čak je razabrao kako je netko doveo Aleksandru Jakovlevnu do makete automobila (sutra će morati svratiti k njoj), i kako se na tramvajskoj stanici skupila gomila poznanika, kako ih je skrio tramvaj koji se na čas zaustavio, i kako su lakoćom trika nestali kad su se vrata zatvorila.

Fjodor Konstantinovič već je krenuo kući kad ga je otraga dozvao šušljetavi glas: pripadao je Širinu, autoru romana Sjedina (s epigrafom iz Knjige o Jobu) koji je vrlo blagonaklono primila emigrantska kritika. ("O, Gospodine Bože...? Po Broadwayju, u grozničavom šuštanju dolara, hetere i poduzetnici s gamašama, tukući se, padajući, gubeći dah, trčali su za zlatnim teletom, koje je, šuštavim se bokovima protiskujući između nebodera, okretalo prema električnom nebu iscrpljeno lice svoje i tulilo. U Parizu, u jeftinoj jazbini, bivši pionir zrakoplovstva a danas oronuli skitnica gazio je čizmama staru prostitutku Boule de Suif. Bože, zašto...? Iz moskovskog podruma izašao je krvnik i, čučnuvši kod pseće kućice, stao zviždati čupavom štenetu; maleni, govorio je, maleni ... U Londonu su lords i ladies plesali shimmy i ispijali koktele, katkad pogledajući na podij gdje je na kraju osamnaeste runde golemi crnac nokautom oborio na pod svog plavokosog protivnika. U arktičkom snijegu, na praznom sanduku sapuna, sjedio je istraživač Ericson i mračno mislio: je li ili nije pol?... Ivan červjakov brižno je podrezao rese svojih jedinih hlača. Bože, zašto Ti dopuštaš sve to?") Sam Širin bio je čvrst, zdepast čovjek ridaste četkaste kose, uvijek loše obrijan, s velildm naočalama iza kojih su kao u dva akvarija plivala dva mala, prozirna oka, potpuno ravnodušna prema vidnim dojmovima. Bio je slijep kao Milton, gluhi kao Beethoven i glup kao beton. Sveta nesposobnost promatranja (a odatle potpuna neupućenost u okolni svijet i potpuna nesposobnost išta imenovati) svojstvo je koje se prilično često susreće u prosječnog ruskog književnika, kao da tu djeluje neka blagotvorna kob koja uskraćuje netalentu blaženstvo osjetilne spoznaje kako ovaj ne bi nepotrebno pokvario materijal. Događa se, dakako, da u takvom sumnjivom čovjeku titra neka njegova vlastita lampica da ne govorimo o tome kako su poznati slučajevi kad je zbog hira dovitljive prirode, koja voli neočekivane prilagodbe i podmetanja, takvo unutarnje svjetlo

zapanjujuće jarko - na zavist svakom rumenom talentu. Ali, čak i Dostojevski uvijek nekako podsjeća na sobu u kojoj danju gori svjetiljka.

Sad je, idući skupa sa Širinom kroz park, Fjodor Konstantinovič nesebično uživao u smiješnoj pomisli da mu je suputnik gluhi slijepac začepljenih nosnica, no koji se prema tom stanju odnosi potpuno ravnodušno, iako je katkad sklon naivno uzdisati o otuđenosti intelektualca od prirode: nedavno je Lišnevski pripovijedao da je Širin s njim dogovorio poslovni sastanak u zoološkom vrtu, i kad mu je nakon jednosatnog razgovora skrenuo pozornost na kavez sa hijenom, ispostavilo se da ovaj gotovo pa nije shvaćao da u zoološkom vrtu ima životinja, ovlaš je pogledao kavez, automatski primijetio: "Slabo, slabo mi poznajemo svijet životinja", i odmah je nastavio raspredati o tome što ga je osobito uzbuđivalo u životu: djelatnost i sastav uprave Društva ruskih književnika u Njemačkoj. I sad je bio na krajnjem stupnju tog uzbuđenja, budući da se "naslućivao neki događaj".

Predsjednik uprave bio je Georgij Ivanovič Vasiljev, a i sve je to predodređivalo: njegova predsovjetska slava, dugogodišnji urednički rad, a najvažnije ona nepokolebljiva, gotovo strašna čestitost po kojoj je njegovo ime bilo na glasu; loš pak karakter, polemička oštrina i, uz golemo javno iskustvo, potpuno nepoznavanje ljudi, ne samo da toj čestitosti nisu štetili, već su joj naprotiv pridavali neku ugodnu oporost. Širinovo nezadovoljstvo nije bilo usmjereno protiv njega, nego protiv ostalih pet članova uprave - kao prvo, zato što se nijedan (kao, uostalom, ni dvije trećine cijelog članstva Društva) nije profesionalno bavio pisanjem, a kao drugo, zato što su trojica (među njima blagajnik i zamjenik predsjednika) bila ako ne pravi lopovi, kako je pristrano tvrdio Širin, onda u svakom slučaju filomele u svojim sramežljivim ali domišljatim poslovima. Evo, prošlo je već neko vrijeme kako je počela prilično zabavna (po mišljenju Fjodora Konstantinoviča) i apsolutno nedolična (po Širinovoj terminologiji) priča s blagajnom Društva. Svaki put kad bi stigla molba nekog člana za potporu ili zajam (razlika između njih bila je otprilike jednaka kao između zakupa na devedeset devet godina i doživotnog vlasništva)

počela bi potjera za tom blagajnom, koja bi prilikom pokušaja da je se dostigne postajala čudnovato nestalna i apstraktna, kao da se uvijek nalazila negdje na pola puta između triju točaka koje predstavljaju blagajnik i dva člana uprave. Potjeru je otežavalo to što Vasiljev odavno s ta tri člana nije razgovarao, odbijajući čak i pismenu komunikaciju s njima, i u posljednje je vrijeme isplaćivao zajmove i potpore iz vlastitih sredstava, prepuštajući drugima da nabave novac od Društva kako bi se vratio njemu. Na koncu bi se taj novac u dijelovima iskamčio, ali tada bi se pokazalo daje blagajnik posudio od nekoga, pa se prividno stanje blagajne zbog toga nije mijenjalo. članovi Društva koji su osobito često tražili pomoć postali su primjetno nervozni. Za mjesec dana bila je sazvana opća skupština, i Širin je za nju pripremio plan za odlučnu akciju. "Bilo je vrijeme", rekao je koračajući s Fjodorom Konstantinovičem po drvoredu i automatski prateći njegov lukavi zavoj, "bilo je vrijeme kad su u upravu našeg Društva ulazili iznimno časni ljudi poput Podtjagina, Lužina, Zilanova, ali neki su umrli, neki su u Parizu. Nekako se probio Gurman, a potom je postupno uvukao prijatelje. Za tu je trojicu potpuna apatija vrlo dragih, ne kažem ništa, ali posve inertnih Kerna i Gorjainova (to su dvije glinene grude!), samo zaštita, sldonište. A napeti odnosi s Georgijem Ivanovičem dokaz su i njegova nerada. Za sve to krivi smo mi, članovi Društva. Da nema naše lijenosti, bezbrižnosti, neorganiziranosti, ravnodušnog odnosa prema Društvu, strašne nesnalažljivosti u javnom djelovanju, nikad se ne bi dogodilo da iz godine u godinu Gurman i prijatelji izabiru sami sebe ili sebi pogodne. Vrijeme je da se tomu stane na kraj.

Na sljedećim izborima kružit će kao i uvijek njihova lista... A mi ćemo tada pustiti našu, sto posto profesionalnu: predsjednik Vasiljev, zamjenik predsjednika Gec, članovi Lišnevski, Šahmatov, Vladimirov, vi i ja, sastavit ćemo i novi revizijski odbor, tim više što su Belenji i čerliševski izašli iz njega." "Ne, molim vas", rekao je Fjodor Konstantinovič (usput zabav-302. ljen Širinovom definicijom smrti), "na mene ne računajte. Nikad u životu neću ući ni u kakvu upravu." "Prestanite!" uzviknu Širin namrštivši se. "To je nesavjesno." "Naprotiv, to je vrlo savjesno. A zapravo i ako jesam član Društva, to je zbog rastresenosti. Iskreno rečeno, Končejev ima pravo što se

drži po strani od svega toga." "Končejev", reče Širin ljutito. "Končejev je obrtnik koji radi sam i kojega nitko ne treba, on nema apsolutno nikakvih zajedničkih interesa. A vas mora zanimati sudbina Društva zato što, oprostite zbog otvorenosti, uzimate od njega novac." "Upravo tako, upravo tako! Sami znate da neću moći sam sebi izdavati novac ako uđem u upravu." "Što fantazirate? Zašto ne biste mogli? To je potpuno zakonita procedura. Naprosto ćete ustati i otići u nužnik, na čas se pretvarajući u, da tako kažem, običnog člana, dok kolege razmatraju vašu molbu. Sve su to pusti izgovori koje ste sad izmislili." "Kako vaš novi roman?" upita Fjodor Konstantinovič. "Bliži li se kraju?" "Ne radi se sad o mom romanu. Lijepo vas molim da date svoj pristanak. Potrebne su mlade snage.

O toj smo listi Lišnevski i ja beskrajno dugo razmišljali." "Ni za što", reče Fjodor Konstantinovič. "Ne želim izvoditi gluposti." "Pa ako nazivate javnu dužnost izvođenjem gluposti..." "Ako uđem u upravu, sigurno ću ih izvoditi, tako da odbijam upravu iz poštovanja prema dužnosti." "Vrlo žalosno", reče Širin. "Zar ćemo umjesto vas morati uzeti Rostislava čudnog?" "Naravno! Divno! Obožavam Rostislava." "Zapravo sam ga predvidio za revizijski odbor. Tu je, dakako, i Buš... Ali, ipak još malo razmislite.

Stvar nije nevažna. Imat ćemo pravu borbu s onim razbojnicima. Joj, kakav istup pripremam.

Razmislite, razmislite, imate još cijeli mjesec."

U tih je mjesec dana izašla knjiga Fjodora Konstantinoviča, i stigle su se pojaviti dvijetri reakcije na nju, pa se na opću skupstinu zaputio s ugodnim osjećajem da će tamo vidjeti više čitateljaneprijatelja. Odvijala se kao i uvijek u gornjem dijelu velike kavane, i kad je stigao svi su već bili na okupu. Fenomenalno okretni konobar strijeljajućeg pogleda raznosio je pivo i kavu. Za stolićima su se smjestili članovi Društva.

Pravi književnici tiskali su se zajedno, i već se čulo energično "pst, pst" Šahmatova kojemu su donijeli ono što nije naručio. U dubini, za dugačkim stolom, sjedila je uprava: teški, neobično mrki Vasiljev s

inženjerom Kernom i Gorjainovom o desnu i trojicom ostalih o lijevu. Kern, koji se bavio uglavnom turbinama, ali je nekoć dobro poznavao Aleksandra Bloka, i bivši službenik bivšeg odjela ministarstva Gorjainov koji divno čita Teško pametnome, kao i dijalog Ivana Groznog s litavskim veleposlanikom (pri čemu sjajno oponaša poljski akcent), držali su se s tihim dostojanstvom, davno, uostalom, izdavši svoju trojicu nepravednih kolega. Od njih je Gurman (naglasak na prvom slogu) bio debeo, ćelav čovjek, s madežom boje kave preko pola glave, široidh spuštenih ramena i prezrivo uvrijeđena izraza na debelim ružičastim usnama. Njegov dodir s književnošću iscrpljivao se kratkom i u potpunosti trgovačkom vezom s jednim njemačkim izdavačem tehničkih priručnika; glavna pak tema njegove ličnosti, fabula njegova postojanja, bila je špekulacija, osobito je volio sovjetske mjenice. Pokraj njega je sjedio sitni, ali čvrsti i gipld odvjetnik, istaknute čeljusti, s vučjim plamom u desnom oku (drugim je prirodno škiljio) i cijelim skladištem metala u ustima - okretan, strastven čovjek, osebujni svadljivac koji je ljude uvijek pozivao na arbitražni sud, pri čemu je o tome govorio (izazvao sam ga, odbio je) s jasnom oštrinom iskusnog duelanta. Drugi Gurmanov prijatelj, bezvoljan, siv, sanjiv, s rožnatim naočalama, cijelom vanjštinom nalik na mirnu žabu koja želi samo jedno - da je ostave u potpunom miru na vlažnom mjestu - nekoć je negdje objavljivao članke o ekonomskim pitanjima, premda mu je zajedljivi Lišnevski čak i to poricao, kuneći se da je jedino njegovo otisnuto djelo bilo pismo uredništvu jednog odeskog lista u kojemu se uzbuđeno ograđivao od pokvarenog prezimenjaka, za kojega se potom ispostavilo da mu je rođak, zatim dvojnik a na koncu on sam, kao da je tu djelovao neminovni zakon kapilarnog privlačenja i stapanja.

Fjodor Konstantinovič sjeo je između Šahmatova i Vladimirova, blizu širokog prozora iza kojega se crnjela blistava noć, sa svijetlećim reklamama dviju nijansi (za veći broj nije bilo dovoljno berlinske mašte), ozonski ažurnom i vinski crvenom, i s električnim vlakom iznutra jasno i brzo osvijetljenim, s mnogo prozora, koji je tutnjao klizeći iznad trga po vijaduktu, u čije se otvore dolje zabijao i nikako nije mogao pronaći prolaz škripavi tramvaj.

U međuvremenu je predsjednik uprave ustao i predložio da se izabere predsjedavajući skupštine, i tada se s raznih mjesta začulo: "Krajevič, hoćemo Krajeviča..."; i profesor Krajevič (koji nije imao ništa zajedničko s autorom udžbenika fizike, bio je profesor međunarodnoga prava), živahan, nezgrapn starac s pletenim prslukom i u lepršavom sakou, neobično je brzo, držeći lijevu ruku u džepu hlača, a desnom se poigravajući cvikerom na uzici, odjurio do stola predsjedništva, sjeo između Vasiljeva i Gurmana (koji je polako i namrgođeno uvrtao cigaretu u jantarnu muštiklu), odmah se opet uspravio i proglasio skupštinu otvorenom. "Zanima me", pomisli Fjodor Konstantinovič iskosa pogledavši Vladimirova, "je li već pročitao...?"

Vladimirov spusti svoju čašu i pogleda Fjodora Konstantinoviča, ali ne reče ništa. Ispod sakoa je nosio sportski džemper s narančastocrnim porubom na izrezu, nedostatak kose na glavi sa strane naglašavao je njegovu veličinu, imao je krupan nos, neugodno su mu sjali sivkastožuti zubi ispod lagano pridignute usne, oči su gledale pametno i ravnodušno - čini se da je studirao na Oxfordu i ponosio se svojim pseudobritanskim manirama. Bio je autorom dvaju romana, odličnih po snazi i brzini zrcalnoga stila, koja su razdraživala Fjodora Konstantinoviča možda zato što je osjećao stanovitu srodnost s njim. Kao sugovornik Vladimirov je bio neobično neprimamljiv. Govorili su o njemu daje podrugljiv, umišljen, hladan, nesposoban za toplinu prijateljskih rasprava, ali tako su govorili i o Končejevu, i o samom Fjodoru Konstantinoviču, i o svakom čija misao živi u vlastitom domu, a ne u baraci ili u krčmi.

Kad je izabran i tajnik, profesor Krajevič predložio je da se dvama preminulim članovima Društva oda počast ustajanjem; za vrijeme te petosekundne ukočenosti ljudi je konobar pogledavao stoliće, zaboravivši tko je naručio sendvič od šunke koji je donio sa sobom na tanjuru. Svatko je stajao kako je mogao. Gurman je, primjerice, oborio pjegavu glavu i držao ruku dlanom prema gore na stolu, kao da je bacio kocke i skrušeno zamro nad gubitkom. "Allo!Hier!" viknuo je Šahmatovs naporom dočekavši trenutak kad je, uz tutnjavu olakšanja, život opet sjeo, i tada je konobar, brzo podigavši kažiprst

(sjetio se), kliznuo pema njemu i uz zveket stavio tanjur na umjetni mramor. Šahmatov je bez žurbe stao rezati sendvič držeći ukrižene nož i vilicu; na rubu tanjura žuta kvrga senfa podigla je, kako to obično biva, svoj žuti rog.

Šahmatovljevo susretljivo napoleonsko lice, s plavkastočeličnim pramenom koji je išao koso prema sljepoočnici, osobito se sviđalo Fjodoru Konstantinoviču u tim gastronomskim trenucima.

Pored njega je sjedio i pio čaj s limunom, i sam žut kao limun, žalosno podignutih obrva, satiričar iz Gazete, čiji je pseudonim Foma Mur, po njegovu vlastitu uvjeravanju, sadržavao "cijeli francuski roman, stranicu engleske književnosti i malo židovskog skepticizma". Širin je šiljio olovku iznad pepeljare, vrlo ljut na Fjodora Konstantinoviča zbog odbijanja da "figurira" na izbornoj listi. Od književnika bio je tu još Rostislav čudni - pomalo strašan gospodin s narukvicom na dlakavom zapešću - i pergamentna pjesnikinja vrane kose Ana Aptekar, i kazališni kritičar - suhonjav, osebujno tih mladić s nekom neuhvatljivo dagerotipskom nijansom ruskih četrdesetih godina u cijeloj vanjštini - i naravno, dobroćudni Buš, koji je očinski pogledavao Fjodora Konstantinoviča, koji je s pola uha slušajući izvještaj predsjednika Društva sad prešao pogledom s Buša, Lišnevskog, Širina i drugih pisaca na cijelo mnoštvo prisutnih, među kojima je bilo nekoliko novinara, poput starog Stupišina, koji je žličicom probijao klin torte od kave, i mnogo izvjestitelja, i Ljubov Markovna sa strašljivo blistavim cvikerom, koja je osamljeno sjedila, nazočna iz tko zna kojega razloga, i općenito velik broj onih koje je Širin pristrano nazivao "pristiglim elementom": naočiti odvjetnik Carski, koji je držao u bijeloj, uvijek drhtavoj ruci već četvrtu cigaretu; neli mali bradati poreznik koji je jednom objavio nekrolog u nekom bundističkom listu; nježni, blijedi starac, okusom podsjećajući na žele od jabuke koji je sa žarom obavljao dužnost crkvenoga zborovođe; divovski, zagonetni debeljko koji živi kao pustinjač u borovoj šumi kod Berlina, gotovo pa u spilji, i koji je tamo sastavio zbirku sovjetskih viceva; izdvojena skupina galamdžija, neuspješnih egoista; simpatični mladić nepoznata zvanja i namjere ("čekist", jednostavno je i mračno govorio Širin); još jedna dama, nečija bivša

tajnica; njezin suprug, brat poznatoga nakladnika; i svi ti ljudi, počevši od nepismenog odrpanca teška, pijana pogleda, i završavajući s odvratno malim, gotovo prenosivim odvjjetnikom Pišldnom, koji bi u razgovoru s vama izgovorio: "vjerijem" i "gliposti", kao da stvara nekakav alibi svom prezimenu, svi su oni, po Širinovu mišljenju, narušavali ugled Društva i podlijegali hitnom izbacivanju. "Na koncu", reče Vasiljev završavajući svoje izlaganje, "izvještavam skupštinu da ostavljam dužnost predsjednika Društva i da se neću kandidirati za novu upravu."

Sjeo je. Postalo je hladno. Gurman je iscrpljen žalošću sldopio teške kapke. Električni vlak kliznuo je gudalom po žici basa. "Dalje slijedi..." reče profesor Krajevič prinijevši očima cviker i gledajući dnevni red, "izvještaj blagajnika. Izvolite."

Gurmanov gipki susjed, odmah preuzevši izazovan ton, sijevajući zdravim okom i snažno kriveći usta puna dragulja, stao je čitati...poletjele su brojke kao iskre, zaskakale metalne riječi... "stupili smo u fiskalnu godinu"... "prihodovano je"... "revidirano"... - a Širin je u međuvremenu na stražnjoj strani kutije cigareta brzo stao nešto bilježiti, zbrojio i pobjednički razmijenio poglede s Lišnevslm.

Pročitavši, blagajnik zatvori uz šldjocaj usta, a malo podalje već je ustao član revizijskog odbora, gruzinski socijalist, kozičava lica, poput četke za čizme crne kose, i ukratko iznio svoje povoljne dojmove. Nakon toga je zatražio riječ Širin, i odmah se osjetilo nešto ugodno, uznemiravajuće i nedolično. Najprije se uhvatio za

to da su troškovi novogodišnjega bala neshvatljivo veliki; Gurman je htio odgovoriti...predsjedavajući je, naciljavši olovkom Širina, upitao je li završio... "Dajte da se izjasni, nemojte ga prekidati!" viknuo je Šahmatov s mjesta, i olovka predsjedavajućega, drhteći poput žalca, nacilja u njega, zatim se opet vrati na Širina, koji se, uostalom, naklonio i sjeo. Gurman je teško ustao te prezrivo i ponizno noseći tužno breme stao govoriti...ali, Širin ga ubrzo preldnu, a Krajevič zgrabi zvonce. Gurman je završio, nakon čega je munjevito zatražio riječ blagajnik, ali Širin je već ustao i nastavio: "Objašnjenje poštovanog džentlmena iz Friedrichstrasse..." predsjedavajući

zazvoni i zamoli da se ublaže izrazi, priprijetivši da će oduzeti riječ. Širin se opet nakloni i reče da ima samo jedno pitanje: u blagajni ima, prema blagajnikovim riječima, tri tisuće sedamdeset šest maraka i petnaest pfeniga; može li se taj novac sad vidjeti? "Bravo", viknu Šahmatov, a najmanje simpatičan član Društva, mistični pjesnik, prasnu u smijeh, zapljeska, umalo pade sa stolice. Blagajnik problijedi do snježnog blijeska te stade brzo i isprekidano govoriti... Dok je govorio, preddan neprihvatljivim povicima s mjesta, neki Šuf, mršavi, obrijani gospodin, pomalo nalik na Indijca, neprimjetno je na gumenim potplatima prišao stolu uprave i iznenada tresnuo crvenom šakom po njemu tako da je čak i zvonce poskočilo. "Lažete!" zaurlao je i ponovno sjeo.

Skandal je već izbijao posvuda, pri čemu se na Širinovo ogorčenje ispostavilo da postoji još jedna stranka onih koji žele preuzeti vlast, a to je upravo skupina onih koje se vječno zaobilazi, u koju je spadao i mistik, i gospodin indijske vanjštine, i mali bradonja, te još neka kržljava i neuravnotežena gospoda, od kojih je jedan iznenada stao čitati s papira popis osoba - potpuno neprihvatljivih - koje je predlagao za sastav nove uprave. Bitka je dobila novi obrat, prilično zamršen, budući da su sad bile tri zaraćene strane. Dobacivali su se izrazi poput "špekulant", "vi niste sposobni za dvoboj", "već su vas tukli"... Govorio je čak i Buš, nadvikujući uvredljive uzvike, no zbog prirodne nerazumljivosti njegova stila nitko nije shvaćao što želi reći dok sam nije objasnio, sjedajući, da se u potpunosti pridružuje mišljenju prethodnog govornika. Gurman, podsmjehujući se samo nosnicama, bavio se svojom muštiklom. Vasiljev je napustio svoje mjesto, sjeo u leut i pravio se da čita novine. Lišnevslid je održao gromoglasan govor usmjeren uglavnom protiv člana uprave nalik na mirnu žabu, koji je pritom samo širio ruke i upućivao bespomoćan pogled Gurmanu i blagajniku, koji su nastojali ne gledati u njega. Napokon, kad je pjesnik mistik, teturavo ustavši i njišući se, s obećavajućim osmijehom na znojnom, mrkom licu, stao govoriti u stihovima, predsjedavajući je pomamno zazvonio i proglasio stanku nakon koje se trebalo pristupiti izborima. Širin je pojurio k Vasiljevu i stao ga nagovarati u kutu, a Fjodor Konstantinovič, osjetivši iznenadnu dosadu, pronašao je svoj ogrtač i izašao van.

Ljutio se na sebe: radi ovog šašavog cirkusa žrtvovati poput zvijezde svalddašnji susret sa Zinom!

Želja da je odmah vidi mučila ga je svojom paradoksalnom neostvarivošću: da ne spava nekoliko metara od njegova uzglavlja bila bi mu dostupnija. Po vijaduktu se ispružio vlak: zijev jedne dame započet u osvjetljenom prozoru prvog vagona dovršila je druga u zadnjem. Fjodor Konstantinovič polako krenu prema tramvajskoj stanici masno crnom, trubećom ulicom. Osvjetljena reklama za music hali uspinjala se stubama vertikalno smještenih slova: neka babilonska riječ dosegula bi nebesa... skupni naziv bilijuna tonova: brilijantnomjesečastolilitovskosinjeazurnoprijetećesafirnoružičasto, i tako dalje, tko zna koliko još! Da možda pokuša nazvati? Ima samo novčić u džepu i mora odlučiti: nazvati bi ionako značilo uskratiti si tramvaj, ali nazvati uzalud, tj. ne dobiti samu Zinu (zvati je preko majke nije bilo dopušteno kodeksom) i vratiti se pješice bila bi prevelika šteta. Riskirat ću. Ušao je u pivnicu, nazvao, i sve se završilo vrlo brzo: dobio je pogrešan broj, baš onaj koji je neprestano pokušavao dobiti anonimni Rus koji je neprestano dobivao Ščogoleve. Što sad, cipelcugom, kako bi rekao Boris Ivanovič.

Na sljedećem uglu automatski je proradio, kad mu se približio, lutkarski mehanizam prostitutki koje su uvijek stražarile ondje. Jedna je čak glumila damu koja se zadržala pred izlogom, i bilo je tužno pomisliti da sve te ružičaste korzete na zlatnim kalupima zna napamet, napamet..."Slatkice", rekla je druga s upitnim smiješkom. Noć je bila topla, s prašinom zvijezda. Išao je brzim korakom, i obnažena mu je glava bila nekako opojno lagana od noćnoga zraka, i kad je kasnije prolazio duž vrtova, nailazile su utvare jorgovana, tama zelenila, čudesni goli mirisi koji su se širili travnjakom.

Bilo mu je vruće, gorjelo mu je čelo kad se napokon, škljocnuvši vratima iza sebe, našao u mračnom predsoblju. Gornji dio Zininih vrata od mutna stalda sličio je na osvjetljeno more: zacijelo je čitala u postelji, i dok je Fjodor Konstantinovič stajao i gledao to tajanstveno staklo nakašljala se, nečim šušnula, i svjetlo se ugasio. Kakvo besmisleno mučenje. Ući, ući...Tko bi saznao? Ljudi poput

Ščogolevih spavaju neosjetljivim, pučldm, stopostotnim snom. Zinina skrupuloznost: ni za što neće otvoriti na zvuk nokta. Ali, zna da stojim u mračnom predsoblju i gubim dah. Ta zabranjena soba postala je u posljednjih nekoliko mjeseci bolešću, bremenom, dijelom njega samoga, ali napuhn timer i zapečaćenim: pneumotoraks noći.

Malo je stajao pa se odšuljao u svoju sobu. Foma Mur. Spavati, spavati - težina proljeća potpuno je bezvrijedna. Doći sebi: redovnička dosjetka. Što dalje? Što zapravo čekamo? Ionako bolju ženu neće naći. Ali, treba li mi žena uopće? "Makni liru, nemam se kuda okrenuti..." Ne, ona to nikad neće reći, u tome i jest stvar.

A nakon nekoliko dana, jednostavno pa čak i glupavo, naziralo se rješenje problema koji se činio tako zamršenim da se nehotice pitao: nemali u rješenju pogreške? Boris Ivanovič, kojemu su posljednjih godina poslovi išli sve gore, posve neočekivano dobio je od berlinske tvrtke vrlo solidno predstavništvo u Kopenhagenu. Za dva mjeseca, do prvoga srpnja, mora se preseliti onamo, barem na godinu dana, a možda i zauvijek ako posao krene uspješno. Mariana Nikolajevna, koja je zbog nekog razloga voljela Berlin (mjesto na koje se navikla, izvršni sanitarni uvjeti - sama je pak bila neuredna), bila je tužna zbog odlaska, ali kad bi pomislila na usavršavanje svakodnevice koje je očekuje tuga bi se raspršila. Tako je bilo odlučeno da Zina od srpnja ostane sama u Berlinu, i dalje radeći kod Trauma, dok joj Ščogolev "ne pronađe posao" u Kopenhagenu, kamo će otići "na prvi poziv" (tj., tako su mislili Ščogolevi, Zina je odlučila posve, posve drugačije). Ostalo je regulirati pitanje stana. Ščogolevi ga nisu htjeli prodati pa su stali tražiti komu bi ga iznajmili. Našli su. Neid mladi Nijemac velike trgovačke budućnosti, u pratnji zaručnice, priproste, nenašminkane, domaći zdepaste djevojke u zelenu kaputu, razgledao je stan - blagovaonicu, spavaću sobu, kuhinju, Fjodora Konstantinoviča u postelji - i ostao zadovoljan.

Međutim, stan je uzimao tek od prvog kolovoza, tako da su nakon odlaska Ščogolevih Zina i podstanar mogli još mjesec dana ostati u njemu. Brojali su dane: pedeset, četrdeset devet, trideset, dvadeset pet - svaki od tih brojeva imao je svoje lice: košnica, svraka na

stablu, vitezova sjena, mladić. Njihovi večernji susreti razlili su se iz prvobitne ulice (svjetiljka, lipa, ograda) još proljetos, a sad ih je u krugovima koji se šire nemirno lutanje odvodilo u udaljene kutke grada koji se nikad nisu ponavljali. Ili je to bio most iznad kanala, ili gaj s rešetkama za puzavice u parku iza kojega su promicala svjetla, ili neasfaltirana ulica uz maglovite pustare, gdje su stajali tamni furgoni, ili neke čudne arkade koje se danju nisu mogle pronaći. Promjena navika prije selidbe, nemir, troma bol u ramenima.

Novine su opisivale još mlado ljeto kao iznimno vruće, i doista, bilo je to dugačko mnogotočje divnih dana rijetko preddano usldikom oluje. U to vrijeme dok je Zina malaksala od smrdljive sparine u uredu (uznojena pazuha Hamekkeova sakoa bila su više nego dovoljna... a rastopljeni vratovi tipkačica... a ljepljiva crnoća karbonskoga papira!). Fjodor Konstantinovič odlazio je u rano jutro na cijeli dan u Grunewald, zanemariivši instrukcije i nastojeći ne razmišljati o davno prekoračenom roku za plaćanje sobe. Nikad prije nije ustajao u sedam ujutro, to mu se činilo monstruoznim, ali sad je uz novo svjetlo života (u kojemu kao da su se pomiješali sazrijevanje dara, slutnja novih djela i blizina potpune sreće sa Zinom) osjećao pravi užitak od brzine i lakoće ranog ustajanja, od bljeska pokreta, od idealne jednostavnosti trosekundnog odijevanja: košulja, hlače i tenisice na bosu nogu, nakon čega bi stavio pod mišicu pled, zamotavši u nje kupaće gaćice, gurnuo u džep naranču, sendvič, i već trčao niz stube.

Smotani otirač držao je vrata širom otvorena dok je vratar energično mlatio prašnjavim prostiračem o deblo nevine lipe. čime sam zaslužila batine? Asfalt je još uvijek bio u modroj sjeni od kuća. Na nogostupu je blistala prva svježa pseća gomilica. Kroz susjednu je kapiju oprezno izašao pa skrenuo u pustu ulicu crni pogrebni automobil koji je jučer stajao pred radionicom, i u njemu je, iza stalda, među bijelim umjetnim ružama, ležao na mjestu lijesa bicild: čiji? Zašto? Mljekarnica je već bila otvorena, ali još je spavao lijeni prodavač iz Idoska. Sunce se igralo na raznovrsnim predmetima na desnoj strani ulice, odabirući poput svrake male sjajne stvari; a na kraju, gdje se poprijeko pružala jaruga željeznice, najednom se

pojavio s desne strane mosta, raznijeivši se o njegova željezna rebra, oblak dima iz lokomotive, odmah se zabijelio s druge i isprekidano projurio kroz prolaze između stabala. Prolazeći zatim po tom mostu Fjodor Konstantinovič, kao i uvijek, bio je obradovan divnom poezijom željezničkih nasipa, njihovom slobodnom i raznovrsnom prirodom: šipražje bagrema i vrba, divlja trava, pčele, leptiri, sve je to povučeno i bezbrižno živjelo u grubom susjedstvu s ugljenom prašinom koja se sjajila dolje, između pet pruga, i blaženo otuđeno od gradskih kulisa gore, od oljuštenih zidova starih kuća koje su grijale na jutarnjem suncu tetovirana leđa. Iza mosta, blizu maloga parka, dva vremešna poštanska službenika, završivši provjeru automata za marke i najednom se razigravši, na prstima, jedan za drugim, jedan oponašajući geste drugoga, iza jasmina su se prikrali trećem koji je zatvorenih očiju, krotko i kratko, prije radnoga dana, malaksao na klupi, kako bi mu cvijetom poškaljali nos. Kamo ću sa svim tim darovima kojima me jutro nagrađuje, i to samo mene? Ostaviti ih za buduće knjige? Odmah ih iskoristiti za sastavljanje priručnika Kako biti sretnim? Ili dublje, sitničavije: shvatiti što se skriva iza svega toga, iza igre, iza bljeska, iza bogate, zelene šminke lišća? A nečega ima, 312, nečega ima! I želim zahvaliti, a zahvaliti nemam komu. Popis već pristiglih priloga: 10 000 dana - od Nepoznatoga.

Išao je dalje, pored željeznih ograda, pored dubokih vrtova bankarskih vila, sa sjenama spilja, mirtama, bršljanom, travnjacima u biseru zalijevanja, i tamo je već nailazio, među brijestovima i lipama, na prve borove poslane daleko ispred grunevaldskog borika (ili su, baš naprotiv, zaostali za pukovnijom?). Prodorno zviždeći i uspinjući se na pedalama svoje trokolice prošao je raznosač iz pekarnice; polako, uz vlažan šum, progizalo je vozilo za polijevanje ulica - kit na kotačima koji je široko škropio asfalt. Netko s aktovkom zatvorio je za sobom u cinober obojana vrata na ogradi i krenuo na nepoznati posao. Za njegovim je petama Fjodor Konstantinovič izašao na bulevar (još uvijek onaj isti Ffohenzollerndam na početku kojega su spalili sirotog Aleksandra Jakovleviča), i tamo je, sijevnuvši bravom, aktovka pojurila prema tramvaju. Sad je šuma već bila blizu, pa je ubrzao korak već osjećajući vrelu masku sunca na pridignutom licu.

U očima mu je treperilo od ograde pored koje je prolazio. U jučerašnjoj maloj pustari između kuća gradila se nevelika vila, i budući da je nebo gledalo u rupe budućih prozora, i čičci i sunce, zbog sporosti radova, uspjeli su se smjestiti između bijelih nedovršenih zidova, pa su ovi poprimili zamišljenost razvalina, poput riječi "jednom", koja služi i za prošlost i za budućnost. Ususret Fjodoru Konstantinoviču je išla mlađahna djevojka s bocom mlijeka pomalo nalik na Zinu, ili je, točnije, imala djelić one dražesti, i određene i ujedno neobjašnjive, koju je nalazio u mnogima, ali s posebnom potpunosti u Zini, tako da su sve one bile sa Zinom u nekoj tajnovitoj rodbinskoj vezi za koju je on jedini znao, iako uopće nije mogao izraziti obilježja tog srodstva (žene izvan njega izazivale su u njemu bolesnu odvratnost) - i sad, osvrnuvši se i ulovivši neku odavno poznatu, zlatnu, leteću liniju, koja je odmah zauvijek nestala, usput je osjetio navalu beznadne želje, čija je sva čar i bogatstvo bila u njezinoj neutaživosti. Banalni bjesu bulevarskih blaženstava, ne sablažnjavaj me strašnim izrazom "moj tip".

Nije to to, nego nešto iza toga. Definicija je uvijek granica, a ja uporno žitežim k daljinama, tražim iza brana (riječi, osjećaja, svijeta) beskraj, gdje se sastaje sve, sve.

Na kraju bulevara zazelenio se rub borika, s kitnjastim trijemom nedavno sagrađenoga paviljona (u čijem se atrijumu nalazio izbor nužnika - muških, ženskih, dječjih) kroz koji je - prema zamisli lokalnih Lenotreova - trebalo proći da bi se najprije dospjelo u nedavno zasađen vrt s alpskom florom uz geometrijske staze, koji je služio - prema toj istoj zamisli - kao ugodno predvorje šume.

Ali, Fjodor Konstantinovič krenuo je lijevo izbjegavši predvorje: tako je bilo bliže. Još uvijek divlji rub šume protezao se bez kraja duž ulice, ali bio je neizbježan sljedeći korak sa strane gradskih otaca: zagradi sav taj slobodni pristup beskrajnom rešetkastom ogradom tako da trijem postane ulazom iz nužde (u najdoslovnijem, prvobitnom smislu). Lijepo sam ti to napravio, ali nisi se polakomio; pa sad izvoli: lijepo, državno, naredba. No (po skoku misli unatrag: f3 - gi), teško da je bilo bolje kad se ta šuma - koja je sad uzmaknula,

sad se tiskala oko jezera, kao što smo mi, udaljeni od čupavih predaka, obrasli samo marginalno - pružala do samoga srca današnjeg grada, i kad su kaskali po njezinim guštarama glasni kneževski prostaci, s rogovima, psima, goničima.

Šuma kakvom sam je ja zatekao bila je još živa, bogata, puna ptica. Bilo je vuga, golubova, sojki; proletjela je vrana daščući krilima: hšu, hšu, hšu; crvenoglavi djetlić udario je u deblo bora, a mislim da je ponekad samo oponašao vlastito kucanje, i tada je zvučalo osobito zvonko i uvjerljivo (za ženicu); jer nema ničeg čarobno božanstvenijeg u prirodi od njezine domišljate varke koja bljesne na najneočekivanijim mjestima: tako šumski zrikavac (pokrećući svoj mali motor koji se nikako ne može pokrenuti: cikcickik - pa preldne), skoči i padne te odmah mijenja položaj tijela okrećući ga tako da se smjer tamnih pruga na njemu podudara sa smjerom opalih iglica (i sjena iglica!). Ali, oprezno; volim se sjetiti što je pisao moj otac: "Prilikom promatranja zbivanja u prirodi treba se čuvati da nas u procesu promatranja, makar i najpozornijeg, naš razum, taj brbljavi tumač koji se uvijek zali-

3H jeće, ne navede na objašnjenje koje neprimjetno počinje utjecati na sam tijek promatranja i kviri ga: tako na istinu pada sjena instrumenta."

Daj mi ruku, dragi čitatelju, i pođi sa mnom u šumu. Gledaj: najprije čistine s otočićima drača, koprive ili vrbolike među kojima ima otpada: čak i poderani madrac sa slomljenim hrđavim oprugama - ne gnušaj ga se! Evo mračnog, gustog jelika gdje sam jednom nabasao na jamu (brižno iskopanu prije smrti) u kojoj je ležalo, neobično se otmjeno sagnuvši, sa šapom uz šapu, truplo mladoga psa nježne njuške i vučje krvi. A evo i golih, bez šiblja, samo mrkim iglicama prekrivenih humaka pod priprostim borovima, s rastegnutom mrežom ispunjenom nečijim nezahtevnim tijelom - i žičani kostur sjenila leži tu na zemlji. Zatim dolazi pješćana čistina okružena bagremima, i tamo na vrelom, sivom, ljepljivom pijesku sjedi ispruživši strašne bose noge, samo u donjem rublju, žena i krpa čarapu, a blizu nje se vrpolti beba s preponama pocrnjelim od prašine. Sa svih tih mjesta

još se uvijek vidi cesta, prolazni sjaj automobilskih hladnjaka, ali treba ući malo dublje, i šuma se izravna, borovi se oplemenjuju, pod nogama šušti mahovina i netko, nezaposleni skitnica, sigurno tu spava pokrivši lice novinama: filozof više voli mahovinu od ruža. Evo točnog mjesta gdje je neld dan pao nevelild zrakoplov: netko je vozio svoju damu po jutarnjem plavetnilu, previše ludovao, izgubio nadzor nad upravljačem i uz fijuk i tresak pao ravno u borik. Stigao sam, nažalost, sa zakašnjenjem: olupinu su stigli uldoniti, dva su policajca polako jahala prema cesti, ali još se uvijek vidio trag odvažne smrti pod borovima, od kojih je jedan bio od vrha do dna obrijan krilom, a arhitekt Stockschrmeisser tumačio je dadilji s djetetom što se dogodilo - a nakon još nekoliko dana svi su tragovi nestali (samo se žutjela rana na onom borovu deblu), i već je na tom istom mjestu, ne znajući ni za što, dvoje, starac i starica, ona u grudnjaku, on u gaćama, izvodilo jedno pred drugim laganu tjelovježbu.

Zatim je postajalo posve lijepo: borovi su bili u punoj snazi, i među nježnoružičastim ljuskavim deblima nisko paperjasto lišće

3ioskoruša i bujne krošnje hrastova žustro su usitnjavali prugasto sunce borove šume. Među gustim hrastovima, gleda li se odozgo, međusobno prekrivanje zasjenjenih i osvjetljenih listova, tamnozelenih i jarko smaragdskih, činilo se kao posebno spajanje njihovih valovitih rubova, i na njih je sjedao, čas milujući na sjaju svoju riđu svilu, čas čvrsto sklapajući krila, admiral, kao da je izrezbaren, s bijelom zagradom na neobičnom truhu, i najednom bi uzletio i sjeo mi na gole grudi, privučen ljudskim znojem. A još više, iznad moga zabačenog lica, vrhovi i debla borova zamršeno su izmjenjivali sjene, i četine su podsjećale na alge koje lelujaju u prozirnoj vodi. I kad bih ga još više zabacio, tako da je otraga trava (neobjašnjivo, prvobitno iznova pozelenjevši, s ove točke preokrenutog vida) izgledala kao da raste nekamo dolje, u pusto, prozirno svjetlo, postajući vrh svijeta, hvatao bih osjećaj koji bi morao zapanjiti onoga koji odleti na drugi planet (s drugom gravitacijom, drugom gustoćom, drugačijim načinom osjećanja) - osobito kad je naglavačke prolazila obitelj u šetnji, pri čemu im je korak postajao

poput gipkog i čudnog trzaja, a bačena lopta izgledala je kao da pada - sve sporije - u vrtoglav ponor.

Kad bi se prodrlo najdalje, ne nalijevo kuda se borik beskrajno pružao, ni nadesno gdje ga je prelddao mlađahni brezik koji je svježe i dječje mirisao na Rusiju, šuma bi opet postajala rjeđa, gubila nisko raslinje, prelddala se na pješčanim kosinama, i dolje je plamtjelo stupovima svjetla široko jezero. Sunce je raznoliko obasjavalo nasuprotne padine, i kad se od naleta oblaka zrak nekako sklapao poput velikog modrog kapka pa polako opet progledavao, jedna je obala uvijek zaostajala za drugom, uslijed postupnoga gašenja i rasvjetljavanja. Pješčanog ruba na drugoj strani gotovo i nije bilo, stabla su se zajedno spuštala prema gustim trsticima, a gore su se mogli naće vruće, suhe strmine obrasle djetelinom, kiselicom i mlječikom, obrubljene živom tamom hrastova i bukava koji su se poput vala naginjali prema vlažnim jarugama, u jednoj od kojih se ustrijelio Jaša čerliševsl.

Kad bih ujutro stizao u taj šumsl svijet, čiju sam sliku vlastitim sredstvima nekako izdigao iznad razine onih prostodušnih nedjeljnih dojmova (papirnati otpaci, gomila izletnika) od kojih se za Berlinca sastojao pojam "Grunewald"; kad sam tih vrućih, ljetnih dana kretao na njegovu južnu stranu, u guštaru, u divlja, tajna mjesta, osjećao sam užitak koji ne bi bio manji da se na ta tri kilometra od moje Agamemnonstrasse nalazio iskonsld raj. Stigavši do jednog omiljenog mjesta koje je bajkovito spajalo slobodne zrake sunca i zaklon grma, razodijevao sam se dogola i lijegao nauznakna pled, podmetnuvši nepotrebne kupaće gaćice pod zatiljak. Zahvaljujući izrazitoj preplanulosti koja mi je poput bronze oblila tijelo, tako da su samo pete, dlanovi i zrakaste bore oko očiju ostale u prirodnoj boji, osjećao sam se kao atlet, Tarzan, Adam, kao bilo što osim goli građanin. Neugoda koja je obično povezana s golotinjom ovisi o svijesti o našoj nezaštićenosti bjelini koja je davno izgubila vezu s bojom okolnoga svijeta i zato se nalazi u umjetnom neskladu s njim. Ali, utjecaj sunca ispunjava bjelinu, izjednačuje nas u golim pravima s prirodom, pa preplanulo tijelo više ne osjeća stid. Sve ovo zvuči

kao nudistička brošura, ali nečija istina nije kriva ako se s njom podudara istina koju je neld siromah posudio.

Sunce je tuklo. Sunce me cijeloga lizalo velikim, glatkim jezikom. Postupno sam osjećao da postajem užareno prozirnim, bujam od plamena i postojim samo ukoliko ono postoji. Kao što se neko djelo prevodi na egzotični jezik, tako sam ja bio preveden na sunce. Mršavi, zimogrozni, zimski Fjodor Godunov- čerdincev bio je sad od mene jednako dalek kao da sam ga poslao u Jakutsku oblast. Taj je bio moja blijeda snimka, a ovaj, ljetni, bio je njegova brončana, uveličana slika.

Moje vlastito ja pak, koje je pisalo knjige, voljelo riječi, boje, igru misli, Rusiju, čokoladu, Zinu, nekako se raspršilo i rastvorilo, snagom svjetla isprva postavši prozirnim, a zatim se pridodavši svom treperenju ljetne šume, s njezinim atlasnim četinama i rajski zelenim lišćem, s njezinim mravima koji gmižupo preobraženoj, raznobojnoj tkanini pled.i, s njezinim pticama, mirisima, vrelin dahom koprive, slabim pute nim mirisom ugrijane trave, s njezinim nebeskim plavci u i li mi n.i kojem je vrlo visoko brujao zrakoplov, kao da je prekriven | il.tvom prašinom, plavom srži nebeskoga svoda: bila je plavkasta kao što je riba vlažna u vodi.

Tako se mogao rastvoriti u potpunosti. Fjodor Konstantinovič pridigao se i sjeo. Po glatko izbrijanim prsima slijevao se potočić znoja padajući u bazen pupka. Upali se trbuh prelijevao smeđe i sedefno. Po blistavim kovrčama nervozno je gmizao zalutali mrav. Goljenice su sjale. Između nožnih prstiju zapele su borove iglice. Kupaćim gaćicama obrisao je kratko ošišanu kosu, ljepljivi zatiljak, vrat. Vjeverica zaobljenih leđa projurila je preko trave, od drveta do drveta, krivudavo i malko nespretno. Grmlje, bazga, stabla borova, sve je bilo u zasljepljujućim pjegama, i nevelild je oblak, ničim ne kvareći lice ljetnoga dana, naslijepo milio pored sunca. Ustao je, zakoračio - i odmah mu je lagana šapa sjene lišća legla na lijevo rame, ali skliznula je pri sljedećem koraku.

Pogledavši položaj sunca Fjodor Konstantinovič pomaknuo je malo pled kako ga sjena lišća ne bi mogla napasti. Kretati se gol bilo je

divnim užitkom, sloboda prepona osobito gaje radovala.

Krenuo je između grmova, osluškujući zvuk kukaca, šuštanje ptica. Carić je poput miša šmugnuo kroz krošnjju mladoga hrasta; nisko je proletjela osa držeći nožicama mrtvu gusjenicu; maloprijašnja vjeverica se uz ispreddan, strugajući zvuk uzverala po kori stabla. Negdje iz daljine začuli su se djevojački glasovi, pa je stao u mrljama sjene koje su mu nepomično zastale uz ruku, ali su ravnomjerno podrhtavale na lijevom bolni, između rebara. Zlatni, snažni leptir, opskrbljen dvjema zgradama, spustio se na hrastov list, otvorivši kosa krila, i najednom zbrisao poput zlatne muhe. I, kao što se često događalo tih šumskih dana, osobito kad su prolazili poznati leptiri, Fjodor Konstantinovič zamišljao je očevu samoću u drugim šumama, divovskim, beskrajno daleadm, u usporedbi s kojima je ova bila suhar, panj, tričarija. A ipak je osjećao nešto srodno onoj azijskoj slobodi koja je zjapila na zemljovidima, duhu očevih putovanja - i ovdje je bilo najteže povjerovati da je bez obzira na slobodu, na zelenilo, na sretni, osunčani mrak, otac ipak umro.

Glasovi su se začuli bliže i prošli sa strane. Obad koji mu se neprimjetno spustio na bedro stigao ga je opržiti tupim rilcem.

3iMahovina, mlada trava, pijesak - sve na svoj način - povezivalo se s bosim tabanom, i različito su sunce i sjena padali na vrelu svilu tijela. Sparinom slobode izoštrena osjetila razdraživala je mogućnost šumskih susreta, mitoloških otmica. Le sanglot dont j'étais encore ivre. Dao bi godinu dana života, čak i prijestupnu, kad bi sad tu bila Zina - ili bilo koja iz njezina baletna kolektiva.

Opet bi legao ispruživši se, opet bi ustao; uz srce koje je tuklo osluškivao je neke lukave, nejasne zvuke koji su nešto obećavali; zatim bi, navukavši samo kupaće gaćice i sakrivši pied s odjećom pod grmom, odlazio lutati po šumi, oko jezera.

Tu i tamo, radnim danima rijetko, nailazio bi naviše ili manje narančasta tijela. Izbjegavao je zagledavati se, bojeći se prijelaza s Pana na Simplicissimusa. No, katkad je pokraj školske torbe i blistavog bicikla naslonjenog na stablo ležala usamljena nimfa

raširivši do prepona obnažene poput antilopa nježne noge, prekrizivši ruke, pokazujući suncu sjajne mišice; strijela napasti jedva bi stigla propjevati i zabosti se, kad bi već opazio da se na određenoj udaljenosti, na trima jednako udaljenim točkama koje formiraju magični trokut oko (čijeg?) plijena, vide između stabala tri nepomična lovca, nepoznata jedan drugom: dva mladića (ovaj ničice, onaj na boku) i stari gospodin s prslukom, s lastikom na rukavima košulje, koji je sjedio čvrsto na travi, nepomičan, vječan, tužna ali uporna pogleda; i činilo se da će ta tri pogleda koji udaraju u jednu točku na koncu pomoću sunca progorjeti rupicu u crnom kupaćem kostimu sirote njemačke djevojčice koja nije podizala uljem namazane kapke.

Silazio je na pješčanu obalu i tu se, u žamoru glasova, I Uivo čarolije koje je sam tako brižno ispleo potpuno deralo, i s ^udenjcm je vidio zgužvana, iscijeđena, sjeveroistočnjakom životu /[^]icou», gola i napola razodjevena - ova posljednja bila su strasni)« t|«*l«t kupača (malograđana, besposlenih radnika) koja su no iilcml« m prljavosivom pijesku. Tamo gdje je obalni put išao du7 Ui uaktamne usne jezera, potonja je bila odvojena od cesh mot kumu izmučenom, propalom žicom, i stalni posjet i 11 • 1 j i nli.ilo onolili su cijenili mjesta oko tih motki - tko zna da li /.ito šio («i itn n)llt bilo zgodno vješati hlače na njihovim naramenicama (a donje se rublje stavljalo na prašnjavu koprivu) ili zbog nejasnog osjećaja zaštićenosti ogradom iza leđa. Tamo pak gdje se put uspinjao, prema jezeru su se spuštale padine s grubim pijeskom i zakrpama ugažene trave te šarenim sjenama bukava i borova koji su se naglo spuštali, različitim prema položaju sunca. Sive staračke noge, kvrgave i nabreklih žila, poneko spuštено stopalo i jantarni, ovdašnji žulj, poput svinje ružičasta trbušina, mokri, odvode blijedi tinejdžeri promuklih glasova, globusi grudi i teški guzovi, mlohavе butine s modricama, naježena koža, pristave lopatice luivonogih djevojaka, snažni vratovi i stražnjice mišićavih huligana, beznadna, bezbožna tupost zadovoljnih lica, vreva, grohot, pljuskanje, sve se to slijevalo u apoteozu one čuvene njemačke dobrodušnosti koja se s takvom prirodnom lakoćom može svald čas pretvoriti u mahnito psovanje. I nad svim tim, osobito nedjeljom, kad je gužva bila najodvratnija, vladao je nezaboravan miris, miris prašine, znoja, mulja, nečistoga

rublja, siromaštva koje se provjetrava i suši, miris dimljenih, jeftinih duša. Ali, samo jezero, s jarkozelenim skupinama stabala na drugoj strani i sunčanim mreškanjem na sredini, držalo se dostojanstveno.

Odabravši skrivenu uvalicu među trstikom Fjodor Konstantinovič počeo bi plivati. Topla mutna voda, u očima iskre sunca. Plivao je dugo, pola sata, cijeli dan, tjedan, još jedan. Napokon, dvadeset osmoga lipnja, oko tri sata poslijepodne, izašao je na drugu obalu.

Izvukavši se iz obalnoga špinata odmah je dospio u hrastik i odatle se uzverao na vruću padinu gdje se brzo osušio na suncu. Desno je bila manja jaruga zarasla u grmlje i kupinu. I danas, kao i svađ put kad bi dospio onamo, Fjodor Konstantinovič sišao je u tu dubinu koja ga je uvijek privlačila, kao da je on bio nekako kriv zbog pogibije nepoznatoga mladića koji se ustrijelio ovdje - evo ovdje.

Pomislio je i na to kako je Aleksandra Jakovlevna dolazila ovamo, malim rukama u crnim rukavicama marljivo pipala među grmljem... Nije ju tada poznavao, nije mogao to vidjeti, ali prema njezinim pričama o mnogim hodočašćima osjećao je da je to bilo upravo tako: traženje nečega, šuštanje, guranje kišobranom, sjajne oči, usne drhtave od plača. Sjetio se kako se proljetos susreo s njom - posljednji put - nakon muževe smrti, i imao je čudan osjećaj, gledajući njezino oboreno, nesvalddašnje namršteno lice, kao da je nikada prije nije vidio kako valja, a sad je razabirao na tom licu sličnost s njezinim pokojnim mužem, čija se smrt odrazila u njoj nekim dotad skrivenim posmrtno krvnim srodstvom. Dan poslije otputovala je k rođacima u Rigu - i već sad njezin lik, priče o sinu, književne večeri u njezinu domu, duševna bolest Aleksandra Jakovleviča, sve ono odsluženo samo se od sebe smotalo, završilo, kao poprečno svezan svitak života koji će se čuvati dugo, ali koji nikad neće opet odvezati lijene, nezahvalne ruke koje sve odgađaju za drugi dan. Obuzela ga je panična želja da ne dopusti da se to tako okonča i nestane u kutu spremišta duše, želja da sve to primijeni na sebe, na svoju vječnost, na svoju istinu, da mu pomogne da izraste na nov način.

Uspeo se drugom padinom, i tamo, na vrhu, kod staze koja se opet spuštala, sjedio je na klupi pod hrastom, sa štapom u rukama kojim je zamišljeno crtao, pogureni mladić u crnom odijelu. Kako mu je negdje vruće, pomislio je goli Fjodor Konstantinovič. Mladić podignu pogled... Sunce mu je poput diskretnog fotografa okrenulo i malo pridiglo lice, beskrvno lice široko razmaknutih kratkovidnih sivih očiju. Između krajeva uštirkanog jeftinog ovratnika bljesnula je kopča iznad nakrivljenog čvora kravate. "Kako ste preplanuli," reče Končejev, "mislim da to nije bezopasno. A gdje vam je odjeća, zapravo?" "Tamo", odgovori Fjodor Konstantinovič, "na drugoj sirani, u šumi." "Mogu vam je ukrasti", primijeti Končejev." Ne kaže mi u/.aluili darežljivi Rus, kradljivu Prus."

Fjodor Konstantinovič sjede i reče: "A znate li vi gdje nalazimo? Tamo iza one kupine, dolje, ustrijelio mi nlii ćitnltovslhd, pjesnik." "A to je bilo tu", bez osobite radoznalosti reče Končejev. "Inače, njegova se Olga nedavno udala za krznara i otišla u Sjedinjene Države. Nije baš ulan Pušldnove Olge, ali ipak..." "Zar vam nije vruće?" upita Fjodor Konstantinovič. "Nimalo. Imam slaba prsa pa mi je uvijek hladno. Ali, naravno, kad sjediš pokraj nekog golog fizički osjećaš postojanje trgovina konfekcije. Pa je tijelu teško. Zato mi se čini daje misaoni rad za vas nemoguć u ovakvu obnaženu stanju." "Vjerojatno", osmjehnu se Fjodor Konstantinovič. "Sve više živiš na površini vlastite kože..." "U tome i jest stvar. Baviš se samo nadgledanjem samoga sebe i praćenjem sunca. A misao voli zastor, cameru obscuru. Sunce je dobro ukoliko se uz njega povećava vrijednost sjene. Tamnica bez tamničara i vrt bez vrtlara, to je po meni ideal. Recite, jeste li čitali što sam napisao o vašoj knjizi?" "čitao sam", odgovori Fjodor Konstantinovič prateći malu gusjenicugeodeta koja je provjeravala koliko palaca ima između njega i susjeda. "Itekako sam čitao. Isprva sam vam htio napisati pismo zahvale, znate, s dirljivim pozivanjem na nezasluženuost i tako dalje, ali potom sam pomislio kako bi to unijelo nepodnošljiv ljudski dašak na područje slobodnoga mišljenja. I ktome, ako sam nešto dobro napisao, onda ne moram zahvaliti vama nego sebi, isto tako kao što vi ne trebate zahvaliti meni, nego sebi za razumijevanje onoga što je dobro, nije li tako? Počnemo li se jedan drugom klanjati,

čim jedan od nas prestane, drugi će se uvrijediti i otići napuhan." "Nisam od vas očekivao truizme", Končejev će s osmijehom. "Da, sve je to točno. Jedanput u životu, samo jedanput, pohvalio sam kritičara, a on je odgovorio: 'Zapravo mi se zaista veoma svidjelo.' Baš to 'zaista' zauvijek me otriježnilo. Uostalom, nisam rekao o vama sve što bih mogao..."

Toliko su vas mnogo korili zbog nepostojećih mana da se nisam hito uhvatiti mana za mene neospornih. Povrh toga, u svom sljedećem djelu ili ćete ih se osloboditi, ili će se razviti u smjeru posebnih kvaliteta, kao što se mrljica na zametku pretvara u oko. Vi ste zoolog, čini mi se?"

32,"Onako, amaterski. No, koje su to mane? Htio bih provjeriti podudaraju li se s onima koje znam i sam." "Kao prvo, suvišno povjerenje u riječ. Kod vas se događa da riječi krijumčare potrebnu misao.

Rečenica je možda i odlična, ali ipak je to krijumčarenje, i što je najvažnije, bezrazložno, budući da je zakoniti put otvoren. A vaši krijumčari pod krinkom nejasnoga stila, sa svakakvim zamršenim mudrolijama, prenose robu koja se ionako ne carini. Kao drugo, određena neumjesnost u obrađivanju izvora: kao da ne možete odlučiti nametnuti li prošlim djelima i govorima svoj stil ili još više istaknuti njihov vlastiti. Nisam bio lijen usporediti neka mjesta iz vaše knjige s kontekstom u sabranim djelima čerliševskog, po primjercima kojima ste se po svoj prilici služili vi: našao sam među stranicama vaš pepeo. Kao treće, katkad dovodite parodiju do takve prirodnosti da ona u biti postaje prava ozbiljna misao, a na toj razini najednom dolazi do spontanog prelda, koji je već vaše vlastito prenemaganje a ne parodija prenemaganja, iako baš za takvim crticama i tragatima, tj. ispada kao kad bi se tko, parodirajući nemarno glumačko recitiranje Shakespearea, zanio, zagrmio kako spada, ali bi usput prekinuo stih. Kao četvrto, kod vas se katkad primjećuje mehničnost, ako ne mahinalnost, prijelaza, pri čemu je uočljivo da tu idete za svojom koristi, samom sebi olakšavate put. Na jednom mjestu, primjerice, kao takav prijelaz služi obična igra riječima. Kao

pet < i, napokon, povremeno govorite stvari namijenjene uglavnom lomu da bocnete svoje suvremenike, a svaka će vam žena reći da sr ništa tako ne gubi kao ukosnice, da ne govorim još o tome kako ih najmanja promjena mode može ukloniti iz uporabe: pomlInlUo koliko je iskopano naoštrenih predmeta čiju točnu svrhu no /.mm nijedan arheolog! Pravom se piscu fućka za sve čitatelje onim | mnog: budućeg, koji je pak puld autorov odraz u vremenu, To |«», čini mi se, rezime mojih prigovora vama, i zapravo mi i i tetivi. Oni potpuno blijede u svjetlu vaših vrlina, o kojima lnh i

>luxl«>r)«»• mogao govoriti." "Pa to nije baš zanimljivo", reče Fjodor Kon .i.miliHivfl,kitftl* za vrijeme te tirade (kako su pisali Turgenjev, (lonćarov, Km f .Huliti*,

Grigorovič, Boborikin) kimao glavom s odobravajućim izrazom. "Vrlo ste dobro definirali moje mane", nastavio je, "i one odgovaraju mojim prigovorima sebi, iako je kod mene, naravno, poredak drukčiji, neke se točke spajaju, a druge su dodatno podijeljene. Ali, osim nedostataka koje ste vi primijetili, ja znam za još barem tri, oni su možda i najvažniji. Ali, nikad vam ih neću reći, i u mojoj sljedećoj knjizi više ih neće biti. Hoćete li da sad porazgovaramo o vašim pjesmama?" "Ne, molim vas, ne treba", sa strahom reče Končejev. "Imam razloga smatrati da vam se sviđaju, ali organski ne podnosim raspravu o njima. Kad sam bio mali prije sna sam izgovarao dugu i nerazumljivu molitvu koju me naučila pokojna majka, pobožna i vrlo nesretna žena, ona bi, dakako, relda da su te dvije stvari nespojive, a istina je i da se sretnici ne zareduju. Tu sam molitvu pamtio i ponavljao dugo, gotovo do mladosti, ali jednom sam proniknuo u njezin smisao, shvatio sve njezine riječi, i čim sam shvatio kao da sam poremetio neku neobnovljivu draž. čini mi se da će se isto dogoditi i s mojim pjesmama, počnem li o njima svjesno razmišljati, odmah ću izgubiti sposobnost da ih pišem. Vi ste, znam to, davno pokvarili svoju poeziju riječima i smislom i teško da ćete se i dalje baviti njome. Prebogati ste, prepohlepni. Muza je divna zbog siromaštva." "Znate, baš je to čudno," reče Fjodor Konstantinovič, "jednom davno strašno sam živo zamislio razgovor s vama o ovakvim temama, i ispalo je nekako slično! Iako ste mi se, naravno, besramno prilagođavali i sve to. To što vas tako dobro poznajem, u biti vas uopće ne poznajući, nevjerojatno me raduje, jer znači da postoje savezi u svijetu koji ne ovise ni o kakvim tupavim prijateljstvima, magarećim simpatijama, 'duhu vremena', ni o kakvim duhovnim organizacijama i pjesničkim društvima gdje desetak čvrsto povezanih antitalenata zajedničkim naporima 'plamti'." "Za sva slučaj želim vas upozoriti", reče pošteno Končejev, "da se ne zavaravate glede naše sličnosti: vi i ja u mnogočemu smo različiti, ja imam drugačije ukuse, druge navike, vašega Feta ja, primjerice, ne podnosim, a zato strastveno volim autora Dvojnika i Bjesova, kojega ste vi skloni omalovažavati... Kod vas mi se mnogo toga ne sviđa, peterburški stil, galska podloga, vaše neovolterijanstvo i slabost prema Flaubertu; i jednostavno me vrijeđa vaša, oprostite, bestidno

sportska golotinja. Ali uz te ograde po svoj se prilici može reći da negdje, ne ovdje, već na drugoj razini, čiji kut, usput rečeno, vidite još nejasnije od mene, negdje u pozadini našega života, vrlo daleko, vrlo tajnovito i neopisivo, jača prilično božanska veza između nas. A možda vi sve tako osjećate i govorite zato što sam javno pohvalio vašu knjigu, i toga ima, znate." "Da, znam. Na to sam i sam pomislio. Osobito s obzirom na to da sam vam prije zavidio na slavi.

Ali, iskreno rečeno..." "Slava?" prekinu ga Končejev. "Nemojte me nasmijavati. Tko zna moje pjesme? Stotinu, stotinu pedeset, najviše dvjesto obrazovanih prognanika, od kojih opet devedeset posto ne razumije. To je provincijski uspjeh, a ne slava. U budućnosti će mi se možda sve to nadoknaditi, ali proći će vrlo mnogo vremena prije nego što Tunguz i Kalmik počnu otimati jedan drugom moje Priopćavanje pred zavidnim pogledom Finca." "Ali, postoji utješni dojam", zamišljeno će Fjodor Konstantinovič. "Može se računati na nasljedstvo. Nije li zabavno zamisliti da će jednom, evo ovamo, na ovu obalu, pod ovaj hrast, doći i sjesti sanjar u prolazu i sam zamisliti da smo vi i ja nekoć tu sjedili." "A povjesničar će mu hladno reći da nikad nismo zajedno šetali, jedva smo se poznavali, a ako smo se i susretali, razgovarali smo o aktualnim sitnicama." "Ipak pokušajte! Pokušajte osjetiti taj tuđi, budući, retro-prk tivni trepet... Sve će se dlačice na duši nakostriješiti! /apr.u u lit bilo dobro preldnuti s našom barbarskom percepcijom vremenu, po meni je osobito simpatično kad se govori o lome Kalio fi< »«« Zemlja za bilijun godina ohladiti, i sve će nestati ako ti« nn*e II škare na vrijeme ne prenesu na susjednu zvijezdu. III t(lti|Mt*i s vječnošću: svemiru je dodijeljeno toliko vremena da |i»ilnliin njegove propasti već trebao proći; isto tako ne mo/r m» ni u |ml nom vremenskom segmentu zamisliti cijelim jaje kuji« Inf.l im«<<>»i kojom beskrajno prolazi vojska. Kako je to glupo! Nui« |>onrti»ii shvaćanje vremena kao nekakvoga rasta posljedica je naše prolaznosti, koja, nalazeći se uvijek na razini sadašnjosti, podrazumijeva njegov trajni uspon između vodenog bezdana prošlosti i zračnog bezdana budućnosti. Postojanje se na taj način za nas manifestira kao vječito prerađivanje budućnosti u prošlost, što je u biti prividan proces, puld odraz tjelesnih metamorfoza koje se odvijaju u nama. U takvim se okolnostima

pokušaj poimanja svijeta svodi na pokušaj da se pojmi ono što smo sami stvorili kao nepojmljivo. Apsurd do kojega stiže znatiželjna misao samo je prirodno generičko obilježje njezine pripadnosti čovjeku, a težnja da se bezuvjetno dođe do odgovora isto je što i zahtijevati od kokošje juhe da zakodače. Meni najprimamljivije mišljenje da vremena nema, da je sve nekakva sadašnjost koja se poput kakva sjaja nalazi izvan naše sljepoće, jednako je beznadno ograničena hipoteza kao i sve druge. 'Shvatit ćeš kad budeš velik' - to su ipak najmudrije riječi koje znam. Doda li se tome da je priroda vidjela dvostruko kad nas je stvarala (o, ta prokleta parnost kojoj se ne može umaknuti: konjkrava, mačkapas, štakormiš, buhastjenica), da je simetričnost ustroja živih tijela posljedica okretanja svijeta (zvrk koji je pušten da se dovoljno dugo vrti možda će početi živjeti, rasti, razmnožavati se), a da u težnji za asimetrijom, za nejednakošću, čujem krik za pravom slobodom, želju za probijanjem iz kruga..." "Herrliches Wetter, in der Zeitung steht es aber, dass es morgen bestimmt regen wird", prozbori napokon mladi Nijemac koji je sjedio pokraj Fjodora Konstantinoviča i koji mu se učinio sličnim Končejevu.

Opet, znači, mašta, baš šteta! čak mu je i pokojnu majku izmislio kako bi primamio istinitost...

Zašto razgovor s njim nikako ne može procvasti u stvarnosti, dokopati se ostvarenja? Ili to i jest ostvarenje, pa bolje nije potrebno...budući da bi pravi razgovor bio samo razočaranjem, s panjevima zapinjanja, mumljanjem i mrmljanjem, sitnežom nevažnih riječi? "Da kommen die Wolken schon", nastavi Nijemac nalik na Končejeva, pokazujući prstom prsati oblak koji se podizao sa zapada.

(Student, po svoj prilici. Možda s filozofskom ili glazbenom žilom. Gdje je sad Jašin prijatelj?

Teško da svraća ovamo.) "Halbfunfungefdhr", dometnuo je na pitanje Fjodora Konstantinoviča te, uzevši svoj štap, napustio ldupu. Njegova tamna, pogurena figura udaljila se sjenovitom stazom. (Možda je pjesnik? U

Njemačkoj ima pjesnika. Slabašnih, lokalnih, ali ipak nisu mesari. Ili samo prilog uz meso?) Nije mu se dalo vraćati na drugu obalu plivajući; krenuo je polako puteljkom koji je zaobilazio jezero sa sjeverne strane. Tamo gdje se široka pješčana strmina spuštala prema vodi, s ogoljenim korijenjem plahih borova koje je zadržavalo Idizeću obalu, bilo je opet mnogo ljudi, i dolje, na pojasu trave, ležala su tri gola trupla, bijelo, ružičasto i smeđe, kao tri primjera sunčeva djelovanja.

Dalje, okukom jezera protezala se mala močvara i tamna, gotovo crna zemlja na stazi svježije se lijepila za pete. Uspeo se opet, po padini zasutoj borovim iglicama, i krenuo šarolikom šumom prema svom brlogu. Bilo je veselo, tužno, sunčano, sjenovito, nije se htio vratiti kući, a bilo je vrijeme. Na čas je prilegao kod starog drveta, kao da ga je pozvalo - pokazat ću ti nešto zanimljivo.

Među stablima se začula pjesmica, i evo, pojavilo se, brzim hodom, pet časnih sestara, okruglih lica, u crnim haljama i bijelim kapama, i pjesmica - mješavina gimnazijalskog i anđeoskog - cijelo je vrijeme lebdjela između njih, dok se čas jedna čas druga saginjala u hodu kako bi ubrala skromni cvijet (nevidljiv Fjodoru Konstantinoviču, iako je ležao blizu) pa se uspravljala osobito spretno, istodobno sustižući ostale, hvatajući takt i prilažući privid cvijeta privid no m bokoru idiličnom kretnjom (palac i kažiprst na čas spojeni, < 1111 < m prsti odmaknuti), i postalo je jasno: to je scenski prizor kakve li umješnosti u svemu, kolike li gracioznosti i majstorstva, kakvoe.i li redatelj iz borova, kako li je sve predviđeno - i to što nikl ldu pomalo raštrkano, a evo sad su se poravnale, naprijed tri, utrinu dvije, i to što se otraga jedna kratkotrajno smije (vrlo Miiinmiuii' sld humor) zato što je ona sprijeda s primjesom rksan/w nimll napola pljesnula rukama uz osobito nebesku notu, i tu Kiko »o pjesma stišava udaljujući se, dok se neprekidno nagingje i.un«, I prsti hvataju stabljiku trave (ali, ona se samo zaljulja i ostade blistati na suncu... negdje je već bilo tako, što se ono zaljuljalo?...), i evo, sve zamiču iza stabala svojim brzim hodom u cipelama s kopčama, i neki polugoli dječak, koji kao da je tražio svoju loptu u travi, nepristojno i automatski ponavlja dio pjesme (glazbenicima poznato šaljivo ponavljanje). Kako je to

postavljeno! Koliki je trud bio potreban za tu laku, brzu scenu, za to žustro prelaženje, kakvi su mišići pod tim naizgled teškim suknom koje će nakon stanke biti zamijenjeno baletnim haljinicama od gaze!

Oblak je oteo sunce, šuma je zatreperila i postupno potamnjela. Fjodor Konstantinovič krenuo je prema šipragu gdje je ostavio odjeću. U jamici pod grmom, koja ju je uvijek tako uslužno skrivala, sad je našao samo jednu tenisicu: sve ostalo, pled, košulja, hlače, nestalo je. Ima priča o tome kako je putnik, nepažnjom ispustivši kroz prozor vagona rukavicu, smjesta bacio i drugu, kako bi barem nalaznik imao par. U ovom je slučaju kradljivac postupio suprotno: tenisice mu vjerojatno nisu odgovarale, a i guma na potplatima bila je sva u rupama, ali kako bi se našalio sa svojom žrtvom razdvojio je par. U tenisicu je osim toga bio ostavljen djelić novina gdje je olovkom bilo napisano: "Vielen Dank".

Fjodor Konstantinovič malo se prošetao uokolo, nikog i ništa ne našavši. Košulja je bila iznošena, neka je, ali kariranoga pleđa dovezenog iz Rusije i dobrih hlača od flanela, kupljenih relativno nedavno, bilo mu je pomalo žao. S hlačama je otišlo i dvadeset maraka dobivenih prekjučer radi barem djelomične uplate za sobu. Nestali su još i olovka, rupčić i svežanj ključeva. Potonje je iz nekog razloga bilo najneugodnije. Ako sad u kući nema nikoga, što je lako moguće, onda ne može u stan.

Zasljepljujuće zasvijetli rub oblaka, i sunce se pomoli. Isijavalo je tako vrelu, blaženu silu da je Fjodor Konstantinovič, zaboravivši ljutnju, prilegao na mahovinu i stao gledati tamo gdje se, gutajući plavetnilo, približavala sljedeća snježna gromada: sunce je u nju glatko ušlo, s nekakvim korotnim trepetom u dvostrukom rubu svjetla, drhteći i leteći kroz bjelinu kulumusa - a potom je, pronašavši izlaz, najprije izbacilo tri zrake, a zatim se rascvalo poput pjegave vatre u očima, potukavši ih (tako da kuda god pogledaš klize utvare pločica domina), i kako se pojačavalo ili zamiralo svjetlo sve su sjene u šumi disale, čas priljubljujući grudi uz tlo, čas se pridižući na rukama.

Malom sporednom utjehom bilo je to što će zahvaljujući sutrašnjem odlasku Ščogolevih u Dansku ipak ostati svežanj ključeva viška, znači da će moći prešutjeti gubitak. Odlaze, odlaze, odlaze!

Zamislio je ono što je zamišljao neprestano tijekom posljednja dva mjeseca, sutrašnji početak punoga života sa Zinom - oslobođenje, utaženje - a u međuvremenu je suncem nabijeni oblak, bujajući, rastući, s nabreklih tirkiznim žilama, s vatrenim nemirima u svom olujnom korijenu, svom svojom teškom, tromom divotom zauzeo nebo, šumu, njega samoga, i razriješiti tu napetost činilo se čudovišnom, ljudima neizdrživom srećom. Vjetar mu je prešao preko grudi, uzbuđenje je polako oslabjelo, sve je bilo mračno i sparno, morao je žuriti se kući. Još je malo pipao pod grmljem; slegnuo je ramenima, stegnuo gumeni remen kupaćih gaćica i krenuo natrag.

Kad je izašao iz šume i stao prelaziti ulicu, smolasti dodir asfalta i bose noge bio je ugodna novost.

Zatim je i po nogostupu bilo zanimljivo hodati. Lakoća sna. Postariji prolaznik s crnim pustenim šešikom zaustavio se, gledajući za njim, i grubo nešto rekao, ali odmah je, poput sretne nadoknade gubitka, slijepac s harmonikom koji je sjedio leđima oslonjen na kamenu ogradu promrmljao, kao da ništa nije bilo, molbu za malu milostinju, isključujući mnogokutni zvuk iz instrumenta (čudno je to, pa morao je čuti da sam bos). Dva učenika s krme tramvaja u prolazu sn • 1 |»viknula golaću, a potom su se vrapci vratili na travnjak, izu u |< In pruga, gdje ih je uplašila tutnjava žutog vagona.

Počele su \ n w kapi kiše, i to je bilo kao da mu tko stavlja na razne dijelove 11|< l.i srebrni novčić.

Od kioska se polako odvojio i prišao mu ml ><ll policajac. "Zabranjeno je ovako hodati gradom", rekao je gleil.i|ui i l |<>dora Konstantinoviča u pupak. "Sve su mi ukrali", objasni Fjodor Konstantinovič kratko. "To se ne smije događati", reče policajac. "Da, ali ipak se dogodilo", reče Fjodor Konstantinovič lamajući (nekoliko ljudi već je zastalo pokraj njih i znatiželjno pratilo dijalog). "Pokradeni ili ne, ne smijete gol hodati ulicama", reče policajac počinjući se

ljutiti. "Ipak moram nekako doći do stajališta taksija, zar ne?" "Ovakvi ne možete." "Nažalost, ne mogu se pretvoriti u dim ili obrasti u odijelo." "A ja vam kažem da se tako ne smijete šetati", reče policajac ("Neviđen bezobrazluk", komentirao je nečiji dubok glas straga). "U tom slučaju", reče Fjodor Konstantinovič, "vi ćete morati otići po taksi za mene, a ja ću za to vrijeme stajati ovdje." "Ne smije se ni stajati gol", reče policajac. "Svući ću gaće i glumiti kip", predloži Fjodor Konstantinovič.

Policajac izvadi notes i tako iščupa iz njega olovku da ju je ispustio na pločnik. Neki je radnik servilno podigne. "Prezime i adresa", reče policajac Idpeći. "Fjodor Godunovčerdincev", reče Fjodor Konstantinovič. "Prestanite zbijati šale i recite mi svoje ime", zaurla policajac.

Priđe drugi, s višim činom, i priupita u čemu je stvar. "Ukrali su mi odjeću u šumi", strpljivo će Fjodor Konstantinovič i najednom osjeti da je potpuno vlažan od Idše. Netko od danguba pobjegao je pod zaklon nadstrešnice, a starica koja je stajala pokraj njegova lakta otvorila je kišobran zamalo mu izbivši oko.

"Tko vam je ukrao?" upita narednik. "Ne znam tko i, što je najvažnije, to mi nije bitno", reče Fjodor Konstantinovič. "Sad želim otići kući, a vi me zadržavate."

Kiša se iznenada pojačala i pojurila preko asfalta, po čijoj su cijeloj površini zaskakale svjećice, svjećice, svjećice. Policajcima (koji su se već skroz slijepili i pocrnjeli od vode) pljusak se vjerojatno učinio kao element u kojemu su kupaće gaćice - ako ne umjesne - onda barem dopustive.

Mlađi je pokušao još jednom izvući adresu od Fj odora Konstantinoviča, ali stariji je odmahnuo rukom, pa su obojica, malo ubrzavši lagani korak, uzmaknula pod nadstrešnicu trgovine kolonijalnom robom. Sjajni Fjodor Konstantinovič potrčao je na šumnom pljusku, skrenuo iza ugla i uskočio u automobil.

Stigavši i rekavši vozaču da pričeka, stisnuo je tipku koja do osam sati navečer automatski otključava vrata i pojurio uz stube. Pustila ga je Mariana Nikolajevna, predsooblje je bilo puno ljudi i stvari: Ščogolev bez sakoa, dva tipa koja su se gnjavila sa sandukom (u kojem je izgleda bio radio), zgodna kitničarka s kutijom, nekakva žica, hrpa rublja iz praonice... "Vi ste poludjeli!" uzviknula je Mariana Nikolajevna. "Tako vam Boga, platite taksi", reče Fjodor Konstantinovič vijugajući hladnim tijelom između ljudi i stvari i konačno se preko barikade kovčega dokopa svoje sobe.

Te se večeri zajedno blagovalo, a kasnije su trebali doći Kasatldni, baltičld barun, još netko... Za večerom je Fjodor Konstantinovič govorio, ne bez uljepšavanja, o onome što mu se dogodilo, i Ščogolev se smijao zdravim smijehom, a Marianu Nikolajevnu zanimalo je (ne bez razloga) koliko je u hlačama bilo novca. Zina je pak slijegala ramenima i s neuobičajenom otvorenošću poticala Fjodora Konstantinoviča na votku, očito se bojeći da se prehladio. "I eto, naša posljednja večer!" reče Boris Ivanovič dovoljno se nagrohotavši. "Za vaš uspjeh, signor.

Netko mi je ovih dana rekai > da ste bacili na papir opak ogled o Petraševskom. Pohvalno. čuj, mama, tamo je još jedna boca, nećemo je nositi, daj je Kasai ki nima." "... Znači, ostajete siročče (nastavio je lativši se talijanske .sal.mi neobično je gnusno stao proždirati). Mislim da vas naša /.inulđa Oskarovna neće baš maziti. Ha, princezo?" "... Da, tako je to, dragi moj, mijenja se sudbina < ov)uč|u,)«' tra ovčja. Kao da sam mislio da će mi se nasmiješiti sivca, <In ne ureknem. Pa još sam zimus računao: stegnuti remen ih pnulnl Marianu Nikolajevnu u staro željezo?... Pola godine ipak »ino pm* živjeli skupa, lijepo se slagali, a sutra ćemo se rastali v)on>|«Ino zauvijek. Sudbina se igra čovjekom. Danas šef, sutra lilof."

Kad se večera završila i Zina krenula dolje pustili goni«, Fjodor 33i

Konstantinovič bezglasno se povukao u svoju sobu, gdje je od vjetra i kiše sve bilo uzbudljivo veselo. Pritvorio je prozor, ali trenutak kasnije noć je relda "ne" i s nekom širokookom nametljivošću, prezirući udarce, opet nastupila. Bio sam tako veseo kad sam

saznao da je Tanja rodila djevojčicu i strašno mi je drago zbog nje, zbog tebe. Tanji sam nedavno napisao dugo lirsko pismo, ali imam neugodan osjećaj da sam pogrešno napisao vašu adresu: umjesto "sto dvadeset dva" neki drugi broj, također na "hura", kako sam jednom već bio učinio, ne znam zašto se to događa - zapisuješ, zapisuješ adresu, mnogo puta, automatski i pravilno, a onda se najednom preneš, pogledaš je svjesno i vidiš da nisi siguran u nju, da ti je nepoznata, vrlo čudno. Znaš ono: potolok (strop), patalok, pasta logue, patolog, i tako dalje, dok potolok ne postane potpuno stranim i otuđenim, kao "lokotop" ili "potokol". Mislim da će jednom biti tako s cijelim životom. U svakom slučaju, prenesi Tanjički sve veselo i zeleno, lešinski ljetno. Sutra odlaze moji gazde, i od radosti sam izvan sebe: izvan sebe - to je vrlo ugodan položaj, kao noću na krovu. Ostat ću još mjesec dana u Agamemnonstrasse a onda se selim... Ne znam kako da se skrasim dalje. Usput, moj čeruševski ide relativno solidno. Tko ti je točno rekao da ga Bunjin hvali? Već mi se čini kao davni posao gužva s tom knjigom, i sve one male bure misli, brige pera, i sad sam posve pust, čist, i spreman sam opet primiti goste. Znaš, crn sam kao Ciganin od grunevaldskog sunca. Nešto se zapravo i nazire - napisat ću klasičan roman, s tipovima, s ljubavlju, sa sudbinom, s razgovorima...

Vrata se najednom otvore, napola uđe Zina i, ne ispuštajući kvaku, baci mu nešto na stol.

"To platite mami", rekla je, zaškiljila i nestala.

Odmotao je papir. Dvjesto. Svota se činila golemom, ali kratkotrajno brojanje pokazalo je da dostaje baš za prošla dva mjeseca, osamdeset plus osamdeset, i za sljedeći trideset pet, bez hrane.

Ali, sve se najednom zapetljalo kad je počeo shvaćati da posljednji mjesec nije ručao, ali je zato dobivao zasitniju večeru; osim toga, dao je za to vrijeme deset (ili petnaest?) maraka, a s druge strane dužan je za telefonske razgovore i kojekakve sitnice, kao što je, primjerice, današnji taksi. Nije mu se dalo rješavati tu zadaću, bilo mu je dosadno; gurnuo je novac pod rječnik. "... i s opisom prirode. Vrlo mi je drago što čitaš moju stvar, ali sad je vrijeme da je se

zaboravi, to je samo vježba, proba, sastavak prije praznika. Silno sam te se zaželio i možda ću te (ponavljam, ne znam kako da se skrasim...) posjetiti u Parizu. Zapravo bih već sutra napustio ovu poput glavobolje tešku zemlju gdje mi je sve strano i odvratno, gdje se roman o rodoskrvnuću ili nedarovito udarnička, prijetvorno retorička, dvolično ušljiva pripovijest o ratu smatra vrhuncem književnosti; gdje književnosti ustvari nema, i nema je odavno; gdje iz magle neke krajnje dosadne demokratske vlage, također dvolične, vire i dalje iste čizme i kaciga; gdje je naša domaća socijalna narudžba zamijenjena socijalnom prilikom, i tako dalje, i tako dalje ...mogao bih još dugo, i zanimljivo je da je prije pola stoljeća svaki ruski mislilac s kovčegom drljao potpuno isto - toliko očigledna optužba da čak postaje plitkom. Kakvog li zato zanosa u zlatnoj sredini stoljeća, Bože moj! 'Mala gemutlich Njemačka', ah, kućice od opeke, ah, dječica idu u školu, ah, seljak ne tuče konj ića kolcem!... Nema veze, izmrcvarit će ga na svoj način, njemački, u skrivenom kutku, užarenim željezom. Da, davno bih otišao, ali tu su neke privatne okolnosti (da ne govorim o svojoj čudesnoj samoći, o čudesnom blagotvornom kontrastu između mojih unutarnjih navada i strašno hladnog okolnog svijeta; znaš daje u hladnim zemljama toplije u sobama; brtve i grijū bolje), ali i te privatne okolnosti mogu se tako okrenuti da ću možda ubrzo, uzevši ih sa sobom, napustiti D/epland. A kad ćemo se vratiti u Rusiju? Ta naša nevina nada za ljude u Kiisiit mora zvučati kao idiotska sentimentalnost, kao lakomi u/đah. Ali ona nije povijesna, samo ljudska, ali kako im to objasniti? Meni |«\ dakako, lakše nego drugima živjeti izvan Rusije zato Ato *| |<urii<> znam da ću se vratiti; prvo, zato što sam uzeo ključov« ml n|i>, « drugo, zato što ću svejedno kada, za sto, dvjesto godina, ?.lv|«i|| u svojim knjigama ili barem u opasci na margini neko^ Intral.lvitf u. To je već možda povijesna nada, književnopovijesna... /tulim rt* besmrtnošću, makar i za njezinom zemaljskom sjenom! Da Han II pišem direktne gluposti (kao što ima direktnih vlakova) zato što sam zdrav, sretan, a osim toga, sve se to na neki posredan način odnosi na Tanjinu bebu.

Almanah se zove Bašnja. Ja ga nemam, ali mislim da ćeš ga naći u svakoj ruskoj knjižnici. Od strica Olega nije ništa stiglo. Kad je

poslao? čini mi se da si nešto pobrkala. Eto, to je to. Ostaj mi zdravo, ljubim te. Noć, tiho pada kiša; našla je svoj noćni tempo i sad može padati beskonačno." čulo se kako se predsoblje ispunilo glasovima na rastanku, kako je pao nečiji kišobran, kako je tresnuo i zaustavio se lift koji je dolje pozvala Zina. Sve je opet utihnulo. Fjodor Konstantinovič ušao je u blagovaonicu, gdje je Ščogolev sjedio i krcao orahe, žvačući jednom stranom, a Mariana Nikolajevna pospremala stol. Njezino punačko, tamnoružičasto lice s blistavim nosnicama, svijetloljubičaste obrve, kosa boje marelice koja prelazi u izrazito plavu na golom, debelom zatiljku, tamnoplavo oko s prljavom ljuskicom maškare koje je usput uronilo pogled u talog na dnu čajnika, prstenje, broš s granatima, šareni rubac na ramenima - sve je to činilo grubo ali živo namazanu sliku pomalo otrcana žanra. Stavila je naočale i izvadila iz torbe papirić s brojevima kad ju je Fjodor Konstantinovič upitao koliko je dužan. Ščogolev je pritom začuđeno podigao obrve: bio je siguran da od podstanara neće više dobiti ni novčića i, s obzirom na to da je u biti bio dobar čovjek, još je jučer savjetovao ženi da ne navaljuje, nego da za tjedandva piše Fjodoru Konstantinoviču iz Kopenhagena s prijetnjom da će se obratiti njegovoj rodbini. Nakon obračuna, od dvjesto maraka Fjodoru Konstantinoviču ostale su tri i pol, te je otišao spavati. U predsoblju je sreo Zinu, koja se vratila odozdo. "No?" relda je držeći prst na prelddaču; napola upitan, napola tjerajući usklik koji znači otprilike: "Prolazite li? Gasim ovdje, prođite." Udubljenje njezine obnažene ruke, svijetle svilene noge u baršunastim papučama, oboreno lice. Ugasila je.

Legao je i uz šapat Idše počeo tonuti u san. Kao i uvijek, na granici svijesti i sna svakakvi otpaci riječi, blistajući i zvoneći, izašli su van: kristalno krhanje one noći kršćanske pod krizolitnom zvijezdom... - i misao koja je osluškivala, u težnji da prisvoji i iskoristi, stala je dodavati svoje: umro je gorostas iz Jasne Poljane, umro je PušMn mladi... - a iako j e to bilo užasno, pojavilo se trepe renje rime: umro je zubar Špoljanski, astrahansld, kanski, slomio je naš Hans ke ...Vjetar se promijenio, pa je krenulo na z: izraziti zefir iz Brazila...tu je opet bio krajičak što ga je doradila misao, koja se spuštala sve niže u Had aligatorskih aliteracija, u hadske zadruga riječi, nije

"blago", već "blague". Kroz taj besmislen razgovor u obraz se zabilo dugme jastučnice, prebacio se na drugi bok, i na tamnoj su pozadini goli ljudi potrčali u grunevaldsku vodu, i nekakva mrlja svjetla u obliku vijugavog infuzorija krenulo je ukoso u gornji kut vida pod kopcima. Iza nekih prikrivenih vratašaca u mozgu, držeći njezinu kvaku i okrenuvši se, misao je stala raspravljati s neldm o složenoj važnoj tajni, ali kad su se na čas vratašca otvorila, pokazalo se da je riječ naprosto o nekakvim stolicama, stolovima, atolima. Iznenada, usred sve gušće magle, pred zadnjom brkljom razuma, poput srebra je zazvonio telefon, i FjodorKonstantinovič se okrenu, padajući... Zvonjava je ostalau prstima, kao da ga je kopriva opelda. U predsoblju, već spustivši slušalicu natrag u crnu futrolu, stajala je Zina; činila se uplašenom. "Tebe su zvali", relda je poluglasno." Tvoja bivša gazdarica, Frau Stobov. Moli da odmah dođeš. Tamo te netko čeka. Požuri." Navukao je hlače od flanela i krenuo ulicom gubeći dah. U to vrijeme godine berlinske su noći nalik na bijele: zrak je bio prozirno siv, i poput sapunaste fatamorgane prolazile su nejasne kuće. Neki noćni radnici razrovali su pločnik na uglu, pa se moralo prelaziti preko usldh koridora od brvana, pri čemu je na ulazu svatko dobivao malu svjetiljku koja se ostavljala na izlazu na kukama zabijenim u stup ili naprosto na nogostupu, pokraj boca od mlijeka.

Ostavivši i svoju bocu, pojurio je dalje mutnim ulicama, i predosjećaj nečeg nevjerojatnog, nemogućeg, neljudski iznenađujućeg prožimao mu je srce nekakvom snježnom mješavinom sreće i užasa. U svojoj izmaglici iz zgrade gimnazije izašla su u parovima i prošla pored njega slijepa djeca s tamnim naočalama, koja se školuju noću (u štedljivo mračnim školama danju punih djece koja vide), i pastor koji ih je pratio sličio je na lešinskog seoskog učitelja Bičkova. Naslonivši se na rasvjetni stup, oborivši čupavu glavu, rastavivši poput škara noge u usldm hlačama s trakama i stavivši ruke u džepove, stajao je suhonjavi pijanac, kao da je sišao sa stranica starog časopisa Strekoza. U ruskoj knjižari bilo je još svjetlo, davali su knjige noćnim vozačima, i kroz žućkasto mutno staldo opazio je siluetu Mise Berezovskog koji je nekome pružao Petriejev crni atlas. Mora da je teško tako raditi noću! Uzbuđenje ga je opet preplavilo čim je stigao u četvrt gdje je ranije živio. Teško je disao zbog trčanja, smotani pled

umarao mu je ruku, morao se žuriti, a ktome je zaboravio raspored ulica, pepeljasta noć pobrkala je sve, zamijenivši kao na negativu uzajamnu vezu tamnih i blijedih mjesta, i nije imao koga pitati, svi su spavali. Najednom se pojavila topola, a iza nje visoka crkva s ljubičastocrvenim prozorom s harlekinskim rombovima svjetla. Unutra je trajala noćna služba, i žurila se uspeti stubama žalosna starica s vatom ispod naočala na nosu. Našao je svoju ulicu, ali na njezinu je početku stup s nacrtanom rukom u ljevkastoj rukavici pokazivao da u nju treba ući s druge strane, tamo gdje je pošta, s obzirom na to da su s ove nagomilane zastave za sutrašnju svečanost. Ali, bojao se da je ne izgubi za vrijeme obilaska, a ktome i poštu - to će biti kasnije - samo ako majci već nije poslan brzoglav. Prešao je preko dasaka, sanduka, lutke grenadira s kovrčama, i ugledao poznatu kuću, i tamo su radnici već razvukli od praga preko nogostupa crvenu stazu tepiha, kao pred kućom na obali Neve za noćnog bala. Potrčao je uza stube, Frau Stobov odmah mu je otvorila. Lice joj je gorjelo, imala je bijeli bolnički ogrtač, prije se bavila medicinom. "Samo se nemojte uzrujavati", rekla je. "Idite u svoju sobu i čekajte tamo. Morate biti spremni na sve", dodala je treperavim glasom i gurnula ga u sobu u koju je mislio da nikad više u životu neće ući. Zgrabio ju je za lakat, gubeći vlast nad sobom, ali ga se oslobodila. "Netko vam je došao", reče Stobov, "odmara se... Pričekajte nekoliko minuta." Vrata se zalupiše. U sobi je bilo posve isto kao da je još uvijek živio u njoj:

isti labudovi i ljiljani na tapetama, isti prekrasno iscrtani strop s tibetskim leptirima (eno, primjerice, Thecle bieti). Očeldvanje, strah, studen sreće, navala plača, sve se pomiješalo u jedno zasljepljujuće uzbuđenje, i on je stajao nasred sobe ne mogavši se pomaknuti, osluškujući i gledajući vrata. Znao je tko će sad ući, i sad ga je pomisao na to kako je prije sumnjao u taj povratak čudila: ta mu se sumnja činila sad tupavom tvdroglavošću slaboumnika, nepovjerljivošću barbara, samozadovoljstvom neznalice. Kidalo mu se srce kao čovjeku pred smaknućem, ali ujedno je to smaknuće bilo takvom radošću pred kojom blijedi život, i bilo mu je neshvatljivo gađenje koje je nekoć osjećao kad bi mu se u na brzinu izgrađenim snovima priviđalo ono što se sad događalo na javi. Najednom,

izazadrhtalih vrata (negdje daleko otvorila su se druga) začuo se poznati hod, domaći safijanski korak, vrata su se bešumno ali sa strašnom snagom otvorila, i na pragu se zaustavio otac. Nosio je istočnjačku izvezenu kapicu, crni kratki kaput od ševiota s džepovima na grudima za tabakeru i lupu; smeđi obrazi na kojima su se oštro protezale parne brazde bili su osobito čisto obrijani; u tamnoj su bradi poput soli blistale sjedine; oči su se toplo i čupavo smijale iz mreže bora; a Fjodor je stajao i nije mogao načiniti ni koraka. Otac nešto prozbori, no tako tiho da se nije moglo razabrati, ali nekako se znalo: odnosi se na to što se vratio živim i zdravim, ljudski stvarnim. I Fjodor se ipak bojao približiti mu se, tako da mu se činilo da će umrijeti ako gost krene prema njemu. Negdje otraga u sobama razlegao se majčin upozoravajuće sretan smijeh, a otac je tiho zamljackao, gotovo ne otvarajući usta, kao što je činio kad bi donosio neku odluku ili nešto tražio na stranici...zatim je opet stao govoriti, i to je opet značilo da je sve dobro i jednostavno, da to i jest uskrsnuće, da drugačije nije moglo biti, i još da je zadovoljan, zadovoljan, putovanjem, povratkom, sinovom knjigom o sebi, i tad je konačno sve postalo lakše, probilo se svjetlo, i otac je uvjerenom radosno raširio ruke u zagrljaj. Zajecavši, zaplakavši, Fjodor zakorači prema njemu, i u zajedničkom osjećaju vunenog kaputa, velikih dlanova, nježnih uboda potkresanih brkova, narasla je blaženo sretna, živa, poput raja golema toplina, ne prestajući rasti, u kojoj se njegovo ledeno srce rastopilo i rastvorilo.

Isprva su gomilanje nečega na nečemu i blijeda pulsirajuća pruga koja ide uvis bili potpuno nerazumljivi, kao riječi zaboravljenog jezika ili dijelovi rastavljenog motora, i od te besmislene zbrke panično mu je zatreperilo srce; probudio se u lijesu, na Mjesecu, u tamnici mlitavog nepostojanja. Ali, nešto se u mozgu okrenulo, misao se slegla, požurila se zabašuriti istinu - kazalište zemaljske navike, uniforma privremene biti. Spustio je glavu na jastuk i pokušao dostići ono toplo, divno, što sve objašnjava - ali sad je usnio nešto nedarovito kompilirano, kojekako sašiveno od otpadaka dnevnoga življenja i prilagođeno njemu.

Jutro je bilo tmurno, prohladno, sa sivocrnim lokvama na dvorišnom asfaltu, i razlijegao se odbojno plitak zvuk isprašivanja tepiha. Ščogolevi su završili sa spremanjem kovčega, Zina je otišla na posao, a u jedan sat trebala se naći s majkom kako bi ručala s njom u Vaterlandu. Fjodoru Konstantinoviču, srećom, nisu predložili da im se pridruži, naprotiv, Mariana Nikolajevna napomenula je dok mu je podgrijavala kavu u kuhinji, gdje je sjedio u ogrtaču, smeten logorskom atmosferom u stanu, da mu je u smočnici ostalo za ručak malo talijanske salate i šunke. Pokazalo se, između ostalog, da je noćas zvao onaj zlosretni pretplatnik: ovaj je put bio užasno uzrujan, nešto se dogodilo, ali je ipak ostalo nepoznatim što.

Boris Ivanovič po deseti je put prebacivao iz jednog kovčega u drugi jednake parove cipela, sve čiste, sjajne - bio je neobično pedantan što se tiče obuće.

Potom su se odjenuli i otišli, a Fjodor Konstantinovič dugo se i uspješno kupao, brijao, podrezivao nokte na nogama, bilo je osobito ugodno podvući škarice pod kruti rub, škljocnuti - letjeli su po cijeloj kupaonici. Kucao je vratar, ali nije mogao ući zato što su Ščogolevi na odlasku zaključali američku bravu, a ključevi Fjodora Konstantinoviča su lunjali tko zna gdje. Kroz prorez je poštar zazveckavši zaldopcem ubacio beogradski list Za Cara i

Crkvu, čiji je pretplatnik bio Boris Ivanovič, a malo kasnije netko je gurnuo reklamni letak (koji je ostao savijen stršati) nedavno otvorenog frizerskog salona. Točno u pola dvanaest dopro je sa stubišta glasan lavež i uzbuđeno silaženje vučjaka kojega su u to vrijeme vodili u šetnju. S češljom u ruci izlazio je na balkon pogledati je li se razvedrilo, no premda nije bilo lđše, nebo se bijeljelo mutno i beznadno, i bilo je nevjerojatno sjetiti se da je jučer mogao ležati u šumi. U spavaćoj sobi Ščogolevih na podu je ležao papirnati otpad, jedan je kovčeg bio otvoren, i u njemu je na vrhu ležala gumena kruška u vaflastom ručniku. U dvorište je stigao brkati skitnica s cimbalima, bubnjem, saksofonom, sav prekriven instrumentima, s blistavom glazbom na glavi, s majmunčićem u crvenoj vesti, i dugo pjevao, tapkajući i drndajući, ne prigušujući zapravo paljbu po

sagovima na stalku. Oprezno gurnuvši vrata Fjodor Konstantinovič ušao je u Zininu sobu, gdje nikad nije bio, i s čudnim osjećajem da se doselio u novi dom dugo je gledao budilicu koja je živahno kucala, ružu u čaši sa stabljikom obraslom u mjhuriće, mali divan koji se noću pretvarao u postelju, i čarape koje su se sušile na radijatoru. Prezalogajio je, zatim sjeo za svoj stol, umočio pero i obamro nad bijelom stranicom. Vratili su se Ščogolevi, dolazio je vratar, Mariana Nikolajevna razbila je bočicu parfema, a on je i dalje sjedio nad listom koji ga je gledao ispod oka i prenuo se tek kad su Ščogolevi nakanili krenuti na kolodvor. Do polaska vlaka ostalo je oko dva sata, ali kolodvor se, istina, nalazio daleko. "Žao mi je, volim dolaziti ranije", vedro reče Boris Ivanovič, hvatajući se za rukav i manžetu kako bi navukao kaput. Fjodor Konstantinovič pomogao mu je (ovaj je s uljudnim usklikom, još u dva dijela, ustuknuo, i najednom se u kut u i u tvorio u strašnog grbavca), a zatim se krenuo oprostiti od Man.iun Nikolajevne, koja je ispred ormara sa zrcalom, čudno promijenivši izraz lica (zamagljuje i udobrovljavajući svoj odraz), stavljajući modri šešir s modrom koprenom. Fjodor Konstantinovič i/.m»nada se neobično sažalio nad njom te promislivši ponudio se otići do ugla po taksi. "Da, molim vas", ređa je Mariana Nikolajevna, nezgrapno pojurivši prema rukavicama na sofi.

Na stajalištu nije bilo automobila, svi su bili zauzeti, pa je morao prijeći preko trga i potražiti tamo.

Kad se konačno dovezao do kuće Ščogolevi su već stajali dolje, sami spustivši kovčege ("teški prtljag" bio je poslan jučer). "Neka vas Bog čuva", ređa je Mariana Nikolajevna i gumenim ga usnama poljubila u čelo. "Sarocka, Sarocka, šalji brzojav!" doviknuo je Boris Ivanovič, šaljivo mašući rukom, i automobil je okrenuvši se otišao. "Zauvijek", s olakšanjem pomisli Fjodor Konstantinovič i zviždeći se popne.

Tek je tu shvatio da ne može ući u stan. Osobito mu je bilo krivo što je vidio kroz prorez za poštu, pridigavši zaklopac, svežanj ključeva kako u obliku zvijezde leži na podu u predsoblju: ubacila ih je natrag Mariana Nikolajevna zaključavši za sobom vrata. Spustio se

stubištem mnogo sporije nego što se uspeo. Zina je, znao je, kanila otići s posla na kolodvor: računajući da vlak polazi zavise od sat i pol i da ima sat vremena vožnje autobusom, ona (i ključevi) neće se vratiti za manje od tri sata.

Vani je bilo vjetrovito i tamnosivo; nije imao kome otići, a u pivnice, u kavane, nikada nije navraćao, mrzeći ih ljuto. U džepu je imao tri i pol marke, kupio je cigarete, i budući da je potreba da što prije vidi Zinu (sad kad je sve dopušteno), koja ga je mučila poput gladi, zapravo oduzimala ulici, nebu, zraku, sve svjetlo i smisao, požurio se do ugla gdje je prolazio autobus. To što je nosio papuče, prastaro zgužvano odijelo zamrljano sprijeda, bez jednog dugmeta na rasporedu, s hlačama koje vise na koljenima i s majčinom zakrpom na stražnjici, nimalo ga nije brinulo. Preplanulost i raskopčan ovratnik čiste košulje davali su mu neki ugodni imunitet.

Bio je neki državni blagdan. Kroz prozore kuća virile su tri vrste zastava: crnožutocrvene, crnobijelocrvene i samo crvene; svaka je vrsta nešto značila, a najsmješnije je da je to u nekome moglo izazvati ponos ili bijes. Bilo je velikih i malih zastava, na kratkim i na dugim motkama, ali od sveg tog ekshibicionizma građanskog uzbuđenja grad nije postao privlačniji. U Tauentzienstrasse autobus je zadržala turobna povorka; otraga, na malom kamionu, vozili su se policajci s crnim gamašama, a među barjacima bio je jedan s ruskim natpisom gdje je umjesto serp (srp) stajalo serb (Srbe) a umjesto molot (čekić) molt, tako da je Fjodora neko vrijeme mučilo gdje žive ti Molti - ili se radi o Moldavcima? Najednom je zamislio državne svečanosti u Rusiji, vojnike s dugim kaputima, kult jagodica, divovslid plakat s napadnim klišeom u Lenjinovu sakou i s njegovom kapom, i usred grmljavine gluposti, talambasa dosade, ropskih ljepota - mali sajmišni pisak jeftine istine. Evo vječnog, sve monstruoznog u svojoj srdačnosti, ponavljanja Hodinke, sa slatkišima na dar - evo kakvim (mnogo većim nego od prijašnjih) - i izvrsno organiziranim odvozom trupala... Zapravo, neka. Sve će proći i zaboraviti se, i opet će si za dvjesto godina samoljubivi bijednik dati oduška na naivčinama koji sanjaju o blagostanju (ako ne bude bilo moga svijeta

gdje je svatko za sebe, i nema jednakosti, i nema vlasti - uostalom, ako ne želite, nije ni potrebno, meni je potpuno svejedno).

Potsdamski trg, uvijek unakažen gradskim radovima (o, stare razglednice s njim, gdje je sve tako prostrano, radost kočijaša, skuti dama s pojasevima koji metu prašinu, ali iste gojazne cvječarice), pseudopariški stil Unter den Lindena. Uske trgovačke ulice iza njega. Most, teglenica i galebovi.

Mrtve oči starih hotela druge, treće, stote kategorije. Još nekoliko minuta vožnje, i evo kolodvora.

Vidio je Zinu u bež haljini od žoržeta s bijelom kapicom kako juri uz stube. Uspela se, priljubivši uz bokove ružičaste laktove, stisnuvši torbicu, i kad ju je napola zagrlio, dostigavši je, okrenula se s onim blagim, mutnim osmijehom, s onom sretnom tugom u očima kojom ga je dočelувала nasamo. "čuj," rekla je nemirno, "kasnim, požurimo se." Ali, on je odvratio da se već oprostio s njima i da će je pričekati dolje.

Zalazeći iza krovova, nisko sunce kao da je ispalo iz oblaka koji su prekrivali nebeski svod (ali, već posve mekih i ravnodušnih, poput njihova valovita otapanja na oslikanom zelenkastom stropu), i tamo, u uskom prorezu, nebo je bilo usijano, a na suprotnoj strani poput mjedi je gorio prozor i metalna slova. Nosačeva dugačka

34i sjena, koja je vozila sjenu tačaka, uvukla je tu sjenu u sebe, ali opet je u oštrom kutu izvirila na zavoju. "Nedostajat ćeš nam, Zinočka", relda je Mariana Nikolajevna, već iz vagona. "No, u svakom slučaju uzmi odmor u kolovozu i dođi k nama, vidjet ćemo, možda i ostaneš." "Mislim da neću", reče Zina. "Ah, da. Danas sam ti dala svoje ključeve. Nemoj ih odnijeti, molim te." "Ostavila sam ih u predsoblju, znaš... A Borjini su u stolu... Nema veze: Godunov će te pustiti", doda Mariana Nikolajevna umirujuće. "Dobro. Sretan ostanak", preokrećući očima reče Boris Ivanovič iza ženina punačkog ramena. "Ah, Zinka, Zinka, kad dođeš k nama vozit ćeš se na biciklu, lokati mlijeko, uživancija!"

Vlak se trznuo i zagmizao. Mariana Nikolajevna još je dugo mahala. Ščogolev je poput kornjače uvukao glavu (a kad je sjeo zacijelo je zastenjao).

Poskakujući sjurila se niz stube, torbica joj je sad visila na prstima, i od posljednje sunčane zrake brončani bljesak promaknuo joj je u zjenicama kad je doletjela do Fjodora Konstantinoviča.

Poljubili su se kao daje ona tek stigla izdaleka, nakon dugog rastanka. "A sad idemo na večeru", rekla je hvatajući ga pod ruku. "Sigurno si užasno gladan."

Kimnuo je. Kako to objasniti? Odakle ta čudna smetenost umjesto radosne, brbljave slobode u kojoj je unaprijed toliko uživao? Kao da sam se odvikao od nje ili se ne mogu s njom, prijašnjom, prilagoditi toj slobodi. "Što ti je? Zašto si se tako snuždio?" pronicljivo je upitala nakon šutnje (išli su prema autobusnoj stanici). "Tužno je rastati se s Borisom Bodrim", odgovori on nastojeći makar šalom osloboditi potisnute osjećaje. "A ja mislim da se radi o jučerašnjem ispadu", osmjehnu se Zina, i on iznenada ulovi u njezinu tonu neld uzbuđen zvuk koji se na svoj način podudarao s njegovom vlastitom zbunjenošću i time je naglašavajući i pojačavajući. "Gluposti. Kiša je bila topla. Divno se osjećam."

Stigao je, sjeli su. Fjodor Konstantinovič platio je iz dlana dvije karte. Zina je relda: "Plaću dobivam tek sutra, tako da sad imam samo dvije marke. Koliko ti imaš?" "Malo. Od tvojih dvjesto zadržao sam tri i pol, ali od njih je već više od pola spiskano."

"Za večeru ćemo imati", reče Zina. "Posve si sigurna da ti se sviđa ideja da odemo u restoran? Zato što meni baš i ne." "Nema veze, smiri se. Zapravo je sad gotovo sa zdravom domaćom kuhinjom. Ja ne znam napraviti čak ni kajganu. Morat ćemo razmisliti kako ćemo se snaći. A sad znam jedno odlično mjesto."

Nekoliko trenutaka šutnje. Već su se palile svjetiljke, izlozi; od nezrela svjetla ulice su se istanjile i posijedjele, a nebo je bilo

svijetlo, široko, s oblačićima obrubljenim flamingovim paperjem. "Gle, gotove su fotografije."

Uzeo ih je iz njezinih hladnih prstiju. Zina na ulici, ispred ureda, uspravna i svijetla, usko skupljenih nogu, i sjena lipova stabla preko nogostupa kao pred nju spuštenu brklja; Zina dok bočno sjedi na prozorskoj dasci sa sunčanim vijencem oko glave; Zina na poslu, loše je ispala, tamna lica, zato je u prvom planu veličanstveni pisaći stroj sa sjajem na polugi kola.

Stavila ih je natrag u torbicu, izvadila i vratila mjesečnu tramvaj sku kartu u celofanu, izvadila ogledalce, pogledala iskesivši se plumbu na prednjem zubu, vratila ga, škljocnula torbicom, položila je na koljena, pogledala si rame, stresla trun, navukla rukavice, okrenula glavu prema prozoru, i sve to neobično brzo, s pokretima lica, s treptanjem, i pomalo grizući iznutra obraze i uvlačeći ih. Ali, sad je sjedila nepomično, tetive su joj bile napete na blijedom vratu, ruke u bijelim rukavicama ležale su na zrcalnoj koži torbice.

Tjesnac Brandenburških vrata.

Iza Potsdamskog trga, dok su se približavali kanalu, vremešna dama istaknutih jagodica (gdje sam je vidio?), s buljookim, drhtavim psićem pod rukom, pojurila je prema izlazu, teturajući, boreći se protiv utvara, i Zina ju je pogledala odozdo letimičnim nebeskim pogledom. "Jesi li je prepoznao?" upitala je." To je Lorentzova. Izgleda da je strašno ljuta na mene zato što je ne zovem. Uostalom, krajnje nepotrebna dama." "Imaš čađe na obrazu", reče Fjodor Konstantinovič. "Pazi da ne razmažeš."

Opet torbica, rupčić, ogledalce. "Uskoro izlazimo", rekla je pričekavši. "Što je?" "Ništa. Slažem se. Izaći ćemo gdje hoćeš." "Ovdje", rekla je poslije dviju stanica, uzevši ga za lakat, pridigavši se, sjevši opet zbog trešnje, konačno ustavši, hvatajući torbicu kao u vodi.

Svijetla su se već oblikovala; nebo je posve zamrlo. Prošao je kamion s mladim ljudima koji su se vraćali nakon nekakvih

građanskih orgija, nečim mahali, nešto izvikivali. Nasred maloga parka bez drveća koji se sastojao od velikog izduženog cvijetnjaka obrubljenog stazom evala je vojska ruža.

Otvoreni prostor restorana (šest stolića) nasuprot tog parka bio je odvojen od nogostupa obijeljenom pregradom s petunijama na vrhu.

Pokraj nas žderu vepar i njegova ženka, konobaru je crni nokat umočen u sos, a uz obod moje pivske čaše jučer se pripijala usna s ranicom... Magla nekakve žalosti obavila je Zinu, njezine obraze, pritvorene oči, udubljenje navratu, ključnu kost, i tome je nekako pridonosio blijedi dim njezine cigarete. Koraci prolaznika kao da su mijesili sve gušću tamu.

Najednom, na otvorenom noćnom nebu, vrlo visoko... "Pogledaj", rekao je. "Kakva divota!"

Tamnim baršunom polako je klizio broš s tri rubina, tako visoko da se čak ni grmljavina motora nije čula.

Nasmiješila se, malko otvorivši usta, gledajući gore. "Danas?" upitao je on također gledajući gore.

Sad se tek počeo osjećati onako kako si je nagoviještao kad je prije razmišljao o tome kako će s njom zbrisati iz zatočeništva, koje se postupno učvrstilo za vrijeme njihovih susreta, postupno postalo uobičajenim, premda je bilo utemeljeno na nečem umjetnom i u biti nedostojnom onog značenja koje je steldo: sad se činilo neshvatljivim zašto se bilo kojeg od tih četiristo pedeset pet dana nisu naprosto iselili iz stana Ščogolevih kako bi zajedno živjeli; ali, skupa s tim podsvjesno je znao da je ta vanjska smetnja bila samo izlika, samo pokazni postupak sudbine, koja je na brzinu postavila prvu naišlu zapreku kako bi se u međuvremenu bavila važnim, složenim poslom, čijom je unutarnjom nuždom bila upravo odgoda razvoja koja tobože ovisi o svakidašnjoj pregradi.

Sada (u tom bijelom, osvjetljenom prostoru, u Zininoj zlaćanoj blizini i uz sudjelovanje tople udubljene tame, odmah iza izrezane

osvijetljenosti petunija) definitivno je našao u misli o metodama sudbine ono što je služilo kao nit, tajna duša, šahovska ideja za tek zamišljeni "roman" koji je nedavno uzgred spominjao majci. O tome je i sad stao govoriti, i to tako kao da je to bilo samo najbolje, naprirodnije izražavanje sreće - koja se odmah, dodatno, u pristupačnijem izdanju izražavala takvim stvarima kao što je baršunasti zrak, tri lipova smaragdna lista dospjela pod svjetlo, hladnoća piva, pire od krumpira s vulkanima kao na Mjesecu, nejasan govor, koraci, zvijezda među razvalinama oblaka... "Evo što bih htio učiniti", rekao je. "Nešto nalik na djelovanje sudbine u našoj vezi. Razmisli kako se primila toga prije više od tri i pol godine...Prvi pokušaj da nas spoji: nesladan, složen! Recimo, onaj prijevoz namještaj a... Tu je bilo nečeg širokogrudnog, 'ne žalim sredstva', nije to šala: prevesti u kuću u koju sam se tek uselio Lorentzove i sav njihov namještaj! Ideja je bila gruba: upoznati nas preko Lorentzove žene, a kako bi se ubrzalo tu je bio Romanov, koji me pozvao na zabavu k njima.

No, tu je sudbina pogriješila: posrednik je bio neuspješan, meni neugodan, pa je ispalo upravo obrnuto: zbog njega sam izbjegavao poznanstvo s Lorentzovima, tako da je cijela glomazna konstrukcija otišla kvragu, sudbina je ostala s furgonom za prijevoz namještaja na rukama, troškovi nisu bili pokriveni." "Pazi", reče Zina, "zbogte se kritike sad može uvrijediti i osvetiti." "Slušaj dalje. Uslijedio je njezin drugi pokušaj, još jeftiniji, ali obećavao je uspjeh, zato što sam trebao novac pa sam morao prihvatiti ponuđeni posao: pomoći nepoznatoj djevojci prevesti nekakve dokumente; ali, ni to nije uspjelo. Prvo, zato što se odvjetnik Carski također pokazao kao neprikladan mešetar, a drugo, zato što ja mrzim prevoditi na njemački, pa je opet propalo. Tada je konačno, nakon tog neuspjeha, sudbina odlučila ići nasigurno, tj, useliti me ravno u stan gdje ti živiš, i za to za posrednika nije uzela prvog koji je naišao, nego čovjeka koji ne samo da mi je simpatičan, već se energično primio posla i nije mi dao vrdati. U posljednji čas, istina, došlo je do zastoja koji je zamalo sve upropastio: u žurbi, ili zbog škrtosti, sudbina se nije istrošila na tvoju prisutnost za vrijeme mog prvog posjeta; znaš, kad sam pet minuta porazgovarao s tvojim očuhom, koji je zapravo zbog

nemara pušten iz kaveza, i preko njegova ramena ugledao ničim primamljivu sobu, odlučio sam ne unajmiti je; i tada je, krajnjim sredstvima, kao posljednji očajnički manevar, ne mogavši mi odmah pokazati tebe, sudbina pokazala tvoju plavkastu haljinu za bal na stolici, i čudno, sam ne razumijem zašto, ali manevar je uspio, mogu zamisliti kako je sudbina uzdahnula." "Samo što to nije bila moja haljina nego od moje sestrične Raise, inače, ona je vrlo draga, ali pravo strašilo, mislim da mi ju je ostavila da joj nešto uklonim ili prišijem." "Onda je to krajnje oštromno. Kakva dovitljivost! Sve najčarobnije u prirodi i umjetnosti temelji se na obmani. Vidiš, počela je s bečarskim zanosom, a završila najfinijim potezom. Zar to nije radnja za odličan roman? Kakva tema! No, treba je obzidati, zastrti, okružiti guštikom života, moga života, s mojim književničkim strastima, brigama." "Da, ali to će ispasti autobiografija, s masovnim pogubljenjima dobrih poznanika." "Pa, recimo da ću sve tako ispremiješati, zapetljati, zamrsiti, prožvakati, podrignuti... dodati takve svoje mirodije, tako sve pro žeti sobom, da će od autobiografije ostati samo prašina, ali takva prašina, dakako, od koje se pravi najnarančastije nebo. I neću sad to napisati, nego ću se još dugo pripremati, možda godinama... U svakom slučaju, najprije ću se primiti nečeg drugog, želim na svoj način prevesti nešto od jednog starog francuskog mudraca, tako, radi definitivnog porobljivanja riječi, jer u mom čerliševskom još uvijek pokušavaju glasati." "Sve je to čudesno", reče Zina. "Sve mi se strašno sviđa. Mislim da ćeš biti pisac kakvog još nije bilo, i Rusija će naprosto čeznuti za tobom, kad se prekasno prene... Ali, voliš li ti mene?" " To što govorim i jest svojevrsna ljubavna izjava", odvrati Fjodor Konstantinovič. "Nije mi dovoljna 'svojevrsna'. Znaš, povremeno ću vjerojatno biti strašno nesretna s tobom. Ali, općenito mi je svejedno, idem na to."

Nasmiješila se, široko otvorivši oči i podigavši obrve, a zatim se lagano zavalila na stolici i stala pudrati bradu i nos. "Ah, moram ti reći, to je sjajno, ima kod njega jedno mjesto koje, čini mi se, mogu izgovoriti napamet, ako se ne zbunim, ne preldaj me, prijevod je još uvijek približan: bio jednom jedan čovjek... živio je kao pravi kršćanin; činio je mnogo dobra, katkad riječju, katkad djelom, a

katkad šutnjom; postio je; pio vodu gorskih dolina (ovo je dobro, zar ne?); hranio je duh kontempliranjem i bdjenjem; proživio je čist, težak, mudar život; kad je predosjetio da mu se bliži smrt tada je umjesto razmišljanja o njoj, pokajničkih suza, opraštanja i žalosti, umjesto monaha i bilježnika u crnom, pozvao goste na gozbu, akrobate, glumce, pjesnike, mnoštvo plesačica, tri čarobnjaka, vesele tolenburške studente, putnika s Taprobane, iskapio pehar vina i umro s bezbrižnim osmijehom, među slatkim pjesmama, maskama i muzikom... Sjajno, zar ne? Ako ću ikad morati umrijeti, htio bih da to bude baš tako." "Samo bez plesačica", reče Zina. "Ma to je samo simbol veselog društva. Da krenemo možda?" "Treba platiti", reče Zina. "Pozovi ga."

Nakon toga ostalo im je jedanaest pfeniga, računajući pocrnjeli novčić koji je ona prije nekoliko dana pokupila na nogostupu: donosi sreću. Kad su krenuli ulicom, on je osjetio brzi drhtaj duž leđa i opet sudržanost osjećaja, ali sad u drugačijem, sjetnom obliku. Do kuće je bilo dvadesetak minuta laganog hoda, i od zraka, od mraka, od medenog mirisa rascvalih lipa boljele su grudi. Taj se miris topio, zamjenjujući se s crnom težinom, od lipe do lipe, i opet je pod šatorom koji je čekao rastao zagušljivi, pijani oblak, i Zina je naprežući nosnice govorila: "Ah...pomiriši"; i opet bi zrak postajao prijesan, i opet bi se ispunio medom. Zar danas, zar sada? Teret i prijatnija sreće. Kad idem ovako s tobom, polako, polako, i držim te za rame, sve se pomalo ljulja, bruji mi u glavi, i želim vući noge, Idizi s pete lijeva cipela, vučemo se, otežemo, teglimo u magli, još malo pa ćemo se posve rastopiti... I svega toga jednom ćemo se sjetiti, i lipa, i sjene na zidu, i nečije pudlice koja je nepodrezanim kandžama lupkala po kamenim pločama noći. I zvijezde, zvijezde. A evo trga i mračne crkve sa žutim satom. A evo na uglu i kuće.

O, zbogom, knjigo! Kad tad stiže za smrt vrijeme i utvarama. S koljena se Jevgenij diže, pjesnika očekuje tama. I sluhu ipak nije lako od glazbe se rastati, i priču da zamre pustiti... sudba tako još ječi, a za budnu pamet nikad nema granice tamo gdje postavih točku ja: produžen se privid života plavi iza crte stranice poput sutrašnjega oblaka, i kraj se ne vidi redaka.

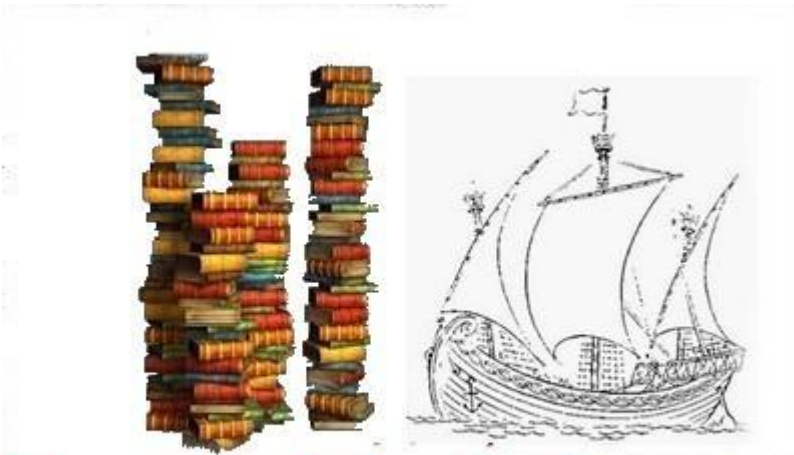
KNJIŽNICA ZELINA

O autoru

Vladimir Vladimirovič Nabokov rođen je 23. travnja 1899. u Sankt Peterburgu u Rusiji. Obitelj Nabokov bila je poznata kao visokoobrazovana i posvećena službi javnosti: Nabokov stariji bio je istaknuti protivnik antisemitizma i jedan od vođa Kadeta, opozicijske stranke. Godine 1919., nakon boljševičke revolucije, odveo je obitelj u izgnanstvo. Tri godine poslije ustrijeljen je na političkom mitingu u Berlinu dok je pokušavao zaštititi govornika od desničarskog atentatora.

Obitelj Nabokov bila je trilingvalna i već kao dijete Vladimir je čitao Wellsa, Poea, Browninga, Keatsa, Flauberta, Verlainea, Rimbauda, Tolstoja i Čehova, uz popularna zabavna djela Sir Arthura Conana Doylea i Julesa Vernea. Kao mladić studirao je slavenske i romanske jezike na Trinity Collegeu u Cambridgeu gdje je diplomirao 1922. Narednih osamnaest godina živio je u Berlinu i Parizu, bio plodan pisac na ruskom pod pseudonimom Sirin i izdržavao se prijevodima, podukom engleskog jezika i tenisa i sastavljanjem prvih križaljki na ruskom jeziku. Godine 1925. oženio se Verom Slonim s kojom je imao jedno dijete, sina Dmitrija.

Nakon što je već bježao iz Rusije i Njemačke, Nabokov je 1940. ponovno postao izbjeglicom, kad je bio prisiljen otići iz Francuske u Sjedinjene Države. Ondje je predavao na Wellesleyu, Harvardu i Cornellu. Također je odustao od pisanja na ruskom i počeo pisati prozu na engleskom jeziku. U pogovoru Loliti ustvrdio je:

Beogradska kašanija

"Moja privatna tragedija, koja ne može i zapravo ne smije biti bilo čija briga, jest da sam morao napustiti svoj prirodni idiom, moj neiskvareni bogati i beskrajno podatni ruski jezik u korist drugorazredne vrste engleskog, lišenog svih onih pomagala lažnog ogledala, pozadine od crnog baršuna, impliciranih asocijacija i tradicija - koje domorodac iluzionist zalepršanog fraka može magično upotrijebiti da na svoj način nadmaši naslijeđe." A ipak je Nabokovljevo američko razdoblje bilo, po općem sudu, doba stvaranja njegovih najboljih djela, kao što su *Lolita* (1955.), *Pnin* (1957.), i *Blijeda vatra* (1962.), kao i prijevoda njegovih ranijih ruskih romana na engleski.

Okušao se također u prijevodima Ljermontova i Puškina na engleski i napisao nekoliko djela s područja književne kritike. Vladimir Nabokov umro je u bolnici kraj Montreuxa u Švicarskoj 1977.

0 prevoditelju

Igor Buljan rođen je 1974. u Zagrebu, gdje još uvijek živi. Diplomirao je komparativnu književnost i rusistiku. Između ostalog, bavi se prevodnjem s ruskog i engleskog jezika. Član je Društva hrvatskih književnih prevoditelja i Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika. Dosad su mu objavljeni prijevodi M. Bulgakova, V. Nabokova, B. Akunina, L. Cipkina, V. Pelevina, L.

Ulicke, M. Cooka, B. Backhaus i dr.

Table of Contents

[Start](#)